T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MODERNLEŞMENİN OSMANLI TOPLUMUNUN TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINA ETKİLERİ (1830-1876)

(DOKTORA TEZİ)

Merve Buşra AKTÜRKOĞLU

BURSA-2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MODERNLEŞMENİN OSMANLI TOPLUMUNUN TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINA ETKİLERİ (1830-1876)

(DOKTORA TEZİ)

Merve Buşra AKTÜRKOĞLU

Danışman:
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

BURSA-2024

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim / Ana sanat Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 711842004 numaralı Merve Buşra Aktürkoğlu'nun hazırladığı "Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun Tüketim Alışkanlıklarına Etkileri (1830-1876)" başlıklı (~~yüksek lisans~~ / doktora / ~~sanatta yeterlilik~~) tezi ile ilgili savunma sınavı, 06/08/2024 günü 11:00 – 12:30 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın BAŞARILI (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna OYBİRLİĞİ (oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Cafer ÇİFTCİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr.Öğr. Üyesi Doğan YAVAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Eyyub ŞİMŞEK
Aksaray Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

06/08/ 2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/07/2024

Tez Başlığı / Konusu: Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun Tüketim Alışkanlıklarına Etkileri (1830-1876) / Bu tezin konusu Osmanlı toplumunun modernleşmeyle beraber değişen tüketim alışkanlıklarını Selanik, İzmir ve İstanbul şehirleri özelinde ele almaya çalışmaktır.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 269 sayfalık kısmına ilişkin, 02/07/2024 tarihinde şahsım tarafından TURNİTİN adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/07/2024

İmza

Adı Soyadı:	Merve Buşra Aktürkoğlu
Öğrenci No:	711842004
Anabilim Dalı:	Tarih
Programı:	Tarih
Statüsü:	Doktora ☒

Danışman 02/07/2024
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun Tüketim Alışkanlıklarına Etkileri (1830-1876)" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

02/07/2024

İmza

Adı Soyadı : Merve Buşra Aktürkoğlu

Öğrenci No : 711842004

Anabilim Dalı : Tarih

Programı : Yakınçağ Tarihi/ Doktora

Tezin Türü : Doktora

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Merve Buşra Aktürkoğlu**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**Tarih**
Bilim dalı	**Yakınçağ Tarihi**
Tezin niteliği	~~*yüksek lisans*~~ / *doktora* / ~~*sanatta yeterlilik*~~
Mezuniyet tarihi	**……/……/20….**
Tez danışmanı	**Prof. Dr. Zeynep Dörtok Abacı**

Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun Tüketim Alışkanlıklarına Etkileri (1830-1876)

Tüketimin ve alışkanlıklarının kültürel bir faaliyet olarak ele alınması fikrinin, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Öyle ki önce Batı toplumlarında sonra ise bütün dünyada sosyal tarih çalışmalarının yükselişinin de bu yüzyılda olduğu bilinmektedir. Temelde iktisadi bir olgu olan tüketimin, ekonomiden bağımsız ya da beklenmeyen davranışlarla şekilleniyor olması, kültür gibi iktisat dışı faktörlerden de etkilendiğini işaret etmektedir. Nitekim Osmanlı toplumunun da tüketim alışkanlıkları bakımından 19. yüzyılda gösterdiği reflekslerin, çoğu zaman ekonomiden bağımsız olduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı toplumunun tüketim faaliyetlerini kültürel bir olgu olarak incelememizin de önünü açmaktadır.

Bu çalışma, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunda tüketim alışkanlıklarını etkileyen faktörlerin ne derece kültürel ve ne derece ekonomik olduğunu, ticaretin en canlı olduğu şehirlerden İstanbul, İzmir ve Selanik özelinde yapılan incelemelerle anlamayı hedeflenmektedir. Bu yüzyılda tüketimin artık sadece bir ihtiyaç değil aynı zamanda kültürel bir faaliyet olarak ele alınması gerekliliğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bunu da tereke kayıtları, gazete reklamları ve dönemi anlatan edebi eserlerden elde edilen verilerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Sonuç olarak tüketim gibi hem iktisadi hem de kültürel olarak ele alınabilen bir olguyu Osmanlı toplumu özelinde inceleyen çalışmamızın, toplumsal tarih çalışmalarında yeni bir bakış açısının oluşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketim Alışkanlıkları, Osmanlı Toplumu, Modernleşme

ABSTRACT

Name & surname	**Merve Buşra Aktürkoğlu**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**History**
Subfield	**Modern History**
Degree awarded	~~*Master*~~ */ PhD. /* ~~*Proficiency of Art*~~
Date of degree awarded	**……/……/20….**
Supervisor	**Prof. Dr. Zeynep Dörtok Abacı**

The Effects of Modernization on the Consumption Habits of the Ottoman Society (1830-1876)

It is accepted that the idea of considering consumption and habits as a cultural activity emerged in the early 20th century. It is known that the rise of social history studies first in Western societies and then all over the world also took place in this century. The fact that consumption, which is fundamentally an economic phenomenon, is shaped by behaviors independent of or unexpected from the economy, indicates that it is also influenced by non-economic factors such as culture. Indeed, the reflexes exhibited by Ottoman society in the 19th century in terms of consumption habits are often seen as independent of the economy. This situation also paves the way for us to examine the consumption activities of Ottoman society as a cultural phenomenon.

This study aims to understand to what extent the factors influencing consumption habits in Ottoman society during the 19th century were cultural and economic, through examinations conducted specifically in Istanbul, Izmir, and Thessaloniki, the liveliest cities in terms of trade. It aims to demonstrate the necessity of considering consumption in this century not only as a necessity but also as a cultural activity. It seeks to do this by using data obtained from inheritance records, newspaper advertisements, and literary works describing the period. As a result, it is believed that our study, which examines an phenomenon like consumption that can be considered both economic and cultural, will contribute to the emergence of a new perspective in social history studies, specifically focusing on Ottoman society.

Keywords: Consumption, Consumption Habits, Ottoman Society, Modernization.

ÖNSÖZ

Bu tez, YÖK'ün 100/2000 projesi kapsamında Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi öncelikli alanında kaleme alınmıştır. Bu sebepten iktisadi bir olgu olan tüketimin, Modernleşme ile beraber Osmanlı toplumunda dönüştürdüğü ve yer edindirdiği kültürel alışkanlıklar araştırma alanımıza girmiştir. Burada kastımız Osmanlı toplumundaki tüketim alışkanlıkları yani giyim-kuşam, yeme-içme, ev eşyaları, sanat eserleri ve eğlence gibi çeşitli alanlarda gözlemlenebilen alışkanlıklardır. Bu alışkanlıkların sadece ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bir faaliyet olarak da ele alınması amaçlanmıştır. Nitekim geleneksel Osmanlı toplumunda tüketim alışkanlıkları, sosyal statü, din, gelenek ve görenekler gibi faktörlerden etkilenmiştir. Giyim, beslenme ve konut gibi alanlarda belirli normlar ve ritüeller vardır ve bireyler bu normlara uygun şekilde tüketim yapmaya özen gösteriyorlardır. Ancak modernleşmeyle beraber bu norm ve ritüellerin bir kısmı korunurken bir kısmı ekonomik statüden bile bağımsız olarak değişiklik göstermiştir. Bu bağlamda, Osmanlı tüketim kültürü üzerine yapılan çalışmaların, sadece ekonomik boyutu değil aynı zamanda kültürel ve sosyolojik açıları da ele alması gerekliliği görülmüştür. Bu sayede Osmanlı toplumunun tüketim alışkanlıklarının altında yatan nedenleri ve toplumun genel yapısını anlamanın daha mümkün olacağı kanaatindeyiz.

Çalışma süresince karşılaştığım her zorlukta beni motive ederek yanımda olan, görüş ve önerileriyle tez çalışmamın şekillenmesinde ve nihai haline gelmesinde kıymetli emekleri olan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI'ya; tez konusunu belirlemede ve literatür değerlendirmesinde verdiği fikirlerle yardımcı olan Prof. Dr. Ersin GÜLSOY'a; tez izleme komitesinin değerli üyeleri Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ ve Dr. Öğretim Üyesi Doğan YAVAŞ hocama teşekkürlerimi sunuyorum. Sağladığı kolaylıklardan ve yardımlarından dolayı Makedonya Tarih Arşivi kütüphane görevlisi Aikaterini YANNOUKAKOU'a teşekkür ediyorum. Beni yetiştiren, eğitimimin her aşamasında maddi ve manevi olarak yüreklendirerek devam etmemi sağlayan babam Rıdvan GÖÇEN'in ve annem Gürcan GÖÇEN'in emeklerini boşa çıkarmamış olmayı temenni ediyorum. Ancak teşekkürlerin en büyüğü aynı süreçleri ve zorlukları beraber yaşadığım canım eşim Mustafa Enes AKTÜRKOĞLU'na. Yolda olan biten her şeye rağmen benimle yürümeye devam edene.

Merve Buşra Aktürkoğlu

Yalova 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI……ii
İNTİHAL RAPORU……iii
YEMİN METNİ……iv
ÖZET……v
ABSTRACT……vi
ÖNSÖZ……vii
İÇİNDEKİLER……viii
TABLOLAR DİZİNİ……xi
KISALTMALAR LİSTESİ……xiii
GİRİŞ……1
A. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları……3
B. Literatür Değerlendirmesi……6

1.BÖLÜM
SANAYİ DEVRİMİ VE TİCARET ANTLAŞMALARININ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINDA SEBEP OLDUĞU DÖNÜŞÜM

A. EKONOMİ VE KÜLTÜR ARASINDA BİR KÖPRÜ: TÜKETİM……13
1. Tüketim Kavramı……13
2. Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Tüketim Kültürü ve Tüketim Toplumu……15
3.Tüketim Toplumunun Vitrini: Moda……19
4. Tüketim Toplumu mu Tüketici Toplum mu?……21
B. SANAYİ DEVRİMİNİN ORTAYA ÇIKMASI VE YAYILMASI……22
1. Avrupa'da Tüketim Kültürünün Oluşması……22
2. Değişen Avrupa: 19. Yüzyılda Tüketim Toplumunun Doğuşu……26
C.SANAYİ DEVRİMİ VE SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK VE SOSYAL DURUM……31
1.18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu……31
2. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu……35
3.Tanzimat: Ziraat ve Zanaat Üretiminin Dış Pazara Odaklanması……37
D. OSMANLI TOPLUMUNDA TÜKETİM KÜLTÜRÜ……44
1. Geleneksel Osmanlı Toplumunun Tüketim Kültürü……44
2. Modernleşen Osmanlı Toplumunun Değişen Tüketim Kültürü……46

2. BÖLÜM
TANZİMAT DEVRİNDE OSMANLI TOPLUMUNUN TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI

A. TANZİMAT DEVRİNDE OSMANLI PAZARINDAKİ TÜKETİM MALLARI: SELANİK, İZMİR VE İSTANBUL 51

1. Tüketimin Selanik, İzmir ve İstanbul Örnekleri Özelinde İncelenmesi 51

B. BALKANLARDAN AVRUPA'YA AÇILAN KAPI: SELANİK 53

1. Selanik Şehrinin Tarihsel Süreci 53

2. Şehir Sakinleri ve Nüfus 56

3. Şehir Ekonomisi 59

4. Selanik'te Tüketim 63

C. EGE'DEN AVRUPA'YA AÇILAN KAPI: İZMİR 89

1. İzmir Şehrinin Tarihsel Süreci 89

2. Şehir Sakinleri ve Nüfus 93

3.Şehir Ekonomisi 95

4. İzmir'de Tüketim 99

D. BÜTÜN KAPILARIN AÇILDIĞI BAŞKENT: İSTANBUL 127

1. İstanbul Şehrinin Tarihsel Süreci 127

2. Şehir Sakinleri ve Nüfus 131

3. Şehir Ekonomisi 134

4. İstanbul'da Tüketim 136

3. BÖLÜM
TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINDA YAŞANAN DEĞİŞİMİN OSMANLI TOPLUMUNUN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

A. ŞEHİRLER ARASINDA TÜKETİM EĞİLİMLERİNİN FARKLILAŞMASI 167

B. TÜKETİM EĞİLİMLERİ AÇISINDAN EV EŞYALARINDAKİ DEĞİŞİM 168

1.Oda Eşyalarındaki Farklılaşma 169

a.Ma'kaddan İskemle ve Sandalyeye 169

b.Minderden Kanepe ve Koltuklara 173

c.Yer Sofrasından Tîrapze ve Masalara 176

d.Sandıklardan Dolap ve Gardıroplara 180

e.Döşekler ve Şiltelerden Yatak, Kerevet ve Karyolalara 182

f.Mangaldan Ocak ve Sobalara 184

g.Geleneksel Keçe ve Kaliçelerden Modern Keçe ve Halılara 187

h. Modernizmin Evlerdeki Yeni Yansımaları. 189

1. 2. Tüketim Eğilimleri Çerçevesinde Mutfak Eşyalarındaki Değişim 207

C. TÜKETİM EĞİLİMLERİ AÇISINDAN GİYİM EŞYALARINDAKİ DEĞİŞİM 221

1. Dış Giyim Eşyalarında Meydana Gelen Değişim 222

2. Üst Giyim Eşyalarındaki Değişim 227

3. Alt Giyim Eşyalarındaki Çeşitlilik 229

4. Kadın Giyim Eşyalarındaki Değişim 232

5. Başa Giyilen Eşyalardaki Değişim 236

6. Ayağa Giyilen Eşyalarda Meydana Gelen Değişim 241

7. Süs ve Aksesuar Eşyalarının Değişimi 243

D. ZENGİNLİĞİN GÖSTERGESİ: ŞAHSİ EŞYALARDAKİ ÇEŞİTLİLİK 247

1. Tütün ve Tütün Ürünleri 248

2. Silahlardaki Değişim 251

3. Kitaplar ve Okuma Alışkanlıklarının Değişimi 254

4. Zenginliğin Göstergesi Olan Eşyalar 258

SONUÇ 265

KAYNAKÇA 271

EKLER 295

ÖZGEÇMİŞ 305

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: 1837-1871 arasında 11 sicilden elde edilen 279 terekenin cinsiyet dağılımı 64
Tablo 2: 1837-1847 yılları arasında Selanik'te gelir gruplarının dağılımı 65
Tablo 3: 1837-1847 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları 66
Tablo 4: 1837-1847 yılları Arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar 68
Tablo 5: 1848-1856 yılları arasında Selanik'te gelir gruplarının dağılımı 76
Tablo 6: 1848-1856 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları 76
Tablo 7: 1848-1856 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar 78
Tablo 8: 1862-1876 yılları arasında Selanik'te gelir gruplarının dağılımı 83
Tablo 9: 1862-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları 83
Tablo 10: 1862-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar 85
Tablo 11: 1853-1879 arasında 9 sicilden elde edilen 332 terekenin cinsiyet dağılımı 99
Tablo 12: 1853-1857 yılları arasında İzmir'de gelir gruplarının dağılımı 100
Tablo 13: 1853-1857 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları 101
Tablo 14: 1853-1857 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar 102
Tablo 15: 1858-1869 yılları arasında İzmir'de gelir gruplarının dağılımı 109
Tablo 16: 1858-1869 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu ev eşyaları 110
Tablo 17: 1858-1869 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar 111
Tablo 18: 1869-1879 yılları arasında İzmir'de gelir gruplarının dağılımı 117
Tablo 19: 1869-1879 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları 118
Tablo 20: 1859-1869 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar 120
Tablo 21: 1835-1876 arasında 9 sicilden elde edilen 235 terekenin cinsiyet dağılımı 137
Tablo 22: 1835-1845 yılları arasında İstanbul'da gelir gruplarının dağılımı 138
Tablo 23: 1835-1845 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları 138
Tablo 24: 1835-1845 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip oldukları giyim, süs ve şahsi eşyalar 140
Tablo 25: 1846-1864 yılları arasında İstanbul'da gelir gruplarının dağılımı 149
Tablo 26: 1846-1864 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip oldukları ev eşyaları 149
Tablo 27: 1846-1864 yılları arasında terekesi bulunanların sahip oldukları giyim, süs ve şahsi eşyalar 151
Tablo 28: 1865-1876 yılları arasında İstanbul'da gelir gruplarının dağılımı 158
Tablo 29: 1865-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip oldukları ev eşyaları 158
Tablo 30: 1865-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip oldukları giyim, süs ve şahsi eşyalar 160
Tablo 31: 1830-1876 yılları arasında iskemle ve sandalyeye sahip olanların oranları 170
Tablo 32: 1830-1876 yılları arasında kanepe ve koltuğa sahip olanların oranları 174
Tablo 33: 1830-1876 yılları arasında tîrapeze ve masaya sahip olanların oranları 177
Tablo 34: 1830-1876 yılları arasında dolap ve gardırobu olanların oranı 181
Tablo 35: 1830-1876 yılları arasında yatak, kerevet ve karyolaya sahip olanların oranı 183

Tablo 36: 1830-1876 yılları arasında mangal ve sobaya sahip olanların oranı 186
Tablo 37: 1830-1876 yılları arasında yer döşemelerine sahip olanların oranı 188
Tablo 38: 1830-1876 yılları arasında saate sahip olanların şehirlere göre oranı 191
Tablo 39: 1830-1876 yılları arasında aynaya sahip olanların şehirlere göre oranı 194
Tablo 40: 1830-1876 yılları arasında lambaya sahi olanların şehirlere göre oranı 197
Tablo 41:1830-1876 yılları arasında konsola sahip olanların şehirlere göre oranı 202
Tablo 42: 1830-1876 yılları arasında yazı takımına sahip olanların şehirlere göre oranı 204
Tablo 43: 1830-1876 yılları arasında geleneksel ve yeni pişirme- saklama eşyalarına sahip olanların oranı 209
Tablo 44: 1830-1876 yılları arasında semaver, billur ve çaydanlığa sahip olanların oranı 209
Tablo 45: 1830-1876 yılları arasında geleneksel ve yeni sofra-sunum eşyalarına sahip olanların oranı 210
Tablo 46: 1830-1876 yılları arasında çay takımları, kupa, kadeh ve çatal-bıçak takımlarına sahip olanların oranı 212
Tablo 47: 1830-1876 yılları arasında dış giyim eşyalarına sahip olanların oranı 222
Tablo 48: 1830-1876 yılları arasında üst giyim eşyalarına sahip olanların oranı 227
Tablo 49: 1830-1876 yılları arasında alt giyim eşyalarına sahip olanların oranı 229
Tablo 50: 1830-1876 yıllarında kadın kıyafetlerine sahip olanların şehirlere oranı 233
Tablo 51: 1830-1876 yılları arasında kadınların baş eşyalarına sahip olma oranı 237
Tablo 52: 1830-1876 yılları arasında erkeklerin baş eşyalarına sahip olma oranı 238
Tablo 53: 1830-1876 yılları arasında kadın ve erkeklerin ortak sahip oldukları baş eşyalarının oranı 238
Tablo 54: 1830-1876 yılları arasında ayak eşyalarına sahip olanların şehirlere göre oranı 242
Tablo 55: 1830-1876 yılları arasında süs ve aksesuarlara sahip olanların oranı 243
Tablo 56: 1830-1876 yılları arasında tütün ve tütün gereçleri kullananların oranı 249
Tablo 57: 1830-1876 yılları arasında yeni ve eski silahlara sahip olanların oranı 252
Tablo 58: 1830-1876 yılları arasında kitaplara sahip olanların oranı 254
Tablo 59: 1830-1876 yılları arasında lüks eşyalara sahip olanların oranı 259
Tablo 60: 1830-1876 yılları arasında lüks eşyalara sahip olanların sayısı 259

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
IAM	Makedonya Tarih Arşivi Selanik Şeriye Sicil Defterleri
İSŞS	İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri
İZŞS	İzmir Şeriye Sicil Defterleri
S.	Sayı
s.	Sayfa
Vb.	Ve Benzeri
Vd.	Ve Diğerleri

GİRİŞ

Üretilen veya yapılan her şeyin kullanılması veya harcanması anlamına gelen tüketim insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Başlangıçta temel ihtiyaçlar düzeyinde gerçekleşirken, insanların topluluklar halinde yaşamaya başlamasıyla ihtiyaçların yanına statü ve gösteriş etkenleri de dâhil olmuş, tüketim de giderek kitlesel bir hareket haline dönüşmüştür. Tüketim alışkanlıklarıyla ilgili yapılan çalışmaların ekseriyeti başlangıçta iktisadi ve ekonomik temellere dayandırılmıştır. Ancak 1980'li yıllarda endüstriyel kapitalizmin ve küreselleşmenin etkisi dünya genelinde daha yoğun bir şekilde hissedilince, tüketim olgusu kültürle ilişkilendirilmiş ve sosyal kuramlarda önemli bir kavram haline gelmiştir.[1] Sosyolog Robert Bocock *Tüketim* kitabında kavramın tanımını yaparken ''*yalnızca gereksinimlere değil, gittikçe artan bir şekilde arzulara dayanan, bu sebeple ekonomik olduğu kadar toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgu*'' ifadelerini kullanmıştır. İngiltere ve Avrupa'da 18. yüzyılda gerçekleşen kitlesel üretimin etkisiyle, yolların gelişmesi, gazete ve dergilerde reklamcılığın başlamasıyla insanların mal çeşitliliğinin farkına varması sonucunda tüketim devrimi yaşanmıştır.[2] Fabrikada üretilen yeni malların kapitalist girişimciler tarafından piyasaya tanıtılmasıyla, sanayi burjuvazisi ve ücretli iş gücü olarak işçiler bağlamında yeni sınıflar da ortaya çıkmıştır. Daha önceleri yalnızca aristokratların tüketebildiği malların artık alt sınıflarca da bilinip tüketilmesi, üst sınıfların yeni mal arayışına girmesine sebep olmuş, bu da tüketim kalıplarının devamlı bir devinime girmesine yol açmıştır.[3] Bu devinim doğal olarak bir kültürü de beraberinde getirmiştir. Tüketim kültürü olarak adlandırılan kavram ile mal ve hizmetlerin tüketiciye ulaştırılmasında baskın hale gelen kültür, sosyal değerler, bireysel beğeniler ve bireysel yaşam tarzları ifade edilmiştir.[4]

[1] Gülnihal Topay, Ramazan Erdem, ''Türkiye'de Tüketim Kültürünün Gelişimine Dair Kavramsal Bir İnceleme'', *Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 2019, s.162.
[2] Robert Bocock, *Tüketim*, Ankara: Dost Kitabevi, 1997, s.10-13.
[3] Bocock, *a.g.e.*, s.23-24.
[4] Abdülkadir Zorlu, ''Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi Gelişimi'', *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e- dergisi*, 2003, s.7.

Tüketim kültürünü içselleştirmeye başlayan modern toplumun bireyi, artık ihtiyaçtan dolayı değil dış dünyaya görünmek istediği şekilde tüketme eğilimindedir.[5]

Feodal düzende ormanlar ve toprak halkın ortak malı olarak kabul edilirken insanların ürettiği ve tükettiği kendisine ait mallardı. Ancak 18. yüzyılda gerçekleşen toprak reformuyla, şahıslara ait olmaya başlayan orman ve topraklardan elde edilenlerle fabrikaların ürettiği mallar, yalnızca satılmak amacıyla üretilen şahıslara ait tüketim malları olmuştur.[6] Boccock'ın bahsettiği bu devrim, Avrupa için 18. yüzyılda gerçekleşirken, Osmanlı İmparatorluğu için tarihçi Elizabeth Frierson ve Osmanlı giyimi üzerine araştırmalar yapan Charlotte Jirousek'ın da ifade ettiği üzere 19. yüzyılda yaşanmıştır.[7] Tüketim değişiminin Osmanlı'da meydana geldiği zaman iddiasında 19. yüzyıl vurgusu, pek çok araştırmacının ortak kanaatidir. Sebep olarak da Osmanlı'nın bu yüzyılda kaybettiği eyaletlerle elden çıkan arazileri, fabrikasyon Avrupa mallarının gerçek anlamda bu yüzyıl başında piyasada yer edinmeye başlaması ve 1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Serbest ticaret anlaşması gösterilmiştir.[8] Bütün bunların yanında yüzyılın başından 20. yüzyılın ortalarına kadarki süre aralığının yarısına yakınının savaş halinde geçirilmesiyle üretimin neredeyse durma noktasına gelmesi de etken olarak görülmüştür. Ayrıca 19. yüzyıldan evvel varlığından söz edemediğimiz gazetelerin yüzyıl ortalarında çoğalması ve fiyatlarının düşürülmesi ile gazetelerde ilanlar verilmeye başlanması insanların mal çeşitliliğinin farkına varmasına yol açmıştır. Tefrika romanların da günlük gazetelerde yer almaya başlamasıyla kitle basını ortaya çıkmış, bu vesileyle gazeteler halkın her kesimine seslenebilir hale gelmiştir.[9] Bu sebepten çalışmamızda, 19. yüzyılda, özellikle ticaret serbestliğinin başladığı 1830'lu yıllardan başlayarak son çeyreğine kadar geçen sürede, Osmanlı toplumunun tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişimi inceleyerek, modernleşme faaliyetlerinin tüketimi ne dereceye kadar etkilediği sorusuna cevaplar aramak amaçlanmıştır.

---

[5] Topay ve Erdem, *a.g.e.*, s.163.
[6] Bocock, *a.g.e.*, s.53.
[7] Donald Quataert, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Alfa Yayınları, Eylül 2020, s.22.
[8] Anlaşmaya giden süreç ve antlaşmanın maddeleri ile ilgili bkz. Mübahat S Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Ankara: TTK Yayınları, 2013.
[9] Filiz Aydoğan, ''Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler'', *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi 2*, c.27, 2009, s.206

Batı Sosyolojisinde önemi 1980'lerden sonra fark edilen tüketim kültürü, Türkiye'de 1990'lardan sonra akademik bir ilgi alanı haline gelmeye başlanmıştır. Ali Emre Aydın, Mehmet Marangoz ve Aytekin Fırat'ın yaptığı çalışmada, tüketim kültürü üzerine yapılan incelemelerin daha çok 2005 yılından sonra yapıldığı ve çoğunluğunun sosyoloji ve iletişim alanında olduğuna dikkat çekilmiştir.[10] Bilindiği üzere 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin modernleşme anlamında değişimi en fazla yaşadığı dönem olmuştur. Bu değişim, devlet nezdinde pek çok kurum ve kuruluşları dönüştürdüğü gibi toplum nazarında da geleneksel öğreti ve alışkanlıklarda etkisini göstermiştir. Özellikle ekonomik faaliyetlerin dış dünya ve piyasaları ile etkileşiminin artması, toplumun tüketim sahasına yeni bir kapı aralamıştır. Bizim amacımız ise artan dış ticaret ile aralanan bu kapıdan Osmanlı pazarına giren ürünlerin, Osmanlı toplumunun tüketim alışkanlıklarına nasıl etki ettiği sorusuna cevaplar aramaktır.

Suraiya Faroqhi ''Osmanlı'da Tüketimin Tarihi: Kaynak ve Modellerin Ön Keşfi'' başlıklı makalesinde, tüketimin genel olarak iktisadi bir mesele olarak ele alındığını ancak toplumsal bir faaliyet ve kültürel bir değişim olarak da incelenebileceğinden bahsetmiştir.[11] Mehmet Genç de *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* adlı kitabında tüketim faaliyetlerinin incelenmesinin toplumsal çalışmalarda yeni bir bakış açısının geliştirilmesine vesile olacağını belirtmiştir.[12] Bu söylem ve öneriler doğrultusunda Selanik, İzmir ve İstanbul şehirlerinin 1830-1876 yılları arasındaki tüketim alışkanlıklarını inceleyecek çalışmanın tüketim örüntüleri ve kalıpları ile ilgili literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

A. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Tez çalışmasının kapsamı belirlenirken, 19. yüzyıl geniş bir tarih aralığını oluşturduğundan ve Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar bu yüzyılda pek çok toprak kaybetse de idaresi geniş bir alanı kapladığından öncelikle zaman ve mekân sınırlandırmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu sebepten çalışmanın zaman aralığının, özellikle dış ticaret hareketliliğinde ani artışların yaşandığı 1830-1876 yılları

[10] Ali Emre Aydın, Mehmet Marangoz, Aytekin Fırat, ''Tüketim Kültürü Çalışmaları Üzerine Bir Literatür Taraması'', Tüketici *ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7 Sayı 1, Haziran 2015, ss.23-40.

[11] Suraiya Faroqhi, ''Osmanlı'nın Tüketim Tarihini Araştırmak: Kaynak ve Modellere İlişkin Bir Ön Keşif'', *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, s.35

[12] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004, s.357-359.

arasında sınırlı tutulmasına karar verilmiştir. 1830 yılı sonrası, hem II. Mahmud'un modernleşme faaliyetlerini ve Tanzimat'ın ilanı ile modernleşme anlamında yeni bir dönemin başlangıcını içine alması, hem de Tanzimat'tan evvel imzalanmaya başlanan ticaret antlaşmalarının Osmanlı piyasasına getirdiği yeniliklerin ilk karşılaşmalarını yansıtması sebebi ile başlangıç olarak belirlenmiştir. 1876 yılı ise hem Tanzimat Dönemi'nin sonu olması hem de bu yıldan sonra dış ticarette bir durgunluk döneminin yaşanmaya başlaması sebebi ile çalışmamızın bitiş zamanı olmuştur.

Mekân sınırlandırılması yapılırken özellikle Avrupa ile ticaretin yoğun yaşandığı şehirlerin seçilmesine dikkat edilmiştir. Dolayısıyla ticaretin ilk durağı sayılan ve dünya ekonomisi ile eklemlenmenin görece yoğun bir şekilde yaşandığı kentlerden İstanbul, İzmir ve Selanik özelinde incelemeler yapılmıştır. İstanbul, Selanik ve İzmir'in tercih edilmesinde bu kentlerin Avrupa ile ticarette ilk ve en çok temasın gerçekleştiği limanlar olması etkilidir. Çünkü tarım imparatorluklarında da deniz yolu ile ticaret için coğrafi bir zorunluluk olan liman kentleri, 19. yüzyılda kapitalizmin genişlemesi ile Avrupalı yatırımcılar ve tüccarlar için hem ticaret hem de üretim potansiyelleri dolayısıyla düğüm noktaları ve çekim merkezleri haline gelmiştir.[13] Seçilen şehirlerde ithal olarak en çok tercih edilen malların, terekelerden elde edilen veriler doğrultusunda belirlenerek, toplumun tüketim kalıpları ve incelediğimiz zaman aralığında yaşadığı değişim tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bilgiler ise döneminde kaleme alınmış seyahatnameler, gazete ve dergiler ile edebiyat ve fikir eserlerindeki verilerle desteklenmiştir.

Tez çalışması giriş bölümü hariç toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm genel itibariyle tüketim ve tüketimin toplumsal karşılığı, Balta Limanı ticaret antlaşması öncesi ve sonrasında hem Osmanlı hem de Avrupa devletleri için ekonomik durum ve tüketim alışkanlıkları ile ilgili tarihsel arka plan mahiyetindedir. Ayrıca yapılacak şehir analizlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için değişimden evvelki ve değişimin gerçekleştiği yüzyıllardaki durum hakkında bilgilendirmeler içermektedir. 18. yüzyıl tüketim konusunda Avrupa için bir kırılma noktasıyken, Osmanlı Devleti için değişimin etkilerinin hissedilmeye başlandığı ancak henüz gerçekleşmediği bir yüzyıldır. Avrupa kapitalist tüketim malıyla hemhal olurken Osmanlı hâlâ geleneksel tüketim anlayışını,

[13] Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren and Donald Quataert, ''Port-Cities in the Ottoman Empire: Some Theoretical and Historical Perspectives'', *Review (Fernand Braudel Center)*, s.16, S.4, 1993, s.519.

yani azla ve ihtiyaca göre tüketmeyi sürdürmektedir. Bu karşılaştırma tüketimin Osmanlı toplumu özelindeki yansımalarını anlamak adına önemli görülmektedir. Nitekim Max Weber, kapitalist ruhun savaşması gereken birinci düşmanın geleneksellik olduğunu söylemektedir.[14] Avrupa kapitalizme teslim olmuşken, Osmanlı 18. yüzyılda gelenekselliğine ve öteden beri sahip olduğu kültürüne sıkı sıkı sarılmaya devam eden bir toplumdur. Avrupa'da tüketimin en temel faili olarak kabul edilen kadınlar kilisenin dışında alışveriş caddelerinde gezmeye başladığında Osmanlı kadını çeyizlik yorganını dahi dışardan aldığında ayıplanmaya devam etmektedir. Tüketimin hızla yayılmasındaki en temel etken olan medya unsurları, Avrupa'da köylere kadar ulaştığında Osmanlı'da henüz resmi bir gazete yoktur. Bütün bu karşılaştırmalar ve dönüşüme zemin hazırlayan meseleler birinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Konuyla ilgili bugüne kadar kaleme alınmış araştırma eserler bölümün kaynaklarını meydana getirmektedir.

Tezin ikinci bölümünde, Osmanlı dış ticaretinde hareketliliğin başladığı 1830 sonrası ve Meşrutiyetin ilanı 1876'ya kadar geçen zaman aralığında Osmanlı pazarındaki ürünlerin Selanik, İzmir ve İstanbul şehirlerinin terekeleri özelinde incelemesi yapılmaktadır. Bundan önce şehirlerin çalışma açısından önemini gösterebilmek adına Osmanlı'daki tarihsel süreçleri, ekonomik faaliyetlerdeki yeri ve tüketim geçmişlerinden kısaca bahsedilmektedir. İkinci olarak ise dış ticaretin hızlı bir şekilde artmasıyla piyasaya giren malların arz talep değişimleri ve bu değişimlerin etkisiyle tüketim alışkanlıklarındaki dönüşüm tereke incelemeleriyle ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Liman kenti olan İstanbul, Selanik ve İzmir'in zaman içinde değişen önemleri ve bir ticaret merkezi olarak 19. yüzyıldaki durumları da analiz edilmeye çalışılmaktadır. Terekelerin yanında konuyla ilgili yazılmış araştırma eserler ise bölümün kaynaklarını oluşturmaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde temel olarak tespit edilen ithal malların 19. yüzyılda değiştirdiği tüketim alışkanlarının Osmanlı toplumunun sosyal hayatına tesirinin ne olduğu sorusuna cevaplar aranmaktadır. Bu bölümde yapılan karşılaştırma ise hem 19. yüzyıl öncesi hem de şehirler arasındaki farkı göstermeyi hedeflemektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmada ısrarcı olan bir toplumun, dışarıdan gelen etkenlerle bundan ne kadar vazgeçtiği ya da geçmediği, kültüründe

[14] Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Ankara: Alter Yayıncılık, 2011, s.64.

yaşanan değişimin ne dereceye kadar Avrupa tesirinde olduğu ya da olmadığı, kendisinde mevcut olan kültür unsurlarını yeni etkenlerle nasıl harmanlayarak kabul ettiği sorularına cevaplar aranmaktadır. Bunun sonucunda Osmanlı toplumunun bir tüketim toplumu olup olmadığı sorusu da yanıtlanmaya gayret edilmektedir.

Üçüncü bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık ev, mutfak ve sofrada gerçekleşen değişimle ilgilidir. İkinci olarak giyim, kuşam ve süs eşyalarında meydana gelen değişime odaklanılmıştır. Üçüncü başlık ise hem şahsi hem ev dekorasyonunda kullanılan ihtiyaç fazlasının, zevk için edinilen eşyaların kullanımıyla ilgilidir. Konuya ilişkin yazılmış araştırma eserler, incelediğimiz terekelerden elde ettiğimiz veriler, seyahatnameler, gazeteler ve yine incelediğimiz dönemde kaleme alınmış edebi eserler bölümün kaynaklarını oluşturmaktadır.

B. Literatür Değerlendirmesi

Tüketim kültürünün Osmanlı toplumu özelinde ele alındığı çalışmamızda, tüketimi birinci elden ya da dolaylı olarak gösteren arşiv kaynaklarının ve edebi eserlerin taşıdığı önem yadsınamaz. Bu sebepten 1830-1876 yılları arasındaki tüketim kültürüne dair veri elde edebildiğimiz tereke kayıtları, seyahatnameler, gazete reklamları ve incelediğimiz dönemde kaleme alınmış edebi eserler araştırmamızın kaynaklarını oluşturmuştur.

Tüketim örüntülerini inceleyebilmek için belirlediğimiz şehirlerde özellikle toplum nezdinde sahip olunan tüketim alışkanlıklarını ortaya koyabilmek için en doğru kaynağın belirlenmesi büyük önem arz etmiştir. Bu sebepten başvurulan ana kaynaklar şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan tereke defterleri olarak belirlenmiştir. Çünkü Osmanlı tüketim araştırmaları için araştırmacının elindeki en yararlı ve işlevsel kaynak bazı sınırlılıkları bulunsa da tereke defterleri olarak kabul edilmiştir.[15] Buna rağmen tereke defterleri üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmını iktisadi ve demografik araştırmalar teşkil etmektedir.[16] Ancak özellikle son yıllarda artan tüketim odaklı, maddi

[15] Faroqhi, ''Osmanlı'da Tüketimin Tarihi'', s.39; Quataert, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı,* s.17; Joyce Hedda Matthews, ''Bir Osmanlı Tereke Defterleri ''Isolario''suna Doğru ve Manisa Örneği (1600-1700 civarı)'', *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Çev. Tanju Günseren, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, s.64; Fatih Bozkurt, ''Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları'', *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2017, s.207; Tereke kayıtlarının verimliliği yalnızca Osmanlı toplumunun tüketimi için değil, Avrupa'daki toplumların da tüketim faaliyetlerini incelemede en işlevsel kaynak olarak görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Jan De Vries, *Çalışkanlık Devrimi 1650'den Günümüze Tüketici Davranışı ve Hane Halkı Ekonomisi*, Çev. Ramiz Üzümçeker, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024, s.190.

[16] Faroqhi, ''Osmanlı Tüketim Tarihi'', s.40-41.

kültürü ortaya koymayı hedefleyen ve toplumsal çözümleme bağlamında ele alınan tereke çalışmaları da mevcuttur. Bunlara Artan, Göçek, Karababa, Neumann, Kafadar, Pierce, Karahasanoğlu, Bozkurt, Cornelissen, Oral, Gündoğdu, Hoşgör Büke, Öztürk, İyigönül Atasağun, Kaya, Ekinci ve Ceylan'nın çalışmaları örnek olarak gösterilebilir.[17]

Tereke defterlerinin tüketim araştırmaları açısından öneminin en temel sebebi muhtevasıdır. Osmanlı arşiv kayıtları ve hatta şer'iyye sicilleri içerisinde tereke defterlerinin sahip olduğu bilgi zenginliğini yadsımak olanaksızdır. Genel olarak ifade edecek olursak bir tereke defteri ölen kişinin adı, cinsiyeti, ailesi, çoğu zaman mesleği, ikametgâh yeri, varisleri, sahip olduğu varlıkları, borçları ve en nihayetinden mirasının paylaştırılması ile ilgili bilgiler içerir. Ayrıca, çeşitli değişkenler söz konusu olsa da, temelde kaydedilen miras ölen kişinin şahsi mülkü olarak tanımlandığından, bireysel

[17] Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tülay Artan (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 49-64; Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999; Eminegül Karababa, Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa, (Doktora tezi), Bilkent Üniversitesi, 2006; Christoph K. Neumann,"Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 8, 2009, s. 7-47; Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken (Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun)*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009; Leslie Peirce, "Maddi Dünya: İdeolojiler ve Sıradan Şeyler", *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (eds.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 285-312; Selim Karahasanoğlu, A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730), (Doktora tezi), New York State University, 2009; Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", (Doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011; Marloes Cornelissen, The World of Ambassador Jacobus Colyer; Material culture of the Dutch 'nation' in İstanbul During the First Half of the 18th Century, (Doktora Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015; Özlem Oral, Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İç Mekan Aydınlatma Eşyaları: (19. Yüzyılın ortalarından 20. Yüzyılın başlarına Geç Osmanlı İç Mekan Aydınlatmasının Sosyal ve Kültürel Tarihine Yönelik Mukayeseli Bir Etüt), (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016; Yasemin Gündoğdu, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servet Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü (Manisa Örneği), (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019; Sümeyye Hoşgör Büke, Change in the Consıption of Ottoman in the Eighteenth Century, (Doktoran Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019; Taner Öztürk, İstanbul'da İkamet Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750), (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021; Şerife Şule İyigönül Atasağun, 17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul Kadınlarının Serveti (1656-1676 yılları), (Doktora Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023; Bektaş Kaya, Antalya Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan Tereke Kayıtlarına Göre Antalya'da Giyim-Kuşam, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023; Ayhan Ekinci, Kırım Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan Terekeler Işığında Kırım Maddi Kültürü (m. 1650-1675/ h. 1060-1085), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Topkapı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023; Pınar Ceylan, '' Was there a 'consumer revolution' in the Ottoman Empire?'', *The Economic History Review*, 2023, pp. 1-26.

tüketime dair çıkarsamalarda bulunabilmek söz konusudur.[18] Yine de tereke incelemesi yapılırken dikkat edilmesi gereken pek çok husus olduğu da kabul edilmelidir. Bizim çalışmamız açısında da önem arz eden bu hususlara malların değerinin ve tereke sahibinin maddi durumunun tespiti gibi zorluklar örnek gösterilebilir. Terekelerde kaydedilen malların değerlerinin yanında imal edildiği malzeme, kullanım durumu, boyutu ve rengine dair pek çok özelliği belirtilmiştir. Ancak bu her zaman için geçerli bir durum değildir. Hatta çoğu zaman birden fazla mal, küme oluşturularak ortak bir değerle kaydedilmiştir. Bu da malların kendi değerlerini belirlemeyi neredeyse imkânsız hale getiren bir zorluk olarak karşımıza çıkmıştır. Bütün bunların yanında malların değerinin müzayede fiyatları mı, piyasa değerleri mi yoksa defteri tutan kassamın tahmini olarak biçtiği ederi mi olduğuna dair de maalesef kesin bir yargı söz konusu değildir.[19] Diğer taraftan mal değerleri üzerinden tereke sahiplerinin zengin ya da fakir olduklarına dair bir yargıya varmak da çeşitli paradokslar doğuracaktır. Örneğin ölen kişinin tek göz evi ile atlas kaftanının aynı değerlerle kaydedildiği bir terekeye sahip olması, zenginliği ya da fakirliğini tartışmalı bir hale getirir.[20] Bunun yanında kaydedilen malların hayattayken sahip olduğu malların tamamı olduğunu düşünmek de araştırmacıyı yanıltabilir. Zira mirası kendi istediği gibi taksim etmek isteyen pek çok Osmanlının, ölmeden önce mallarını yakınlarına sattığı da bilinen bir gerçektir.[21] Bu sebepten çalışmamızda malların değerleri değil sahip oldukları özellikler dikkate alınarak incelemeler yapılmıştır. Terekelerin varlık durumlarına göre ayrımı da yekûn değerleri üzerinden belirlenmiştir. Ancak burada yapılan ayrımın zenginlik fakirlik ya da sınıfsal bir ayrım olmadığı belirtilmelidir. Zira Osmanlı toplumu için hiyerarşik anlamda bir üst sınıf ayrımı, şimdiye kadar yapılan hiçbir çalışmada kesin bir kanaatle ortaya koyul(a)mamıştır. Ayrıca ölen kişinin sahip olduğu malların tamamının deftere kaydedilmemiş olma ihtimali de mevcuttur. Bunun yanında pek çok erkek terekesinde karşılaşıldığı gibi, eşlerinin giyim-kuşam eşyaları ya da mutfak gereçlerinin de evin reisinin terekesine kaydedildiği durumlar söz konusudur.

[18]Kenan Yıldız, ‘‘Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının Taşıdığı Miras Üzerine Bir Değerlendirme’’, *Terekeler Neyi Derler?,* Ed. Kenan Yıldız, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023, s.165; Matthews, *a.g.e.,* s.78.
[19] Faroqhi, ‘‘Osmanlıda Tüketim Tarihi’’, s.32; Matthews, *a.g.e.* s.82.
[20] Matthews, *a.g.e.,* s.98.
[21] Muhammet Bedrettin Toprak, ‘‘İktisat ve Demografi Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Terekelerin İmkân ve Sınırları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’una Ait Veriler Üzerinden Gözlemler’’, *Terekeler Neyi Derler?*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, 2023, s.397.

Terekelerden bağımsız olarak, incelediğimiz dönemde Osmanlı ekonomisinin çok sık yaşadığı dönüşümler ve paranın uğradığı tağşiş ile değişimler sebebiyle devamlı kaybettiği değer düşünüldüğünde, sahip olunan mallar üzerinden bir kişinin zengin, fakir ve hatta orta halli olduğunu ortaya koymak güçtür.[22] Ayrıca incelemeye tabi tuttuğumuz birden fazla şehir ve piyasa olması sebebiyle bir ortalama tutturmak da çok daha başka analiz ve araştırmaları gerektirecektir.[23] Bu sebepten bizim çalışmamızda yaptığımız kategorik ayrım, tamamen terekelerin incelenmesinin kolaylığı üzerinden belirlenmiştir. Bu nedenle şehirleri incelediğimiz dönemler içerisinde ele aldığımız tereke sahiplerini alt, orta ve üst gelir grubu olarak tanımladığımızda aslında bunun zenginlik ölçütü değil, incelemenin kolaylaşması çabası ile sahip olunan tereke değerlerinin gruplandırılmasına dayandığını belirtmiş olalım. Bir diğer husus incelenecek terekelerin belirlenme ölçütleridir. Öncelikle seçtiğimiz şehirlerin sahip olduğu şer'iyye sicillerinin ve tereke defterlerinin sayısı birbirinden çok farkıdır. Öyle ki İzmir Tereke defterlerinin başlangıç tarihi bile, çalışmamızda incelemeyi hedeflediğimiz tarih aralığının başlangıcından daha ileri bir tarih olan 1853 yılıdır. Bunun yanında incelemeye tabi tutulabilecek ve içinde tam tereke kayıtlarının bulunduğu defter sayısı da yalnızca 10 adettir. Hedef mallarımız ithal ve yeni ürünler olduğu için şehir merkezlerinde kayıtlı kişilerin terekelerini incelediğimizden, İzmir şehri çalışmamızın kıstaslarının belirleyicisi olmuştur. Bu nedenle Selanik ve İstanbul şehirlerinin tereke incelemesinde, karşılaştırmayı dengeli bir şekilde yapabilmek için bir ortalama tutturulmaya çalışılmıştır. Örneğin gayrimüslim terekeleri İzmir ve Selanik'te Müslüman terekeleri ile kıyaslama yapabilecek çoğunluğa ulaşmamıştır. Bu yüzden İstanbul terekelerindeki gayrimüslim örneklere de dengeli bir şekilde yer verilmiştir. Tereke sahiplerinin cinsiyetleri, meslek grupları, ikamet ettikleri mahalleler ve kısmen bahsedilen mensubu bulundukları aileler gibi değişkenler karşılaştırma ölçütleri olarak belirlenmiştir. Ancak bütün şehirlerde ortak ve genel karşılaştırma terekenin sahip olduğu toplam değer ve cinsiyet farklılığı temelinde yapılmıştır. Çünkü her şehir ve incelenen dönem için bütün terekelerde temelde ulaşılabilen ölçütler bunlardır.

[22] Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, ss.210-228.

[23] İncelediğimiz dönemde İstanbul piyasası için yapılan inceleme için bkz. Arzu Varlı, Rahmi Deniz Özbay, ''İstanbul'da Perakende Ticareti: Tüketim Mal ve Hizmetleri Piyasası (1840-1909)'', *Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*, 23-25 Haziran 2011, Saraybosna- Bosna Hersek, ss.2411-2426.

Tüketimin izini sürdüğümüz ikinci kaynak grubu seyahatnamelerdir. 1830-1876 yılları arasında Selanik, İzmir ve İstanbul'u ziyaret eden ve bu ziyaretleri kaleme almış seyyahların izlenimleri araştırmamız açısından önemlidir. Ancak seyahatnameler zaman zaman taraflı, abartılı ve önyargıya dayalı bilgiler içerdiklerinden kaynak olarak kullanımının sıhhati ile ilgili çeşitli problemler olduğu hususu göz önünde bulundurulacaktır. Özellikle 15. yüzyıldan sonra patlama yaşayan bu ziyaretlerin amacı her yüzyılda aynı değildir. Sözgelimi Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu yıllarda seyahatnamelere hâkim olan övgü ve hayranlık, 18 ve 19. yüzyıllarda yerini yavaş yavaş yergi ve küçümsemeye bırakmıştır.[24] Bu değişimin temeli hem ekonomik hem politik hem de kültürel olduğundan, tüketimle ilgili seyahatnamelerden alınan bilgilerin sıhhatini başka bir kaynaktan da doğrulatmayı mecburi kılmıştır. Ancak yine de bu kaynaklardan alınan bilgilerin tüketim araştırmaları için kıymeti yadsınamaz. Nitekim giyim-kuşam, tütün kullanımı, adet ve yeni alışkanlıklar gibi çalışmamız açısından önem arz eden meseleler, son dönem seyahatnamelerinin de üzerinde durduğu konular olarak karşımıza çıkmıştır.

Araştırmamızın diğer kaynağını 1830-1876 yılları arasında gazetelerde yayımlanan ilan ve reklamlar oluşturmuştur. Yeni Avrupa mallarının tanıtımının da yapıldığı ilanlar, özellikle başkent İstanbul'da 19. yüzyılda şekillenen tercihlerin ve tüketimin boyutlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Kıyafetten mobilyaya, ev dekorasyonundan arabalara kadar pek çok tüketim malının reklamının yapılmış olması, mevcut ve değişen tercihleri görebilmemize imkân sağlamıştır. Tüketim kültüründe yaşanan değişimin hız kazanmasının da yazılı basının etkisiyle gerçekleştiği düşünüldüğünde, reklamlar ve ilanlar araştırmamız açısından kıymetli bir kaynak haline gelmiştir. Bu sebepten incelemede bulunduğumuz dönem aralığında yayımlanan *Cerîde-i Havâdis, Tercümân-ı Ahvâl, Tasvîr-i Efkâr, Takvîm-i Ticaret, Journal de Constantinople* ve *Takvîm-i Vekâyi* gazetelerinin ilan ve reklamları taranmış, terekelerden elde ettiğimiz verilerle karşılaştırması yapılmıştır.

Çalışmamızda başvurduğumuz son kaynak grubu, ele aldığımız dönem aralığında kaleme alınan ya da o dönemi anlatan eserlerdir. Ancak bu eserler içerisinde ağırlıklı olarak dönem romanlarından faydalanılmıştır. Tanzimat'ın yeni edebi türü romanlar,

[24] Özgür Yılmaz, ''Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri'', *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, 2013, s.590.

modernleşme ve değişme motivasyonlarını ve dönemin sosyal yaşantısından örnekleri sunması bakımından çalışmamız açısından kıymetli görülmüştür. Bu sebeple ilk romancılar olarak kabul edilen Vartan Paşa, Şemsettin Sami, Ahmet Midhat Efendi, Namık Kemal, Sami Paşazade Sezayi ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde tüketim eğiliminin izi sürülmüştür. Ayrıca ele aldığımız dönemin farklı alanlarıyla ilgili bilgiler veren, başta Ahmet Cevdet Paşa'nın eserleri olmak üzere, çeşitli konularda kaleme alınan kitaplara da başvurulmuştur.

Tüketim hem ekonomik hem de kültürel faaliyetlerle ilişkilendirildiğinden, bu alanlarda tüketime temas eden bildiri, makale, kitap ve tezler çalışmamızda başvurduğumuz telif eserleri oluşturmuştur. Sözgelimi tüketimi bir kavram ve kültür ögesi olarak ele alan Thorstein Veblen, Ivan Illich, Robert Bocock, Zygmund Bauman, Jean Baudrillard, Mike Fatherstone, Neil Mckendrik, İsmail Demirezen ve Yavuz Odabaşı'nın çalışmaları incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen tüketimi çalışmasında direkt ele alan araştırmacılardan Donald Quataert, Suraiya Faroqhi, Tülay Artan, Elizabeth B. Frierson, Filiz Aydoğan, Fatih Bozkurt, Pınar Ceylan, Nevin Coşar, Gürsu Galip Gürsakal, Sümeyye Hoşgör Büke, Charlotte Jirousek, Eminegül Karababa, Selim Karahasanoğlu, Yavuz Köse, Christoph Neumann, Mustafa Orçan, Nebi Özdemir, Hedda Reindl Kiel ve Zafer Toprak'ın eserleri okunmuştur. Yaptığımız tezi saydığımız çalışmalardan ayıran birçok yeni yaklaşım mevcuttur. Misal Tülay Artan, Fatma Müge Göçek, Eminegül Karababa, Selim Karahasanoğlu ve Fatih Bozkurt'un çalışmaları tüketimi terekelerden faydalanarak incelemeleri sebebiyle tezimize en yakın çalışmalardır. Ancak bu çalışmalar da ekseriyetle yönetici sınıf ve elit kesimle veya 19. yüzyıl öncesiyle sınırlı kalmış, ekseriyetle de İstanbul özelinde kaleme alınmıştır. 19. yüzyıl için üç farklı liman şehrinde tüketimi karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmanın mevcut olmaması, tez çalışmamızın literatüre katkı sağlayacağı inancını kuvvetlendirmektedir.

Tüketimin şehirler arasındaki farklarını ortaya koymak çalışmanın asıl amacını oluşturduğundan şehir tarihleri de dikkate alınan diğer eserler olmuştur. Buna göre Münir Aktepe, Meropi Anastassiadou, John Baxevanis, Tuncer Baykara, Edhem Eldem, Feridun Emecen, Semavi Eyice, Elena Frangakis Syrett, Gilles Veinstein, Daniel Goffman, François Georgeon, Halil İnalcık, Mübahat Kütükoğlu, Mark Mazower, Sıbel Zandi Sayek, Reşat Kasaba, Machiel Kiel, Apostolos E. Vacalopoulos, Necmi Ülker,

Mesut Küçükkalay, Neslihan Ünal ve Diren Çakılcı'nın Selanik, İzmir ve İstanbul özelinde gerçekleştirdikleri şehir incelemeleri kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bu çalışmalar içerisinde de terekeleri kaynak olarak kullanan Meropi Anastassiadou ve Diren Çakılcı'nın Selanik özelinde kaleme aldıkları eserleri tez konumuzla yakından ilgilidir. Ancak tüketim özelinde yapılmaması ve tek bir şehir merkeziyle sınırlı kalması, çalışmamızı muhteva yönünden bu eserlerden de ayrılmaktadır.

1. BÖLÜM

SANAYİ DEVRİMİ VE TİCARET ANTLAŞMALARININ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINDA SEBEP OLDUĞU DÖNÜŞÜM

A. EKONOMİ VE KÜLTÜR ARASINDA BİR KÖPRÜ: TÜKETİM

1. Tüketim Kavramı

İnsanın hayatını devam ettirebilmek, bir sonraki aşamada yaşam standartlarını belirlemek için bir şeyleri kullanmaya ve harcamaya ihtiyacı vardır. Ancak bu ihtiyaçların bazıları aynı kalırken bazıları zamanla dönüşüm geçirmektedir. İhtiyaçlar gibi tüketim de sanayileşme öncesi ve modernleşme sonrası farklı anlamlara gelebileceği gibi, genel tanımının da yapılabileceği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten kavramın değişmeyen yönleri olduğu gibi dönem dönem dönüşen anlamları araştırmamızın temel problemini oluşturmaktadır.

1980'li yıllarda endüstriyel kapitalizmin ve küreselleşmenin etkisi daha yoğun bir şekilde hissedilince, tüketim olgusu kültürle ilişkilendirilen ve sosyolojide, daha genel manada, sosyal kuramlarda önemli bir kavram haline gelmiştir. Pek çok kez tanımı yapılan tüketim Raymond Williams'a göre, ''tahrip etmek, harcamak, israf etmek ve bitirmek'' anlamına gelmektedir[25]. J. Baudrillard tüketimi, geçirdiği dönüşümle de ilintili olarak nesnelerin değil, gösterge ve sembollerin tüketilmesi eylemi olarak görmektedir.[26] Biraz açacak olursak; tüketim temelde ihtiyaç ve isteklerin karşılanması için üretilen mal ve hizmetlerin parayla ya da buna eş değer başka bir değerle elde edilmesi ilişkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ihtiyaçların ve isteklerin motivasyonunun ne olduğu sorusu gündeme geldiğinde cevaplar için kültürlere, değerlere ve psikolojiye bakmak gerekmektedir. Kavramın modernleşmeyle birlikte ihtiyaç gidermeden çok kişinin arzularını karşılama ve toplum içinde kendini ifade etme biçimi haline geldiği görülmektedir. Anlaşılacağı üzere tüketim, modern toplumlarda malların ve hizmetlerin tüketilmesinden ziyade değerlerin ve malların ifade ettiği anlamların tüketilmesidir. Tüketimin geçirdiği bu dönüşümü göz önünde bulunduran

[25] Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996, s.49.
[26] Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazal Deliçaylı-Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008, s.25

Sosyolog Robert Bocock, tüketimi ‘‘yalnızca gereksinimlere değil gittikçe artan bir şekilde arzulara dayanan, bu sebepten ekonomik olduğu kadar toplumsal, psikolojik ve kültürel’’ bir kavram olarak değerlendirmektedir.[27] Kavramın 18. yüzyılda, anlamının yanında eylemsel olarak da dönüşüm geçirdiği, Avrupa’da ve özellikle İngiltere’de yaşanan sanayi devrimiyle insanların mal çeşitliliğinin farkına varmasının buna sebep olduğu düşünülmektedir.[28] Avrupa’nın tüketim kavramının dönüşmesiyle 18. yüzyılda yaşadığı bu farkındalığı, Osmanlı Devleti ancak 19. yüzyılda tecrübe etmeye başlayacaktır.[29] Üstelik bu yüzyılda kavram, artık yalnızca ihtiyaçların giderilmesini değil, statü ve başkasına benzeme gibi sembolik anlamları da temsil etmektedir. Tüketim kavramının sanayileşmeyle geçirdiği anlam değişimi, kişileri de ürettiğine ve ihtiyacı kadarına sahip geleneksel yaşayıştan koparak, ihtiyacın ötesinde tükettiği mallara anlamlar yükleyen modern tüketicilere dönüştürmektedir.

Tüketimi bağımsız bir konu olarak ilk inceleyen sosyal bilimci Amerikalı Sosyolog Thorstein Veblen’dir.[30] Amerikan İç Savaşı’nda galip gelen endüstri ve ticaret burjuvazisi için tüketimin oynadığı rolü fark etmiş ve çalışmasında incelemiştir. ‘‘The Theory of The Leisure Class’’ başlığıyla 1899’da yayınlanan bu çalışma, aynı zamanda sosyoloji literatürüne ‘‘gösterişçi toplum’’ ifadesini kazandırmıştır. Eser Türkçeye ilk olarak ‘‘Aylak Sınıfı’’ daha sonra ‘‘Aylak Sınıfın Teorisi’’ olarak tercüme edilmiştir.[31] Eserin çalışmamız için önemi ise, modern tüketimin öncüleri olarak gösterilen, üretmeden tüketen ve gösterişe düşkün ‘‘Aylak sınıfın’’ ya da gösterişçi tüketimin, Osmanlı toplumunda bir sınıf veya grup özelinde gözlemlenip gözlemlenemeyeceği sorusuna ışık tutabilme imkânı vermesidir. Fakat çalışmamızın asıl amacının böyle bir sınıfın varlığını kanıtlamak olmadığını belirtmekte fayda görüyoruz. Daha ziyade Osmanlı toplumunda gösterişçi tüketimin herhangi bir grup ya da sınıf özelinde ağırlıkla görülüp görülmediği meselesi ortaya koymak istenmektedir.

[27] Bocock, *a.g.e.*, s.10-13.
[28] Neil Mckendrick, *The Birth of a Consumer Society: The Commercalization of Eighteenth-Century*, Bloomington: Indiana University Pres, 1982; Bocock, *a.g.e.*, s.24.
[29] Quataert, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s.22; Zafer Toprak, ‘‘Tüketim örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları’’, *Cogito*, Sayı 5, 1995, s.25.
[30] Bocock, *a.g.e.*, s.14.
[31] Thorstein Veblen, *Aylak Sınıf*, Çev. İnci User, İstanbul: MÜ TEF Döner Sermaye Matbaası, 1995; Thorstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev. Zeynep Gültekin, İstanbul: Babil Yayınları, 2005.

2. Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Tüketim Kültürü ve Tüketim Toplumu

Harcanmamış emeği ve birikmiş zenginliği ifade eden sermaye, kapitalizmin kilit noktasını oluşturur.[32] Kapitalizmin tarihsel gelişimi 15. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar, her şeyin metalaştırılabileceği yönündeki düşünceyi pekiştirmiştir. Başlangıcı Avrupa olan bu düşüncenin, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde tüm dünyayı kaplayacak ölçüde genişlediği söylenmektedir.[33] Ancak 18. yüzyıl, dünya ticaretinin yaygınlaştığı, imalat sanayi ve tarımsal üretimin hızlandığı, fiyatların tırmanışa geçtiği ve nüfusun arttığı bir yüzyıl olarak, metalaşmanın ve tüketimde meydana gelen dönüşümün en görünür olduğu zaman dilimini ifade etmektedir.[34] Yüzyılın ortalarında kanalların ve yolların gelişmesi ile gazete ve dergilerde reklamcılığın başlamış olması, tüketim mallarının pek çok bölgede tanınıp bilinmesine olanak sağlamıştır. İnsanların bedenlerini ve evlerini süsleyebilecekleri mal çeşitliliğinin farkına varması ve bunların satın alınma güçlerinin artması yoluyla 18. yüzyılın ilk altmış yılı, Avrupa ve özellikle İngiltere için, bir tüketim devriminin gerçekleşmesine tanıklık etmiştir.[35] Kapitalizmin bir sonucu olan tüketim malı, Weber'in ifadesiyle ihtiyaca ve doğrudan tüketime yönelik değil, pazarda satılma amacıyla üretilen ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.[36] Dolayısıyla üretmek için çalışmak da artık yerini tüketmek için üretmeye bırakmıştır. Salt tüketilme amacı taşıyan bu mallar da yok olmaya ve her gün yerini bir yenisine bırakmaya mahkûm hale gelmeye başlamıştır. Tüketim nesneleri olarak adlandırılmalarının sebebi de bu geçicilik düşüncesidir.[37] Bu düşünce aynı zamanda, önce Avrupa'da daha sonra dünyanın geri kalanında tüketim kültürünün değişmesindeki temel motivasyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşme öncesi tüketim kavramının, ihtiyaçların giderilmesi bağlamında ele alındığını, modernleşmeyle ise yalnızca talepler değil statü, zevkler, kimlik ve sosyal ilişkilerin bir işareti olduğundan bahsetmiştik. Aslında kavram geleneksel anlamıyla

---

[32] Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s.11.
[33] Wallerstein, *a.g.e.*, s.13-16.
[34] Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.63.
[35] Bocock, *a.g.e.*, s.23.
[36] Bocock, *a.g.e.*, s.43.
[37] Zygmund Bauman, *Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s.46.

ihtiyaç ve talep temelinden tamamen bağımsızlaşmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken değişim, ihtiyaçların nasıl giderildiğiyle ilgilidir.[38] Bu da tüketim mallarının işlevlerinden daha ziyade taşıdıkları ve yansıttıkları anlamlar doğrultusunda talep edildikleri kültürün bir göstergesi haline gelmeleridir. Örneklendirecek olursak; insanın susuzluğunu gidermesi bir ihtiyaçtan doğan tüketimdir. Ancak nasıl giderdiği ve hangi ürünleri tercih ettiği kültürle ilişkili bir tüketim biçimidir.[39] Bu örnekten hareketle tüketim kültürünün, tüketimin asıl motivasyonu ihtiyaçtan farklı olarak, seçme özgürlüğüyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Bir toplumda tüketim kültüründen bahsedebilmemiz için de bireysel tercihlerin ve piyasa çeşitliliğinin mevcut bulunması gerekmektedir. Modernleşmeyle beraber toplumda ihtiyaçlar artık, piyasa tarafından belirlenen ve farklı sosyal anlamlar barındıran tercihler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum tüketim kültürünün modernizm ve kapitalizmle kurduğu bağlantıyı ortaya koymaktadır. Kapitalizmin etkisiyle ekonomik ve teknolojik yeniliklerde kısa zamanda meydana gelen değişimler, tüketim kültürünün de piyasada yer edinen işaretler, imajlar ve göstergelerle durmadan dalgalanmasına yol açmaktadır.[40] Nesnelerin anlam bulduğu ve tüketim kültürüyle sıkı bağlantı kuran piyasa, nesnelerin kamusal alanlarda bulunurluğunu sağlamaktadır. Modernleşmeyle beraber piyasa kavramını destekleyen de reklamlar ve mağazalardır. Reklamı yapılan ve mağazalarda sergilenen tüketim nesneleriyle piyasa aracılığıyla ilişki kuran insanların, ihtiyaca yönelik talepleri bu sistem içerisinde standartlaştırılmaya başlanmıştır.[41] Ancak tüketim malı tercihinde reklamın yanı sıra malın tüketicilerin alt-kültürüyle de bağdaşması gerekmektedir. Bu nedenle her kültürün biçimlenmesinde öncüler olduğu gibi tüketim kültürünün şekillenmesinde de bir öncü sınıfın varlığından söz edilebilmektedir. Avrupa ve özellikle İngiltere için fabrikasyon imalatın yeni kapitalist girişimcileri ve sahipleri olan burjuva sınıfı, bu öncü sınıfa örnektir. Tükettikleri malların reklam ve piyasa aracılığıyla alt sınıflarca da bilinip tüketilmesi, üst sınıfların yeni mal arayışına, dolayısıyla tüketim mallarının devamlı değişimine sebep olmaktadır.[42] Bir önceki başlıkta bahsettiğimiz Veblen'in aylak sınıf kavramı da tüketim kültürünün öncü sınıfına işaret eder. Onun bahsettiği öncü sınıf, endüstri işlerinde bulunmayan, konfor

[38] Yavuz Odabaşı, *Tüketim Kültürü*, İstanbul: Aurora Kitapları, 2019, s.6.
[39] Odabaşı, *a.g.e.*, s.10
[40] Odabaşı, *a.g.e.*, s.54.
[41] İvan Illich, *Tüketim Köleliği*, çev. Mesut Karaşahan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, s.21.
[42] Bocock, *a.g.e.*, s.23-24.

odaklı gösterişçi tüketimde bulunan yönetici elitlerdir. Bu sınıf için endüstriyel verimin artışı konforu, mal çokluğuna sahip olmak ise gösterişçi tüketimi beraberinde getirmiştir. Üretmeden tüketen bu elit sınıfın yaşamı, haberleşme ve nüfus hareketliliğiyle toplumun geri kalanının gözlemine maruz kalmış, her sınıf için gösterişçi tüketim vazgeçilmez bir haz haline gelmiştir. Ancak ilk bakışta yalnızca gösterişe hizmet ettiği ve israf olarak görülen tüketim maddelerinde bile, yararlı bir amacın varlığını bulmak mümkündür.[43] Weber bu yüzden, kapitalizmin savaşması gereken birinci düşmanın geleneksellik olduğunu söylemektedir.[44] Bununla ilişkili olarak, piyasanın belirlediği ama bireysel tercihlere dayandığına inanılan tüketimdeki standartlaşma, eş zamanlı olarak tüketim toplumunu meydana getirmektedir.

Endüstriyel kapitalizmden önce, kişinin kimliğine tükettiği nesneler değil çalışma hayatındaki rolleri temel oluşturmaktaydı. Ormanlar, ağaçlar ve toprak toplumun ortak kullanımına açıkken kişinin topladığı, ürettiği hep kendisine aitti. Ancak özellikle 18. yüzyıldaki toprak reformuyla beraber arazilerin ve ormanların şahıslara ait olmaya başlamasıyla, burada üretilen ve fabrikada işlenen mallar şahıslara ait tüketim malları haline geldi. Bu ürünlerin piyasadan elde edilebilmesiyle beraber kişiler için çalışmanın amacı da hayatını sürdürmekten ziyade bu mallara sahip olmak haline geldi. Çalışma motivasyonunda meydana gelen bu değişimi Karl Marx, ‘‘yabancılaşma’’ kavramıyla tanımlamıştır. Artık kişinin yaptığı işi neden yaptığı değil, hayallerine ve isteklerine ulaşmada ne kadar iyi aracılık yaptığı önemli olmaya başlamıştır.[45] Burada dikkat edilmesi gereken, daha önce de bahsedildiği gibi piyasada yer alan tüketim mallarının ihtiyaç kavramını da değiştirmiş olmasıdır. Tüketim toplumunda tüm insanlar ihtiyaç ve tatmin ilkesi önünde eşit kabul edilmektedirler. Yoksulluk ve işsizliğin getirdiği mutsuzluk artık geçim sıkıntısından değil, tüketimde meydana gelen standartlaşmaya dâhil olamamaktan kaynaklanmaktadır.[46] Günümüzde yoksulluğa bakış da çoğunluğun sahip olduklarına ulaşamamakla ilişkilendirilmektedir. Mesela elektrik kullanımı iki yüzyıl önce bir ayrıcalık gibi görülürken, günümüzde pek çok temel malzemenin de güç

[43] Veblen, *a.g.e.*, s.20-76.
[44] Webber, *a.g.e.*, s.64.
[45] Bocock, *a.g.e.*, s.53-58.
[46] Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s.53.

kaynağını oluşturması sebebiyle, her insanın ulaşabilmesi gereken bir hak olarak kabul edilmesi bu duruma örnek gösterilebilir.[47]

Kapitalizmle beraber üretim merkezli bir yapıdan tüketim merkezli bir yapıya geçişin toplumsal dokuda meydana getirdiği değişimler, çalışma olgusuna bakışın dönüşmesiyle de sınırlı değildir. Tüketim malına atfedilen anlamlar, metaların insanlar üzerinde hâkimiyet kurmasına zemin hazırlamıştır. İşlevinden ziyade farklılık, gösteriş ve kimlik sunan tüketim malı, insanın kendisine yabancılaşmasını sağlayan faktörlerden de biridir. Ancak bu yabancılaşma zamanla, kendisini tükettiği mallarla tanımlayan modern insanın, tüketim alışkanlıklarının doğası haline gelmesiyle sonuçlanmıştır.[48] Aslında bu durum, tüketim toplumunda yer alan bireyin çelişkisidir. Tüketim alışkanlıkları kişiselleşmeye, farklılaşmaya ve gösterişçi olmaya yöneldikçe, standart sanayi üretimi mallara eğilim de aynı ölçü de artmıştır. Bu nedenle modern sanayi üretimi yalnızca mal üretimi değil fark üretimi olarak da değerlendirilmiştir. Hazza ve nesneye yönelik gibi görünen tüketim davranışı, aslında farklılaştırıcı göstergeler üzerinden toplumsal bir kimliğin üretilmesidir.[49] İnsanların mevcut düşünce alışkanlıkları, şartların değişime zorlaması haricinde süresiz olarak devam etme eğilimindedir. Bu yönüyle alışılagelen geleneksellik aynı zamanda muhafazakârlıktır. Ancak toplum içerisinde bir sınıfın alışkanlıklarının değişmeye başlamasıyla bireyin geleneksel alışkanlıklarının artık hoş görülmemesi, toplumun dönüşüm sürecini başlatır. Artık toplumda halkın büyük bir bölümü için tüketilen malların esas gerekçesi, kabul edilmiş itibar standardına ulaşma arzusudur.[50]

Alış-verişin gayesi ihtiyaçtan itibar arayışına kaydığında kültürel dönüşüm başlamış demektir. Kapitalizmin nüfuz ettiği ticaret şehirleri bu dönüşümün ilk tesir ettiği noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelememize konu olan İzmir, Selanik ve İstanbul gibi canlı ticaret şehirleri özelinde Osmanlı toplumunu gözlemlediğimiz 1830-1876 dönemi de tüketim temelli kültürel dönüşümün artık kendisini hissettirdiği zamanlara denk gelmektedir. Gayemiz toplumun ne dereceye kadar muhafazakâr

[47] Illich, *a.g.e.*, s.21
[48] İsmail Demirezen, ‘‘Tüketim toplumunun Oluşumu ve din ile etkileşimi’’, *Din Bilimler Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2010, s.103-104.
[49] Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s.105.
[50] Veblen, *a.g.e.*, s.77-130.

refleksini sürdürdüğü ve ne dereceye kadar moda olana ayak uydurduğunu ortaya koyabilmektir.

3.Tüketim Toplumunun Vitrini: Moda

Toplumda tüketim alışkanlıklarına etki eden seri üretimin en önemli ve dikkat çeken endüstri maddesi pamuk, yani tekstil sanayidir. Yalnızca Avrupa'da değil, Batı dışı toplumların pazarlarında da kendisine önemli bir yer edinen pamuklu kumaşlar, modernleşmenin tüketim alışkanlıklarındaki ilk değişiminin de bu alanda yaşanmasına sebep olmuştur. Sanayi Devrimi'nin yeni icatlarıyla iplik ve kumaş üretiminin hiç olmadığı kadar bol ve ucuz hale gelmesi, toplumdaki standartlaşmanın en etkili silahı modayı beslemiştir. Bolluk ve ucuzluk, bütün endüstri maddelerindeki gibi, toplumda özellikle alt sınıflarda kumaşın yalnızca ihtiyaç için tüketilmesi düşüncesini değiştirerek, zevk ve beğeniye dayalı bir tüketiminin başlamasına yol açmıştır. İlk zamanlar Fransız burjuva sınıfında olduğu gibi bir yüksek kültürü ifade eden moda, tüketimde demokratikleşme anlayışıyla beraber toplumun bütün sınıfları için ulaşılabilir olma özelliği göstermiştir ki tüketimde standartlaşmadan kastettiğimiz tam da budur. Fransız İhtilali'nin toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkları kıyafet özelinde ortadan kaldırmaya başlaması ve 1847 yılında özellikle dikiş makinesinin icadından sonra Fransa'da faaliyete geçen hazır giyim mağazaları, moda özelinde gerçekleşen standartlaşmanın en etkin faktörüdür.[51]

Giyim ve kuşamın, toplumda bir tüketim kültürü oluşturmada moda olan diğer tüm endüstri maddelerinden daha fazla ön plana çıkması, kişinin maddi durumunu ve dünya görüşünü tüm gözlemcilere ilk bakışta gösterebilme yönünden sahip olduğu avantajdır.[52] Ayrıca moda giyisilerin yayılması kendine has farklı dinamiklere de sahiptir. Sözgelimi yeni mobilyaların tercih edilebilirlliği var olan ev düzenine uyum sağlamarına bağlıydı. Çünkü hali hazırda bunun için mevcut olan bir sektör vardı ve sahip oldukları stoklar yeni olanın kabülünde dirence sebebp oluyordu. Ancak giyişi için ihtiyaç duyulan tek şey bireyin kendisidir.[53] Nitekim mobilyalar, gıda maddeleri ve teknolojik gelişmeler sonucu icat edilen pek çok tüketim maddesinden çok daha fazla ve hızlı bir değişimin yaşanması görünür olmakla ilgilidir. Moda olanın güzel ve estetik

[51] Fatma Barborosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2019, s.29-31.
[52] Veblen, *a.g.e.*, s.115.
[53] Jan De Vries, *a.g.e.*, s.213.

kabul edilmesi de fertlerin beğenilerinden çok kitlenin rağbet gösterdiği ve reklamının yapıldığı malın tercih edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle her modern tüketim toplumunda, giyim ve kuşam için kullanılan eşyaların ticari değeri, kişisel beğeniler ve sağladığı hizmetten ziyade modaya ve eşyaların toplumda uyandırdığı itibara bağlıdır.[54]

Veblen, toplumun hiçbir sınıfının, en sefil halde olanlarının dahi, gösterişçi tüketimi toptan terk edemeyeceğini söyler. Erkek endüstriyel üretime dâhil olsa bile, kadın ve çocuklar hatta tek başına kadınlar bu tüketimi devam ettirebilirler.[55] Kadınların çalışma faaliyetleri dışında bir araya gelmeleri ve sosyal hayata katılmaları bu tüketime zemin hazırlar ve belki de bu nedenle modanın hâkimiyeti kadınlar üzerinde daha belirgindir. Bu iddianın temelini ise 19. yüzyıl ile özellikle Paris'te açılan bon marche[56] dükkânlarının reklam broşürlerinin kadınlara hitap etmesi oluşturur. O tarihlere kadar Avrupa'da kadınların erkeksiz dolaşabileceği halka açık ilk alanlar olması da tüketim kültürü özelinde önemli bir aşamadır.[57] Bu mağazalar araştırmamıza konu olan Osmanlı toplumu nezdinde de kadınların ev dışında yalnız bir şekilde ziyaret ettiği tüketim mekânları olarak karşımıza çıkar. Benzer şekilde hem bu mağazaların reklamları hem de tanıtımı yapılan pek çok yeni metanın reklamı özellikle kadınları hedef alır.[58] Kısaca tüketim toplumu içinde tüketim kültürünü en çok şekillendiren etken moda, moda olan meta içerisinde de değişim hızıyla dikkat çeken en belirgin sektör tekstildir. Modanın şekillendirdiği tüketim kültüründe meydana gelen değişikliklerden toplum içerisinde en çok etkilenenler ise üretim faaliyetine en az katılım gösteren kadınlardır diyebiliriz. Ancak Osmanlı toplumunda görünür olma noktasında kısıtlı imkâna sahip kadınların, modaya uymakla toplumun genelini kültürel açıdan dönüştürmede ne dereceye kadar etkili olabileceği tartışmalıdır.

---

[54] Veblen, *a.g.e.*, s.116.
[55] Veblen, *a.g.e.*, s.67.
[56] Kapitalist üretimin ilk tüketim mekanları olan Bon Marche mağazaları ilk olarak 1852 yılında Paris'te faaliyete başlamıştır. Bu mağazaları modern tüketim kültürünün mekanları yapan nitelikleri ise sabit fiyat uygulaması ve satın alma zorunluluğu olmadan içinde dolaşılmasına müsaade edilmesidir. Bkz. Zeynep Baştuğ, *Alışveriş Merkezleri ve Değişim*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005, s.11.
[57] Bocock, *a.g.e.*, s.100.
[58] Michel Fustier, *Tüketim Psikolojisi*, Çev. Sühely Gürbaşkan, İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1974, s.34.

4. Tüketim Toplumu mu Tüketici Toplum mu?

Tüketim toplumunun temelini oluşturan tüketim kültürünün kendine has bir sistemi vardır. Bu kültürün topluluklardan bağımsız kendi değerleri ve kuralları, hukuku, yaşam tarzı ve ekonomisi mevcuttur. Toplum içinde gelenekselliği barındıramaz ve çelişkileri kabul etmez. Bu durum akıllara, tüketim kültürünü sınırlı düzeyde de olsa yaşayan, bazı değerleri korusa da değişime ayak uydurmaya çalışan topluluklar da tüketim toplumu olarak tanımlanabilir mi sorusunu getirir.[59] Tüketim toplumundan bahsederken, değişimin öncül sınıfları olsa dahi çok kısa bir süre zarfında toplumun geneline, önce taklit ve özenme daha sonra standartlaşma ve eşit sahip olma hakkı yoluyla, yayıldığını ifade etmiştik. Kısacası bir toplumun tüketim toplumu olabilmesi için sakinlerinin çoğunun her yeni tüketim kültürünü benimsemeleri gerekir. Ancak bazı toplumlarda, özellikle de modernleşme aşamasındaki toplumlarda, tüketim kültürü belli sınıflar içerisinde kendine yer edinse de toplumunun tamamında bir dönüşüm gerçekleştiremediği için tüketim toplumu olarak adlandırılamaz. Bu toplumlar için tüketici toplumlar ifadesinin kullanılmasının daha yerinde olacağı düşünülmektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki topluluğun üyeleri yeni tüketim tarzına kayıtsız değildir ancak ekonomi, geleneksel normlar ve tüketim ürünlerine erişim gibi etkenler tüketici toplumları tüketim toplumu olma yolundan alıkoyar. Tüketim kültürüne tam katılımın sağlanabilmesi için, tarihsel ve geleneksel hafızadan fedakârlık istenmektedir. Bauman'ın ifadesiyle, tüketim toplumunun kültürü, öncelikle öğrenmeyi değil unutmayı bekler. Toplumun fertleri önceki alışkanlıkları ve gelenekleri sorgulamadan terk etmeli, yenilere de aynı şiddetle kucak açabilmelidir.[60]

Tüketim kültürünün toplumları dönüştürmesinde farklı sonuçlar alınmasının önemli bir diğer sebebi üretim mekanizmasıdır. Avrupa'da geleneksellikten modernizme geçiş endüstriyel faaliyetlerle, yani üretimde meydana gelen gelişmelerle desteklenmiştir. Ucuz ve bol bulunan üretim malları çok kısa bir sürede tüketim malları haline gelmiş ve toplumda tüketim kültürünü tedricen değiştirmiştir. Ancak Osmanlı gibi Batı dışı toplumlarda modernleşme süreci tersten yaşanmıştır. Toplum, ekonomik ve sosyal faaliyetlerini şekillendirebilecek bir üretim düzeyine ulaşamadan tüketmeyi

[59] Mustafa Orçan, *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, Ankara: Kadim Yayınları, 2004, s.19.
[60] Zygmund Bauman, *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s.94.

benimsemiş, özellikle de denizaşırı ticaretle piyasaya giren Avrupa mallarına maruz kalmıştır. Tüketim kültüründe meydana gelen değişimler ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren toplumun yalnızca belli bir kesimini etkileyerek dönüştürebilmiştir.[61]

Avrupa ve Osmanlı toplumlarının tüketim kültürü özelinde farklı toplumlar olarak görülmesini, tüketim toplumunun bir özelliği üzerinden açıklayabiliriz. Tüketim toplumunda evrensel güzellik incelikten ayrılamaz. Geleneksel toplumlarda olduğu gibi güzellik şişman ya da zayıf, kaba ya da narin olamaz. Sadece ince ve narin olabilir.[62] Bu evrensel güzellik algısını Osmanlı topraklarına seyahat eden Avrupalı gezginlerin, Türk kadınlarının hafif toplu olma durumuna yaptıkları eleştirilerde görebiliyoruz. Osmanlı kadınının fiziksel özellikleri, ait oldukları tüketim toplumunun standartlaştırılmış güzellik algısına uymamaktadır. Buradan hareketle, Osmanlı toplumunun 19. yüzyıl itibariyle tüketim alışkanlıkları değişmeye başlasa da evrensel tüketim kültürünün kalıplarına uymayan özelliklerinden yola çıkarak, en azından incelediğimiz dönem için, bir tüketim toplumu olmadığı, daha çok tüketici bir toplum portresi çizdiğini söyleyebiliriz. Nitekim toplum nezdinde ikinci ve üçüncü bölümlerde yapacağımız ayrıntılı incelemeler bu portreyi daha net görmemizi sağlayacaktır.

B. SANAYİ DEVRİMİNİN ORTAYA ÇIKMASI VE YAYILMASI

1. Avrupa'da Tüketim Kültürünün Oluşması

Avrupa için iktisadi dönüşüm, 15. yüzyılda coğrafi keşiflerle beraber başlasa da mevcut sistemin değişimi çok daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bununla beraber Avrupa için tek tip bir sosyal yapıdan söz edemediğimizden dönüşüm de eş anlı olarak gerçekleşmemiştir.[63]

Coğrafi keşiflerin beraberinde getirdiği zengin altın ve gümüş stokları Avrupa'yı zenginleştirdiği gibi, yükselen refah seviyesiyle doğru orantılı olarak artan nüfusu beslemek için gücü yetmemeye başlamıştır. Yine de bu sıkıntılar yenidünyaya gerçekleşen göçler sebebiyle bir sorun haline gelmemiştir.[64] 16. yüzyılın ikinci

[61] Orçan, *a.g.e.*, s.24-25.
[62] Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s.180.
[63] Ferhat Başkan Özgen, ''Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri'', *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:32, 2000, s.105.
[64] Özgen, *a.g.e.*, s.105

yarısında bankalar kurulmuş, Avrupa devletleri içinde uluslararası alanda pazar kapma mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelede İngiltere, Hollanda ve daha sonra Fransa başı çeken ülkeler arasındadır. Daha çok üretmek ve maliyetleri düşürmek hedefi coğrafi keşiflerin zamanla sömürgeleştirme hareketine dönmesine yol açmış, bu hareketten en karlı çıkan İngiltere ise Sanayi devriminin ilk başlayacağı ülke olma imkanını elde etmiştir. [65] Fakat 16. yüzyılda hâlâ nüfusun neredeyse tamamı tarımla geçinmeye devam etmekte, hasat ilkel bir teknoloji aleti olan orakla yapılmaktadır. Bu durumdan istisna olarak tarımın modernleştiği ve ticaretin epey geliştiği tek yer İspanyol Hollanda'sının bir parçası olan Birleşik Hollanda Eyaletleri idi. Yüzyılın sonuna doğru Latin Amerika'dan getirilen altın ve gümüşün de azalmaya başlamasıyla zengin İspanya ve Avusturya'da ekonomik bir çöküş meydana gelmişti.[66]

Canlı bir ticaretin ve kapitalizmin ayak sesleri ilk olarak Hollanda'da duyulmuştur. 17. yüzyılın başlarında kurdukları Doğu Hint Adaları Kampanyası'yla Hindistan ticaretinin tekelini denetlemişlerdir. Bunun yanında 1609 yılında faaliyete başlayan Amsterdam Bankası'yla kambiyo işletmelerinin tekeline de sahip olunmuş, giderek her tüccara hitap eden bir kredi bankası haline gelmiştir. Hollanda ticari gücünün yanında üretim faaliyetlerinde de gelişim göstermiş; yün, ipek boyama, şeker üretimi, biracılık, tuz, tütün, kakao, duvar saati ve denizcilik gereçleri gibi ürünler üretilmiştir. Bu tür üretim faaliyetlerini destekleyen güçlü bir burjuvaziye de sahip Hollanda'da, nüfusun yarısı da kentlerde yaşamaya başlamıştır. Ancak tüm bu atılımlara rağmen, 17. yüzyılın ikinci yarısında sömürgelerden elde edilen malların fiyatlarında gerçekleşen düşüşler, Hollanda ekonomisini zayıflatarak en sonunda hâkim konumunu kaybedecek bir duruma getirmiştir.[67]

İngiltere'de, Batı Avrupa'nın büyük bölümünde olduğu gibi 14. yüzyılın sonunda baş gösteren feodal bunalım, köylülerin toprak üzerindeki haklarını genişletmiştir. Küçük meta üretiminin gelişmesiyle beraber arta kalan mallarını pazarda satmaya başlayan köylüler arasında meydana gelen farklılaşma, kapitalist çiftçilik yapmaya başlayan zengin bir orta köylü tabakasının doğmasına neden olmuştur.[68] Bunun yanında Kraliçe

[65] Özgen, *a.g.e.*, s.106
[66] Beaud, *a.g.e.*, s.32-34.
[67] Beaud, *a.g.e.*, s.34-37.
[68] Colin Mooers, *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu; Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa, Almanya'da Kapitalizmin Yükselişi*, Çev. Sina Şener, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1997, s.62.

Elizabeth'in bir yasayla 1600 yılında kurduğu Doğu Hindistan Kampanyası'yla 17. yüzyılın başından itibaren sömürgeci bir yayılma başlatılmıştır. Yüzyılın ilk yarısında dış ticaret hacmi on kat artmıştır. Üretim de aynı doğrultuda yoğunlaşarak özellikle maden kömürü üreticilerinin ve tekstil imalatçılarının üretim seviyelerindeki yükseliş dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Bu denli ekonomik büyüme teşvik ve korumalara da ihtiyaç duyduğundan, siyasi olarak da merkantilist bir politika benimsenmiştir. Ancak bu üretimin baş aktörü olan köylüler uygulanan vergilendirmeler ve değişen toprak düzeni sebebiyle giderek yoksullaşmışlardır. Bu nedenle 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren köylü ayaklanmaları baş göstermiştir. Yüzyılın sonunda talepler hala aynıdır: maaşların ya da yevmiyelerin arttırılması, çalışma saatlerinin düşürülmesi ve dış rekabete karşı korunma.[69]

15. yüzyılda İngiltere'dekine benzer bir şekilde Fransa köylülerinin de gelirlerinde artışlar yaşanmıştır. Ancak burada İngiltere'den farklı olarak yoksullaşan lortların ve zenginleşen köylülerin yanında yükselişe geçen bir burjuva toprak sahipleri mevcuttur.[70] Öyle ki zayıf bir burjuvazi ile hükümdar arasında bir ittifak olan, merkantilizm-mutlakiyetçilik beraberliğinin en bariz örneği Fransa'da ortaya çıkmıştır denilebilir. Soyluluk unvanı verilerek saraya alınan Colbert döneminde merkantilizm en yüksek seviyede uygulama olanağına kavuşmuştur. Bu doğrultuda önce korumacı önlemler alınmış, yabancı gemilerle ticaret yapan tüccardan nakdi vergi kesintisi ve gümrük vergileri alınmaya başlanmıştır. Bunun yanında dört yüzden fazla imalathanenin kurulması sağlanmıştır. Bu politikalar sonucunda hem halı, porselen, cam gibi lüks ve ihracat mallarının hem kâğıt ve silah gibi temel üretim alanlarının hem de yün ve keten kumaş gibi gündelik tüketim mallarının geliştirilmesi mümkün olmuştur. Dünya genelindeki ekonomik buhran koşulları ile güçlü Hollanda ve İngiltere ticari kapitalizmlerine rağmen, krallık devletinin girişimleri sayesinde, Fransa'da mütevazı ama sağlam bir üretimci ve sömürgeci kapitalizmin temelleri atılabilmiştir.[71]

[69] Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla,* Çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s.54-65; Muammer Kaymak, ''Sanayi Devrimi Neden İngiltere'de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi'', *İktisada Dokunmak*, Der. Hakan Mıhcı, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011, s.169; Christopher Hill, *İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi'ne 1530-1780,* Çev. Lale Akalın, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016, s.38; Beaud, *a.g.e.*, s.38-45.
[70] Mooers, *a.g.e.*, s.63.
[71] Beaud, *a.g.e.*, s.50-57.

18. yüzyıla gelindiğinde dünya ticaretinin yaygınlaştığı, imalat sanayi ve tarımsal üretimin hızlandığı, bütün bunlarla bağlantılı olarak da fiyatlar ve nüfusun artışa geçtiği gözlemlenmektedir. 18. yüzyıl, kapitalizm Hollanda'da zayıf Fransa'da bocalama halindeyken, İngiltere'de güçlendiği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.[72] Derinlemesine yapılan araştırmalar devrimin patladığı zamanı 1780'ler olarak göstermektedir. Bu tarihten itibaren toplumlar üretimin sınırlarını aşmaya, durmadan, hızlı ve bugüne değin sınırsız bir biçimde mal ve hizmet artışı gerçekleştirmeye devam edecektir.[73] 1789'un dünyası büyük ölçüde kıra dayanmaktaydı. Hızla gelişen birkaç endüstri ve ticari bölgenin dışında Avrupa'da şehirli denilebilecek bir devlet bulmak çok zordu. Gerçekten büyük olarak görülebilecek iki şehirden Londra'nın nüfusu yaklaşık bir milyon, Paris'in ise yarım milyon civarındadır. Bu rakamlara rağmen İngiltere'de şehirli nüfusu kırsal nüfusun önüne ancak 1851'de geçebilecektir.[74] Avrupa'nın büyük bölümü; zengin bir köylü azınlığın ürün fazlalarını kent pazarında satarak tüccar çiftçi durumuna gelme eğilimi gösterdiği, buna karşın fakir köylülerin, eğer başka bir tarla ya da imalathanede çalışmalarına sebep olacak kadar küçük değilse, kendi topraklarında geçimlik üretim yaparak yaşadıkları köylü tarımının geçerli olduğu bir bölge konumundadır.[75] Yine de sanayi devrimi, tarımın ve kentlerin icadından sonra dünya tarihinde gerçekleşmiş en önemli olaydır ve başını İngiltere çekmektedir.[76]

İngiltere'de 1770'ten sonra hız kazanan çitleme faaliyeti, hali hazırda yoksul olan köylüleri ihtiyaçlarını karşılayamaz ve verimsiz topraklarda yaşayamaz hale getirmiştir. Tarımsal mülkiyet alanında meydana gelen bu gelişmeler, hayatını idame ettirmede gerekli olandan yoksun bir emekçi bolluğu ortaya çıkarmış, bu bolluk da sanayi ve madencilik alanında üretimi arttırmaya olanak sağlamıştır.[77] Kolonyal hâkimiyetle başlayan süreçte gelişen dünya ticareti ve temel malların bollaşarak pazarların gelişmesi; çitleme faaliyetleriyle yaşadıkları topraklardan ayrılmak zorunda kalan çalışmaya hazır emekçi bolluğu ile üretime uygulanmaya başlanan bilimsel ve teknik

[72] Beaud, *a.g.e.*, s.63-64.
[73] Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi, 2013, s.37.
[74] Hobsbawm, *a.g.e.*, s.19
[75] Hobsbawm, *a.g.e.*, s.26.
[76] Muammer Kaymak, *a.g.m.*, s.176; Hobsbawm, *a.g.e.*, s.38.
[77] Beaud, *a.g.e.*, s.100.

buluşların artması sonucunda elde edilen sermaye fazlası yeni bir üretim biçimi olan fabrikanın faaliyete geçmesine zemin hazırlamıştır.[78]

Fabrikanın egemen olduğu en önemli endüstri maddesi pamuktur. İngiliz pamuk endüstrisi de başlangıçta deniz aşırı ticaretin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmış, sömürge ticareti geliştikçe aynı oranda pamuk endüstrisi de sömürge limanlarında kendine gelişme imkânı bulmuştur. 1750-1769 yılları arasında pamuk ihracatında meydana gelen hızlı yükseliş, deniz aşırı ticarete cesareti de arttırarak 1780'lere gelindiğinde iç pazar karşısında ihracat pazarının öne geçmesine yol açmıştır. Bu durum yalnızca İngiltere'nin ihracat pazarının genişlemesinin değil dünya ticaretinin de bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Avrupa, tarihin başından beri Doğu'ya sattığından hep daha fazlasını ithal etmiştir. Doğu, sattığının aksine Batı'nın neredeyse hiçbir şeyine ihtiyaç duymamıştır. İlk kez Endüstri Devrimi'nin pamuklu kumaşları bu dengeyi bozmaya muktedir olmuştur.[79] Nitekim 19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatının bir denge üzerinde ilerlediği görülmüştür. Herhangi birinde gerçekleşen bir artış ya da azalışın diğerinde de bir artış ve azalışa sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu da Osmanlı'nın daha önce ihtiyaç duymadığı Batı ürünlerini, kendi mallarını sattığı kadar satın almaya başladığının da göstergesidir.[80] İthalattaki bu artış aynı zamanda ihtiyaç dışındaki tüketim mallarının Osmanlı pazarına girmesi de demektir. Ancak Osmanlı topraklarına gelmeden önce, ürünlerin Avrupa'da nasıl tüketim malları haline geldiğini anlamamız gerekmektedir.

2. Değişen Avrupa: 19. Yüzyılda Tüketim Toplumunun Doğuşu

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa toplumu için kapitalizmin hâlâ yeni sayılabilecek aşamada olduğunu söylemek çok da yanlış sayılmaz. Çünkü yüzyıl başında sanayileşme henüz hâkim üretim tarzı değildir. Sosyal sınıflar arasındaki hiyerarşi de hâlâ mevcut düzenini korumaktadır. Bu yüzyılda asıl göze çarpan olgular, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin hissedilmeye başlanan sonuçlarıdır. Kapitalizmin ortaya çıkış sürecinde devlet müdahalesi, özel teşebbüsler, dünya pazarı ve ulusal çıkarlar hep gündemdedir

[78] Beaud, *a.g.e.,* s.104.
[79] Hobsbawm, *a.g.e*., s.43-46.
[80] Rahmi Yamak, vd, ''The Long-run Relationship Between Exports and Imports in The Ottoman State: 1840-1913'', *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2016, s. 236.

ancak 19. yüzyıl ile sanayileşmenin daha çok işçi sömürüsü ve meta üretimi mantığı artık toplumun geniş kesimlerine yayılmaya başlamıştır.[81]

19. yüzyıl boyunca kapitalist üretim tarzının gelişmesi, makineleşmiş üretimin hızlanıp yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bir önceki bölümde İngiltere'de ortaya çıktığını gördüğümüz fabrikalar yalnızca burada değil, aynı zamanda Avrupa'nın pek çok ülkesinde; Belçika'da, Fransa'da, İsviçre'de Almanya'da ve Birleşik Devletlerde de yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle tekstil ve demir-çelik sanayi bu alanda ön plana çıkmıştır. 1780-1880 dönemi boyunca sanayinin motoru denilebilecek dallar; pamuk, dökme demir, demir yolu raylarıydı ve bunların da en gelişmiş hali İngiltere'deydi. Lokomotifin başını İngiltere çekiyordu ancak onunla beraber Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler, dünya sanayi üretiminin üçte biri ile beşte üçü arasında bir oranı oluşturuyordu.[82] Avrupa'da ulusal kapitalizmin gelişmesiyle doğru orantılı olarak bir işçi sınıfının büyümesi ve yeni bir yönetici elitin ortaya çıkmasına zemin hazırdı. Uluslararası ticarete katılan tüccarlar, yeni sürece adapte olan imalatçılar, denizaşırı ticaretin talipleri armatörler, bu ticaretin finans kolunu temsil eden bankacılar ve hatta ticarete eğilimli aristokratlar kendilerini bu yeni toplum düzeninin yönetici sınıfı olarak görmeye başlamıştı. İşte bu yeni sınıf sanayi burjuvazisiydi.[83]

Burjuvazinin İngiliz toplumunda ortaya çıkışı 1830'lu yıllardan itibaren gözlemlenebilmektedir. Kapitalist gelişmeye bağlı olarak sanayi, ticaret ve finans sermayesine sahip unsurlar, geleneksel mülk sahibi toprak ve çiftlik sahiplerine karşı üstün duruma gelerek muhafazakâr aristokrasiye karşı zafer kazandığı söylenebilir. Diğer taraftan sanayinin gelişim göstermeye devam ettiği diğer Avrupa Devletleri Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık için bu kadar net bir yargıda bulunulamamaktadır. Fransa'da burjuvazi hala küçük bir grup tarafından temsil edilmekte, köylü sınıfı ve zanaatkârlar kapitalizmin koşullarına karşı korunmaktadır. Almanya'da da 1860'lı yıllarda, sanayi hızlı büyüme evresine girene kadar bir burjuva sınıfından söz

[81] Beaud, *a.g.e.*, s.117-118.
[82] Beaud, *a.g.e.*, s.130-133.
[83] Beaud, *a.g.e.*, s.144.

edilememektedir. Birleşik Devler için de böyle bir sınıftan söz edilebilmesi için iç savaş sonrasının beklenmesi gerekmektedir.[84]

19. yüzyılın yarısına gelindiğinde tam olarak endüstrileşmiş sayılabilecek ekonomi Britanya ekonomisiydi.[85] Kapitalizm, sanayi devrimi endüstrileşmeyle beraber daha önce görülmemiş bir dönüştürücü güce kavuşmuştu. Bu güç önce İngiltere'yi daha sonra da Avrupa ülkelerini farklı zamanlarda etkiledi. Üretim sistemlerini, üretici sınıfları, değerleri, tüketim tarzını, ulaşım ve iletişimi sırayla değiştirdi. Geleneksel anlayışı temsil eden biriktirme içgüdüsü yerini tüketime bıraktı. Sanayi malları artık ihtiyacı ve gereksinimleri gidermekten ziyade, satım odaklı ve kar etme amacıyla üretilmeye başladı.[86] Gelişmiş sanayi sayesinde üretilen malların asıl değerinin satın alınması olduğu mantığı zamanla gelişti ve piyasaya dayatıldı.[87] İngiltere'de ve Avrupa'nın geri kalanında endüstrileşme hamlelerine artık değeri satın alınmasıyla biçilen tüketim malları yön veriyordu. Genellikle tekstil ve giyim, şeker, çay gibi gıda maddeleri ile metal kaplar ve silahlar bunlara örnektir.[88] İngiltere'de oluşumunu tamamlamaya başlayan endüstrileşmiş ekonomi içerisinde, ihracat çabası daha 1820'li ve 1830'lı yıllarda bile kendini gösteriyor, üretimin beşte birini ihraç malları oluşturuyordu. Bu oran 1851'de dörtte bir, 1861'de üçte bir ve 1871'de beşte iki seviyelerini görmüştür.[89]

18. yüzyıl başlarında İngiltere'de ayak sesleri duyulan ve 19. yüzyılda artık görünür olan şey yeni türden bir ekonominin, dünyanın ilk kitlesel tüketim toplumunun doğuşuydu.[90] Bilgi tarihin hiçbir döneminde bu kadar geniş bir alana yayılmamıştı. Sayısı dört bini aşan gazeteler, dünyanın neredeyse her yerine haber ulaştırıyordu. Amerika'da yapılan yeni bir icadın, Osmanlı topraklarında yayınlanan bir gazetede reklamı yapılıyordu. Önce gazhane laboratuvarlarında daha sonra fabrikalarda üretilen lambalar dünya kentlerini aydınlatmaya başlıyordu. 1807 Londra, 1819 Paris ve 1841 Sydney ilk aydınlanan şehirlerden oldu. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki bu hızlı

[84] David Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, Çev. Kemal İnal, Ankara: Dost kitabevi Yayınları, 2003, s.138-141; Hobsbawm, *a.g.e.*, s.203; Beaud, *a.g.e.*, s.148-150.
[85] Hobsbawm, *a.g.e.*, s.184.
[86] Zubritski Mitropolski Kerov, *Kapitalist Toplum*, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1995, s.180.
[87] Beaud, *a.g.e.*, s.178-181.
[88] Hobsbawm, *a.g.e.*, s.190.
[89] Beaud, *a.g.e.*, s.150.
[90] Niall Ferguson, *İmparatorluk- Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.37.

değişim, ev içi konforunu aydınlatmayla arttırmayı hedefleyen ve 17. yüzyıldan beri biriken talebin bir sonucudur.[91] İngiltere'nin demiryollarından 1845 yılında kırk sekiz milyon yolcu geçmişti.[92] Üretim usulleri, tüketim ve yer değiştirmede meydana gelen hızlı dönüşüm yaşam tarzlarında büyük kopuşlara sebep olmuştur. 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında sınırlı düzeyde kalan değişim, 19. yüzyıl ve özellikle 20. yüzyılda dünya genelinde derinleşerek hızlanmıştır. Başta demiryolları olmak üzere ulaşımın gelişmesiyle, insanların yer değiştirmesi bu yüzyılda on dört kat artmıştır. Bu durum satın alma gücüne sahip insanların farklı ve daha geniş imkânlara ulaşmasının da önünü açmıştır.[93] Kapitalizmin temelini oluşturan Protestan ahlakın öğretilerinden ''çok çalış, az tüket'' anlayışı da bu süreçte değişime uğramış, üretmeden tüketme gibi yeni bir anlayışa, hedonist anlayışa yerini bırakmıştır. Bu anlayış ise durmadan yeni bir şeylere sahip olma, sonu gelmeyen bir tüketme çılgınlığı anlamına gelmektedir.[94] Öyle ki toplumda ilk tepki önceki kuşakların tarzının hızla terkedilerek yenilerinin talep edilmesi şeklinde olmuştur. Erkek siviller arasında frakın yerini newmarket redingotu, yeleklerde renkli Çin ipeğinin yerini siyah ya da gri yünlü kumaşlar almaya başlamıştır. Uzun pantolonlar golf pantolonlarının yerine geçerken, şapkalar da günden güne küçülerek melon tarzda tek tipleşmiştir. Bu tek tipleşme, sanayi toplumundan beklenen makineleşme ve tüketim toplumunun uyması beklenen standartlaşmayla açıklanabilir.[95] Burada dikkat edilmesi gereken hedonist anlayışın geçirdiği dönüşümdür. Geleneksel toplumda haz, kabul gören imajlar doğrultusunda tatmin yaratan mallarda kendini göstermiştir. Modernleşmeyle beraber haz, bireyin arzularını besleyen yeniliklerde tatmin bulmaya başlamıştır. Yani değişim, tüketicinin yeni olana, yeni moda, mal ve hizlmetlere doğru tercihlerinin kaymasıyla gerçekleşmeye başlamıştır.[96]

Standartlaşma popüler kültürü, popüler kültür ise beraberinde özgürlük düşüncesini getirmiştir. Özgürlüğün öngördüğü istediği gibi giyinme, yeme ve içme hakkı herkes gibi olma anlamına gelse de kapitalizmin kâr elde etmesini sağladığı sürece piyasa tarafından desteklenmiştir. Tekstil, yani giyim bu standartlaşmanın ve aynı zamanda

[91] Jan De Vries, *a.g.e.*, s.199.
[92] Hobsbawm, *a.g.e.*, s.321.
[93] Beaud, *a.g.e.*, s.185-186.
[94] Ünsal Oskay, *Popüler Kültürün Toplumsal Ortamı ve İdeolojik İşlevleri Üzerine*, Ankara: Savaş Yayınları, 1983, 177-178.
[95] Niall Ferguson, *Uygarlık- Batı ve Ötekiler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.234.
[96] Jan De Vries, *a.g.e.*, s.51.

sanayi devriminin de temelini oluşturmuştur.[97] Kapitalizm ile beraber toplumda ortaya çıkan burjuva sınıfının hem saraydan hem de halktan farklı olma çabaları giyim endüstrisinde çeşitliliği, sanayi devrimi ile de seri üretimi tetiklemiştir.[98] Makinelerin icadı doğal olarak iplikçilikte başlamıştır. 1765'de spinning jenny, 1767'de Water Frame, 1779'da mule jenny icat edilmiştir. Geliştirilen bu makineler pamuk ipliğinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. 18. yüzyılın ilk yetmiş yılında yüzlerce işçi çalıştıran iplik yapımevleri ortaya çıkmış, 1805'de Fransa'da Jaquard, dokuma tezgâhını icat etmiştir.[99] Singer dikiş makinelerinin 1850'de Massachusetts'in Boston kentinde ortaya çıkmasıyla da giyim üretiminde makineleşme süreci tamamlanmıştır.[100] Bu aynı zamanda, İngiliz toplumunun tüketim toplumu olması yolundaki son adım olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Pek çok araştırmacı uzun zamandır Britanya'daki teknolojik dalgalanmanın mı, yoksa tüketim toplumunun mu önce ortaya çıktığını tartışmaktadır. Sözgelimi bireyler tüketim faaliyerlerinde etken konumda mıdır, yoksa seçimleri pek çok başka etken tarafından şekillendirilerek dayatılmakta mıdır?[101] Niall Ferguson bu tartışmaya şu şekilde bir yorum getirmiştir; ''Avrupalılar fabrika yapımı ucuz kumaşa dönük bir zevki, kumaşı üretmeyi öğrenmeden epey önce edindiler''.[102] Bu yorum, özellikle İngiltere'de tüketim toplumu olma yolunda atılan adımların 18. yüzyıldan çok daha öncelere, Rönesans dönemine kadar geriye götüren görüşleri de desteklemektedir.[103] İster Rönesans dönemine kadar geriye gitsin isterse Sanayi Devrimi'yle ortaya çıksın, Avrupa'da ortaya çıkan tüketim toplumunun dünyanın geri kalanının tüketim alışkanlıklarını sanayileşmeyle etkilediği bir gerçektir. Araştırmamız açısından önemli olan ise Osmanlı Devleti'nin bu durumdan ne dereceye kadar etkilendiğidir. Bu sorunun cevabını bulmak için de önce Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimi ve sonrasındaki ekonomik durumuna yakından bakmamız gerekmektedir.

---

[97] Ferguson, *a.g.e.*, s.216-217.
[98] Süleyman Fidan, ''Türk Kültüründe Asker Giyim- Kuşam ve Asker Modası'', *Milli Folklar* 23, 92, 2011, s. 100.
[99] Kerov, *a.g.e.*, s.73-75.
[100] Ferguson, *Uygarlık-Batı ve Ötekiler*, s.234.
[101] Jan De Vries, *a.g.e.*, s.25.
[102] Ferguson, *a.g.e.*, s.220.
[103] Baudrillard, tüketim toplumuna dönüşümün ilk evresini, feodal dönemin sona ermesiyle burjuva düzenin ortaya çıktığı Rönesans dönemi olarak kabul eder. Bkz: J. Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2001.

C.SANAYİ DEVRİMİ VE SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

1.18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu

Klasik dönem Osmanlı ekonomisi, sanayi devrimi öncesinde her toplulukta olduğu gibi temelde tarımsal faaliyetlere dayanıyordu. Nüfusun neredeyse %90'ı kırsal alanlarda yaşıyor, yaşayanların da hem yerleşik olarak tarımla uğraşanları hem de göçebe olarak hayvancılıkla uğraşanları tükettikleri giyim-kuşam ve basit araç-gereçleri de kendileri üretiyordu. Nüfusun geriye kalan %10'u kentlerde esnaf loncalarına bağlı olarak zanaat ve tarım dışı faaliyetlerle uğraşıyordu. Kent nüfusuna dâhil olan ve ekonomik faaliyetlere katılan diğer unsurlar ise tüccarlar ve tefecilerdi.[104]

Ekonominin temel unsuru aynı olmasına rağmen, Osmanlı iktisadi zihniyeti etrafındaki dünyadan çok daha farklıydı çünkü ekonomik faaliyetler ihtiyaçların karşılanması temeline dayanıyordu. Üretilen mal önce üreticisinin daha sonra ise tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeliydi. Böylece Osmanlı Devleti'nde ithalat ve ihracat, çağdaşı olan devletlerin tam tersi istikametinde bir yol izliyordu. İthalat serbest bırakılıyor, ihracat ise yasaklamalar da içeren sıkı müdahalelere uğruyordu.[105] Osmanlı ülkesinde olmayan malları getirdikleri için yabancı tüccara özel ilgi gösteriliyordu. Daha 16. yüzyılda yabancı tüccara verilen kapitülasyonlar bu ilginin bir sonucuydu. Ters düşülen tek mesele ise kıtlığı çekilen belirli mallara devletin ihracat yasağı koymasıydı.[106]

Osmanlı maliyesinin düsturu, bütün gelirleri sultanın hazinesinde toplayıp bunu ihtiyaçlara göre imparatorluğa dağıtmak şeklindeydi. Devletin her alanında olduğu gibi iktisadi hayatının da genel olarak kurallarını belirleyen şeriat olmasına rağmen, Osmanlıların ekonomiye bir İslam devletinden daha fazla müdahale ettikleri gözlemlenmektedir. Ekonomiyi denetlemek için kullanılan ihtisab ve narh gibi uygulamalar İslam hukukundan alınmış olsa da Osmanlı Devleti bu yöntemleri bir İslam devletinden çok daha fazla kullanmıştır.[107] Bunun sebebi ise ideal bir toplumsal düzen isteği ve bu düzen içinde köylülerin, loncaların ve tüccarın arasındaki dengenin

[104] Şevket Pamuk, *Osmanlı – Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.32.
[105] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* s.64.
[106] Halil İnalcık, "İmtiyâzât", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, 2000, ss.245-252.
[107] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.15.

korunması hassasiyetidir. Narh, mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tespit edilen üst sınırı ifade ediyordu. Günlük ve mevsimlik narhlar yanında savaş, abluka, kıtlık, doğal afetler ve sikke tashihlerinden sonra yeni fiyat tespitleri de yapılıyordu. Mevsimlik narhlar gıda maddeleri üzerine konan fiyatları gösteriyordu. Narh verilmesi piyasada fiyatların nasıl bir seyir takip ettiğinin bilinmesini gerektiriyordu. Bunu en iyi takip eden görevli muhtesipti.[108] Bu düzende merkezi bürokrasi en tepedeydi ve istikrarı da bu dengeyi koruyarak sağlamayı hedeflemekteydi. Bu sistem 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.

17. yüzyıl boyunca süren ve tüm Anadolu'yu etkisi altına alan Celali hareketleri merkezi devletin gücünü hem başkentte hem de taşrada önemli ölçüde azaltmıştı. Uzun ve yorucu savaşlar mali bunalımları beraberinde getirmiş, devlet askerinin maaşlarını ödemekte dahi zorluk çekmeye başlamıştı. Yeniçerilerin esnaf teşkilatıyla ilişkilerinin güçlenmesi de bu döneme denk gelir. Celali hareketleriyle taşrada meydana gelen iktidar boşluğu, köylünün topraklarını terk etmesine ve yerel yöneticilerin paralı askerleri olmasına yol açmıştır. Ayrıca devlet vergi ve asker toplayamaz hale gelmiş, Anadolu ve Balkanlar'da ayanın yükselişi de bu koşullarda gerçekleşmişti. Merkezi devletin gücünü kaybetmesi yalnızca siyasi değil iktisadi olarak da zayıflamanın önünü açmıştı. Artık toplanan vergilerin tamamı başkente gitmiyordu ve önemli bir bölümü yerel yönetici olan ayana kalmaya başlamıştı.[109] 17. ve 18. yüzyıllarda merkeziyetçi yapıların zayıflamasına şahit olunmasına rağmen, Osmanlı toplumunda üreticiler ve tüccarlar geleneksel politikaları değiştirebilecek kadar güçlenememişlerdir. Oysa Avrupa'da sahip oldukları güçle devlet politikalarını yönlendirerek merkantilist uygulamalara ağırlık kazandırılmıştır.[110]

18. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde tarım hâlâ ekonomide hâkim sektördü. Devletin toprağı vergilendirme usulü ise iltizam sistemiydi. "Özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması" demek olan iltizam usulünde işi yapan kişiye de mültezim denirdi. İltizamın Osmanlı dünyasında ne zaman başladığı tam olarak bilinmemekle beraber, uygulanmasına dair ilk örnekler 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir.

[108] Mübahat S. Kütükoğlu, "Narh", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, 2006, ss.390-391.
[109] Pamuk, *Osmanlı – Türkiye İktisat Tarihi*, s. 140-143.
[110] Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.12-14.

İltizam uygulaması, uzun tarihi boyunca büyük değişimler gösterse de modelin temel unsurları, yani sınırlı sürelerle rekabet içinde belirlenen ve bir bölümü peşin ödenmesi gereken bir yıllık bedel ve kefaletten oluşan iskeleti değişmeden kalmıştır.[111] Yüzyılın sonuna kadar devlet, tarımda iltizam sistemini hem vergi toplama hem de iç borçlanmalar için kullanmıştır. Ancak 17. yüzyılda bütçe açıklarının artmasıyla sistemde birtakım değişikliklere gidilmiş, kiralama süreleri uzatılarak daha yüksek peşin ödemeler talep edilmeye başlanmıştır. Malikâne sistemi olarak adlandırılan bu yeni sistemle devlet, gelir kaynağından vergi toplama hakkını kiraladığı kişiye hayat boyu satmaya başlamıştır. Malikâne sisteminde yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenmektedir ve rekabetle arttırılması veya azaltılması söz konusu değildir. Burada müzayede, yıllık vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukataanın bir tahvil için değil, kaydıhayat şartıyla vergilendirme hakkını elde etmenin bedeli olarak ödenmesi gereken ve "muaccele" adı verilen peşin meblağ üzerinden yapılmaktadır. Müzayedede en yüksek muacceleyi ödeyen de malikâne sahibi olarak berat almaktadır.[112] Ancak bu sefer de uzayan kontrat süreleri ve doğru orantılı olarak artan peşin ödeme miktarları toprağa talip olan kişilerin güçlü bir finans sistemine olan ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İstanbul'un sarrafları vergi toplama sürecinde önemli bir yer edinmeye başlamışlardır. Ancak bu yeni sistem de devletin beklentilerini karşılayamamıştır.[113]

1718 sonrasında başlayan ve 1760'lara kadar devam eden ticarette ve üretimde yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin kendine olan özgüvenini de pekiştirmiştir. Mısır ve Kuzey Suriye gibi bölgelerde ve orta Anadolu'nun imalat kenti Tokat'ta, sadece ticari faaliyetlerde değil, dokumacılık ve maden işleme zanaatlarında da dikkat çekici bir büyüme yaşanmıştır.[114] Lale Devri'ndeki (1718-1730) gelişmeler de padişahların meşruiyetlerini pekiştirmek için başvurduğu ince ve ustalıklı yöntemleri net bir biçimde ortaya koymaktadır. III. Ahmed ve sadrazamı İbrahim Paşa, iktidarı tam anlamıyla ellerinde tutma çabalarının bir parçası olarak, İstanbul seçkinleri üzerinde egemenlik kurmak için tüketim silahını kullanmışlardır. Bu dönemde hadsiz ve hesapsız bir lüks

[111] Mehmet Genç, "İltizam", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s.154-158.
[112] Mehmet Genç, ''Mâlikane'', Ankara: *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, 2003, s. 516-518.
[113] Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, s.*206-207.
[114] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s. 106-107.

tüketim baş göstermiştir.[115] Bu durum yalnızca başkent için de geçerli değildir, köylüler de pazara daha fazla girmeye başlamıştır. Ucuz ithal malların gittikçe daha kolay bulunabilmesiyle daha fazla tüketim malı isteyen köylülerin daha fazla nakit paraya ihtiyacı artmış, ayrıca devletin nakit vergi taleplerinin de her geçen gün artması köylülerin pazarlara daha fazla girmesine sebep olmuştur.[116]

18. yüzyıl boyunca devam eden savaşlar, beraberinde getirdiği toprak kayıplarıyla, Osmanlı ekonomisine ve pazar ilişkilerine zarar vermeye başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısında görece iyi sonuçlanan mücadeleler ikinci yarısında yerini ağır yenilgilere bırakmış, bu durum da ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. İlk yarıda neredeyse bütün sektörlerde bir gelişme söz konusudur. Özellikle dokuma sanayisinde üretim artışı belirgindir. 1717 ile 1760 yılları arasında pamuklu basma için devlet yatırımı olarak üç büyük manifaktür kurulmuştur. Ancak güçlü rakibe karşı kazanımların devam edebilmesi için çok fazla kaynağa ihtiyaç vardır. Üst üste alınan yenilgilerle bu ihtiyaç ve tüketim tahmin edilenden de fazla olmuştur. 1770 yılında Çeşme'de donanmanın yakılması, yenilgiyle biten bir savaşın ekonomik sonucuna ve tüketimin büyüklüğüne örnek olarak verilebilir.[117]

1768-1774 savaşının bitişinden sonra, Osmanlı mali bürokrasisi ''esham'' adı altında yeni ancak öncekilerle ilişkili bir iç borçlanma düzeni başlatmıştır. Bu düzende vergi kaynağının yıllık gelirini devlet önceden ve kuruş cinsinden belirlemekteydi. Muaccele olarak adlandırılan bu sabit geliri sağlamak üzere alıcılara satılmaktaydı. Esham sistemi mâlikâne sisteminin devamı niteliğindeydi. Ancak malikâneler yönetme sorumluluğunu da beraberinde getirdiği için genellikle askeri sınıf mensuplarına veriliyor, kadınlara ve gayrimüslimlere ise bazı istisnalar hariç kiralanmıyordu. Esham sistemi bu düzendeki sınırlamaları da aşarak nüfusun daha geniş bir kesimine ulaşmak için uygulamaya konulmuştu. Yeni sistemde ayrıca mâlikâneci, muaccele ödeyip kaydıhayat şartı ile satın aldığı mukātaayı veya hissesini kendisi vergilendiriyordu. Vergi hâsılatından hazineye ait yıllık belirli vergi ve harçları ödedikten sonra geri kalan kısım mâlikâneciye kâr olarak kalıyordu. Bu kâr yıldan yıla farklı olabilirdi. Devlet bu konuda

[115] Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.82.
[116] Quataert, *a.g.e.*, s. 197.
[117] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.210-215.

ne garanti verir ne de müdahale ederdi.[118] Ancak devletin esham paylarının kişiler arasında alım ve satımını önleyememesi, ilk alıcıların ölümünden sonra mirasçıların da devletten gelir sağlamaya devam etmeleri nedeniyle, bu yeni düzenin de yararları sınırlı kalmıştır.[119]

1770'lerden 1840'lara kadar sık sık yaşanan savaşlar ve girişilen reformlar nedeniyle, Osmanlı maliyesi büyük boyutlara varan bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır. 1820'lerde ve 1830'larda en yüksek noktaya ulaşan bütçe açıkları karşısında devlet, vergi kaynakları üzerinde denetimini arttırmaya ve iç borçlanmaya ağırlık vermeye çalışmıştır. Başka yöntemlerin yeterli olmadığı yoğun mali bunalım dönemlerinde ise, tağşişe başvurmak zorunda kalmıştır.[120]

2. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu

19. yüzyıla girerken Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu durumu, üretim düzeyleri ve sermaye açısından en iyi ifade edecek kavram durgunluktur.[121] Özellikle 1830'lu yıllardan itibaren içinde bulunulan bu yüzyıl, iktidarın merkezileştiği; ayanların siyasal ve ekonomik güçlerinin, tamamen ortadan kalkmasa bile, zayıflatıldığı; topraktan alınan verimin arttırılması ve mülkiyet hakkıyla ilgili çalışmaların yapıldığı; azınlıkların ekonomik güçlerinin arttığı ve dış ticaret için tarımsal meta üretiminin hızlandığı; modernleşme faaliyetlerinin ve Avrupalı devletlerle imzalanan ticaret anlaşmalarının bir getirisi olan yeni tüketim kalıplarının ve mallarının, özellikle bürokrasi sınıfında, toplumun tüketim alışkanlıklarını değiştirdiği bir yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır.[122] Osmanlı toplumu için 19. yüzyıl, önceki yüzyıllardan çok daha fazla farklılıkların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin başlarında ekonomi kendi kendine yetebilecek bir durumdadır ve geleneksel üretim ilişkileri hala ekonomiye hâkim olduğundan toplumsal yapı da çözülmemiştir. Ancak 1820'lerden ve özellikle 1838'den

[118] Mehmet Genç, "Esham", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.11, 1995, ss.376-380; Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Veli Aydın, *Osmanlı Maliyesinde Modern Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması*, Ankara: Abis Yayınları, 2022.
[119] Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.207.
[120] Pamuk, *a.g.e.*, s.204.
[121] Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913*), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, ss.11.
[122] Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 3, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975, s.627.

itibaren imzalanan ticaret anlaşmalarından sonra ekonomi ve dolayısıyla da toplum, hızlı bir şekilde kapitalizme açılmıştır.[123]

İngiltere'nin 19. yüzyıl başlarında Sanayi Devrimi'ni tamamlayarak dünya pazarlarında rakipsiz kaldığından daha önce bahsetmiştik. Aynı dönemde pazarlarında korumacı politikalar izleyen Avrupa devletleri, İngiltere'nin kara Avrupası dışındaki pazarlara yönelmesine sebep olmuşlardır. 1820-1840 yılları arasında pek çok ülke ile ticaret anlaşmaları imzalayan İngiltere, ticari ilişkilerinin günden güne geliştiği Osmanlı Devleti'yle bu fırsatı 1838'den önce elde edememiştir. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile bir ticaret anlaşması imzalamasında ekonomik ve mali sebeplerin yanında siyasi nedenler de etkilidir. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı devleti siyasi bir krize sürüklerken, İngiliz devleti bu fırsatı kaçırmayarak yardım karşılığında ticaret anlaşmasının yapılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin verdiği iktisadi ödünlere karşı İngiltere'den beklentisi, toprak bütünlüğünün korunmasına yardım etmesi olmuştur.[124]

İngiltere'nin ve daha sonra pek çok Avrupa devletinin, imzalanan ticaret anlaşmasıyla amaçladığı hedef, tüccarlarının uzun zamandır rahatsızlık duyduğu yed-i vâhid uygulamasının kaldırılmasıdır. Yed-i vâhid terim olarak, bazı malların üreticisinden alındıktan sonra büyük pazar merkezlerine götürülerek ihraç edilmek üzere yabancı tüccara veya perakende satıcılarına toptan bir şekilde satılmasının devlet kontrolünde gerçekleşmesi şeklinde 1826-1838 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde uygulanan bir ticaret tekelini ifade etmek için kullanılmıştır.[125] Bu uygulamanın sebepleri ise Mukātaat Hazinesi'ne gelir sağlamak ve üreticinin aldatılmasının önüne geçmektir. Bu uygulamanın kaldırıldığı ve yabancı tüccara gümrük kolaylığının sağlandığı Balta Limanı Ticaret Anlaşması, aynı zamanda Osmanlı tarafının temsilcilerinden biri de olan Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'nda bulunan sahil sarayında yapılan müzakereler sonucunda 16 Ağustos 1838 yılında imzalanmıştır.[126]

---

[123] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ce Büyüme*, s.133
[124] Pamuk, *a.g.e.*, s.18-19.
[125] Mehmet Genç, "Yed-i Vâhid", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s.378.
[126] Mübahat Kütükoğlu, ''Balta Limanı Ticaret Anlaşması'', İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, 1992, s.38.

Anlaşma, biri 7 maddelik esas ve diğeri üç maddelik zeyl olmak üzere iki kısımdan meydana geliyordu. Anlaşmanın 3. maddesi İngiliz hükümetinin özellikle kaldırılmasını talep ettiği yed-i vâhid uygulamasına konu olan afyon, pamuk, ipek, zahire, zeytinyağı, tiftik ve yapağı gibi ürünlerin yabancı tüccara ülke içinde satışının önünü açmıştır. Anlaşmanın 7. maddesiyle ise Osmanlı gümrüklerinde ithalat ve ihracattan %3 oranında alınan gümrük vergisi ithalatta %5'e, ihracatta %12'ye çıkartılmıştır. Ancak belirlenen bu vergi oranları ithal malların pazara akışını önleyemediği gibi, yerli hammaddelerin dışarıya kaçırılmasının da önüne geçememiştir. Her geçen gün Osmanlı piyasasını işgal eden Avrupa malları, yerli sanayinin de günden güne çökmesine yol açmıştır.[127] İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmasından sonra aynı şartları taşıyan ticaret anlaşmaları sırasıyla 25 Kasım 1838'de Fransa, 2 Eylül 1839'da Sardunya, 31 Ocak 1840'ta İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840'ta İspanya, 14 Mart 1840'ta Hollanda, 30 Nisan 1840'ta Belçika, 1 Mayıs 1841'de Danimarka ve 20 Mart 1843'te Portekiz devletleriyle de imzalanmıştır.[128] Böylece 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreği, Osmanlı Devleti'nin dünya pazarları için hammadde üretiminde zorunlu bir uzmanlaşmayı gerçekleştirdiği ve ithal edilen mamul malların da piyasasına hâkim olduğu bir dönemdir. Yüzyılın sonuna gelindiğindeyse ithal malların yön verdiği tüketim kalıpları, Avrupalı sanayicilerin pazar ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak şekillenmiştir.[129] Elbette 19. yüzyıl öncesinde de Avrupa'dan ve özellikle İngiltere'den ithal edilen mamul mallar pazarda kendilerini yer bulabilmişti. Ancak 1830 ve özellikle ticaret anlaşmalarının imzalandığı 1840'lı yıllardan sonra Avrupa ile ticaretin ulaştığı büyüme hızı, önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak kadar önemli bir artış göstermiştir, aynı hızla tüketim mallarının piyasaya yayılmasıyla sonuçlanmıştır.[130]

3.Tanzimat: Ziraat ve Zanaat Üretiminin Dış Pazara Odaklanması

Tanzimat dönemi, ekonominin dünya kapitalizmine açılış sürecinin hiç olmadığı kadar hızlandığı, bu dönemde yapılan düzenlemelerin ekonominin dış pazara ve yabancı

[127] Mübahat Kütükoğlu, ''Balta Limanı Ticaret Muahedeleri ve Tatbikatı'', İstanbul*: I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 1979, s.204-206.
[128] Yusuf Kemal Tengirşenk, ''Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti'', *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 289.
[129] Agah Oktay Güner, *İsraf Ekonomisi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1978, s.112.
[130] Avrupa ile ticaret 1730-1780 arasında yılda ortalama % 1'in altında bir hızla toplam %50 kadar, 1780-1830 yılları arasında yüzde 1,5 altında bir hızla toplamda %80-90 oranında artmıştır. 1830'dan sonra ise aynı ticaret % 5 büyüme hızıyla her 11-13 yılda bir iki katına çıkmıştır. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.29.

sermayeye açılmasıyla doğru orantılı olduğu ve sonunda da devlet maliyesinin denetim altına girdiği bir süreçtir.[131] Bu gelişmelere bakıldığında, devlet ekonomisinin temelini teşkil eden tarımın ve geleneksel üretim tarzının etkilenip dönüşmesi beklenmeyen bir sonuç değildir.

19. yüzyılda Osmanlı tarımının en önemli özelliği, tüketimde de sıklıkla karşılaştığımız üzere geçimlik üretimin hâkim olmasıdır. Küçük üreticinin çoğunluğu oluşturduğu bu üretim tarzı, özellikle deniz aşırı ticaretin bulunmadığı ve pazar imkânlarının sınırlı kaldığı bölgelerin genelinde geçerliydi.[132] Bu nedenle Tanzimat döneminde zirai gelişme politikalarının temel amacı, üretimin arttırılarak iç tüketimin yanında dış talebi de karşılayacak düzeye gelmesi, dış ticaret dengesinin sağlanarak üretim araç ve gereçlerinin modernleştirilmesidir.[133] Bu amaçla yapılan girişimlerden ilki, Sultan II. Mahmud'un merkezileşme politikalarının da temelini oluşturan, taşradaki ayana ve iktisadi faaliyetlerine yönelik gerçekleştirilen mücadeledir. Devletin ayanın iktisadi gücünün temelini oluşturan vergi toplama imtiyazını elinden almak için girdiği bu mücadele, Tanzimat fermanıyla beraber daha ileri bir aşamaya ulaşmış, iltizam usulünün kaldırılmasıyla da nihai amacını ortaya koymuştur. Ancak yeni usulde de merkezileşme tam anlamıyla uygulanamadığından başarı sağlanmamış üç yıllık bir deneme sürecinden sonra iltizam sistemine geri dönülmüştür. Bu deneme yerel unsurların siyasi ve iktisadi gücünü tamamen ortadan kaldıramasa da eski etkinliğini kaybetmesine tesir etmiştir.[134] Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılda hem yerel unsurların gücü hem de toprak mülkiyeti üzerinde etki edecek ikinci girişimi 1858 yılında çıkardığı arazi kanunnamesi olmuştur. Devlet bu kanunnameyle de hem özel mülkiyeti tanımış hem de toprağın alım satımını serbest bırakmıştır.[135] Ancak asıl amaç, toprağın sınıflara ayrılarak vergilendirilmesi ve böylece büyük toprakların tek bir kişinin elinde toplanmasının önlenmesiydi. Fakat bu girişim de pek çok toplumsal ve iktisadi sebeplerden dolayı tam olarak istenen sonucu verememiştir.[136] Tanzimat döneminde zirai üretimin teşviki için yapılan girişimlerden bir diğeri ise, zirai ürün ticaretinin

[131] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.137.
[132] Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.63.
[133] Güran, *a.g.e.*, s.47-48.
[134] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.89-90.
[135] Pamuk, *a.g.e.*, s.90.
[136] Sınıflandırılan topraklar ve özellikleri için Bkz: Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 3, s.705-712.

serbestleştirilmesi olmuştur.[137] Bunun geliştirilmesi ve yönlendirilmesi için 1838 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı bir ''ziraat ve sanayi meclisi'' kurulmuştur. Meclisin adı daha sonra ''Meclis-i Umûr-u Nafia'' olarak değiştirilmiş, müstakil bir Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla da oraya bağlanmıştır.[138]

19. yüzyılda iç ve dış pazarlar için üretilen tarımsal metanın büyük bir kısmını küçük ve orta ölçekli üreticiler gerçekleştirmiştir. Bu üreticilerin yüzyıl boyunca konumlarını korumasının nedeni Anadolu'da emeğin kıt, toprağın ise bol olmasıdır. Çünkü kıt emek ve bol toprak küçük üreticilerin büyük toprak sahipleri karşısındaki direncini kuvvetlendirmiş, büyük kapitalist işletmelerin yaygınlaşmasının da önüne geçmiştir. Anadolu nüfusunun 19. yüzyıl boyunca gösterdiği toplam artışın üçte birini oluşturan göç dalgaları da bu küçük ve aile işletmelerini desteklemiştir. Osmanlı Devleti göçlerle gelen nüfusu kırsal kesimlere yerleştirip tarıma özendirerek işlenmeyen toprakların üretime dâhil edilmesini sağlamıştır.[139] Devlet zirai çalışmaları desteklemek için bir de Nafia Hazinesi'ni kurmuş, bu hazinenin gelirleriyle de çeşitli bölgelerin çiftçilerine 12.5 milyon kuruşu aşan bir kredi dağıtmıştır.[140] Bütün bu girişimlerin sonucunda Osmanlı tarımında yaşanan en büyük değişiklik, üreticilerinin ihtiyacı kadar üreten işletmelerden pazar için üreten işletmelere dönüşmesidir. Tarımsal üreticiler önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar güçlü bir biçimde pazar ilişkilerine dâhil olmuşlardır.[141] Ayrıca taşrada artık ürünün dünya pazarlarına satışının yapıldığı emtia haline dönüşmesi ve devletin merkezileşmeye yönelik çabaları, kırsal ve şehir merkezleri arasındaki irtibatı da yeniden kurmuştur. Emtianın pazar için gerçekleşen dönüşümüyle ticari getirisinin artıp hazineyi güçlendirmesi ise bu yöndeki teşvikleriyle devlet bürokrasisini istemeden de olsa kapitalizmin müttefiki haline getirmiştir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde bir ticaret kapitalizminin oluşmasının da önündeki engel olmuştur.[142]

Osmanlı Devleti'nde hem üretim değeri hem de istihdam bakımından tarım dışı üretimin en önemli dalı tekstil yani yerli dokumadır. Tanzimat döneminde de devletin güçlü olduğu sanayi dalı dokumacılıktır. Yerli sanayi, 1838 ve sonrasında imzalanan

[137] Güran, *a.g.e.*, s.54.
[138] Güran, *a.g.e.*, s.48.
[139] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.92-93.
[140] Güran, *a.g.e.*, s.49.
[141] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.85.
[142] Yerasimos, *a.g.e.*, s.606-607.

ticaret anlaşmalarının yıkıcı etkileri hissedilmeye başlamadan önce hem iç piyasaya hem de dış pazarlara mal satabiliyordu. Anlaşmalarla beraber ham maddelerin dışarıya satılması ve gümrük duvarlarının Avrupa mallarına olan engelinin kalkması, ithal malla rekabet edemeyen yerli dokumanın ve özellikle pamuklu tekstilin büyük darbe almasına yol açmıştır.[143] Bu durumun temel sebeplerinden biri de İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin pamuklu tekstil alanında kat ettiği mesafedir. Diğer sanayi dallarından çok daha fazla verim alınan pamuklu tekstil, önce Avrupa'da ve daha sonra Osmanlı gibi ihracat yapılan çevre ülkelerde hızlı fiyat düşüşlerini beraberinde getirmiştir. İthal malın yerli üretime göre çok daha ucuz olması tüketiciyi ithal pamuklulara yönlendirmiş, maliyeti yüksek yerli dokumayı geriletmiştir.[144] Ticaret anlaşmaları ve Tanzimat ile beraber Fransa'nın çuha sateni, pamuklusu ve müslini, İngiltere'nin kadifesi ve Milano'nun ipeklisi Osmanlı pazarına girmiştir.[145]

19. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'dan ithal edilen pamuklu tekstil ürünleri, toplam tüketim içerisinde kendisine yalnızca %4'lük bir yer edinebiliyordu. Osmanlı Devleti yüzyılın başına kadar yerli sanayinin ürettiği pamuklularla 12 milyona ulaşan nüfusunun ihtiyaçlarına yetebiliyordu. Bu nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşıyor, ev içi tüketim yine evlerde dokunan pamuklu ve yünlülerle karşılanarak, ihtiyaç ekonomisi tekstil dalında da etkili oluyordu.[146] Fakat 1870'lere gelindiğinde piyasadaki toplam pamuklu dokuma tüketiminin %80'ini ithal mallar teşkil ediyordu. Aynı yıllarda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde pamuklu tekstil alanında henüz kurulmuş modern bir fabrika da yoktu.[147] Bu alanda gelişmeyi destekleyecek adımlar atılmış, fabrikaların yapımına da teşebbüs edilmiştir. Hatta 1847 yılında dokuma sanayinin tekniklerini öğrenmek üzere Avrupa'ya öğrenciler gönderilmişse de istenen atılım gerçekleştirilememiştir.[148] Bu yüzdendir ki 1840-1875 yılları arasındaki dönemde, Avrupa'dan ithal edilen tekstil ürünleri piyasadaki kullanım oranlarını arttırmıştır. Bu durum yalnızca Osmanlı Devleti için değil, Sanayi Devrimi sonrasında pazar durumundaki pek çok ülke için de geçerlidir. İthal tekstil ürünleri, özellikle ucuz

[143] Güner, *a.g.e.*, s.120.
[144] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.111.
[145] Güner, *a.g.e.*, s.121.
[146] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.113.
[147] Pamuk, *a.g.e.*, s.122.
[148] Güran, *a.g.e.*, s.371.

pamuklularıyla piyasalardaki yerini genişletmiş, Osmanlı toplumunun giyim alışkanlıklarını da değiştirmeye başlamıştır.[149]

19. yüzyılın başlarından sonlarına kadar, Osmanlı Devleti sanayileşmeyi istemiş ama geleneksel üretim tarzından da vazgeçememiştir. Avrupa'da daha 15. yüzyılda yıkılmaya başlayan küçük işletme ve lonca düzeninin ortadan kalkmasına, toplumda büyük değişim ve dönüşümleri beraberinde getireceği endişesiyle cesaret edememiştir. Bu cesaretsizliğin sebebi, Osmanlı bürokrasisin Avrupa'yı tanımasına ve sanayi devriminin Avrupa toplumuna getirdiği sefalet, sınıf ayrımı, değişen değer yargıları ve hayat tarzının Osmanlı toplumunda bir yıkım yaratacağı düşüncesi olarak gösterilmiştir. Ancak elbette tek sebep bu değildir. Devlet, tarımsal fazlayı teknolojik gelişmelerle destekleyerek sanayi ürünü haline getirememiştir. Lonca düzeni en nihayetinde yıkılsa da sanayi devrimi neticesinde mal ve hizmet talebindeki artışa rağmen uzun süre direnmiştir. Bunun yanında, tarımsal alanda yapılan girişimlere rağmen Avrupa'da yaşandığı gibi bir zenginleşme meydana gelmemiş, dolayısıyla servet birikimi gerçekleşememiştir.[150] Osmanlı mültezimleri ve tüccarlarına, Avrupalı devletler ile imzalanan ticaret anlaşmaları sebebiyle kazançlarını yatırıma çevirmek karlı gelmemiştir. Ayrıca zaten mültezimler özelinde servet birikimi çok da mümkün değildir. İktisadi ve siyasi konumlarını korumak için kendine bağlı silahlıları beslemek, gücünü göstermek için gösterişçi tüketim harcamaları yapmak ve devlet memurlarına rüşvet vermek gibi harcama kalemleri servet birikimi yapmaya el vermemiştir.[151] Dolayısıyla Rumeli'nin pek çok merkezinde, Bursa, Halep ve Trablus gibi şehirlerde fabrikalar kurulmuş ve zamanla yerli girişimcilerin faaliyetleri ortaya çıkmışsa da[152] 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı sanayisi, küçük işletme ve üreticilerin etkinliği düzeyinde kalmıştır.[153] Yüzyıl boyunca tarım dışı faaliyetler gerilemiş, pamuklu tekstil ise yaşanan yıkımın en göze çarptığı sanayi dalı olmuştur. Ancak devletin geneline bakıldığında, dünya pazarları için tarımsal meta üretiminin genişlemesi ve ithal malların

[149] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.131.
[150] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.238-239.
[151] Diren Çakmak, *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Evrimi*, İstanbul: Libra Kitap, 2011, s.86-87.
[152] Bu konuda daha geniş bilgi edinmek için bknz: Donald Quataert, *Osmanlı İmalat Sektörü-Sanayi Devrimi Çağında*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
[153] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.241.

iç piyasayı istilası, ekseriyetle kıyı bölgeleri ve liman şehirleriyle sınırlı kalmıştır denilebilir.[154]

19. yüzyılda hem Osmanlı dış ticaretinin örgütlenmesinde hem de Avrupa sanayi ürünlerinin ve sermayesinin Osmanlı pazarlarına girmesinde gayrimüslim gruplar bir yer edinmişlerdir. Daha 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ile artan diplomatik münasebetinde önem arz eden tercümanlık faaliyetlerinde, sahip oldukları yabancı lisan tecrübelerinden dolayı, etkin bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca Avrupalı Devletlere verilen ve bazı imtiyazlar barındıran ahitnamelerin boşluklarından faydalanarak, kendilerini konsolosluk ve elçilerin tercümanları gibi göstererek kendi ticari faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardı.[155] Bu tercümanların çoğu fenerli Rumlardan oluşuyordu. Ancak bağımsız Yunanistan fikrini canlandıran milli uyanışa duyduğu tepkiden ve bürokrasinin kendisinin batı ile münasebet kurmak istemesinden dolayı Osmanlı Devleti tercümanlık işini fenerli Rumlardan alarak Ermenilere vermiştir.[156] Ahitnamelerdeki boşluklardan faydalanarak tercümanlık adı altında çeşitli vergileri ödemekten kaçınan gayrimüslim tüccarlar ise III. Selim döneminde engellenmek istense de başarı sağlanamamış, bu grup için özel bir statünün kabul edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Böylece yabancı tüccara tanınan imtiyazların aynısının verildiği Avrupa tüccarı/ beratlı tüccar denilen sınıf ortaya çıkmıştır.[157]

Gayrimüslimler dış ticaretteki etkinliklerinin yanında, iç ticarette de para, faiz, kredi ve banka sektörlerinde faaliyette bulunmuşlardır. Özellikle Venedik ve Ceneviz tacirlerinden olup Osmanlı Devleti'nin çoğunlukla ege kıyıları ve adalarına yerleşerek Levanten adını alan gayrimüslim topluluk, ilk bankerlik işlemlerini başlatan ve sarraflık mesleğine katılan grup olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde topluma alafranga yaşam biçimini tanıtan ve tatbik edenler de bu gruptandır. İstanbul'un Galata semtinde faaliyette bulundukları için 'Galata bankerleri' adını alan diğer sarraf grup ise, 19. yüzyılda Osmanlı maliyesinde ve kredi işlemlerinde büyük ağırlık sahibi haline gelmiştir. Bu grubun içindeki bazı büyük sarraflar devletin mali işlerinde de etkilidir ve mültezim olarak devlet vergilerinin toplanmasında bile görev almışlardır. 19. yüzyılda

[154] Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.136.
[155] Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983, s.29.
[156] Yerasimos, *a.g.e.*, s.611.
[157] Mübahat S. Kütükoğlu, ''Avrupa Tüccarı'', İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1993, s.159.

harcamalarını karşılamakta güçlük çeken ve mali yapısı bozulmaya başlayan devlet, galata sarraflarından borç da almıştır. Bu durum Osmanlı'da ilk bankaların açılmasının da temelini oluşturmuştur.[158] Ayrıca bu grup, Batı'nın Osmanlı Devleti'ne uyguladığı merkantilist politikanın da etkisiyle bir ticari ve finans burjuvazisi meydana getirmişlerdir.[159]

Avrupalı Devletler, 1838 Ticaret Anlaşması'yla kendilerine sağlanan imtiyazları hayata geçirmek için kendi tüccarları vasıtasıyla dağıtım ve toplama işlerini halletmek istemişlerdi. Fakat büyük limanların gerisine, Anadolu'ya ulaşamadıklarından Rum ve Ermeni tüccarlar üretici ve tüketici arasındaki bağlantıyı sağlamada devreye girmişlerdir. Böylece dış ticarette önem sırasında gayrimüslimler birinci sırada yer almışlardır.[160] 18. yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden seyyahlar, ticaretin büyük oranlarda Müslümanlar tarafından yapıldığını, Ermenilerin ise büyük transit ticarette etkili olduklarını gözlemlemişlerdir. Ama daha sonra, özellikle de 19. yüzyılda imzalanan ticaret anlaşmaları ve ıslahat hareketleri gayrimüslim tüccarların üstünlüğü ele geçirmelerine sebep olmuştur.[161] Burada 'Hayriye tüccarı' grubundan da bahsetmek gerekir. Avrupa tüccarına tanınan imtiyazlar, daha III. Selim döneminde Müslüman tüccarlar arasında şikâyetlere sebep olmuştu. Müslüman tüccarların bu haklı şikâyetleri II. Mahmud tarafından ciddiye alınarak, Hayriye tüccarı adıyla Avrupa tüccarına tanınan hak ve imtiyazlara sahip tüccar statüsü verilmişti. Ancak Hayriye tüccarları ticari hayatta pek etkili olamamıştır. 1838 ticaret anlaşmasının beraberinde getirdiği serbest ticaret kuralları sebebiyle Avrupalı ve Gayrimüslim Avrupa tüccarlarının rekabeti karşısında piyasaya tutunamadıkları düşünülmektedir. Öyle ki Ahmet Mithat Efendi'nin 1860'larda bir Müslüman-Türk ticaret burjuvazisinin yokluğunu dile getirmiş olması, bu duruma bir delil olarak gösterilmiştir.[162]

19. yüzyılda Avrupa malları ve özellikle İngiliz sanayi malları, gayrimüslim tüccarların da yardımlarıyla Osmanlı mahalli sanayilerini yıkarak Balkanlara ve Anadolu içlerine kadar nüfuz etmiştir. Anadolu'ya yayılma yolu İzmir'i merkez edinirken, Balkanlardaki

[158] Ali Güler, *Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar*, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1997, s.115-116.
[159] Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Ankara: Efil Yayınevi, 2022, s.22.
[160] Güler, *a.g.e.,* s.112.
[161] Yerasimos, *a.g.e.,* s.616.
[162] Bağış, *a.g.e.,* s.96-99.

merkez Selanik olmuştur.[163] Bu şehirlerin pazarları başta olmak üzere Osmanlı'nın yerel pazarlarına Avrupa malı pamuklu ve yünlü kumaşlar, işlenmiş deriler, cam, mobilya, zücaciye, parfüm, saat, çay, kahve, şeker, demir ve her çeşit tarım ürünü ve mamul mal girmiştir.[164] Bu bilgileri dikkate alarak biz de, Osmanlı toplumunun pazarlarına giren ithal mamul mallar ve yeni ürünler sebebiyle değişen tüketim alışkanlıklarını, bu ürünlerin yayılmasında merkez kabul edilen İzmir ve Selanik şehirleri özelinde inceleyeceğiz. Başkent İstanbul ise her yerden önce ticaretin ilk durağı olması sebebiyle, diğer şehirlerle kıyaslama yapmak adına ele alınacaktır.

D. OSMANLI TOPLUMUNDA TÜKETİM KÜLTÜRÜ

1. Geleneksel Osmanlı Toplumunun Tüketim Kültürü

Geleneksel Osmanlı tüketim kültürü, sosyal ve iktisadi ilişkilerde dengelerin mümkün olduğu ölçüde korunması; herhangi bir değişimin gerçekleşmesinin engellenmesi temeline dayanmaktadır. Üretim ve tüketim daima dengede kalmalıdır. Bu ısrarın asıl sebebi olarak da kıtlık korkusu gösterilmektedir. Tüketim miktarında meydana gelecek herhangi bir artış ihtimali, değişim eğilimlerinin devamlı olarak kontrol altında tutulmasına sebep olmaktadır. ''Men-i israfat'' olarak bilinen ve amacı lüks tüketimin sınırlandırılması amacıyla getirilen yasaklamaların önemli bir nedeni olarak da bu korku gösterilmektedir. Bununla beraber herhangi bir üründe gerçekleşecek artışta iş gücünün o mala kayarak diğer ürünlerde kıtlığın yaşanmasına yol açabileceği düşüncesiyle üretim de tüketim gibi sınırlıdır.[165]

Üretim ve tüketimde Osmanlı toplumu genelde mütevazı bir çizgide yürümüştür. Karnını doyuracak kadar üretmiş ve ihtiyacına göre tüketmiştir. İhtiyaç harici her türlü tüketim israf olarak görülmüş, deyim yerindeyse ''dünya fani, ahiret baki'' düsturuyla hareket edilmiştir.[166] Mal ve servet hiçbir zaman kendi başına bir kıymet taşıyamaz, ancak daha üstün bir amaca ulaşmada vasıta olduğu nispette değerli kabul edilmiştir.[167] Bunun temelinde de elbette İslami düsturlar yer almaktadır. Aza kanaat etmek, malın

[163] Yerasimos, *a.g.e.*, s.654.; Halil İnalcık- Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Çev. Halil Berktay, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s.923; İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s.170.
[164] Güner, *a.g.e*., s.114; Çakmak, *a.g.e*., s.77.
[165] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s.44.
[166] Orçan, *a.g.e.*, s.40.
[167] Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları, 1981, s.69-71.

yalnızca başkalarına yük olmadan hayatını sürdürmenin bir aracı gibi görülmesinin sebebi, hep inancın maddi kültüre yaklaşımıyla ilgilidir. Örneğin bugün her evde bulunan ayna, Osmanlı toplumu için 19. yüzyıla kadar bir lüks tüketim ürünü sayılmıştır. Gezgin Andreas David Mordmann 1850'lerde Ankara'da zengin bir konakta kaldığında, uzun bir aradan sonra ilk defa bir boy aynasına rastladığını söylemiştir.[168] Mütevazı ölçüleri aşmaya yeltenen her girişim de bu kökleşmiş ideale çarpıp dağılmaya mahkûm olarak görülmüştür.[169] Lale devri gibi belli dönemlerde, yeni ve çok dikkat çekici tüketim mallarının kullanımı üstenci bir yaklaşım olarak algılanmış, özellikle yönetici sınıfın israfa varan harcamaları toplumda hoşnutsuzluk yaratmıştır.

Mehmet Genç, Osmanlı iktisadi zihniyetinin üç temel üzerine inşa edildiğini söylemektedir: Provizyonizm (iaşecilik), Fiskalizm ve gelenekçilik.[170] Bu özellikleriyle Osmanlı ekonomik zihniyeti, çağdaşı olan Avrupalı devletlerin benimsediği merkantilist anlayışla taban tabana zıttır. Biri ithalat fazlasını isterken diğeri ihracat fazlasına dayanmaktadır.[171] Osmanlı Devleti, narh ve kâr haddi politikalarıyla tüm sektörlerde servet farklılaşmasının meydana gelmemesi için de elinden geleni yapmaktadır.[172] Bu temeller aynı zamanda israfı yasaklayan ve kanaatkârlığı tavsiye eden zihniyet yapısıyla da uyumludur.

Osmanlı tüketim karakterini belirleyen temel niteliklerden biri de nüfusun yaklaşık olarak 1/5'inin köylerde yaşaması, üretim ve tüketim örüntülerinin buna göre şekillenmesidir. Bu da en basit üretim ve tüketim ilişkisi olarak karşımıza çıkmıştır. Üretilen ürünler, ihtiyaç ekonomisinin bir göstergesi olarak, aynı zamanda tüketilecek ürünlerdir. Bu yaşam tarzı bir gelenek olarak 20. yüzyıla kadar da devam etmiştir.[173] Buradan yola çıkarak Osmanlı toplumunda tüketim alışkanlıklarının değişim hızının Avrupalı çağdaşlarına göre hayli yavaş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak geleneksel üretim sistemine bağlılık aynı zamanda batılı ürünlerin satışını da kolaylaştırmıştır.

[168] Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* s.169.
[169] Ülgener, *a.g.e.,* s.73.
[170] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* s.338.
[171] Zafer Toprak, ''İktisat Tarihi'', *Türkiye Tarihi*, C. III, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.222.
[172] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* s.340-341.
[173] Orçan, *a.g.e.,* s.40.

Değişime karşı direnç üretim sistemi, bol ve ucuz kapitalist batı üretimi karşısında dönüşüme mecbur bırakılmıştır.[174]

2. Modernleşen Osmanlı Toplumunun Değişen Tüketim Kültürü

19. yüzyılda ticaret anlaşmalarının bir getirisi olarak artan ithalatla, yerli mallar yerini Avrupa'dan gelen yabancı mallara bırakmıştır. Bu durum kanaatkâr Osmanlı toplumunun ihtiyaca yönelik tüketim anlayışını değiştirerek, modern tüketim normları ve biçimlerinin toplumun içine girmesine neden olmuştur.[175]

Tüketim konusuyla ilgilenen araştırmalar, batılı kuruluşların ya da Avrupalı ürünlerin Osmanlı toplumuna girişini batılılaşma, modernleşme veya küreselleşme gibi kavramlarla açıklamaya çalışmıştır. Oysaki kültür unsuru, toplumlarda tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve dönüşmesinde çok daha etkilidir.[176] Çünkü kültür, sosyal yaşamın öğrenmeye dayalı bütün yönleri ile yakından ilgilidir. Modernleşmenin beraberinde getirdiği farklılıkların merkezileştirilmesinde de etkili bir rol oynar. Ancak Şerif Mardin, Osmanlı Devleti'nin modernleşmenin getirdiği farklılıkları birleştirme noktasında sıkıntı yaşadığını iddia eder. Ona göre kültürün oluşması için merkezde birleşen bir toplumsal seferberlik gerçekleşmesi gerekir ki bu da ulaşım ve haberleşme yoluyla olabilir. Ancak Osmanlı her ikisinde de çok olmamakla beraber geriden gelmiş, gazete ve telgraf gibi haberleşme araçları daha çok yönetici sınıflar tarafından kullanılmıştır. Zamanla haberler toplumun daha geniş kesimine yayılsa da dönüştürücü etkiyi üst sınıfların düşünce ve yaşayışlarında gerçekleştirmiştir. Toplumun tamamı yeni iktisadi düzen içinde bütünleşemeden, yönetici sınıfının tüketim hakkındaki düşünceleri ve görüşleri değişmiştir. Böylece Osmanlı bürokrasi sınıfı, toplum içinde yeni tüketim alışkanlıklarını ilk deneyimleyen kesim olmuştur.[177] Tanzimat, bütün Osmanlı unsurlarının eşit haklara sahip olduğu düşüncesini yaydıktan sonra, halihazırda ticarette ön plana çıkan azınlık gruplar da yeni alışkanlıkları Osmanlı paşaları ile deneyimlemişlerdir.[178]

---

[174] Orçan, *a.g.e.,* s.41.
[175] Nevin Coşar, ''Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tüketim Alışkanlıkları'', *Osmanlı'da Esnaf ve Ticaret,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.202.
[176] Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s.11-20.
[177] Şerif Mardin, ''Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma'', *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.22-27.
[178] Orçan, *a.g.e.,* s.78.

Osmanlı toplumu, III. Selim döneminde Avrupa'ya gönderilen elçiler vasıtasıyla hem Avrupa toplumunun sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili bilgi sahibi olmuş, hem de ilgisini çekecek yeni tüketim ürünlerine meyletmeye başlamıştır. Özellikle gözlükler ve saatler Avrupa'ya seyahat eden devlet ricalinden en çok talep edilen tüketim malları haline gelmiştir. Bunları sanayi ürünü tekstil malları izlemiştir. Osmanlı devlet adamları Avrupa'dan ithal edilen pahalı kumaşları tercih etmeye başlamış, esnaf arasında da lüks tüketim ürünleri yaygınlaşmıştır. Böyle bir tüketimi israf ile eş değer gören Sultan III. Selim, kendisinin dahi yerli kumaşları tercih ettiğini belirterek devlet ricalini bu konuda uyardığı bir ferman yayınlamıştır.[179]

II. Mahmud Dönemine gelindiğinde ise, merkezileşme politikalarının da etkisiyle, devlet memurlarına yapılan kıyafet devrimi değişen alışkanlık açısından dikkat çekicidir. Cübbe ve sarık artık yalnızca ulema sınıfının giyebildiği geleneksel kıyafetler olarak kalırken, 1829 yılına gelindiğinde redingotlar, pelerinler, fes, pantolon ve potinler devlet memurlarının zorunlu yeni kıyafetleri olmuştur.[180] 1836 yılında *Takvîm-i Vekâyi*'de yayınlanan bir ilanda, yerli ve yabancı feslerle ilgili tüketiciyi bilgilendiren bir reklam dahi yapılmıştır. Bu bakımdan feslerin, Osmanlı piyasasında kitlesel üretim ve tüketimin görüldüğü ilk örnek mal olduğu düşünülmüştür.[181] 19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunun kullandığı ev eşyaları, günümüzde mobilya olarak kullandığımız eşyalara çok az benziyordu. Mobilya nevinde eşyalar yalnızca sandık, kutu, raflar, sini ve sofra altlığıydı.[182] Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde özellikle Fransız tarzı mobilya ve ev dekorasyonları Osmanlı üst sınıfının evlerine girmeye başlamıştır.[183] Sofra kültüründeki değişimler de yine II. Mahmud devrinde yaşanmıştır. Padişah, çatal ve yemek bıçağının Müslüman evlerine girişinde öncü olmuş, Hüsrev Paşa'nın kendisine hediye ettiği çatal ve bıçak takımlarını kabul ederek kullanmıştır.[184] Avrupa usulü saç tıraşının da bu dönemde başladığı, padişahın Halil Paşa'nın çocuklarının kâküllü kesilmiş saçlarına iltifat ettiği belirtilmiştir.[185]

---

[179] Orçan, *a.g.e.*, s.63-64.
[180] İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, İstanbul: Truva Yayınları, 2014, s.17-18.
[181] Orçan, *a.g.e.*, s.66-67.
[182] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s.301.
[183] Özer, *a.g.e.*, s.23.
[184] Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s.101.
[185] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.289.

III. Selim döneminde Avrupa'ya giden fertlerin kısıtlı da olsa izlenimlerinin ve tecrübelerinin devlet ricalinde ve toplumda oluşturduğu bir Avrupa imajı vardı. Sahip oldukları az bilgi ve hayal gücünün karışımı bu imaj, gerçeklikten çok, kendi zihinlerinde kurdukları bir imajdır. II. Mahmud döneminde Osmanlı toplumunu inceleyen ciddi Avrupalı gözlemciler, zaman zaman abartılı olsa da yönetici sınıfa ait erkeklerin Avrupalı kadınlarla mukayese ettikleri kendi eşlerini yetersiz gördüklerinden; içki tüketmeyi ve kumar oynamayı önceki devirlere nazaran açıktan ve aleni yapma gibi alışkanlıklara kaydığından; kadınların ise toplumsal hayata katılmak ve alışveriş için tek başına çarşıya çıkmak gibi yeni alışkanlıklar edindiğinden bahsetmiştir.[186] Bu durum Osmanlı yönetici sınıfının, Tanzimat ve ticaret anlaşmalarının etkileriyle tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye başlamadan önce kültürel bir değişime girdiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Yine de iktisadi değişimin toplumun tamamına aynı derecede etki etmediği gibi kültürel değişimin de kitlesel olarak gerçekleşmediği ve tüketime yansımadığını bir sonraki bölümde inceleyeceğiz.

Tanzimat'ın ilan edildiği 1839'dan 1876'ya kadar devlet mekanizması, padişahtan çok Osmanlı üst sınıfı kabul edilen ve Avrupa'yı örnek alan devlet adamları tarafından yönetilmiştir.[187] Tanzimat'ın ilan edildiği Sultan Abdülmecid döneminin en önemli adımı, padişahın Batı tarzında inşa edilen ve döşenen Dolmabahçe Sarayı'na taşınması olmuştur.[188] Osmanlı sarayının masa ve sandalye ile tanışması da Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşmiş, toplumun bu mobilyaları kullanmaya başlaması için biraz daha zaman geçmesi gerekmiştir.[189] Hava gazının Osmanlı topraklarında ilk kullanımı da Dolmabahçe Sarayı'nın inşasında gündeme gelmiştir. İstanbul'da aydınlatılan ilk cadde ise Beyoğlu'nda yer alan Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi ile Galip Dede Caddesi) olmuştur.[190] 1873 yılına kadar Galata, Beşiktaş, Beyoğlu, Yüksek Kaldırım, Karaköy, Tophane, Pangaltı ve Harbiye, Dolmabahçe Gazhanesi'nden alınan kömür gazı ile

[186] Tuncer Baykara, ''Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yönetici Aile Yapısı'' *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt I, İstanbul, 1993, s.203-204.
[187] Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s.268; Ercümen Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara: TDV Yayınları, 1994, s.23.
[188] Özer, *a.g.e.*, s.27.
[189] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.95.
[190] Zafer Toprak, ''Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'un Geceleri Aydınlatılması (1840-1940) / Aydınlatma (Osmanlı Dönemi)'', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1993, Cilt I, S.3; Özer, *a.g.e.*, s.135.

aydınlatılmıştır.[191] Dolmabahçe Sarayı'nın icadı Osmanlı yöneticileri arasında da yeni tarz ev inşasını yaygınlaştırmıştır. Boğaziçi'nde inşa edilen ilk kâgir bina 1848'de Mehmet Ali Paşa'nın Beykoz kasrı, inşa edilen ilk konak ise 1855'te Suphi Paşa'nın Horhor'da yaptırdığı konak olmuştur.[192]

19. yüzyıl ve Tanzimat dönemi için, tüketim alışkanlıklarındaki köklü dönüşümün Kırım Harbi sonrası yaşandığı düşünülür. Kırım'a giden yabancı askerlerin İstanbul'da konaklarken sergilediği Batılı normlar, Osmanlı toplumunun tüketim anlamında değişmesine tesir etmiştir. Hatta iddia odur ki toplumun üçüncü bir öğün olarak öğle yemeği alışkanlığı bu tarihlerden sonra başlamıştır.[193] Bu dönemde ticari ve diplomatik temasların artmasıyla da tekstil ve özellikle giyimde hızlı değişimler yaşanmıştır. Modanın sanayileşmesi ve pazara girmesi, Avrupa kıyafet formalarının toplum tarafından kabulünde de etkilidir.[194] Öyle ki, toplum tarafından hızlı bir benimsenme süreci geçirmese de Sultan Abdülmecid kravat takan ilk Osmanlı erkeklerinden biri olmuştur.[195]

Sultan Abdülaziz döneminde ise Osmanlı topraklarında batı tarzı ürünlerin satıldığı mağazalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bon Marche'ler ve Baker mağazası ilk açılan dükkânlardır. Özellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi liman kentleri için bir yenilik olarak mağazalar giyim, tuvalet eşyası ve mobilyada yeni taleplere yönelmiştir. Böylece sade eşya anlayışı iskemle, masa, yatak, karyola ve mutfak gereçleri gibi eşya çeşitleriyle önemli bir değişime uğramıştır.[196] Bu mağazaların açılması, Batılı ve doğulu tüketimin daha keskin bir biçimde ayrılmasına ve farklılaşmasına da zemin hazırlamıştır.[197] Mağazaların gelişmesi ve yayılması beraberinde reklamı da geliştirmiştir. Nitekim reklam, geleneksel anlayışın çözüldüğü, piyasanın alışkanlıkları belirlediği ve ticari rekabetin kızıştığı bir ortamın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Okuma yazma ve gazetelerin yaygınlık oranı göz önünde bulundurulduğunda, reklamların hedef

[191] Nurçin İleri, ''Allure of the Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectacle, and Order in Fin-de-Siècle Istanbul'', *Corparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Volume 37, Number 2, 2017, s.284.
[192] Özer, *a.g.e.,* s.101.
[193] Zafer Toprak, ''Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları'', *Cogito*, Sayı 5, 1995, s.25.
[194] Charlotte Jirousek, ''Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda Kitle Moda Sistemi Giyimine Geçiş'', *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, s.260.
[195] Emiroğlu, *a.g.e.,* s.248.
[196] Ömer Karaoğlu*, Osmanlı İktisat Tasavvuru ve Modernleşme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018, s.206.
[197] Orçan, *a.g.e.,* s.101-103.

kitlesinin Osmanlı yönetici elitleri ve zengin orta sınıfı olduğu düşünülmüştür.[198] Reklam metinlerinde kullanılan dil ve metinlerle beraber verilen görseller, geleneksel yaşamı sürdüren Tanzimat toplumu üzerinde önemli bir etki oluşturmuştur.[199] İlk ticari reklamlar ise fes, kumaş, zeytinyağı, ilaç, duvar kâğıdı, çikolata, mefruşat ve dondurma reklamlarıdır.[200]

Osmanlı toplumunun kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmesi önemli ölçüde Batılıların açmış olduğu özel kuruluşlar sayesinde olmuştur. Etkileri yalnızca ekonomik düzen ile sınırlı kalmamış, kültürel ve sosyal şartları da değiştirmişlerdir. Modern pazarlama, reklam bu dönemdeki en önemli araç olmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, tüketim alışkanlıklarının ve kültürel yapının tamamen aktarıldığı şekilde kabul edilerek değişmediği gerçeğidir. Toplum yeni olarak sunulan tüketim mallarını ve kültürel faaliyetleri kendi değer yargılarının süzgecinden geçirip kendine uyarlayarak içine almıştır.[201] Tüketim mallarında meydana gelen bu seçici kabul etme süreci İstanbul, İzmir ve Selanik şehirleri özelinde incelenerek ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

[198] Toprak, ‘‘Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları’’, s.25-27.
[199] Fatih Arslan, ‘‘Tüketimin Kışkırtıcı Dili/Osmanlı-Tanzimat Basınında Reklam-Roman İzdüşümleri’’, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018, s.514.
[200] M. Emin Yardımcı, Sema Yılmaz Genç, Duygu Süloğlu, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları’’, *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, Sayı 1, 2017, s.92-99.
[201] Yavuz Köse, *Dersaadet’te Tüketim (1855-1923),* s.21-22.

2. BÖLÜM
TANZİMAT DEVRİNDE OSMANLI TOPLUMUNUN TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI

A. TANZİMAT DEVRİNDE OSMANLI PAZARINDAKİ TÜKETİM MALLARI: SELANİK, İZMİR VE İSTANBUL

1. Tüketimin Selanik, İzmir ve İstanbul Örnekleri Özelinde İncelenmesi

Tüketim, temelde iktisadi bir meseledir. Tüketimin üretimi belirlemediği, tam tersine üretimin tüketimi şekillendiği durumlarda, eğer tüketim beklendiği düzeye ulaşmaz ise bu iktisadi bir krize yol açabilir. Ancak bu kriz bazı durumlarda yalnızca iktisadi sebeplere dayandırılamaz. Örneğin üretileni tüketmeyi reddetme sahip olduğu kültürel ve toplumsal değerler sebebiyle gerçekleşiyorsa bu artık yalnızca iktisadi bir mesele değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir mesele haline de gelmiştir. Tüketme eylemi benlik ve kişiliğini ifade etme aracı, toplumsal statüyü ortaya koyma biçimi haline geldiğinde, buna artık yalnızca iktisadi bir mesele olarak bakılamayacak demektir.[202] Bu noktada tüketicinin tercihlerinin ne olduğu sorusuna alınacak cevaplar artık kültürel ve toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır.

Pek çok araştırmacı tüketim olgusunun Osmanlı toplumu içinde incelenmesinin fazla karmaşık ve zor bir iş olduğu yönünde görüş birliğine varmaktadır.[203] Bunun sebebi tam da yukarıda ifade edildiği üzere Osmanlı toplumu için tüketimin ortak bir amaçla yapılmaması ya da salt iktisadi bir olgu olmamasından kaynaklanmaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde ithal bir kumaşın toplumda görece daha yoksul olan insanlar tarafında tercih edildiği gibi, gelir durumu gayet iyi ve toplumsal olarak üst tabakada sayılabilecek insanlar tarafından da sahip olunduğu görülmüştür. Ya da tam tersi bir şekilde görece yoksul insanlar batı menşeli ve ithal aynalar ve silahlara sahip olduğu gibi zengin sayılabilecek insanların da batı menşeli mobilyalar yanında hala geleneksel döşeme ve oda eşyalarını kullanmaya devam edebilmektedir. Bu örneklerden yola çıkarak Osmanlı toplumunda tüketimin yalnızca iktisadi temellere dayandırılamayacağı, kültürel ve toplumsal etkenlerin de göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılmıştır.

---

[202] Faroqhi, ‘‘Osmanlı’da Tüketimin Tarihi: Kaynak ve Modellerin Bir Ön Keşfi’’, s.25-26.

[203] Quataert, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı*, s.13-14; Faroqhi, *a.g.m.*, s.31; Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923),* s.8; Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim,* (Doktora tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.6.

Osmanlı araştırmaları içerisinde tüketimi doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan çalışmalar mevcuttur. Ancak bunların ekseriyeti başkent İstanbul özelinde kalmıştır. Biz ise bu çalışmaları bir adım daha ileriye taşıma gayretiyle, tüketim kültüründeki değişimi belirlediğimiz üç şehir özelinde ve karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalıştık. Elbette bunlardan biri Osmanlı toplumunun toplam nüfusunun yüzde üçünü barındıran ve devletin ana tüketim merkezi başkent İstanbul olmuş, İzmir ve Selanik de diğer örnekler olarak seçilmiştir. Şehirlerin belirlenmesinde pek çok etken olduğu gibi özellikle İzmir ve Selanik'in seçilmesi, Avrupa ile ticarette ilk ve yoğun temasın gerçekleştiği liman şehirleri olmaları sebebiyledir.

İzmir, 18. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Anadolu'nun ihraç ürünlerini dışarıya, Avrupa'nın da ithal ürünlerini içeriye taşıyan bir lokomotif vazifesi görmeye başlamıştır.[204] Ancak İzmir'in sivrilişi ilk olarak 16. yüzyılın sonunda Halep'in Avrupa ile Asya arasındaki ticarette önemini kaybetmesine kadar geriye gider. 18. yüzyılın ilk yarısında ise şehir Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticaretinde en önemli liman durumuna gelmiş, Fransızlar da bu şehirdeki en faal millet olarak yerini almıştır. Ancak yüzyılın ikinci yarısında Napolyon'un kıta ablukasını kırmak isteyen İngilizler için İzmir, en uygun yer olarak görülmüş ve bu tarihten itibaren Fransızlar yerini İngilizlere bırakmıştır.[205] 1850'lere gelindiğinde şehirde yirmi farklı ülkenin tüccarına ait ticarethaneler ve on yedi ülkenin konsoloslukları açılmıştır.[206]

Selanik'in bir liman şehri olarak gelişimi ise İzmir kadar olmasa da 1850'lere kadar dış ticaretteki önemini korumuştur.[207] Şehir Adriyatik'ten Karadeniz'e ve Tuna'dan Ege'ye giden ana yolların tam kavşak noktasında bulunduğundan, ticari faaliyetler için önemli bir transit limana dönüşmüş, 18. yüzyılın başında da dünya piyasasıyla

[204] A. Mesud Küçükkalay, *Osmanlı İzmir'inde İthalat- İzmir Efrenç Gümrüğü (1818-1838)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, s.30.
[205] Reşat Kasaba, ''İzmir'', *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed. Çağlar Kayder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, ss.4-9; Serap Yılmaz, ''XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Fransızlar'', *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1993, ss.102-107.
[206] Abdullah Martal, ''XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyal-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler'', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 1993, s.119; A.Nedim Atilla, *İzmir Demiryolları*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002, s.35.
[207] Donald Quataert, ''19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914'', *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cilt 2, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s.949.

bütünleşmiştir.[208] Özellikle 1860-70 yılları arasında şehir, ticari bakımdan altın on yıl yaşamıştır. Amerikan iç savaşının Avrupa'da sebep olduğu pamuk kıtlığı, Selanik pamuğunun ihtiyacı karşılamasına ve limanda yerli ve yabancı tüccar hareketliliğine yol açmıştır.[209] Bu da şehrin dış pazarla ilişkilerinin her geçen gün arttırmasıyla sonuçlanmıştır.

Son olarak değineceğimiz mesele, terekelerden elde edilen eşyaların kendi içinde gruplandırılarak incelenmesi hususudur. Çalışmanın amacı bir bakıma Osmanlı toplumunun tüketim psikolojisini, tüketime etki eden değişkenlerini belirleyerek, mercek altına alınan tarih aralığında tükettiği eşyaların ne derece yeni ve ithal ne derece geleneksel ve alışılmış mallar olduğunu ortaya koymaktır. Bu nedenle terekelerde tespit edilen eşyalar içerisinde özellikle geleneksel ve alışılmış eşyaların yeni ve ithal karşılıkları bulunanları örnek olarak seçilmiştir. Bunun yanında Osmanlı piyasaları ve toplumu için ilk defa karşılaşılan Avrupa menşeli ithal eşyaların kullanım yaygınlığı dikkate alınan bir başka noktadır. Böylece bu örneklemler üzerinden, iktisadi ve kültürel anlamda yaşanan hızlı değişimin Osmanlı toplumunun tüketim tercihlerini ve alışkanlıklarını ne dereceye kadar etkilediği sorusuna cevaplar aranmış, elde edilen veriler nispetinde tüketim davranışları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İncelemenin daha anlaşılır olabilmesi için tespit edilen eşyalar dört gruba ayrılarak listelenmiştir: Oda eşyaları, mutfak eşyaları, giyim eşyaları ve bu gruplardan bağımsız da değerlendirilebilen şahsi eşyalar. Bu verilerin genel değerlendirilmesinin yanında, her şehir için tüketim tercihlerini etkilediği düşünülen değişkenleri temsil eden örnekler verilmeye çalışılmıştır. Bu örnekler münferit olmakla beraber, genel karşılaştırma üçüncü bölümde ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

B. BALKANLARDAN AVRUPA'YA AÇILAN KAPI: SELANİK

1. Selanik Şehrinin Tarihsel Süreci

Selanik şehri, M.Ö. 4. yüzyılın başlarında, bir liman şehri ve Makedonya'nın yeni başkenti olması planlanarak kurulmuştu. Şehre Makedonya Kralı Kassandros'un eşi, Kral II. Philip'in kızı ve Büyük İskender'in de kız kardeşi olan Thessalonike'nin ismi

[208] Basil C. Gounaris, ''Selanik'', *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed. Çağlar Kayder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.105.
[209] Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.93.

verilmişti.[210] Selanik, Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce Helen, Roma ve Bizans metropolisi olarak 1700 yıllık bir geçmişe sahip olmuştu. Gotların, Hunların ve Slavların istilalarına uğrayan kent, Bizans yönetiminde bir süre emniyette kalsa da, daha sonra Bulgarların ve Arapların da yağmalamalarına maruz kalmıştı.[211] Selanik şehrinin savunulmasında büyük önem arz eden ve etrafını çevreleyen surlar, 4. yüzyılın sonunda Bizans İmparatoru Theodosios'un emriyle inşa edilmiş, 19. yüzyılın sonuna kadar da güçlü bir şekilde ayakta kalmıştı.[212] Selanik'in ticari bir liman kenti olarak adını duyurmaya başlaması ise M.Ö. 2. yüzyılda hâkimiyeti altına girdiği Roma İmparatorluğu zamanında yapılan ve Adriyatik'ten İstanbul'a uzanan ''Via Egnatia''[213] sayesinde gerçekleşmiştir. Selanik bu yol vesilesiyle transit bir liman özelliği de kazanmıştır.[214]

İlk olarak 1387'de I. Murad zamanında, Çandarlı Hayreddin Paşa ve Gazi Evronos Bey kumandasındaki birliklerle Selanik ele geçirilse de Osmanlılar şehirde tam bir idare kuramamıştır.[215] Gazi Evrenos Bey, Müslüman olmuş eski bir Bizans askeri kumandanı olarak şehrin saldırısında öncülük etmesi sebebiyle, kendisine verilen geniş tımar topraklarıyla ödüllendirilmiştir. Ancak Anadolu topraklarında meydana gelen siyasi karışıklık, onun şehri elinde tutmasına müsaade etmemiştir.[216]

Bizans hâkimiyetine giren Selanik'in yöneticisi Andronikos, ardı arkası kesilmeyen kuşatmaların ve bundan kaynaklı kıtlığın düşürdüğü zor durumlardan kurtulmak için 1423'de şehri Venedik'e satmıştır.[217] Selanik'in babasından kalma toprağı olduğunu düşünen ve durumu kabul etmeyen II. Murad, 1430 yılında şeri tekrar hâkimiyeti altına almıştır. Şehir, askerlerin dirayeti ve şehir halkı içinde bulunan Türk yönetimi

---

[210] Tayyip Gökbilgin, ''Selanik'', *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, 1996, s.337; Machiel Kiel, ''Selanik'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.352.

[211] Mark Mazower, *Selanik, Hayaletler Şehri: Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, s.33; A. P. Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Çev. T.F. Carney, Thessaloniki: Institute For Balkan Studies-63, 1972, s.3-59.

[212] Kiel, ''Selanik'', s.352.

[213] Via Egnatia'nın geleneksel işlevi Osmanlı döneminde değişime uğramış, bir yol şebekesi haline gelmiş ve Venedik, Selanik, Marmara ve Doğu Ege kıyısı İzmir arasında bir bağlantı bu yolla kurulmuştur. Konuyla ilgili geniş bilgi edinmek için bkz: *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

[214] John Baxevanis, *The Port of Thessaloniki*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963, s.3

[215] Kiel, *''*Selanik*''*., s.353.

[216] Mazower, *a.g.e.*, s.44-45.

[217] Melek Delilbaşı, ''Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih'', Sultan *Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s.23-24.

yanlılarının yardımıyla ele geçirilmiştir. 1912 yılında son bulacak Osmanlı yönetimi de böylece başlamıştır.[218] Sultan II. Murad, yağma sebebiyle tahrip olan şehri tekrar inşa etmiş, bazı esirlerin de fidyelerini bizzat kendi ödeyerek serbest bırakılmalarını ve şehirde oturmaları emrini vermiştir. Daha sonra şehri canlandırmak ve Türk şehri haline getirmek için Yenice Vardar'dan Türkleri getirerek terkedilen evlere yerleştirmiştir. Ayrıca kuşatmadan önce şehri terk edenlere de şehre dönme çağrısı yapmış, eskiden oturdukları evlerini ve mallarını geri almalarına müsaade etmiştir. Ancak Hıristiyanlar için ayrılan evlerin dışındaki evler ve ibadethanelerin tamamı iskân edilen Türklere verilmiştir.[219] Selanik şehrinin ikinci büyük iskânı ise Sultan II. Bayezid döneminde, 1481-1512 yılları arasında Yahudi nüfusun yerleştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Özellikle 1492 yılında İspanya'dan gelen Sefarad Yahudilerinin göçü, şehri Yahudilerin Osmanlı topraklarında yerleştirildiği üç önemli yerleşim yerinden biri haline getirmiştir.[220] Bu göçlerle beraber 15. yüzyılın sonlarında Selanik hala yarısından fazlası Hıristiyan olan bir nüfusa sahipken, 1520'lere gelindiğinde yaklaşık 30.000 olarak kabul edilen nüfusun yarısından fazlası artık Yahudi'dir. Yüzyılın başlarında Babıali, Selanik Yahudilerine yeniçeri askerlerinin üniformalarının imalatı sorumluluğunu vermiş ve bir sonraki yüzyıl boyunca bu durum, şehrin Doğu Akdeniz'de başlıca kumaş üreticisi ve ihracatçılarından biri olmasına öncülük etmiştir. Bu da aynı zamanda Doğu Akdeniz'in önemli bir limanı haline gelmesi demektir. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise kumaş sektörü, yalnızca askeri üniforma ve şehrin kumaş ihtiyacını karşılayan bir alan olmaktan çıkmış, Budin'e ve daha uzak şehirlere de ihracatı yapılan ticari faaliyetlerin de bir kolu haline gelmiştir.[221]

Osmanlı idaresine girdikten sonraki ilk iki yüzyıl görece sakin ve barış içinde geçerken, bu durum 1645-1669 yılları arasında meydana gelen Girit savaşlarıyla değişmeye başlamıştır. Ayrıca Sabatay Sevi'nin neredeyse bütün Avrupa'ya yayılan faaliyetleri ve Mesihlik iddiasıyla ortaya çıkışı, Selanik şehrinin huzurlu hayatını bozmuştur. İslam'ı kabul ettikten sonra taraftarları arasında yer alan Selanikli birçok Musevi de onu

[218] Selanik şehrinin resmi ayrılışı 1913 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması olarak kabul edilmektedir. Ancak Yunan Devleti tarafından zaptı, 26 Ekim 1912 akşamı Türk komutan Hasan Tahsin Paşa'nın şehri Yunanlılara teslim etmesiyle başlar. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Nuri Yavuz, ''Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı'', *Akademik Bakış*, I/2, 2008, ss.139-154.
[219] Delilbaşı, *a.g.e.*, ss.45-48.
[220] Cemil Oktay, ''Edgar Morin'in Kalemiyle Selanik'', *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, 1992, s.494.
[221] Mazower, *a.g.e.*, ss. 74-78.

izleyerek mevcut Musevi topluluğundan ayrılmıştır. Müslümanlar arasına da dâhil olmayan bu grup ‘‘dönme’’ olarak adlandırılmış ve hem Yahudilerden hem de Müslümanlardan ayrı mahallelere yerleşmişlerdir.[222] 18. yüzyılda ise şehir artık yoğun bir nüfusa sahiptir. 1726 yılında şehri ziyaret eden Rus keşiş Vasili Grigorevic Barski de nüfus çeşitliliğine dikkat çekmiştir. Ona göre şehirde pek çok milletten insan vardır ve konuşulan diller arasında İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Eflakça, Rusça, Ladino, Türkçe, Arapça, Arnavutça ve Bulgarca bulunmaktadır. Barski ayrıca Yahudilerin çok zengin olduğunu ve ticari işlerin onların ellerinden geçtiğini de söylemiştir.[223]

1830’lara gelindiğinde şehir Yunan isyanının sebep olduğu olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. O tarihlerde Selanik limanında bulunan United States firkateyninin kaptanı, sefalet içinde hiç de ümit vadetmeyen bir şehir tasviri yapmıştır. Selanik şehri 19. yüzyılın ortalarına kadar kent surlarının dışına hiç taşmamış olmasıyla bir ortaçağ kent görünümü sergilemeyi sürdürmüştür.[224] Bu tarihe kadar şehre sadece gündüzleri, gün batımından önce girilebilirdi. Çünkü Kelemeriye, Telli Kapu, Porta Kapu, Vardar Kapı, Yeni Kapu ve Yalı Kapu olarak adlandırılan sur kapıları gün batımından önce kapanıyordu.[225] Evleri taştan olduğu gibi tuğla ve çoğunlukla ahşap malzemeden yapılmış iki katlı binalardı. Bununla beraber sokakların da hayli dar olması Selanik’te 1840, 1849, 1877 ve 1890’da pek çok büyük yangının meydana gelmesine sebep olmuştu.[226] Yine de bütün bu olumsuz koşullara rağmen şehir nüfusu artmaya devam ederken, Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirdiği yenilikler de şehirde gözlemlenebiliyordu. 26 Ekim 1912 yılında Türk komutan Hasan Tahsin Paşa tarafından şehir Yunanlılara teslim edilmeden önce belediyecilik faaliyetleri, ticaret, demiryolları ve okullaşma noktasında oldukça yol alınmıştı.[227]

2. Şehir Sakinleri ve Nüfus

Osmanlı hâkimiyetinin son döneminde, Selanik şehrinde belirgin bir şekilde Yahudi nüfusun üstünlüğü görülmektedir. Fetihten hemen sonra şehrin nüfusunu büyük oranda Rumlar, gittikçe sayıları artan Türkler ve az sayıda Katolik cemaat oluşturmaktadır.

[222] Kiel, ‘‘Selanik’’, s.355.
[223] Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, ss.90-93.
[224] Gounaris, *a.g.e*., s.104-106.
[225] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s.43.
[226] Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, s.105; Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s.75.
[227] Kiel, ‘‘İstanbul’’, s.356; Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, s.127.

1478'de mali sebeplerle yapılan bir Osmanlı sayımına göre, o tarihlerde şehirde Yahudi nüfus henüz mevcut değildi.[228] Bu tarihte Müslüman ve Hıristiyanların toplam hane sayısı 2.254 olarak verilmektedir.[229] Fakat daha önce de bahsedildiği üzere 1492'de Avrupa'dan gelen Sefaradlar ile başlayan Yahudi göçü, 1520'lere gelindiğinde şehrin nüfusunun yarısından fazlasının Yahudi olmasıyla sonuçlanmıştır. 16. yüzyıl Selanik nüfusuyla ilgili pek çok araştırmacının ortaya koyduğu veriler incelendiğinde, yüzyılda şehrin nüfusunun yarısının Yahudilerden oluştuğu görülmektedir.[230] 17. yüzyıl mufassal defterlerine göre ise bu yüzyılda şehir nüfusu 30.000 civarındadır. Bunun da yine yarısından fazlası Yahudilerden meydana gelmektedir.[231] Evliya Çelebi 1667-68 yılında şehri ziyaretinde, Yahudileri şehirle o kadar çok bütünleşmiş olarak bulmuştur ki daha önce burada olmadıklarını hayal etmenin neredeyse imkânsız olduğundan bahsetmektedir. Aynı tarihlerde Müslümanlar şehir nüfusunun %50'sinden %25'e gerilerken, Hıristiyanlar ise dörtte birin de altına düşmektedir.[232]

Bulaşıcı hastalıklar ve savaşlara rağmen 18. yüzyıla gelindiğinde Selanik'in ortalama 60-70.000 civarında bir nüfusa sahip olduğu düşünülmektedir. Bu sayının içinde Türk, Arnavut, Yahudi ve Rum nüfus yer almaktadır.[233] 1787-1796 yıllarında şehirde bulunan Felix Beaujour, uzaktan bakıldığında güzel görünse de içeriye girildikçe sokakların darlığı ve meydan bulunmamasının gelen ziyaretçileri şaşırttığını söylemektedir.[234] Şehrin sokaklarıyla ilgili kaynakların ortak görüşü, düzensiz, pis ve kalabalık olduğu yönündedir. En temiz mahalleler, suyun da bulunması sebebiyle, Müslüman mahalleleri, pis ve kalabalık olanları ise Yahudi mahalleleridir. Şehrin ana caddesi olan Egnatia yolu bile bu yüzyılda taş döşeli değildir.[235] Müslümanların evleri taştan yapılmış, özel

---

[228] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer L. Barkan, *15. Ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, C.I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1943.

[229] Gilles Veinstein, ''Seküler Bir Paradoks'', *Selanik 1850-1918 ''Yahudilerin Kenti'' ve Balkanlar'ın Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.48-49.

[230] Melek Delilbaşı, ''16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik'', *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss.78-79; Veinstein, *a.g.e.,* ss.48-49; Mazower, *a.g.e.,* s.57; Standford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, s.60.

[231] Heath W. Lowry, ''When Did the Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613'', *The Jews of The Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, New Jersey: The Darwin Press, 1994, pp.203-213.

[232] Mazower, *a.g.e.,* s.58-71.; Veinstein, *a.g.e.,* s.55.

[233] Ünal, *a.g.e.* s.186-187; Mazower, *a.g.e.*, s.162; Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, s.96.

[234] Moutsopoulos, *a.g.e.*, s.29.

[235] Gounaris, *a.g.e.*, s.103; Vacalopoulos, A *History of Thessaloniki*, s.81

daireleri ve avluları olan, yüksek katlı binalardır. Şehrin yüksek kesimlerine inşa edilen konaklarda bağlar ve fıskiyeli bahçelerin de yer aldığı iddia edilmektedir.[236] Kente yerleşen Avrupalılar ise Katolik kilisesi etrafında şekillenen ve ‘‘Frenk mahallesi’’ olarak isimlendirilen yerde oturmaktadırlar.

19. yüzyılda Selanik şehrinde uzun zamandır yerleşik olan Rum, Türk ve Yahudi nüfusu haricinde Arnavut, Bulgar, Ulah, İngiliz, Fransız, Alman ve çingeneler de yaşamaktadır. Osmanlı Devleti'nin pek çok şehrinde yaşayan Ermenilere ise Selanik'te rastlanmamaktadır.[237] Şehrin, yüzyılın ortalarında gelen ziyaretçileri tarafından tam bir Osmanlı kenti olarak tanımlandığı görülür.[238] Bu yüzyılda da yine Yahudiler nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Nüfusla ilgili olarak incelenen pek çok kaynaktan elde edilen veriler, 19. yüzyıl başında şehir nüfusunun 50.000 civarında olduğunu göstermektedir.[239] Yunan isyanı sebebiyle 1820'lerde düşse de yüzyılın ortalarında ortalama 80.000 civarına ulaşmaktadır.[240] Fransız konsolosuna göre yüzyıl sonunda şehirde ayrıca 6.000 yabancının bulunduğu da iddia edilmektedir.[241]

Meropi Anastassiadou'nun 1828 yılına ait iki Osmanlı sicilinden yaptığı tespitlere göre o tarihlerde Selanik'te 47 Müslüman, 16 Yahudi ve 12 Rum mahallesi olmak üzere toplam 75 mahalle vardır. Diren Çakılcı ise arşiv belgelerinden yola çıkarak 19. yüzyılın ilk yarısı için tespit ettiği mahalle sayısını 51'i Müslüman, 17'si Yahudi, 12'si Hıristiyan ve 1'i Frenk mahallesi olmak üzere toplam 81 olarak verir. Ancak kendisinin ve Anastassiadou'nun da ifade ettiği üzere Müslüman mahalleleri, küçük parçalara ayrılmış az nüfuslu mahallelerdi ve zamanla birbirleriyle birleşip ayrılabilmekteydi. Bu sebepten arşivde yapılan taramalarda da yüzyıl içinde mahalle sayılarında sürekli bir değişim görülür.[242] Biz de çalışmamız sebebiyle incelediğimiz, 1837-1871 yılları arasını

[236] Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, s.82.
[237] Moutsopoulos, *a.g.e*., s.31.
[238] Georgeon, *a.g.e*., s.134.
[239] Diren Çakılcı, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri*, (Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, 2021, s.202.
[240] Reno Molho, ‘‘Yenilenme’’, *Selanik 1850-1918 ‘‘Yahudilerin Kenti’’ ve Balkanlar'ın Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.80; Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, s.112; Gounaris, *a.g.e*., s.104.
[241] Meropi Anastassiadou, ‘‘Yörenin Batılıları’’, *Selanik 1850-1918 ‘‘Yahudilerin Kenti’’ ve Balkanlar'ın Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.184.
[242] Anastassiadou, *Tanzimat Şehri Selanik*, s.66; Çakılcı, ‘‘19. Yüzyılın İlk Yarısında’’, ss.138-140.

kapsayan 11 Selanik sicilinde toplam 38 Müslüman Mahallesi tespit etmiş bulunmaktayız.[243]

3. Şehir Ekonomisi

Selanik'te dokuma sektörünün Yahudilerin şehre göçünden kısa bir süre sonra, 16. yüzyıl başında önemli bir ticari faaliyet olduğundan bir önceki başlıkta bahsetmiştik. Yüzyıl boyunca bu ticari faaliyet şehri, özellikle Doğu Akdeniz'de başlıca ihracatçı haline getirmiştir. Şu da ifade edilmelidir ki yünlü dokuma işçiliği, Yahudi nüfusunun mevcut olmadığı 15. yüzyılın ortalarında da şehirde fark edilebilir düzeyde mevcuttur. Ancak Yahudilerin beraberinde getirdiği yeni teknikler, bilinmeyen bir yünlü kumaş imalatının başlamasına etki etmiştir.[244] Selanik'te imal edilen çuhalar, 16. yüzyıl boyunca bilhassa Balkan coğrafyasında ünlenmiş, büyük kentlere, panayırlara, İstanbul'a ve İzmir'e ihraç edilmiştir. Kısa zamanda padişahın dikkatini çeken Selanik çuhaları, yeniçeri askerlerinin üniformalarının Selanik tezgâhlarında dokunmasına da vesile olmuştur.[245] Bunun yanında Osmanlı liman kentlerinin hepsinde görüldüğü üzere Selanik'in ticareti de ekseriyetle liman çevresinde gerçekleşmiştir. 16. yüzyıla damgasını vuran isimlerden biri olan Piri Reis'e göre Selanik limanının hacmi en az 300 geminin demirleyebileceği kadar büyüktür.[246] Öte yandan yüzyılın sonlarına doğru İngilizlerin, 17. yüzyılın başında da Hollandalıların Hindistan ile direkt iletişim kurarak Akdeniz ticaretine girmeleri ve Doğu'nun ürünlerini aracısız almaya başlamalarından Akdeniz ticareti ciddi şekilde etkilenmiştir. Kurulduğundan itibaren Venedik ve Fransızların piyasaya getirdiği yünlü kumaşlarla rekabet etmek zorunda kalan Selanik dokumacılığı da Akdeniz ticaretinde yaşanan bu değişimle sarsılmıştır. Yahudiler, Venedik ve Fransız ticaret çevrelerinin kayıplar yaşadığı bu değişim, yabancı tüccarla ticari ilişkileri olan Selanik ve İzmir Rumları için bir avantaj sağlamıştır.[247]

Selanik kentinin ekonomik faaliyetlerinin merkezi konumu Mısır Çarşısı'ydı. Doğu'nun tüm ürünlerini bu çarşıda bulmak mümkündü. Keten, kına, akide şekeri, pirinç, kahve

[243] Istoriko Archeio Makedonias (Makedonya Tarih Arşivi), Church of Thessaloniki, Sicil 234; Sicil 245; Sicil 248; Sicil 251; Sicil 252; Sicil 256; Sicil 264; Sicil 274; Sicil 280; Sicil 283; Sicil 292. Bundan sonra IAM kısaltması ile gösterilecektir.
[244] Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2005, s.37.
[245] Veinstein, *a.g.e.*, s.66.
[246] Mazower, *a.g.e.*, s.162.
[247] Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, ss.89-90.

ve pek çok egzotik ürünün satıldığı 500 dükkânıyla Mısır çarşısı, 17. yüzyıldan itibaren ününü duyurmuştu. Şehrin bir diğer önemli çarşısı ise ekseriyetle kumaşların satıldığı Kapalı Çarşı'ydı.[248] Şehirde gerçekleşen ithalat ve dış ihracat kadar, iç ihracat da ekonominin önemli bir parçası durumundaydı. Yeniçeri askerlerinin üniformaları dışında Selanik şehri, başkent İstanbul'un zahiresinden de sorumlu tutulmuştu. Buna göre şehirden İstanbul'a tuz, buğday, gümüş, yünlü kumaşlar, halı, demir ve barut ihraç ediliyordu. 1640 yılı narh defterinde yer aldığına göre çuha, aba, keçe ve peştamal de İstanbul'a satılan Selanik malları arasındaydı.[249]

18. yüzyıla gelindiğinde şehir ticaretinde Yahudiler kadar Rumlar da, özellikle Orta Avrupa ile Osmanlı ticaretinde, ön plana çıkmaya başlamıştı. İlk kez 1685 yılında Selanik'e yerleşen Fransızlardan sonra İngilizler de 1718'de şehre bir konsolos göndererek yerleşmeye başlamıştı. Şehre Ege adalarından zeytinyağı, sünger, sabun ve narenciye gelirken, İstanbul'a tahıl, tütün ve ham ipek gönderilmekteydi.[250] Yüzyılın ortalarında şehre ithal edilen ürünler şunlardı: İngiliz pamuklu kumaşları; Fransa'dan kâğıt, beyaz sabun ve kükürt; Amerika'dan şeker, çivit ve kahve; Hollanda ve İngiltere'den kumaş; Venedik ve Messina'dan ipekler; Roma'dan ketenler; Cenova'dan kâğıt; kalaylı teneke, kınakına, Hindistan cevizi, karanfil, tarçın, biber, zencefil ve ilaçlar.[251] Selanik'ten dış dünyaya ihraç edilen ürünler ise yün, tütün, pamuk, ham ipek ve balmumuydu.[252] Şehir bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin bir başka önemli liman kenti İzmir ile ticari bakımdan yarışamıyordu ama yine de bir Osmanlı memurunun derlediği kitabında Kuzey Akdeniz'in üç kilit limanından biri olarak bahsediliyordu. İzmir limanı çok daha işlekti ama Selanik'in ticaretinin büyük bölümü batıya ve kuzeye yöneldiğinden, Avrupa ile ticaretinin git gide artmasına ve daha yüzyılın başında dünya pazarlarıyla bütünleşmesine sebep olmuştu.[253] Bunun yanında şehir ekonomisine katkı sağlayan diğer unsurlar gümüş madenleri ve sırmakeşhanelerdi. Osmanlı Devleti

[248] Moutsopoulos, *a.g.e.*, s.29-30.
[249] *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Haz. Mübahat Kütükoğlu, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, ss.113-266.
[250] Apostolos E. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, çev. Peter Megan, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1973, s. 301-302.
[251] Vacalopoulos, *History of Thessaloniki*, s.95.
[252] Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s.164; Vacalopoulos, *History of Macedonia*, s.300; Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, s.96.
[253] Mazower, *a.g.e.*, ss.163-165; Gounaris, *a.g.e.*, s.105.

İstanbul ve Bursa'nın yanında Selanik'te de kurduğu sırmakeşhanelerin bu şehirler dışında başka bir yerde kurulmasını dahi yasaklamıştı.[254]

Batı ticaretinin 18. yüzyıl boyunca özellikle Selanik şehrine nüfuz etmesi, geleneksel dokumacılığa büyük bir darbe vurdu. Pazara giren batılı ürünlerin özellikle Provans'ın çuhalarının etkisiyle Yeniçerilerin bile küçümser hale geldiği Selanik çuhaları, piyasa ile de rekabet edemez hale geldi. Bu süreçte şehre kendi konsolosluklarının himayesinde ticaret yapan pek çok batılı tüccar da yerleşmişti.[255] Selanik'te açılan ilk konsolosluk 1685 yılında Fransız Konsolosluğu oldu. Onu 1718'de İngiltere izlerken, 18. yüzyılın ikinci yarısında ise Venedik, Hollanda konsoloslukları ile Almanya, Danimarka, İsveç, Napoli ve Ragusa konsolos yardımcıları ve 1785 yılında açılan Rus Konsolosluğu takip etmiştir.[256] Bu yüzyılda Levant Kumpanyası'nın ticaretinde de gelişme gösteren tek yer Selanik'ti. Kumpanya bu gelişmeden 1788 tarihli bir raporunda bahsetmiş, şehirde kumaş, keten, müslin, teneke, kurşun, işlenmiş ve işlenmemiş demir, duvar ve el saatlerinin pamuk, tütün ve halıya karşılık satıldığını ifade etmişti.[257] Aynı zamanda şehirde 18 yabancı ticarethane de mevcuttu. Bunların 11'i Fransızlara, 2'si İngilizlere, 1'er tanesi Venedik ve Avusturya'ya, 2'si Alman ve 1'i Fransa himayesindeki Livornolu Yahudilere aitti.[258] Ticaretin değişen seyrinin sebep olduğu yeni düzenden en fazla faydalananlar da yabancı konsolosların himayesine girerek ticari faaliyetlerini sürdüren Livornolu Yahudiler ve Rumlar olmuştu.[259] Şehre yerleşen Frenk ailelerin aynı zamanda yabancı devletlerin konsolosluk görevlerini üstlenmeleri, şehirdeki gayrimüslim unsurlarla ilişkilerini güçlendirmiş ve tercümanlık, beratlı tüccar ve müstemenliğin[260] Selanik'te artış göstermesine sebep olmuştu. Henüz 18. yüzyılın başlarında bile her konsoloslukta bir Yahudi tercüman mevcuttu.[261] 1845 yılına ait bir temettüat defterinde ise yüzde kırktan fazlası Yunanistan tabiiyetinde olan 147 müstemen tüccar tespit edilmiş, Yunanistan dışında İngiltere, Avusturya, Rusya,

[254] Ünal, *a.g.e.*, s.198.
[255] Veinstein, *a.g.e.*, s.71.
[256] Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çev. Çiğdem Erkal İpek, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, s.165; Ünal, *a.g.e.*, ss.211-212.
[257] Wood, *a.g.e.*, s.216.
[258] Vacalopoulos, *History of Thessaloniki*, s.96.
[259] Veinstein, *a.g.e.*, s.71.
[260] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz; Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.
[261] Diren Çakılcı, ''Beratlı Tüccar'dan Avrupa Tüccarı'na Selanik'te ''Nizam-ı Raiyyet'' Arayışı'', *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History*, 77, 2022, s.178.

Belçika, Amerika, Ceneviz, Toskana, Hollanda himayesi altında faaliyet gösterdikleri görülmüştü.[262]

Selanik'e yerleşen Frenkler konsolosluk faaliyetleri dışında ticaretle de ilgililerdi. 18. yüzyılın en bilinen Levanten aileleri arasında Abott, Charnaud ve Chassaud aileleri sayılırdı. Bu aileler aynı zamanda Levant Kumpanyası'nın da kurucuları arasında yer almaktaydı.[263] 1715'te Selanik'te kurulan İngiliz fabrikasının işletmesinin başına getirilen Edward Abbott, aynı zamanda konsolosluk görevini de belli aralıklarla pek çok kez üstlenmişti. 1818'de karısı Sarah Abbott'un ölümü sebebiyle Abbott ailesinin evinde tespit edilen eşyaların kaydı, Selanik'e ithal edilen mallar hakkında oldukça önemli bilgiler de içerir. Kayıt altına alınan eşyaların çokluğu ve çeşitliliğinden yola çıkarak satılmak üzere şehre getirildikleri düşünülmüştür. Bu kayıtlar, Selanik'te ticaret antlaşmalarından da önce bilinen ve satışı yapılan Avrupa malları hakkında bilgi vermesi bakımından kıymetlidir.[264]

19. yüzyılın başlarında Selanik'ten ihraç edilen ürünler bir önceki yüzyılla hemen hemen aynıdır. Almanya'ya pamuk ve yün ipliği, İtalya'ya Selanik ipeği ve tütün, Fransa'ya ise pamuk, yün ve tahıl ihracatı yapılıyordu. Şeker ve kahve de hala ithal ürünlerin başını çekiyordu.[265] İngiliz Konsolosluk raporlarına göre 1839-1846 yılları arasında Selanik limanına gelen gemi sayısı 243'ten 790'a, Selanik limanından çıkan gemi sayısı ise 243'ten 713'e çıkmıştı. İngiliz konsolosuna göre bu atılım büyük ölçüde Tanzimat Fermanı'yla gayrimüslimler yararına alınan önlemlerle gerçekleşmişti. Fermanın yanında 1838 yılından itibaren Batılı devletlerle imzalanan ticaret anlaşmaları da bu gelişmede etkili olmuştu.[266] Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Selanik şehrine olumsuz etkileri olmuştu ki gayrimüslim unsurların etnik faaliyetlerine ve Batı'nın müdahalesine en çok maruz kalan şehir haline gelmişti. Büyükelçiler ve konsoloslar şehir yönetiminden sorumlu valiler üzerinde bir baskı oluşturmuş ve yüzyıl

[262] Mehmet Ali Gökaçtı, ''1845 yılında Selanik'te Müstemin Tüccarlar'', *Tarih ve Toplum Dergisi*, 38/ 224, 2002, s.8.
[263] Anastassiadou, ''Yörenin Batılıları'', s.185.
[264] Despina Vlami, ''Entrepreneurship and Relational Capital in a Levantine Context: Bartolomew Edward Abbott, the ''Father of the Levant'' in Thessaloniki (Eighteenth- Nineteenth Century)'', *The Historical Review/ La Revue Historique*, 6/ 129, ss.136-139
[265] Kiel, *a.g.e.*, s.356.
[266] Anastassiadou, *Tanzimat Şehri Selanik*, ss.92-93.

sonuna kadar kırktan fazla vali değişikliği gerçekleşmişti. Yüzyıl içinde şehirde görev yapan valiler içinde en ünlüleri ise Sabri Paşa, Mithat Paşa ve Galip Paşa'ydı.[267]

Selanik 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki en az Müslüman barındıran büyük şehir olmanın yanında aynı zamanda en az Türk'ün de yaşadığı şehirdi. Yüzyıl başında İstanbul, İzmir ve Beyrut'tan sonra en büyük dördüncü şehirdi. Buna rağmen yüzyılın sonunda yirmi kat artan ticaret hacmiyle İstanbul dışında diğer büyük şehirlerin önüne geçmişti.[268] 1860'lı yıllarda şehrin ticaretinde büyük bir canlanma yaşandı. Bu canlanmanın sebebi ise Amerikan İç Savaşı'ndan başka bir şey değildi. Savaşın Avrupa'da sebep olduğu pamuk kıtlığı, Selanik pamuğunun ithal edilmesiyle giderilmeye çalışılmıştı. Aynı tarihlerde Avrupa ile Selanik arasında bir telgraf hattı da kurulmuştu. Bütün bu gelişmeler Selanik ticaretinin büyüyüp genişlemesine tesir etmişti.[269] 19. yüzyılın başında Selanik'te ithalat ve ihracatın gerçekleştiği iki gümrük bulunuyordu. Birincisi, ihracatında adını duyurduğu tütünün üretiminin kontrol edildiği ve ihracatının yapıldığı duhan gümrüğüydü. Esas ticaretin döndüğü gümrük ise emtia gümrüğüydü. Daha evvel sur dışında bulunan gümrük yangınlar, hırsızlık olayları gibi sebeplerde başka yerlere taşınmış, 1861 yılında Vali Hüsnü Paşa'nın önerisiyle vergilerin de toplanmasında kolaylık sağlanması için Yalı kapısı ile sahil şeridi arasında kalan mağazalara taşınmıştı. Emtia gümrüğünün 1839 yılının ilk beş aylık sürecinde hesaplanan varidatı yarım milyon kuruştu. Buradan hareketle yıllık varidatın bir milyon kuruşa ulaştığı tahmin edilmektedir. 1830'da beş yüz bin kuruştan iltizama verilen emtia gümrüğünün on yılın sonunda iki katı bir ticaret hacmine ulaştığını gösteren bu rakamlar hem şehrin henüz 1830'larda doğal gelişiminin öngörüldüğünün hem de 1838 Baltalimanı Anlaşması'yla Avrupa ticaretinin şehirde sürat kazandığının bir göstergesidir.[270]

4. Selanik'te Tüketim

Selanik hem bir limanının olması hem Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya ve ticaretine yakın mesafede bulunan bir şehri olması hasebiyle, tezimizde incelemeye alınan örnek

[267] Georgeon, *a.g.e.,* s.135; Hüseyin Özdemir, ''Tanzimat Dönemi Taşra Yönetiminde Selanik Örneği'', *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, İstanbul, 2009, s.84. Valilerin tayin durumları ve geniş bilgi için bkz; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkânı ve Ricali (1839-1912),* İstanbul: İsis Yayınları, 1999.
[268] Gergeon, *a.g.e.*, ss. 134-139.
[269] Anastassiadou, *Tanzimat Şehri Selanik*, s.93; Gounaris, *a.g.e.*, s.106.
[270] Çakılcı, ''19. Yüzyılın İlk Yarısında'', ss.301-306.

şehirlerden biri olmuştur. Diğer şehir örneklerinde de olduğu gibi Selanik'te de 19. yüzyılla beraber gerçekleşen yeniliklerin şehir insanının tüketimine etkisi belirli ana kaynaklar özelinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu ana kaynaklar içerisinde tereke defterleri bizim için en önemlilerini oluşturmuştur. Selanik'te Makedonya Tarih Arşivi'nden elde edilen ve 1837-1871 yılları arasına tarihlenen 11 Sicil tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 11 sicil içerisinde 279 kişinin tereke kaydına ulaşılmıştır. Tespit edilen 279 kişinin 149'u kadın 130'u ise erkektir.

Tablo 1: 1837-1871 arasında 11 sicilden elde edilen 279 terekenin cinsiyet dağılımı[271]

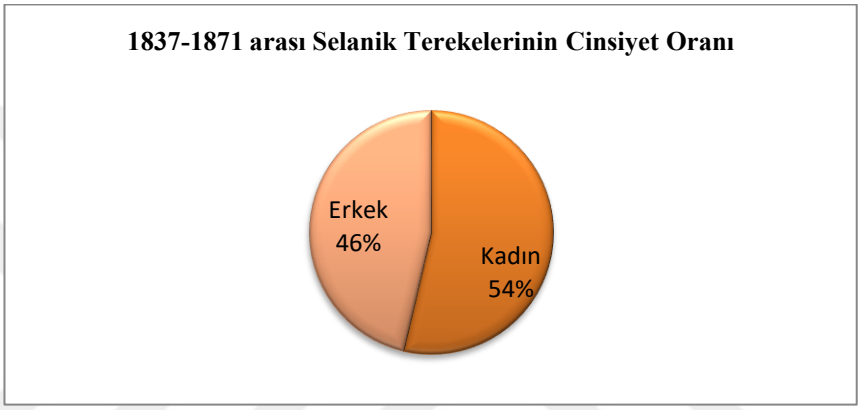

Tablo 1'de görüldüğü üzere kadın terekeleri erkek terekelerinden %8 daha fazladır. Tespit ettiğimiz terekelerin büyük çoğunluğu Müslüman tebaaya aittir. Bunu sebebinin ise Selanik şehrinde, özellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan Yahudilerin ve Gayrimüslim cemaatlerin kayıtlarını kendi vakıf ve cemaatleri içerisinde tutuyor olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. İncelenen terekelerde 3 Gayrimüslim terekesi tespit edilmiş, bunlardan ikisinin borçlu olmaları sebebiyle sicile kaydedildiği görülmüştür.[272] İncelememizde ayrıca Selanik'te bulunan 38 mahalle ve 20 meslek grubu tespit edilmiştir. Bu mahalleler ve meslekler elbette bizim tespit ettiklerimizle sınırlı değildir. Ancak incelediğimiz dönemle ilgili Selanik hakkında bilgi sahibi olmak açısından kıymet taşımaktadır. Mahalleler ve meslekler ile ilgili ayrıntılı bilgiler ilerleyen sayfalarda verilecektir.

[271] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292.
[272]Yahudi cemaatinden Yasef'in oğlu Avram hem Müslüman hem de Gayrimüslim cemaatten kimselere borçlu olarak ölmüştür. Bkz; *IAM*., 245, vr.81a. Rum cemaatinden Dimitri'nin oğlu Vasili, Müslüman tebaadan birine olan borçları sebebiyle sicile kaydedilmiştir. Bkz: *IAM*. 251, vr.67b-68a.

Genel tüketimi ortaya koyabilmek ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için nicel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Ancak elimizdeki verilerin çokluğu bu analizi yapabilmek için belli başlıklar altında verileri gruplandırmayı zorunlu kılmıştır.[273] Bu sebepten zaman aralığımızı oluşturan 1837-1871 yıllarını, sicil sayısını ve kapsadığı yılları da gözeterek, 1837-1847, 1848-1856 ve 1862-1871 olacak şekilde üç döneme ayırarak değerlendirmeye tabi tuttuk. Her dönemin içerdiği terekeleri de sahip olduğu değerlere göre dört gelir grubuna ayırarak tespit ettiğimiz eşyaların yaygınlık ve yenilik durumlarını ortaya koymaya çalıştık.

a. 1837-1847 Yılları Arasında Selanik'te Tüketim Alışkanlıkları

1837-1847 yılları arasını kapsayan 234, 245 ve 248 numaralı sicillerde toplamda 91 kişinin tam tereke kaydı tespit edilmiştir. Bunların 50'si kadın 41'i ise erkek terekesidir. 91 terekeden elde edilen malların analizi için belli başlıklar altında gruplandırma yoluna gidilmiştir. İlk olarak kullanılan malların yaygınlık ve ulaşılabilirlik durumunu tespit edebilmek için tereke sahipleri tereke değerlerinin durumlarına göre gruplandırılmıştır. Buna göre tereke değerleri 1.000 kuruştan az olanlar, 1.000 ve 20.000 kuruş arası 20.000 ve 40.000 kuruş arası olanlar ile son olarak 40.000 kuruşun üzerinde olanlar şeklinde dört gruba ayrılmıştır.

Tablo 2: 1837-1847 yılları arasında Selanik'te gelir gruplarının dağılımı[274]

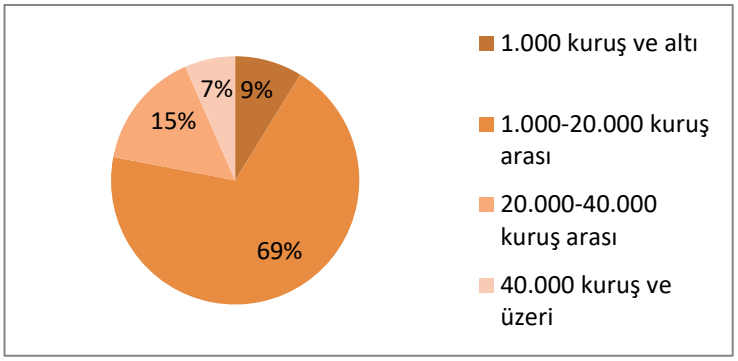

Tablo 2'de görüleceği üzere 1.000-20.000 kuruş arası değerde terekelere sahip kişilerin çokluğu, 1837-1847 yılları arasında Selanik'in sakinlerinin çoğunlukla iyi halli insanlar

[273] Terekelerden elde edilen bilginin veriye dönüştürülmesinin ve analizinin nasıl yapılabileceğine dair ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammet Bedrettin Toprak, ''İktisat ve Demografi Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Terekelerin İmkân ve Sınırları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'una Ait Veriler Üzerinden Gözlemler'', s.399.
[274] *IAM.*, 234; 245; 248.

olduğunu bizlere göstermektedir.[275] Terekelerden elde ettiğimiz bu verilere göre 91 kişinin 8'i 1.000 kuruşun altında, 63'ü 1.000-20.000 kuruş arasında, 14'ü 20.000-40.000 kuruş arasında ve son olarak 6'sı 40.000 kuruştan fazla bir servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. İlk dönem için incelediğimiz terekelerden elde ettiğimiz eşya verileri gruplar halinde tablo olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 3: 1837-1847 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları[276]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yastık	72	879	**Tencere**	55	222
Yorgan	67	245	**İbrik**	55	144
Minder	63	321	**Tabe**	55	103
Sandık	63	143	**Tepsi**	53	146
Keçe/Kebe	61	140	**Tas**	45	135
Çarşeb	50	164	**Güğüm**	45	68
Döşek	43	98	**Sahan**	42	490
Boğça	42	219	**Tabak**	35	175
Peşgir	41	339	**Zarf**	30	221
Seccade	41	64	**Fincan**	30	187
Ma'kad	39	175	**Bakraç**	27	49
Şamdan	36	79	**Kaşık**	26	151
Şilte	35	94	**Bardak**	21	84
Havlu	34	148	**Sini**	20	24
Saat	33	46	**Bardak**	21	84
Şamdan	36	79	**Kâse**	16	53
Uçkur	28	184	**Kazgan**	12	13
Çekmece	26	34	**Şişe**	12	42
Yağlık	24	184	**Küp**	9	13
İskemle	22	27	**Kahve**	5	5

[275] Bu yargının zenginlik ölçütü olmadığını ve belirlenmesinde yaşanacak güçlükleri ifade etmiştik. Konuyla ilgili yapılan değerlendirmelerin ayrıntısı için Bkz; Joyce Hedda Matthews, ''Bir Osmanlı Tereke Defterleri ''Isolario''suna Doğru ve Manisa (ca. 1600-1700) örneği'', s.83; Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği),* s.94.
[276] *IAM.,* 234; 245; 248.

			Değirmeni		
Perde	20	44	**Zemzemiye**	5	5
Halı	19	31	**Billur**	4	5
Peştamal	18	29	**Matara**	3	3
İhram	15	43	**Kahve Takımı**	3	3
Kilim	14	22	**Tuzluk**	1	2
Buhurdan	13	15	**Çanak**	1	1
Ayniye/Mir'at	12	13	**Semaver**	1	1
Yaşmak	12	12	**Gıda**	1	1
Kumaş	9	27	**Kahve**	1	1
Kutu	7	12	**Kadeh**	1	1
Hasır	7	11	**Şekerlik**	1	1
Cibinlik	7	7			
Örtü	6	8			
Sandalye	4	22			
Makrame	4	12			
Post	3	5			
Tabure	2	12			
Kaliçe	2	5			
Çevre	2	21			
Sofra Altlığı	2	2			
Kandil	2	3			
Yaygı	1	1			
Yatak	1	1			
Dolap	1	1			
Tirapze	1	1			
Yazı Takımı	1	1			

Tablo 4: 1837-1847 yılları Arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar[277]

Giyim ve Süs Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Kürk	66	159	**Tüfenk**	27	62
Entari	54	223	**Piştov**	27	34
Libade	52	100	**Silahlık**	22	48
Şalvar	45	127	**Bıçak**	21	25
Gömlek	43	252	**Çubuk**	19	95
Ferace	41	63	**Kılınç**	12	16
Mintan	34	70	**Fener**	11	16
Şal	34	48	**Nargile**	9	14
Don	30	115	**Kese**	7	35
Fes	28	49	**İmame**	7	35
Kuşak	26	57	**Dürbün**	6	6
Pabuç	24	48	**Tabla**	6	35
Cübbe	18	33	**Kitap**	5	88
Yelek	18	42	**Enfiye Kutusu**	4	10
Yaşmak	17	24	**Lüle**	3	16
Hamam Takımı	13	15	**Kelam-ı Kadim**	3	4
Yüzük	12	25	**Çakmak**	3	7
Tülbent	11	15	**Ustura**	2	11
Dizlik	10	15	**Takatuka**	2	2
Yemeni	10	29	**Cariye**	2	2
Kemer	9	12	**Duhan**	2	2
Kukuleta	8	16	**Elmas**	2	5
Pantolon	7	29	**Pala**	1	1
Yağmurluk	7	7	**Kağıt**	1	1
Küpe	7	9	**Marpuç**	1	1
Abani/Aba	5	5	**Fanus**	1	2
Setre	5	13	**Sandal Yağı**	1	2
Başlık	5	7	**Tönbeki**	1	1

[277] *IAM.*, 234; 245; 248.

Fanila	4	8	**Divit**	1	1
Destar	4	4	**Rikab**	1	1
Çorap	4	11			
Sarık	3	4			
Dolama	3	6			
Cepken	3	3			
Bilezik	3	3			
Çizme	2	2			
Kaput	2	2			
Hırka	2	6			
Fistan	2	6			
Kundura	2	2			
Şemsiye	2	21			
Tozluk	2	2			
Boyun Bağı	1	1			
Filar	1	1			
Eldiven	1	1			
Abdestlik	1	1			
Başörtüsü	1	1			
Terlik	1	1			
Sako	1	1			

Tereke sahiplerinin %9'unu oluşturan alt gelir grubunun sahip olduğu ve genellikle ev ve giyim eşyalarından oluşan malları, bizlere incelediğimiz dönemde yaygın olarak kullanılan eşyalar hakkında bilgi vermiştir. Bu gruba dâhil olan 8 tereke sahibinin 3'ü erkek 5'i ise kadındır. %69 oranıyla ve toplam 63 kişiyle en fazla terekeye sahip olan orta gelir grubunun ise 40'ı kadın 23'ü erkektir. Tereke sahiplerinin %15'ini oluşturan 20-40.000 kuruş arası tereke değerine sahip olan 14 kişinin de 10'u erkek 4'ü kadındır. Son olarak toplam terekelerin %7'siyle en yüksek gelir düzeyine sahip olan 6 kişinin 5'i erkek 1'i ise kadındır. Tereke sahiplerinin gelir durumu fark etmeksizin ekseriyetle aynı mahallelerde ikamet ettikleri görülmüştür. Bu mahalleler içinde Kazzaz Hacı Musa Mahallesi, en fazla tereke sahibinin ikamet ettiği mahalledir. Diğerlerinin sırasıyla; Yakup Paşa, Haccı Mümin, Muid Alaaddin, Ahmed Subaşı, Koca Kasım Paşa, Saray-ı

Atik, İki Şerefeli, Musa Baba, Akçe Mescid, Gülmezoğlu, İshak Paşa, Kal'a-i Bâlâ, Burmalı Camii, Pinti Hasan, Kara Haccı, Yahya Balı, Tarakçı, Divan, Mesud Hasan, Porta Kapı, Astarcı, Sinancık, Suluca, Ali Paşa, Cami-i Atik, Cezeri Kasım Paşa, Hayreddincik, Sinan Paşa ve Timurtaş Mahallelerinde ikamet ettikleri tespit edilmiştir. Tereke sahiplerinin meslekleri ise şunlardır; Sipahi, çorapçı, pabuşçu, keresteci, kalaycı, debbağ, fişenkçi, hallaç, nalbant, imam, mühürdar, deveci, billuriyeci ve sarraç. Tereke sahipleri çoğunlukla esnaf sınıfına mensup kişilerdir. Bu dönem içerisinde çoğunluğu kadın terekeleri oluştursa da varlık bakımından erkek terekelerinin ön plana çıktığı görülmüştür.

Tablo 3'te görüleceği üzere yastık, minder, yorgan, çarşeb, döşek, peşgir, sandık, keçe ve boğça çoğunluğun sahip olduğu yaygın ev eşyalarıdır. Bütün gelir grupları içerisinde de bu eşyalara çoğunluğun sahip olduğu tespit edilmiştir. Eşyaların yeni ve eski olma durumu ya da yapımında kullanılan malzemenin cinsi bazen başlarına getirilen ifadelerle belirtilse de çoğunlukla sadece eşyanın adı yazılmıştır. Yorgan, yastık, minder ve döşek yer aldıkları bütün terekelerde yün ile doldurulmuş olarak zikredilmiştir. Kullanılan kumaş türüyle ilgili ise yalnızca bir terekede 'aba yorgan' ifadesi geçtiği görülmüştür.[278] Aba, yünlü bir kumaş çeşidinin adı olmasının yanında bu kumaştan yapılan bir giyeceğin de adıdır.[279] Ayrıca bu kumaştan yapılan eşyaların tamamı kışlık olup, gelir seviyesi hayli düşük kimseler tarafından da kullanıldığı bilinmektedir.[280] Bu grup eşyanın kendisinin yanında henüz doldurulmamış ya da dikilmemiş kılıfları da terekelerde yer almıştır. Çoğu zaman eşyaların saklandığı bir dolap özelliği gösteren sandık ise bazı örneklerde tahta cinsinden kaydedilmiştir. Boğçalarla ilgili olarak ayırıcı bir özellik ise mevcut değildir. Oda eşyaları içerisinde yer alan keçe/kebe, kaliçe, kilim, seccade, halı, hasır, yaygı ve post zemin döşemesi için kullanılan eşyalar olarak karşımıza çıkmıştır. İçlerinde en yaygın kullanılanı ve çeşidi belirtileni ise keçedir. Orta ve yan olmak üzere iki çeşidi kaydedilen keçe ile Yanbolu özelliğiyle kaydedilen kebe, Osmanlı evlerinin geleneksel zemin döşemesidir[281]. Seccade ve kaliçe ise aslında küçük

[278] *IAM.*, 248, vr.34a.
[279] Şemseddin Sami, ''Aba'', *Kâmus-i Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1317, s.925.
[280] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s.7.
[281] Burada ifade edilen Yanbolu, bugün Yambol adıyla anılan, Bulgaristan'ın yünlü ve pamuklu kumaş üretimiyle meşhur yerleşimidir. Bunlar içinde en meşhuru kalın ve kaba bir kumaş olan kebedir. Machiel Kiel, ''Yanbolu'', İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2013, C. 43, s.314.

kilim ve küçük halıdır.[282] Seccade bugün, üzerinde namaz kılınan yaygı anlamında kullanılsa da eskiden zemin döşemesi olarak da kullanılmıştır. Örnekleri az olsa da çoğu gayrimüslim terekesinde de seccadelerin kaydedildiği tespit edilmiştir. Post ise bilindiği üzere tüylü hayvan derisinden elde edilen bir çeşit yaygıdır. Tespit ettiğimiz bütün zemin döşemesine ait eşyalar, incelediğimiz tereke sahipleri içinde alt gelir grubu olarak tanımladığımız değeri 1.000 kuruşun altında ve yalnızca kadın terekelerinde karşımıza çıkarken diğer gelir gruplarında hem erkek hem kadın terekelerinde yer almıştır. Geleneksel Osmanlı eşyaları arasında olan havlu, peştamal, peşgir, uçkur, yağlık ve çevre ise el, yüz ve beden temizliği ile sofra düzeninde kullanılan eşya grubu içerisinde dahil olmuştur. Peşgirler bir çeşit havlu olup uçkur, yağlık ve çevreler sofra düzeninde kullanılan örtü ve mendillerdir. Bunlar da birbirlerinden büyüklükleri ve işlemeleriyle ayrılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir eşya vardır ki o da yaşmaktır. Yaşmak kelime anlamı olarak örtmek, gizlemek, kapatmak demek olmakla beraber Kadınların örtünmede kullandıkları kumaşı ifade eder. Ancak burada bahsedilen yaşmak ocak yaşmağıdır. Ocağın üstündeki sergen ve gözlere ve bacalarda davlumbaza da yaşmak denmektedir.[283] Tabure, iskemle[284], sandalye[285], çekmece, dolap, tîrapze[286] ve yatak oda mobilyaları arasında yer alan eşyalar olarak karşımıza çıkmıştır. Mobilyaların diğer gruptaki eşyalardan farklı olarak daha çok yeni ve batılı mallardan oluştuğu görülmüştür. İskemle bütün gelir gruplarında yer alırken geri kalan eşyalar yalnızca orta ve üst gelir grubu olarak tanımladığımız 1.000-20.000, 20.000-40.000 ve 40.000 kuruş üzeri değere sahip terekelerde yer almıştır. Yine batılı bir eşya olarak oda eşyaları içerisinde kaydedilen saate, yalnızca orta ve üst gelir grubuna ait terekelerde rastlanılmıştır. Batı menşeli ve yeni oda eşyaları içerisinde yalnızca saat ve çekmece için özellikler belirtilmiştir. Çekmece yalnızca bir terekede sedefkâri özelliğiyle yazılırken, saat için muhafazalı, altın, köstekli ve çalar kaydedilen özellikler olarak karşımıza çıkmıştır. Yine Avrupai bir eşya olan aynanın alt gelir grubu içerisinde bir

[282] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2016, s. 1083.
[283] Mustafa Sabri Küçükaşçı, ‘‘Yaşmak’’, İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013, C. 43, s.347.
[284] Dört ayaklı ve üstü hasırlı oturulacak küçük ve arkasız kürsü. Şemseddin Sami, ‘‘İskemle’’, *Kâmus-ı Türkî*, s.111. Ayrıca Şemseddin Sami bu kelimenin kökenini Fransızca olarak vermiştir.
[285] Arakadan dayanacak yeri olup, yandan kol dayayacak yerleri olmayan hafif iskemle ve kürsü. Şemseddin Sami, ‘‘Sandalye’’, *Kâmus-ı Türkî*, s.834.
[286] Tîrapze bir çeşit masadır. Sözlükte masanın karşılığı olarak verilmiştir. Bknz: Yemek yemeğe mahsus banko, alafranga sofra, tîrapze. Şemseddin Sami, ‘‘Mâse’’, *Kâmus-ı Türkî*, s.1258. Ayrıca Şemseddin Sami bu kelimenin kökenini Latince olarak vermiştir.

kişide dahi olsa bulunması, Osmanlı toplumunda ulaşılabilirliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mutfak gereçleri olarak tespit edilen tencere, sahan, tepsi, tabe[287], tas, bakraç, güğüm, ibrik, fincan ve zarf[288] bütün gelir gruplarının yaygın olarak kullandığı eşyalar arasındadır. Yalnızca alt gelir grubu içerisinde bu eşyaların tamamı yalnızca kadın terekelerinde tespit edilmiştir. Yaygın kullanılan eşyaların haricinde mutfak grubu içerisinde yer alan eşyaların tamamı, sadece orta ve üst gelir grubunun terekelerinde tespit edilmiştir. Kadeh, billur ve ibrik ile tabak, kâse ve bardak gibi eşyaların yeni malzemelerden imal edilen çeşitleri ile kendilerinin batılı ve yeni eşya grubu içerisinde yer aldığı görülmüştür. Billur müstakil olarak kaydedilmenin yanında aynı zamanda tabak, bardak ve kâsenin ortak özelliği olarak karşımıza çıkmıştır. Maden kâse ve tabağın ortak özelliği olurken, çay ve kahve ibriğin özellikleri olarak yazılmıştır. Son olarak mutfak eşyaları içerisinde yer alan kadehler yalnızca Müslüman bir kadının terekesinde tespit edilmiştir.

İkinci eşya grubunu kapsayan tablo 4'te görüleceği üzere kürk, entari, ferace, şalvar, gömlek ve libade yaygın kullanılan giyim eşyaları arasındadır. Entari ve ferace alt gelir grubunda yalnızca kadın terekelerinde karşımıza çıkarken, orta ve üst gelir grubunda yaygın olmamakla beraber erkek terekelerinde de görülmüştür. Genellikle kadın eşyası olarak kullanılan bu giysilerden entarinin, II. Mahmud'un kılık kıyafet ile ilgili yaptığı yeniliklere kadar erkekler tarafından da giyildiği bilinmektedir.[289] Entarinin işlemeli, çuka, canfes, basma, zenne, kadife, alaca, altıparmak, tülbent, çitari, merinos[290], atlas, farisi, şali[291] ve selimiye[292] olarak özellikleri sıralanmaktadır. Bunlar içerisinde basma,

[287] Tava. Bkz. Devellioğlu, ''Tabe'', *Lügat,* s.1179.
[288] Eli yakmamak için kahve fincanı içine konan gümüş veya sair madenden kap. Bkz: Şemseddin Sami, ''Zarf'', *Kâmus-i Türkî,* s.917.
[289] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.102.
[290] 19. Yüzyılın başında popülerliği artan yünlü bir kumaştır. Özellikle Avrupa'da revaçta olan bu kumaş türü, Osmanlı pazarında da ithal kumaşlar arasında yer alıyordu. Osmanlı Devleti, askeri üniformaların yerli üretim olması amacıyla kurulan fabrikalarda hammaddenin de yerli olması için 1839 yılında merinos koyunları ithal etmeye başlamıştır. Ancak ilk üretimin askeri kıyafet ihtiyacı için yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda, 1845 yılına ait bir terekede yer alan merinos özellikli kıyafetlerin ithal bir kumaştan üretilmiş olma ihtimali hayli yüksektir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Necmi Odabaşı, ''Milhaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda Merinos Koyunu Yetiştiriciliği'', *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25/2, 2013, ss.289-306.; IAM., 245, vr.141.
[291] Keçi yününden dokunan bir çeşit kumaş. Geleneksel dokumalar arasındadır. Bkz; Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.214-215.

merinos ve selimiye yeni alışkanlıklar içerisinde değerlendirilirken kadife ve atlas lüks tüketimin bir göstergesidir. Ferace ise hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılan bir giysi olmasına rağmen incelediğimiz terekelerde çoğunlukla kadın terekelerinde tespit edilmiştir. Sözlükte kadınların yaşmakla beraber sokakta giydiği libas olarak tanımlanan feracenin en makbulünün etekle aynı boyda olanları olduğu da belirtilmiştir.[293] Feraceleri nitelemek için yazılan tek özellik ise çukadır. Farsça olan çukadan kasıt çuhadır. Çuhalar yünlü dokumalardandır. Kadınların kışlık feracelerinde kullanıldığı gibi esasen erkek kıyafetleri için kullanımı yaygındır. Çuhaların hem yerlisi hem de başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa'dan gelenleri kullanılmıştır.[294] Fakat terekelerde özellikle ne olduğu belirtilmediği için hangi çuha olduğunu söylemek mümkün değildir. Giyim eşyaları arasında üst ve dış giyimde kullanılan eşyalar olarak kürk, cübbe, cepken, libade, mintan, yağmurluk, sako, setre ve kaput tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde özellikleri belirtilenler ise kürk, libade, cepken, sako, hırka, setre ve kaputtur. Kürk, hayvan postundan elde edilen ve süs için kullanılan bir üst giysisidir. II. Mahmud'un kılık kıyafet düzenlemesine kadar azamet ve servetin göstergesi niteliğindeki kürk, aynı zaman bir taltif usulü olan kürk giydirmenin de önemli bir aracıdır. Herkes için üretilen kürkü kıyafet düzenlemesine kadar yalnızca erkekler sokakta giyebilmiş, kadınlar ise ancak haremde üstlerine alabilmiştir.[295] Ancak incelediğimiz terekelerde kürk hem kadın hem de erkek terekelerinde mevcuttur ve çerkes ve kısa gibi özelliklerle kaydedilmiştir. Günümüzde de kürkler artık erkekler tarafından pek tercih edilmemekte, kadınlar ise işlevselliğinden ziyade gösteriş ve zenginlik alameti olarak kullanmaktadır. Yine cübbe de ilmiye sınıfına ait bir üstlük olarak ifade edilmiş olsa da bir kadın terekesinde tespit edilmesi sebebiyle halk tarafından da kullanıldığı söylenebilir.[296] Sadece bir erkek terekesinde tespit edilen çuka cepken, geleneksel Osmanlı kıyafetlerinden olan bir cekettir. Yine kadınların kullandığı dikişli kısa hırka olarak sözlükte yer alan libadenin de hem kadın hem erkek

---

[292] Selimiye kumaş, Avrupa'da dokuma sanayiinin seri üretime geçtiği dönemde Osmanlı'da adı duyulmaya başlanan bir kumaştır. Sultan III. Selim'in yerli üretimi güçlendirmek amacıyla 1804 yılında Selimiye kışlası civarında kurdurduğu yeni ve modern tezgâhlarda dokunduğu düşünülmektedir. Kumaş Avrupa'dan gelen dantellerle süslenerek özellikle kaftan yapımında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Tezcan, ''Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma'', *Sanat Dünyamız Dergisi,* 37, 1988, ss.45-51.

[293] Şemseddin Sami, ''Ferace'', *Kâmûs-i Türkî,* s.985.

[294] Koçu, *Türk Giyim Kuşam,* s.82.

[295] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam,* s.165-166.

[296] Şemseddin Sami, ''Cübbe'', *Kâmûs-i Türkî,* s.470.

terekelerinde yer aldığı belirtilmelidir.[297] Libadenin çuka ve merinos olarak özellikleri belirtilenleri mevcuttur. Yine geleneksel giyim eşyalarından biri olan mintan, sözlükte genellikle esnaf sınıfına mensup erkeklerin gömlek üstüne giydiği kollu yelek olarak geçmiştir.[298] Bizim de incelediğimiz sicillerde genellikle erkek terekelerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Kaput, setre ve sako ise dış giyim eşyaları içerisinde yeni ve batılı ürünler olarak karşımıza çıkmış, yine bunların da sahip olduğu tek özellik kumaş türlerini ifade eden çuka olmuştur.

Terekelerdeki giyim eşyaları arasında alt giyim grubuna dâhil olarak şalvar, don, pantolon, dizlik, tozluk[299], kemer ve kuşak tespit edilmiştir. Şalvar geleneksel kıyafetler arasında yer alır ve hem erkek hem de kadınlar tarafından kullanılırdı. Kadın şalvarları erkek şalvarlarına göre daha süslü kumaşlardan yapılırdı.[300] Pantolon kullanılmadan önce erkeklerin yaygın kullandığı bir alt giyim eşyasıdır. Don da geleneksel giyim eşyası olup, daha çok şalvar altına giyilen bir iç çamaşırıdır.[301] Kuşaklar ve kemer aynı amaçla kullanılıyor olup hem iç donu hem de şalvarları ya da dış kıyafetleri belde sımsıkı tutmak için çeşitli renklerde kumaşlardan yapılırdı. Hem erkeklerin hem kadınların kullandığı kuşaklar cep vazifesi de görmeleri dolayısıyla daha çok erkeklerin kullandığı bir giyim eşyasıdır.[302] İncelediğimiz terekelerde kuşakların özellikleri olarak kırmızı ve Trablus ifadeleri kullanılmıştır. Trablus, geleneksel bir aksesuar olan kuşağın yaygın bir çeşididir. İki ucu püsküllü bu kuşak, ipekten yapılma çizgili veya desenlidir.[303] Pantolon ise bu grup içerisinde yeni ve batılı olan bir giyim eşyası olmakla beraber yalnızca çuka özelliğiyle yazılmıştır. Pantolonun sözlükte de alafranga kıyafet olarak yer aldığı görülmüştür.[304]

İncelediğimiz dönem aralığında şal, yaşmak, tülbent, başörtüsü, başlık, sarık, destar ve fes baş aksesuarlar olarak karşımıza çıkmıştır. Şal ve fes hem erkek hem de kadın terekelerinde yer alırken, yaşmak, tülbent ve başörtüsü yalnızca kadın terekelerinde

[297] Şemseddin Sami, ‘‘Libade’’ *Kâmûs-i Türkî,* s.1236.
[298] Şemseddin Sami, ‘‘Mintan’’, *Kâmûs-i Türkî,* s.1410.
[299] Pantolon kullanılmaya başlanmadan önce kısa altlıklarla beraber bacakların kirlenmemesi için dizden topuklara kadar giyilen kumaş parçası. Bkz; Koçu, *Türk Giyim Kuşam,* s.231.
[300] Şemseddin Sami, ‘‘Şalvar’’, *Kâmûs-i Türkî,* s.765.
[301] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.93.
[302] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.160-161.
[303] Ceyhun Berkol, ‘‘Tarihsel Süreçte Kemer ve Kuşak Kullanımı’’, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(2), 2019, s.44.
[304] Şemseddin Sami, ‘‘Pantolon’’, *Kâmûs-i Türkî,* s.347.

görülmüştür. Bunların içinden fes, diğerlerinin aksine Osmanlı toplumu için yeni bir giyim aksesuarıdır. Sultan II. Mahmud'un kılık kıyafet değişiminin sembollerindendir. Fas ve Cezayir'de yaygın olarak kullanılan bu başlık aslında Osmanlı toplumunca biliniyordu. Ancak yaygın kullanımı 1826'dan sonradır.[305] Son giyim grubunu oluşturan eşyalar pabuç, yemeni, terlik, çizme ve kunduradır. Terlik, pabuç[306] ve yemeni[307] Osmanlı toplumunun geleneksel giyim eşyaları arasındadır. Kundura ise sözlükte ifade edildiği şekliyle ökçeli ve ağır alafranga ayakkabıdır.[308] Yine Sultan II. Mahmud zamanında başlatılan yeniliklerin bir sonucu olarak ithal edilen bu ayakkabılar, Beykoz Deri Fabrikasına ilave makineler alınmak suretiyle yerli sanayide de üretilmeye başlanmıştır. Hatta pek çok gelişme yaşayan fabrikanın ürettiği köselelerin 1840'lı yıllarda Fransız köselelerinden daha iyi olduğu bile söylenmiştir.[309] Askerin ihtiyacı için üretimine başlanan kunduranın kısa bir sürede esnaf tarafından da üretilmeye başlandığını, pabuççu esnafından birinin terekesinde yer almasından anlıyoruz.[310] Ancak incelediğimiz dönemde sadece üretimini yapan birinin terekesinde bulunması, kunduranın henüz halk arasında yaygınlaşmamış olduğunun da bir göstergesidir.

Tablo 4'te sıraladığımız şahsi eşya gruplarının içinde ise silahlar, kitaplar, tütün malzemeleri ve Avrupa menşeli şahsi eşyaların yer aldığı görülmektedir. Silahlar, çoğunlukla özellikleri belirtilmeden sadece tüfenk, piştov, kılınç, pala ve bıçak olarak kaydedilmiştir. Belirtilen tek özellik bir tüfeğin önüne yazılan filinta ibaresidir. Kitapların çoğunluğu detay verilmeden sadece kitap olarak kaydedilmiştir, ismi yazılanların ekseriyeti başta Kelam-ı Kadim olmak üzere dini içeriklidir.

Tütün malzemeleri grubunda yer alan eşyalara baktığımızda ise çubuk takımları, nargile, tönbeki, imame, lüle, marpuç, çakmak, duhan tablası ve takatuka sayılabilir. Sayılan eşyalar içerisinde de çubuk, nargile ve tönbeki aynı amaçla kullanılan tütün içme eşyaları olup, imame, lüle ve marpuç ise bunların parçalarıdır. Duhan tablası ve takatuka ise içilen tütünün küllerinin döküldüğü çanaklardır. Bu eşya grubu içerisinde özelliği belirtilirken 'İngiliz' ibaresi kullanılan çakmak, yeni ve Avrupa malları arasında

[305] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.113.
[306] Aslı Farsça pabuş olup ayakkabının karşılığıdır. Dilimizde pabuç olarak Türkçeleşmiştir. Bkz; Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.245.
[307] Bir pabuç çeşididir. Bkz; Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.246.
[308] Şemseddin Sami, ''Kundura'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1116.
[309] Zeki Tekin, Emre Karakaya, ''Beykoz Miri Debbağhaneleri'', *Anasay*, Sayı 18,2021, s.4.
[310] *IAM.*, 234, vr.4b.

yer alan tek eşyadır. Avrupa menşeli ve yeni sayılan şahsi eşyalar ise fener, dürbün ve fanustur. Bu eşyaların tamamı yalnızca orta ve üst gelir grubunun terekelerinde kaydedilmiştir.

b. 1848-1856 Yılları Arasında Selanik'te Tüketim Alışkanlıkları

1848-1856 yılları arasını kapsayan Selanik sicillerinden 251, 252, 256 ve 264 numaralı dört defter incelenmiş ve 113 kişinin tereke kaydı tespit edilmiştir. 113 kişinin 57'si kadın 56'sı ise erkektir. Tespit edilen 113 terekenin sahip olduğu toplam değerlere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 5: 1848-1856 yılları arasında Selanik'te gelir gruplarının dağılımı[311]

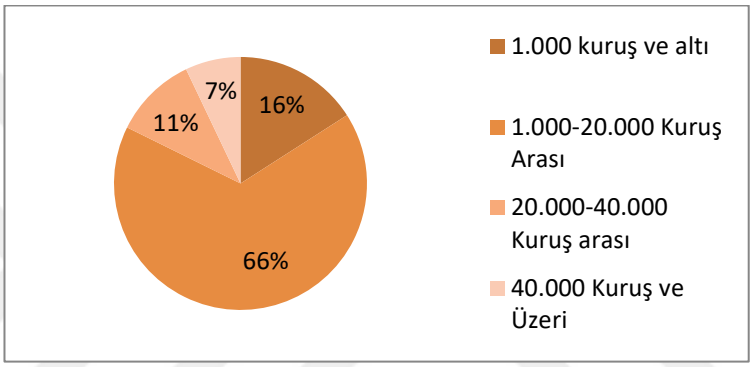

1848-1856 yılları arasında Selanik şehrinde incelenen 113 kişinin terekesinden elde ettiğimiz verilere göre, toplam sayı içerisinde 18'i 1.000 kuruştan az, 75'i 1.000-20.000 kuruş arasında, 12'si 20.000-40.000 kuruş arasında ve 8'si 40.000 kuruştan fazla servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. İkinci dönem için incelediğimiz terekelerde tespit edilen eşyalar gruplar halinde tablolarda verilmiştir.

Tablo 6: 1848-1856 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları[312]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yastık	80	1014	**Tencere**	68	239
Sandık	73	125	**Tepsi**	63	136
Yorgan	73	274	**Sahan**	55	448
Minder	63	291	**Güğüm**	55	74
Döşek	55	143	**Tabe**	53	96

[311] *IAM.*, 251; 252; 256; 264.
[312] *IAM.*, 251; 252; 256; 264.

Çarşeb	51	181	**Tas**	49	104
Boğça	50	189	**İbrik**	49	87
Ma'kad	46	183	**Zarf**	28	225
Şamdan	46	94	**Fincan**	28	184
Keçe	46	147	**Tabak**	26	279
Havlu	44	222	**Bakraç**	25	54
Seccade	43	69	**Kâse**	18	66
Şilte	37	81	**Bardak**	16	103
Saat	36	47	**Sini**	12	14
Uçkur	35	141	**Kazgan**	12	12
Peşgir	34	220	**Şişe**	10	39
İskemle	20	24	**Küp**	7	12
Ayniye	20	24	**Kaşık**	7	60
Çekmece	19	34	**Kahve Takımı**	7	8
İhram	19	47	**Cezve**	3	8
Peştamal	18	43	**Sürahi**	3	4
Perde	16	80	**Teneke**	3	4
Yağlık	16	115	**Kahve Değirmeni**	2	2
Kilim	13	27	**Billur**	2	2
Cibinlik	11	13	**Çanak**	2	2
Buhurdan	10	10	**Matara**	2	3
Ocak Yaşmağı	9	9	**Çay Takımı**	1	1
Sandalye	7	61	**Zemzemiye**	1	1
Kutu	5	6	**Tuzluk**	1	8
Fener	4	4	**Semaver**	1	1
Halı	4	5	**Gıda**	1	12
Sofra Altı	4	4			
Dolap	3	20			
Kaliçe	3	9			

Sofra	2	3			
Çevre	2	5			
Sehpa	2	2			
Rahle	2	2			
Hasır	2	13			
Masa	1	4			
Konsol	1	6			
Kanepe	1	6			
Kandil	1	1			
Battaniye	1	20			
Seken	1	1			
Örtü	1	1			
Mangal	1	3			
Post	1	2			
Tabure	1	7			

Tablo 7: 1848-1856 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar[313]

Giyim Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Kürk	76	181	**Tüfenk**	33	61
Entari	65	249	**Piştov**	29	43
Libade	64	133	**Silahlık**	25	26
Gömlek	64	240	**Bıçak**	25	29
Şalvar	64	153	**Çubuk**	17	56
Ferace	50	77	**Kılınç**	17	23
Kumaş	38	86	**Kitap**	13	86
Şal	34	44	**Nargile**	10	16
Fes	32	42	**İmame**	5	10
Don	32	105	**Cariye**	4	4
Mintan	31	77	**Yün**	4	39
Yelek	26	43	**Tabla**	4	9
Cübbe	23	35	**Duhan**	3	3
Kuşak	19	25	**Lüle**	3	22

[313] *IAM.*, 251; 252; 256; 264.

Cepken	16	19	**Sabun**	2	2
Yemeni	15	50	**Marpuç**	2	3
Pabuç	15	28	**Kağıt**	2	2
Çorap	11	17	**Enfiye**	2	2
Pantolon	11	28	**Harita**	1	1
Tozluk	10	11	**Takatuka**	1	1
Çizme	9	11	**Fanus**	1	1
Mesh/Mest	9	10	**Araba**	1	1
Yüzük	9	18	**Gulam**	1	1
Tülbent	8	11	**Dürbün**	1	1
Yaşmak	8	8	**Resim**	1	1
Hırka	8	14			
Yağmurluk	7	8			
Sako	7	9			
Destar	6	8			
Boyun Bağı	6	17			
Kemer	6	6			
Başlık	6	35			
Dizlik	5	7			
Kukuleta	5	5			
Terlik	5	6			
Küpe	4	5			
Sarık	4	4			
Bilezik	4	4			
Hamam Takımı	4	15			
Fanila	3	6			
Abani	3	7			
Mendil	3	9			
Şemsiye	3	3			
Gözlük	2	3			
Göz Bağı	2	2			
Kundura	2	15			

Fistan	2	6			
Eldiven	1	2			
Abdestlik	1	1			
Potur	1	1			
Kaban	1	1			
Dolama	1	1			
Çelenk	1	1			
Postal	1	3			
Arakiyye	1	1			
Gerdaniye	1	1			
Nev-resm	1	1			
Cüzdan	1	1			

1848-1856 yıllarını kapsayan ikinci dönemde de tereke sahiplerinin en fazla sahip olduğu eşyalar oda ve giyim eşyalarıyla bazı mutfak gereçleri olarak tespit edilmiştir. 1.000-20.000 kuruş arasında yer alan 75 kişiyle bu dönemde de tereke sahiplerinin genellikle iyi bir gelir düzeyine sahip olduğunu göstermiştir. Tereke sahipleri ilk dönemde olduğu gibi dağınık bir yerleşim planına sahiptir. Gelir durumu fark etmeksizin tereke sahipleri sırasıyla; Ahmed Subaşı, Hacı İskender, Porta Kapı, Suluca, Musa Baba, Mesud Hasan, Muid Alaaddin, Balat, Haccı Mümin, Burmalı Tarakçı, Pinti Hasan, Haccı İsmail, Kazzaz Hacı Musa, Saray-ı Atik, Hayreddincik, Kasımiye, İshak Paşa, Cezeri Kasım Paşa, Yakup Paşa, Akçe Mescid, Astarcı, Gülmezoğlu, Koca Kasım Paşa, Yılan Mermer, Yahya Balı, Hacı Mustafa, Kara Haccıoğlu, Ali Paşa, İki Şerefeli, Sulu Paşa, Debbağ Hayreddin ve Sarı Hatip Mahallelerinde ikamet ederken hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu mahalleler içerisinde Balat ve Tarakçı bütün gelir gruplarından tereke sahibinin kaydedildiği iki mahalle olarak karşımıza çıkmıştır. Tereke sahiplerinin meslekleri pabuşçu, süvari, paşa, debbağ, peştemalci, kalaycı, sarraç, keresteci, piyade neferi, tüfenkçi, nalbant, kaşağıcı, süvari zaptiyesi, çavuş, imam ve leblebici olarak kaydedilmiştir. Meslekler içerisinde de en fazla debbağ ustası bulunduğu tespit edilmiştir.

1848-1856 yılları arasında incelenen terekelerde yastık, yorgan, minder, döşek, çarşeb, ma'kad, keçe, seccade, boğça, sandık, şamdan ve havlu çoğunluğun kullandığı oda eşyaları olarak karşımıza çıkar. İkinci dönemde yaygın kullanılan oda eşyaları bu bakımdan birinci dönemle benzerlik gösterir. Ancak yastık, yorgan ve minder gibi eşyaların doldurudukları malzemeler ile yüzlerinde kullanılan malzemeler ilk dönemle kıyaslandığında çeşitlenmiştir. 1837-1847 yılları arasında sadece yün ile doldurulan bu eşyaların ikinci dönemde ot ve talaş ile doldurulanları da mevcuttur. Yine ilk dönem yalnızca basma kumaştan olduğu belirtilen yüzlerin, ikinci dönemde kadife ve atlastan olanları da kaydedilmiştir. İkisi de çok önceden beri Osmanlı toplumunda kullanılan geleneksel kumaş türleridir. Pahalı ve değerli bu kumaşlardan kadifenin özellikle Bursa'da dokunanları, 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da çok aranan kumaşlar arasında yer almış, ancak sanayi devrimiyle beraber üretimi gerilemiştir. Sonuç olarak son dönemde Avrupa fabrikalarında dokunanları Osmanlı pazarında çoğalmıştır.[314] Atlas da yerli üretimi yapılan ve çoğunlukla saray mensuplarınca benimsenmiş dokuma bir kumaştır. Her ikisi de çoğunlukla kış mevsiminde tercih edilmiş ve giyim eşyalarının yanında döşemelik olarak da kullanılmışlardır.[315] Oda eşyaları içerisinde yer alan mangal, masa, konsol, kanepe, sehpa, koltuk sandalyesi ve battaniye bir önceki dönemde bulunmayan eşyalar olarak ikinci dönem terekelerinde tespit edilmiştir. Geleneksel ısınma yöntemi olan mangal dışında mobilya olarak zikredilen eşyaların hepsi yeni ve Avrupa malı ürünlerdir. Ancak yaygın bir kullanımı olmadığını, hepsinin 40.000 kuruştan fazla gelire sahip yalnızca bir erkek ve bir kadın terekesinde bulunmalarından anlıyoruz. Yine de II. Meşrutiyet'e kadar kullanımlarında saray hayatında bile yaygınlık kazanmayan bu mobilyaların, daha 19. yüzyılın ortalarında Selanik'te yaşayan iki kişinin terekesinde bulunması oldukça önemlidir.[316]

Mutfak eşyaları grubuna baktığımızda tencere, sahan, tas, tepsi, tabe, ibrik ve güğüm önceki dönemde olduğu gibi 1848-1856 yılları arasında incelenen terekelerde de en yaygın kullanılan mutfak gereçleri olarak karşımıza çıkmıştır. Yine bardak, kâse ve tabak daha önceden de kullanılan mutfak eşyaları olmalarına rağmen billur, saksonya ve

[314] Fikri Salman, ''Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz/ Tradational Names in The Art of Tradational Turkish Fabric'', *Sanat Dergisi*, 6, 2010. S.32.
[315] Koçu, *Türk Giyim kuşam*, s.18; Salman, *a.g.m.*, s.19.
[316] Deniz Demirarslan, ''Osmanlı'da Modernleşme/Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri'', *Erdem* 15(45-46-47), 2007, s.51-54.

maden özelliğiyle ilk defa karşımıza bu dönemdeki terekelerde çıkmıştır. Bu özellikler eşyaların Avrupa malı olma ihtimalini de gösterir. Cezve, sürahi ve çay takımı ise yalnızca bu dönemde tespit edilen mutfak eşyalarıdır. Yine bu dönemde terekelerde gıda maddeleri de tespit edilmiştir. Bunlar da bonbon, kakule, hurma, nohud, erik, leblebi, incir, soğan, badem, ceviz, üzüm ve fındıktır.

Tablo 7'de giyim eşyaları listesinde bulunan entari, ferace, libade, kürk, gömlek ve şalvar yaygın kullanıma sahip kıyafetlerdir. Önceki dönemde kaydedilen özelliklerinden farklı olarak feraceler şayak[317], şalvarlar merinos, entariler atlas, frenk, kadife, altıparmak ve ipekli, kürkler ise samur ve vaşak gibi özelliklerle yazılmıştır. Kaban, potur, postal, arakiyye, gerdaniye ve nev-resm ilk defa bu dönemde incelenen terekelerde karşımıza çıkan giyim eşyalarıdır. Bu eşyalar içerisinde kaban ve nev-resm yeni ve Avrupalı mallardır. Nev-resm yeni moda bir çeşit kaputtur ve terekede aba özelliğiyle kaydedilmiştir. Potur[318] geleneksel bir alt giyim ürünüyken arakiyye[319] ise Mevlevi tekkesidir.

Şahsi ve diğer eşyalar içerisinde kumaşlar, silahlar, tütün malzemeleri ve kitapların bu dönemde de yer aldığı görülür. Her gelir grubunda rastlanan bu eşyalar içerisinde ilk defa ikinci dönem terekelerinde tespit edilenleri sırasıyla kumaşlardan canfes ve telli, silahlardan ise Frenkâri ve taraklı tüfenkler sayılabilir. Bu eşyaların, özellikle de kitapların, çoğunlukla erkek terekelerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Resim, araba, gözlük, cüzdan, mendil ve gulam da ilk defa bu dönemde tespit edilen mallar olarak karşımıza çıkar. Gulamlar da erkek köleler olarak eşya listesinde aynı cariyeler gibi yer almıştır.

c. 1862-1871 Yılları Arasında Selanik'te Tüketim Alışkanlıkları

1862-1871 yılları arasını kapsayan Selanik sicillerinde 274, 280, 283 ve 292 numaralı dört defter incelenmiş ve 78 kişinin tereke kaydı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu 78 kişinin 43'ü kadın, 35'i ise erkektir. 78 terekenin toplam değerlerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

[317] Dokuması deri suretinde ince ve kabaca çuka. Şemseddin Sami, ''Şayak'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.768.
[318] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.193.
[319] Koçu, *a.g.e*, s.14.

Tablo 8: 1862-1876 yılları arasında Selanik'te gelir gruplarının dağılımı[320]

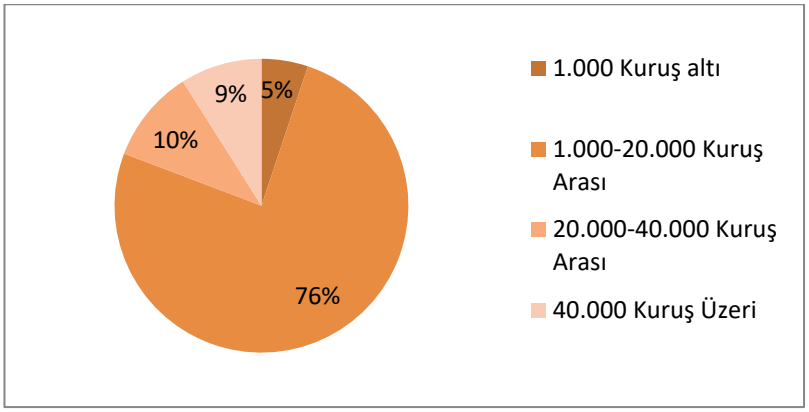

1862-1871 yılları arasını kapsayan incelediğimiz son dönemde Selanik şehrinde terekesi tespit edilen 78 kişiden 4'ü 1.000 kuruştan az, 59'u 1.000-20.000 kuruş arası, 8'si 20.000-40.000 kuruş arası ve 7'si 40.000 kuruştan fazla bir tereke değerine sahipken hayatlarını kaybetmiştir. Son dönemde de Selanik sakinlerinin %76 gibi yüksek bir oranla iyi halli kimseler olduğu görülmüştür. Yine dağınık bir yerleşim gösteren tereke sahipleri sırasıyla Akçe Mescid, Yılan Mermer, Kazzaz Hacı Mustafa, Kâtip Musliheddin, Cami-i Atik, Tarakçı, Kazzaz Hacı Musa, Sinancık, Cezari kasım Paşa, Mes'ud Hasan, Saray-ı Atik, Haccı Mü'min, İshak Paşa, Ahmed Subaşı, Gülmezoğlu, Porta Kapı, Suluca, Balat, Pinti Hasan, Koca Kasım Paşa, Yakup Paşa, Hoca Burhan, Yahya Balı, İki Şerefeli, Sarı Hatip, Muid Alaaddin ve Hacı İskender mahallelerinde ikamet ederken hayatlarını kaybetmiştir. Bu mahalleler içinde Cezari Kasım Paşa, Koca Kasım Paşa, Ahmed Subaşı ve Pinti Hasan en fazla kayda sahip mahallelerdir. Terekelerde kaydedilen meslekler ise dülger, sarraç, leblebici, debbağ, zabtiye süvarisi, haffaf, hancı, emtia gümrüğü başkâtibi, fişenkçi ve yüzbaşıdır. İncelenen terekelerde tespit edilen eşyalar tablolarda verilmiştir.

Tablo 9: 1862-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları[321]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yorgan	61	202	**Tepsi**	45	81
Sandık	58	115	**Sahan**	40	359
Yastık	57	791	**Tencere**	39	130

[320] *IAM.*, 274; 280; 283; 292.
[321] *IAM.*, 274; 280; 283; 292.

Döşek	50	100	**İbrik**	38	50
Minder	47	180	**Güğüm**	37	56
Çarşeb	46	153	**Tabe**	27	51
Saat	36	78	**Zarf**	25	186
Şamdan	35	68	**Bardak**	23	121
Keçe/Kebe	35	95	**Fincan**	22	127
Ma'kad	35	100	**Bakraç**	22	26
Şilte	32	71	**Tabak**	22	187
Seccade	31	54	**Tas**	15	65
Boğça	29	166	**Sini**	11	12
Havlu	29	194	**Kazgan**	10	14
Peşgir	26	184	**Kaşık**	10	46
Ayniye	26	29	**Kâse**	10	17
Çekmece	20	25	**Değirmen**	6	7
Uçkur	19	148	**Şişe**	5	8
İskemle	17	20	**Ocak Yaşmağı**	4	4
Perde	16	35	**Gıda**	4	45
Yağlık	11	99	**Küp**	3	4
Buhurdan	9	10	**Kahve Süzgüsü**	2	2
Kilim	8	10	**Kahve Takımı**	2	2
İhram	7	19	**Cezve**	2	3
Halı	6	6	**Çanak**	1	4
Kutu	6	6	**Çömlek**	1	5
Örtü	6	7	**Et Tahtası**	1	1
Çevre	4	14	**Yağ Bakırı**	1	1
Dolap	3	9	**Kahve Kutusu**	1	1
Peştamal	2	8	**Billur**	1	3
Sandalye	2	14	**Zemzemiye**	1	1
Soba	1	1	**Semaver**	1	1
Sofra Altı	1	1	**Karavana**	1	1
Çiçeklik	1	2	**Maşrapa**	1	1
Çamaşır Teknesi	1	1			

Namusiye	1	1			
Hasır	1	2			
Hamam Takımı	1	1			
Fener	1	3			

Tablo 10: 1862-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar[322]

Giyim Eşyası	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Kürk	53	116	**Piştov**	20	25
Entari	48	276	**Tüfenk**	17	34
Şalvar	48	206	**Kitap**	13	34
Gömlek	42	181	**Çubuk**	12	48
Ferace	39	56	**Kılınç**	12	13
Libade	26	70	**Bıçak**	11	13
Don	22	93	**Silahlık**	9	10
Kuşak	21	37	**Tabla**	6	12
Hırka	15	21	**Tesbih**	5	6
Şal	15	26	**Duhan**	4	4
Cübbe	13	15	**Enfiye**	4	6
Yelek	13	26	**Kese**	3	3
Mintan	12	19	**Çuval**	3	3
Yemeni	12	51	**Yün**	2	2
Pabuç	12	25	**Nargile**	2	3
Yüzük	8	12	**Ustura**	2	24
Fes	8	12	**Kurşun**	1	1
Setre	8	15	**Lüle**	1	2
Sako	7	9	**Fişenk**	1	1
Pantolon	6	19	**Cariye**	1	1
Çizme	6	7	**Dürbün**	1	1

[322] *IAM.*, 274; 280; 283; 292.

Cepken	6	7	**Mikras**	1	1
Dizlik	5	14			
Abani	5	8			
Mesh/Mest	5	6			
Küpe	5	6			
Kumaş	5	38			
Yağmurluk	4	4			
Şemsiye	4	4			
Çorap	3	4			
Kundura	3	20			
Terlik	3	4			
Önlük	2	5			
Sarık	2	6			
Potur	2	2			
Destar	2	2			
Çelenk	2	3			
Potin	2	26			
Çarık	2	3			
Tozluk	2	2			
Başlık	2	4			
Boyun Bağı	1	1			
Ayakkabı	1	1			
Postal	1	1			
Çarşaf	1	1			
Bilezik	1	1			
Boyun Bağı	1	1			
Fanila	1	6			
Namusiye	1	1			

1862-1871 yılları arasında sahip olunan eşyalardan yine en yaygın kullanılanları oda eşyaları olarak karşımıza çıkmıştır. Önceki dönemlerde olduğu gibi yastık, döşek,

minder, çarşab, yorgan, keçe, ma'kad, şamdan, sandık, şilte ve seccade her gelir grubundan insanın sahip olduğu eşyalardır. Yastık, döşek, minder, şilte, ma'kad ve yorganın özellikleri genellikle önceki dönemlerde de kaydedildiği gibi yün, yapağı, talaş ve otla doldurulmuş, basma, çuka, kadife, selimiye ve atlas yüzlü olarak kaydedilmişse de farklı olarak kalamkari[323] ve keçekari özelliklerine ilk defa bu dönemde rastlanılmıştır. Şamdan, sandık, keçe ve seccadenin de önceki dönemlerden farklı özelliklere sahip olanlarına rastlanmıştır. Şamdan için maden ve kebir, sandık için eşya ve kemikli, seccade için Yanyakâri ve devetüyü ile son olarak keçe için Anadolukâri, Selanikkâri ve Frenk özellikleri ilk defa son dönem terekelerinde rastladığımız özelliklerdir. Oda eşyaları içerisinde yeni ve Avrupa menşeli eşyalar ise saat, dolap, sandalye, iskemle, soba, çiçeklik, mum, namusiye[324] ve çamaşır teknesidir.

Son dönemde tespit edilen mutfak eşyaları içerisinde yine önceki dönemlerle benzer şekilde tencere, sahan, tepsi, ibrik ve güğüm en yaygın kullanılan eşyalar olarak tespit edilmiştir. Bu eşyalar içerisinde tepsi ve sahanın yeni özelliklerle kaydedilenlerine rastlanmıştır. Sahan için pirinç ve tunç, tepsi için ise kenarlı, teneke, bakır, sofra, kahve ve çay özellikleri son dönemde ilk defa karşılaşılan özelliklerdir. Bu dönemde ilk defa karşılaştığımız mutfak eşyaları ise çay tepsisi, çay bardağı, çanak, çömlek, et tahtası, yağ bakırı, kahve süzgüsü, karavana ve maşrapadır. Bunlar içerisinde çay bardağı ve çay tepsisi yeni ve batılı eşyalar içerisinde yer alır.

1862-1871 yılları arasında incelenen terekelerde giyim eşyaları içerisinde en yaygın kullanılan eşyalar kürk, entari, ferace, şalvar ve gömlek olarak tespit edilmiştir. Yaygın eşyaların çoğu daha önceki dönemlerde kaydedilen özellikleriyle bu dönemde de bulunmanın yanında bazı eşyalar yeni özelliklerle kaydedilmiştir. Gömlek zenne ve erkek diye ayrı ayrı kaydedilirken bir kere de tül özelliğiyle kaydedilmiştir. Entarinin ilk defa rengi de belirtilerek sarı, siyah, mor ve pembe çeşitleri ve kumaş olarak da çiçekli atlas, çarşaflık, kaftan, Frenkâri ve kaşmir olarak karşımıza çıkmıştır. Yaygın kullanılan giyim eşyalarının bazılarında olduğu gibi yeni ve Avrupalı pek çok giyim eşyası da son

[323] Kalamkari, Hindistan'da Srikalahasti ile Machilipatnam olmak üzere iki farklı stilde üretilen bir tür el boyaması pamuklu dokumadır. 19. yüzyıl'da endüstri devriminin etkileriyle bu dokuma türü de darbe almış, üretimi durma noktasına gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Divakala, Malini; M. Vasantha, ''Tradition and Transition- A Study on Kalamkari of Srikalahasti'', *Contemporary Issues and Trends in Fashion, Retail and Management*, Ed. N. J. Rajaram, G.H.S. Prasad, Shiv Kumar, India: BS Publications, 2014, s.413.

[324] Cibinlik. Bkz. Devellioğlu, *Lügat*, s.1194.

dönem terekelerinde karşımıza çıkmıştır. Bunlar; pantolon, sako, setre, fes, ayakkabı, kundura, potin[325], potur, çarşaf, Frenk özelliğiyle kaydedilen hırka ve boyun bağıdır. Çarşaf bir giyim eşyası olarak ilk defa son dönemde bir kadın terekesinde siyah özelliğiyle karşımıza çıkmıştır. 19. yüzyılın ortalarında kadınlar tarafından kullanılmaya başlanan ve özellikle II. Abdülhamid devrinde Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanan çarşafın, Selanik'te 1871 yılında karşımıza çıkmış olması araştırmamız açısından önemlidir.[326] Setrenin de daha önce belirtilmemiş özellikler olan İngilizkâri ve Yanbolu özelliğiyle kaydedildiği görülmüştür.

Şahsi ve diğer eşyalar arasında en yaygın eşyalar silahlar ve kitaplardır. Silahların ve kitapların önceki dönemlerde de olduğu gibi çoğunlukla erkek terekelerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Kadın terekelerinin yalnızca birinde silah bulunurken, yine sadece iki kadın terekesinde kitaba rastlanmıştır. Silahların özellikleri diğer eşyalarda olduğu gibi çoğunlukla önceki dönemlerle aynıdır. İlk defa karşılaştığımız türleri ise kırcalı ve Arnavud işi tüfenkler olmuştur. Kitaplar da yine önceki dönemde olduğu gibi çoğunlukla dini içeriklidir. Bu grup eşya içerisinde yeni ve Avrupa malı olan eşyalardan ise mikraz[327]ve dürbün sayılabilir. Bu dönemde kaydedilen eşyalar içerisinde fener dönem içerisinde yer alan tek gayrimüslim terekesinde gaz özelliğiyle kaydedilmiştir. İlk defa karşımıza çıkan bu özellik araştırmamız açısından önemlidir.

Son olarak Selanik şehrinde tüketim alışkanlıklarının yalnızca iktisadi olarak açıklanamayacağını terekelerden bazı örneklerle ortaya koymaya çalışacağız. 1837 yılında eşinin debbağ esnafından olduğunu öğrendiğimiz ve terekesi 7.063 kuruşluk bir değerle kaydedilen Rukiyye binti Hüseyin, batı menşeli sandalyeye sahipken vefat etmiştir. Yine 1844 yılında 56.424 kuruşluk bir değerle terekesi tutulan Ömer Hulusi Efendi'nin de hem mindere hem de iskemle ve sandalyeye sahip olduğu görülmüştür. Burada örnek gösterilen kişilerin varlık bakımından iyi durumda olduğu söylenebilmekle beraber 56.424 kuruş gibi haylice iyi bir mirasa sahip Ömer Hulusi Efendi'nin batı menşeli sandalye ve iskemleye sahipken geleneksel oturma eşyası olan minderlerden de vazgeçmediği anlaşılmıştır. Bir diğer örnekte, 1844 yılında terekesi

[325] Erkeklerin giydiği kısa konçlu Avrupa biçimi bir ayakkabı. Bkz. Koçu, Türk *Giyim, Kuşam*, s.193.
[326] Zehra Özlem Karagöz, ''Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Kıyafetleri'', *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1/1, 2017, s.135.
[327] Kesecek alet, makas. Bkz. Devellioğlu, *Lügat*, s.975.

23.816 kuruşluk bir değerle kaydedilen Abdullah ağa hem şalvar hem de batı menşeli pantolona sahiptir. Ancak 1847 yılında terekesi 2.218 kuruşluk bir değerle kaydedilen billuriyeci Ali yalnızca batı menşeli pantolona sahipken vefat etmiştir. Buradan ithal giyim eşyalarından pantolonun geleneksel şalvardan daha ucuza temin edilebildiği yargısına ulaşılabileceği gibi iktisadi olarak varlıklı olan Osmanlıların ucuzluktan ziyade modernleşme ve farklılaşma kaygısı taşıdığı da söylenebilir. Zira hem pantolona hem de şalvara sahip olmak toplumsal ikiliği de ortaya koyması bakımından önemlidir. Son olarak bazı örnekler de batı menşeli bir takım eşyaların toplumun geneline yayıldığını bizlere göstermektedir. Terekesi 3.426 kuruşluk bir değerle kaydedilen Aişe binti Hüseyin de 53.175 kuruşluk bir değerle kaydedilen debbağ Karacaköylü Hüseyin Ağa da birer aynaya sahiptir. Yine terekesi 1.145 kuruşluk bir değerle kaydedilen kalaycı İbrahim ile 56.424 kuruşluk bir değerle kaydedilen Ömer Hulusi Efendi birer saate sahiptir. Bu durum bizlere, servet durumu fark etmeksizin bazı batı menşeli eşyaların henüz 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik evlerinin yaygın kullanılan eşyaları arasına girdiğinin göstergesidir.

İncelediğimiz dönem aralığından çok önce evlere girmeye başlayan ayna ve saat gibi eşyalar dışında, Selanik şehrinde 19. yüzyılın ilk yarısı için bir tüketim değişiminden söz etmek pek mümkün olmamıştır. Nitekim tespit edilen eşyaların da yeni kullanım gösteren eşyalar olduğu ve geleneği değiştirmediğini, bulundukları terekelerde geleneksel eşyaların da varlığını sürdürmesinden anlamış bulunuyoruz. Bu sebepten özellikle 1860'lara kadar Selanik için tüketim kültüründe yaşanan bir değişiklikten bahsedemiyoruz. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle 1860'lardan sonra eskinin terk edilerek yalnızca yeninin kullanım gösterdiği terekelerde bir artış söz konudur. Tespit edilen kullanım oranı ise üçüncü bölümde şehirler arasındaki farkları ortaya koyarken verilecektir.

C. EGE'DEN AVRUPA'YA AÇILAN KAPI: İZMİR

1. İzmir Şehrinin Tarihsel Süreci

İzmir şehrinin ilk olarak, bugün bulunduğu yerden farklı bir yerde, Bayraklı'da milattan önce 11. yüzyılda kurulduğu söylenmektedir.[328] İzmir isminin ise ''Smyrna''

[328] Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974, s.104; Mübahat Kütükoğlu, ''İzmir'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul, 2001, s.515.

kelimesinden geldiği kabul edilmektedir.[329] Milattan önce 800'lü yıllara gelindiğinde tapınaklarıyla, limanlarıyla ve yönetim özellikleriyle bir kent görünümüne kavuşmaya başlayan İzmir'in, sokakların birbirini dik kesmesi ve düzgün geometrik planlı dolayısıyla Ege'nin en erken ızgara planlı kentlerinden biri olduğunu araştırmalar ortaya koymaktadır.[330]

İzmir'in yeniden ve Kadifekale'de kurulması ise Büyük İskender'le ortaya çıkmıştır. Milattan önce 334'te Anadolu'ya geçen Büyük İskender, Kadifekale'de avlandığı sırada dinlenirken gördüğü bir rüya üzerine burada yeni bir şehir kurulmasının gerektiğine karar verir ancak bunu kendisi gerçekleştiremez. Kendisinden sonra Batı Anadolu'ya hükmeden Antigones'te bu işe niyetlense de şehrin Kadifekale'de kurulmasını milattan önce 302'de Lysimakhos gerçekleştirmiştir. Çok geçmeden İon kentler birliğine dâhil olarak on üçüncü üyesi olan İzmir, Helenistik dönem boyunca özgür kent statüsündeydi.[331] İon kentleri üzerinde Bergama Krallığı'nın hâkimiyet kurması üzerine önce Bergama Krallığı'na, krallığın Roma İmparatorluğu egemenliğine girmesiyle de Roma İmparatorluğu'na bağlanan kent, bazı iç çekişmeler ve savaşlardan etkilense de ticaret bakımından bu dönemde önemli gelişmeler göstermiştir. Milattan sonra 178'de meydana gelen depremde şehir adeta yerle bir olduğunda, Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un da desteğiyle kent adeta yeniden inşa edilmiş ve Roma mimarisinin özelliklerini taşıyan bir kent görünümüne kavuşmuştur. İmparatorluğun doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasından sonra da kent Doğu Roma'nın, yani Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiştir.[332]

Uzun bir Bizans yönetiminden sonra İzmir, 1081-1098 yılları arasında kısa bir süre de olsa Çaka Bey tarafından ele geçirilerek ilk defa Türk hâkimiyeti altına girmiştir.[333] Ancak asıl Türk hâkimiyeti 1317 yılında Aydınoğlu Mehmed Bey'in yukarı İzmir'i, Kadıfekale'yi almasıyla başlamıştır. Bu sırada Latin yönetimi altındaki şehir, haçlılar

[329]Kütükoğlu, ''İzmir'', s.515; Kelimenin kökeniyle ilgili ayrıca bkz: Ünal, *a.g.e.,* ss.43-44.
[330] Fikret Yılmaz ve Sabri Yetkin, *İzmir Kent Tarihi*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002, ss.16-17; Ekrem Akurgal, *İstanbul: Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, 2000, s.294.
[331]Kütükoğlu, ''İzmir'', s.516.
[332] Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.,* ss.31-33.
[333] Daha önceki yıllarda Batı Anadolu'ya Peçenek ve Kuman Türkleri yerleştirilmiş olsa da İzmir yöresinde ilk Türk hâkimiyeti Çaka Bey ile olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Baykara, *İzmir Şehri,* s.28.

tarafından pek çok defa saldırıya uğramıştır.[334] 1344'te gerçekleşen saldırıda ise aşağı İzmir, yani liman kale Saint Jean şövalyelerinin eline geçmiştir. Liman kalesi uzun Bizans yönetimi zamanında inşa edilmiştir ve öncesinde bütün şehre sahip olan Aydınoğlu Umur Bey, 1344'ten sonra aşağı İzmir'den yukarı İzmir'e çekilmek zorunda kalmıştır.[335]

Osmanlı Devleti'nin siyasi birliğini yeniden sağlamak için giriştiği mücadelede Aydınoğlu Beyliğine son vermesiyle önce yukarı İzmir, Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra da liman bölgesi, yani aşağı İzmir 1426'dan itibaren kesin Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti, önce kullanılamaz durumdaki olan liman ve şehirde, daha sonra da şehrin zenginliğini besleyen Ege bölgesinde imar faaliyetlerini hızlandırarak, İzmir'in önceden sahip olduğu canlılığa yeniden kavuşmasına imkân sağlamıştır.[336] Bu yüzyılda henüz şehirden ziyade bir kasaba özelliği gösteren İzmir'de gerçekleşen en önemli hadise Venedik saldırısı olmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında, 1472'de gerçekleşen bu saldırıda, şehrin görece kolay yağmalanması sebebiyle liman kalesi ya da sonraki adıyla Ok kalesi Fatih'in emriyle yeniden inşa edilmiştir.[337]

16. yüzyılda, İzmir çevresinde bazı sosyal karışıklıklar meydana gelse de bunlar şehri fazla etkilememiş, genellikle sakin bir dönem geçirmiştir. 17. yüzyıl ise şehrin gelişim göstermeye başladığı ve özellikle artan nüfusuyla büyük bir şehir görünümüne kavuştuğu dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak yine de hem bu yüzyılda hem 18. yüzyılda yerleşim eski sur kalıntılarını pek aşmamış, sadece sahil kısmında konsoloslukların ve Frenk tüccarın yerleştiği mahalleler kurulmuştur. Bu da gösteriyor ki şehir, ekonomik ve ticari bir merkez olarak bu yüzyıllarda canlanmaya ve gelişmeye başlamıştır.[338]

İzmir, başkent İstanbul'un iaşesini karşılama noktasında hâlihazırda zaten Osmanlı Devleti'nin dikkatini verdiği bir şehirdi. Osmanlı tüccarının yanında Avrupa tüccarının

[334] Yılmaz Öztuna, ''Aydınoğlu Gazi Umur Bey ve İzmir'', *Tarih Mecmuası*, Sayı:8, 1973, s.4.
[335] Aydınoğlu Umur Bey'in bu geri çekilişinden sonra ''gâvur''ların eline geçen aşağı İzmir ''Gâvur İzmir'' olarak nitelendirilmeye başlanmıştır ve bu tabir de bu dönemden kalmadır. Bknz; Baykara, *İzmir Şehri*, s.28; Öztuna, *a.g.e.*, s.5.
[336] Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, ss. 39-40.
[337] Kütükoğlu, ''İzmir'', s.517.
[338] Baykara, *İzmir Şehri*, s.29.

da dikkatini cezbetmesi ise, Halep'te yaşanan kriz sebebiyle ipek ticaretinin İzmir limanına kaymış olabileceği şeklinde açıklanmıştır. Ancak İzmir'in, Halep'teki krizden çok daha önce ve sadece ipekle sınırlı kalmayarak, İstanbul'un iaşesinin sağlandığı batı Anadolu ürünleri için de uluslararası ticarete dâhil olduğu düşünülmektedir. Geç fark edilmesi ise şehrin, gezginlerin anılarına ancak 17. yüzyılın başlarında girmiş olmasına bağlanmıştır.[339] Bunun yanında Levant Kumpanyası'nın bir konsolosu da aynı zamanlarda İzmir'e atanmış, yüzyılın ortalarına gelindiğinde kumpanyanın faaliyetleri şehirde İstanbul'da yapılan ticaretten daha fazlasını gerçekleştirmeye başlamıştır.[340] Uluslararası ticarette İngilizler ve Hollandalıların güzergâhı Ümit Burnu'na kaydırmasıyla cazibesi artan İzmir limanı, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin buradaki otorite boşluğunu da fırsat bilen hem yerli Osmanlı tebaasının hem de Avrupalı tüccar ve gezginlerinin İzmir'e yönelmesine sebep olmuştur.[341] Bu yönelim, şehrin fiziki yapısındaki değişimin hızlanmasında en önemli etkendir. Ticaretin canlanarak artmasına bağlı olarak yabancı tüccarların bir nevi iş merkezi konumundaki hanlar, birbiri ardına inşa edilerek yüzyıl sonunda mevcut sayısının üç katına çıkmıştır. Hanların yanında kahvehaneler, sabunhaneler, meyhaneler, tuz haneler ve yağhaneler gibi işletmeler de liman bölgesinin çehresini şekillendiren unsurlar olarak yerlerini almıştır.[342] Bu yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi de eserinde, İzmir'in Osmanlı şehirleri içerisinde ticaretin hareketliliği bakımından en ünlüsü ve şehre gelen yabancı tüccarın çokluğundan ve limanın işlekliğinden dolayı adeta bir ''Frengistân'' görünümünde olduğunu söylemiştir.[343]

17. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisiyle eklemlendiği yer haline gelmiştir. Böylece şehir uluslararası ticaret limanı konumunu değiştirerek bir nevi dünya kenti statüsüne

[339] Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.44.
[340] Wood, *a.g.e.*, s.106.
[341] İzmir, idari yönetim açısından, klasik Osmanlı yapısına uydurulmamış, padişah hassı olarak kabul edilmiştir. İdari yönetim için yalnızca bir kaptan paşa, kadı ve vergiler için bir voyvoda atanan şehir, diğer Osmanlı şehirleriyle kıyaslandığında özgür bir yapıya sahip olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, s.47; Daniel Goffman, ''İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine'', *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.111.
[342] Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, s.49.
[343] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff, IX. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.53.

kavuşmuştur. Sonraki yüzyılda ise bu konumunu genişleterek, Ege bölgesinin değerli tarım ürünlerini dünya pazarına doğrudan ve aracısız aktaran bir liman haline gelmiştir. Başka bir deyişle 18. ve 19. yüzyıllarda İzmir, bir ticaret kenti olarak Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti haline gelmiş, Osmanlı Devleti'nin de önde gelen ihraç limanları içerisinde yer almıştır.[344] Bu da İzmir'i, Dünya ticaretinin şekillendirdiği tüketim kalıplarının Osmanlı toplumunda değiştirdiği tüketim alışkanlıklarını gözlemlememiz açısından potansiyel bir şehir yapmıştır.

2. Şehir Sakinleri ve Nüfus

Genel kabullerin aksine İzmir şehrinde Osmanlı fethi sonrası tarihinin hiçbir döneminde gayrimüslim nüfus çoğunlukta olmamıştır. 17. yüzyıl öncesi için yeterli kaynak ve veriler bulunmasa da 16. yüzyıl başında vergi nüfusundan yola çıkarak şehir sakinlerinin en fazla 2-3 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun da yalnızca altıda biri Hristiyan nüfus olarak kabul edilir ki şehirde bu tarihlerde gayrimüslim olarak yalnızca Rumlar bulunmaktadır. Ayrıca yüzyıl sonunda Selanik'e yerleştirilen Sefarad Yahudileri'nin İzmir'e de gelmeye başladıkları bilinmektedir. 17. yüzyıldan itibaren şehri ziyaret eden seyyahların da katkı ve çalışmalarıyla İzmir şehrinin nüfusu hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir.[345] Daha önce değindiğimiz üzere 17. yüzyıl aynı zamanda, İzmir şehrinin ekonomik bir cazibe merkezi olmasıyla büyük nüfus artışlarına yol açan göçlerin de yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1659 yılında Osmanlı avarız defterlerinde yapılan incelemeye göre İzmir'de Müslüman nüfus 6.600, Rumlar 1.505, Yahudiler 1.355 ve Ermeniler 305 kişi kadardır, bu tarihte toplamda şehir nüfusunun 10.000 civarında olduğu düşünülmektedir.[346] Seyahatnamelerin aynı dönem için verdiği sayılar ise oldukça farklı ve görece abartılıdır. 1650'ler için D. Arvieux ve Tavernier 60.000'i Türk olmak üzere toplam 90.000 kişilik bir nüfus olduğunu kaydetmektedir. Yüzyılın son çeyreği için ise Spon 55.000, Lebruyn 80.000, Careri 50.000 ve Montraye 24.000 gibi birbirinden tamamen farklı sayılar ortaya koymaktadır. Yine de bu abartılı sayılar şehrin hızla artan nüfusunun bir yansıması olarak da düşünülebilir.[347] 18. yüzyıl için ise seyahatnamelerin

[344] Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, ss.53-54.
[345] Baykara, *İzmir Şehri*, s.55; Goffman, ''İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine'', s.107; Kütükoğlu, ''İzmir'', s.519.
[346] Goffman, *İzmir ve Levanten*, s.75; Kütükoğlu, ''İzmir'', s.520.
[347] Baykara, *İzmir Şehri*, s.56; Kütükoğlu, ''İzmir'', s.520.

verdiği sayılar şöyledir: Lucas 100.000, De Saumery 300.000, Ch.Saintmaure 60.000, Tollot 76.000, Pococke 100.000, Sestini 150.000, Miranda 150.000 ve Dallaway 100.000 kişi.[348] 18. yüzyıl İzmir nüfusu hakkında da kesin bilgiler edinmek ve söylemek mümkün değildir. Ancak Nahide Şimşir'in dönemin avarız defterlerinde tespit edilen hane sayıları üzerinden bir ortalama tespiti mevcuttur. Buna göre yüzyılın ortalarında tespit ve tekrar edilen 1588 hane sayısını temel alarak, şehrin tahmini nüfusunu 79.400 olarak vermektedir.[349]

Yukarıda da bahsedildiği üzere İzmir'in nüfusunda gayrimüslimler hiçbir zaman çoğunlukta olmamıştır. 17. ve 18. yüzyıl için bu durum geçerli olsa da 18. yüzyılın sonunda ticaretin değişen seyriyle beraber önem kazanmaya başlayan şehirde, başta Yunanlılar ve Avrupalı tüccarlar nüfus içerisinde hızlı bir artış göstermiştir. Ancak yine de 19. yüzyılın sonuna kadar devam eden göç dalgaları Müslüman nüfusun egemenliğini sürdürmesini sağlamıştır. 1774 Rus savaşı ile Karadeniz'den gelen Tatarlar, 1854 Kırım savaşıyla gelen Kırımlılar, 1877-1878 Rus savaşıyla Balkan coğrafyasından gelenler ve Balkan savaşları ile Trakya, Midilli ve Sakız adalarından gelen Müslümanlar nüfusun domine edilmesinde büyük rol oynamıştır.[350] Nüfusun artmasına etki eden sebepler olduğu gibi azalmasına da sebep olacak belli başlı etkenler vardır. Depremler, yangınlar ve salgın hastalıklar bu etkenlerin başında gelmiştir. 19. yüzyılın başında kent büyük bir sarsıntı yaşamış, yüzyılın ortalarında alınan karantina önlemleriyle de salgın hastalıklar bir nebze kontrol altına alınabilmiştir.[351]

İzmir şehrinin 19. yüzyıldaki nüfusu mevcut veri ve kaynağa rağmen siyasi meseleler sebebiyle spekülasyona açık olarak görülmektedir. Yine de yüzyılın geneli için ortalama sayı 100.000 dolaylarında kabul edilir.[352] 1830 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre ise şehirde 21.837 erkek nüfus tespit edildiğinden toplam sayının 45.000 dolaylarında olduğu düşünülmektedir.[353] Seyyahların bu yüzyıl için verdiği sayılar başında da sonunda da 150.000 civarında olduğundan bu sayıların sıhhati şüphelidir.

[348] Kütükoğlu, ''İzmir'', s.520; Baykara, *İzmir Şehri,* s. 56-57.
[349] Ünal, *a.g.e.*, s.103. Ayrıntılı bilgi için bkz; Nahide Şimşir, *İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730-1792),* (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999.
[350] Christoph Neumann, Işık Tamdoğan, ''Bilinmeyen Bir Cemaatin Portresi: Müslümanlar'', *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?,* Der. Marie-Carmen Smyrnelis, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s.61-63.
[351] Goffman, ''İzmir: Köyden Kolonyal'', s.159.
[352] Baykara, *İzmir Şehri*, s.57;
[353] Musa Çadırcı, ''Tanzimat Döneminde İzmir'', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, Sayı 3, İzmir 1993, s.74.

Ancak 1890 yılına ait salnamede de toplam nüfus 145.813 olarak verildiğinden yüzyılın sonu için 150.000 rakamı olası görünmektedir.[354] 1847 ile 1880 yılları arasında İzmir'de ikamet eden yabancı nüfusun da 50.000'e yükseldiği ve toplam nüfusa oranının %25 olduğu söylenmektedir.[355] İzmir bu haliyle, 19. yüzyılın sonuna geldiğinde Osmanlı Devleti'nin dış dünyaya açılan, kozmopolit ve heterojen yapısıyla bir anakent özelliği göstermiştir. Bu heterojen yapı iktisadi olarak da hem içeriden hem de dışarıdan desteklenerek, farklı toplumsal yapıların birleşmesinde etkin bir ortam olmuştur.[356]

3.Şehir Ekonomisi

İzmir şehrinin canlanması yukarıda da belirtildiği üzere 17. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. Şehrin demografik yapısı gibi ticari hayatı da bu canlanmayla beraber gelişim göstermiştir. 16. yüzyılda daha ziyade, merkezi yönetimin iaşesinden emin olmak istediği başkent İstanbul'un ve iç piyasanın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik liman faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bunun pek çok sebebi olduğu gibi önemli bir kaçını söylemek gerekirse ticari faaliyetlerin Doğu Akdeniz'e kayması ve 15. yüzyılın şehrin gelişimini engelleyen bir takım siyasi çekişmelerin yaşanması zikredilebilir.[357] Yüzyılın ortalarında ipek ticaretinin yapıldığı Halep yolu savaşlar sebebiyle güvenini kaybedince, ipek yolu istikameti tamamen Anadolu'ya yönelmiştir.[358] Bu da ipek ticaretiyle uğraşan tüccarın bu tarihlerde İzmir'de görünmeye başlamasına yol açmıştır.[359] Bu yeni ticaret dengesinde Fransız, İngiliz ve Hollandalı tüccarlarla tanışan kentte, özellikle İngilizler kurdukları Levant kumpanyasıyla İzmir ticaretinin hâkim unsuru haline gelmiştir.[360] Yüzyılın sonunda şehirde Anadolu'dan gelen malların ihraç edildiği taze meyve gümrüğü ve Avrupa'dan gelen emtianın ithal edildiği efrenç gümrüğü olmak üzere iki gümrük bulunuyordu. En fazla gelir elde edilen mallar günümüzde de olduğu gibi üzüm

[354] Kütükoğlu, ''İzmir'', s.520; Çadırcı, *a.g.e.,* s.74; Elena Frangakis Syrett, ''Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)'', *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?*, Der. Marie-Carmen Smyrnelis, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s.33.
[355] Kasaba, *a.g.e.,* s.11.
[356] Goffman, ''İzmir: Köyden Kolonyal'', s.163.
[357] Kütükoğlu, ''İzmir'', s.521; Goffman, *İzmir ve Levanten*, ss.4-5.
[358] Burada kastedilen Osmanlı-İran savaşlarıdır.
[359] Baykara, *İzmir Şehri*, s.94.
[360] Fikret Yılmaz, *İzmir'de 400 Yıl: İzmirli Hollandalılar ve İzmir-Hollanda Ticari İlişkileri*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, 2012, s.40; Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi,* s.88.

ve incirdi. Bunların yanında zeytinyağı, balmumu ve sabun da fazlaca üretilen mallar arasındaydı.[361]

17. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir şehri ve özellikle limanı artık bir önceki yüzyıldan farklı bir portre çiziyordu. Yabancı devletlerin konsolosluk binaları çoğalıyor, limana gelen gemi sayıları artıyor ve liman çevresinde tüccar ve gemicilerin evleri, dükkânları ve depolama mekânları belirmeye başlıyordu. Yabancı tüccarla bağlantılı olarak gerçekleşen bu değişimin yanında dikkat çeken bir diğer yenilik ise hanlar bölgesinin ortaya çıkmasıydı.[362] Kâtip Çelebi bu dönemdeki hanların sayısını 60 olarak vermiştir, yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Evliya Çelebi ise hanların sayısını 82 olarak zikretmiştir.[363] Ayrıca 300 tüccar deposu, 40 kahvehane, 20 bozahane, 70 sabunhane ve 20 deri atölyesi bulunduğunu da eklemiştir. Bu yüzyılda şehrin ticari canlılığının bizzat devlet tarafından desteklendiğini gösteren iki yeni inşa faaliyeti de vardır ki bunlar; emtianın kolay el değiştirdiği bedesten ile ihracat ve ithalatın kontrol altına alındığı gümrük binalarıdır. [364] Bu sayılar ve yenilikler de İzmir'in 17. yüzyılın sonlarına yaklaşırken çok işlek bir ticaret merkezi haline geldiğine işaret etmektedir.

İzmir'in ticaretinin canlanmasında yabancı tüccarlar kadar tercümanlar, mültezimler, idareciler, aracılar gibi pek çok başka unsur da etkin rol oynamıştır. Bu işleri yapmak isteyen pek çok gayrimüslim ve Müslüman unsurun kente akın akın geldiğinden bir önceki başlıkta söz etmiştik. Bu unsurlar içerisinde Ermeniler daha 17. yüzyılın başlarında, yerel adetleri de çok iyi bilmelerinin avantajıyla, uluslararası bir ticaret ağı oluşturmuş, servet ve siyasi gücü olan Yahudiler ise vergi mültezimliğini ellerine almışlardır.[365] Kısacası Avrupalı tüccarın İzmir'de yaptığı ticaretin aracıları Selanik'te olduğu gibi yerel Hristiyan ve Yahudi unsurlardır. Bu ticari işbirliği yüzyılın ortalarında, Osmanlı-Venedik savaşının İstanbul yolunu kapatmasıyla, Batı Anadolu'nun mallarını İzmir limanında toplamaya başlamıştır.

---

[361] Kütükoğlu, ''İzmir'', s.521.
[362] Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, ss.42-43.
[363] Münir Aktepe, ''İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi'', İ.Ü. *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 25, 1971, s. 109.
[364] Necmi Ülker, ''Batılı Gözlemcilere Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları'', *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, 1981-1982, s.328-329.
[365] Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya*, s.69.

18. yüzyıla gelindiğinde İzmir, Osmanlı piyasası çerçevesinde Anadolu kentleri içerisinde Avrupa ile ticaret bağı olan tek kenti konumuna gelmiştir.[366] Bu dönemde Avrupalı tüccarlar arasındaki dengeler de değişmeye başlamış, 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında kent ticaretinde hâkim unsur olan İngilizlerin yerini Fransız tüccarlar alırken, yüzyılın ikinci yarısında Hollandalı tüccarlar sayı bakımından her iki ülkeyi de geride bırakmıştır.[367] Dengeler yalnızca Avrupalı tüccar arasında değil, yerel unsurlar arasında da değişime uğramıştır. Dünya ticaretinde ham madde ihtiyacının artmasıyla yerel ürünlere ve özellikle pamuğa duyulan ihtiyaç, bu ürünlerin hem üretilmesinde hem de taşımacılık ve ticaretinde Rumları, 18. yüzyılın ortalarına kadar etkin olan Ermeni ve Yahudilerin önüne geçirmiştir.[368] Yine de özellikle ipek ticaretinde Ermenilerin ve perakende ticaret ile gümrük vergilerini toplamada Yahudilerin etkinliği devam etmiştir.[369] Yükselen bu ticaretin somut sonuçları ise bu yüzyılda inşa edilen ve günümüze kadar ayakta kalarak gelen pek çok hanın varlığıyla da gözler önüne serilmiştir.[370]

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İzmir limanından ihraç edilen ürünler arasında başta pamuk olmak üzere yapağı, tiftik, mazı ve palamud gibi ham maddeler; İncir, üzüm, hurma ve susam gibi gıda maddeleri; Afyon, senameki, anason ve terabentin gibi ilaç özelliği gösteren maddeler; Yemen kahvesi ve tütün gibi keyif verici maddeler ile pamuklu dokumalar, alaca, yorgan yüzü, seccade, kilim, kebe ve sabun gibi işlenmiş ürünler yer almaktadır.[371] Şehrin ithal ettiği ürünler arasında ise pamuklu, keten ve yünlü kumaşlar, kahve, şeker, çivit, baharat, madeni eşyalar, porselen ve cam ürünleri bulunmaktadır.[372] Bu yüzyılda İzmir'in uluslararası ticarette üstlendiği aracı rolüyle, şehri liman kenti statüsünden dünya kenti statüsüne taşıyan gelişmelere konu olan ticari mallar ise Ankara tiftiği, İran ipeği ve Uzak Doğu ürünleri gibi İzmir ve Batı Anadolu'ya özgü olmayan ürünlerdir.[373]

---

[366] Atilla, *a.g.e.*, s.32.
[367] Bağış, *a.g.e.*, s.14-15.
[368] Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, s.54.
[369] Ünal, *a.g.e.*, ss.96-97.
[370] Zeki Arıkan, ''İzmir ve Kemeraltı'', *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.15, 1997, s.34.
[371] Halil Sahillioğlu, ''1763'de İzmir Limanı İhracaat Gümrüğü ve Tarifesi'', *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.8, 1968, s.55; Kasaba, *a.g.e.*, s.10.
[372] Elena Frangakis Syrett, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, Çev. Çiğdem Diken, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2006, s.28-29.
[373] Yılmaz ve Yetkin, *a.g.e.*, s.53.

18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonuna kadar İzmir'in, aynı 17. yüzyılda yaşadığı gibi ikinci bir büyüme evresine geçtiği görülmektedir. Başta Avrupa sanayilerinin hammadde ihtiyacı olmak üzere, Napolyon'un ticari ablukasını kırmak İsteyen İngilizler için de Osmanlı ülkesinin Rumeli eyaletleri ve Ege kıyısının bir çıkış yolu olması İzmir'in ikinci büyümesinde etkilidir.[374] Bu büyümeye etkisi tartışmasız bir diğer unsur ise yerel aracılardır. Özellikle tezimizin de zaman sınırları içerisinde kalan 1845-1876 yılları arasında ticaretin büyümesini kolaylaştıran ve kârın çoğuna sahip olanlar aracılardır. Bunlar içerisinde pek çok düzenleme ve yasaklama mevcut olmasına rağmen Avrupa devletleri himayesine girerek ticaret yapan tüccarlar da vardır. 1812 yılında İzmir'de himayeyle ticaret yapan gayrimüslim tüccar sayısı 130 olarak tespit edilmiştir.[375] Yerel aracıların ve özellikle de Rumların etkinliklerinin artmasının sebebi ise, Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikalarıyla yönetici âyanın ekonomik ve toplumsal gücünü kırması gösterilmiştir.[376]

Ekonomi çarkının başına geçen Gayrimüslim aracılar, 1838 ticaret anlaşmasının getirdiği serbestliklerle de Avrupa endüstri ürünlerinin İzmir'e girmesi ve dağılmasında öncülük etmişlerdir. Onların bu girişimini kolaylaştıran başka bir gelişme ise İzmir-Aydın demiryolu hattının 19. yüzyılın ikinci yarısında açılmasıdır. Bu hat, kenti hem Batı Anadolu'ya bağlayarak ihraç ürünlerinin değerini arttırmış hem de Avrupa sanayi ürünlerinin dağıtımını kolaylaştırarak kapitalist anlayışın yavaş yavaş yerleşmesine zemin hazırlamıştır.[377] Bahsi geçen bu ithal ürünlere örnek vermek gerekirse karabiber ve tarçın gibi baharatlar, kâğıt, takke, başlık, seramik, kahve, şeker, saat, dürbün, madenler, cam, ayna, tuhafiye eşyaları ve teneke kutu gibi maddeler sayılabilir.[378]

Avrupa vapurlarının gelmesi, 1830-1840'lı yıllarda Doğu Akdeniz'de telgraf hatlarının kurulması, 1856-1866 yılları arasında Aydın-İzmir demiryolu hattının açılması ve 1869'da liman inşaatı, İzmir pazarının istikrarsızlığını ortadan kaldırarak büyüyüp gelişmesinde etki eden gelişmeler olmuştur.[379] İstikrarsızlığın ortadan kalkması Batılı tüccarların kente yatırım yapmasını sağlamış, şehrin fiziksel görünümünü de

[374] Kasaba, *a.g.e.*, ss. 8-9; Frangakis Syrett, *a.g.e.*, s.42.
[375] Bağış, *a.g.e.*, ss.88-90; Kasaba, *a.g.e.*, s.16; Frangakis Syrett, *a.g.e.*, s.35.
[376] Goffman, ''İzmir: Köyden Kolonyal'', s.153.
[377] Atilla, *a.g.e.*, s.55.
[378] Küçükkalay, *a.g.e.*, s.38.
[379] Frangakis Syrett, *a.g.e.*, ss.46-51.

değiştirecek büyük konaklar ve malikâneler yaptırarak yerleşmelerinin önünü açmıştır.[380] Levantenler olarak adlandırılan bu grup, aynı zamanda şehir ekonomisinin ve kültürel yaşamının da şekillenmesinde büyük bir rol oynamışlardır.[381]

4. İzmir'de Tüketim

İzmir, bir liman kenti olmasının yanında özellikle 18. yüzyıldan itibaren yalnızca başkenti besleyen bir depo görünümünden sıyrılarak, Doğu Akdeniz'in Avrupa-Asya arasındaki ticaretinde önemli bir metropol kentine dönüşmesi sebebiyle, tezimizde alınan örnek şehirlerden biridir.[382] Şehir ekonomisi başlığında da değinildiği üzere kentin bu dönüşümü, hem Avrupa sanayi mallarının piyasayı istilası hem de Avrupalı tüccarların yerleşmesi bağlamında sosyal ve kültürel değişime de zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılla sınırlı olarak ele aldığımız İzmir şehrinin de tüketim alışkanlıkları tereke defterleri özelinde incelenmeye çalışılmıştır. Ancak bu inceleme tarih sınırlandırması bakımından diğer şehirlerden daha az kapsayıcıdır. Çünkü İzmir şehrine ait Şer'iyye sicillerinin 1850'lerden öncesi maalesef mevcut değildir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve 1853-1879 yılları arasına tarihlenen 9 İzmir sicili tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 9 sicil içerisinde 332 kişinin tereke kaydına ulaşılmıştır. Bunların da 123'ü kadın 209'u ise erkektir.

Tablo 11: 1853-1879 arasında 9 sicilden elde edilen 332 terekenin cinsiyet dağılımı[383]

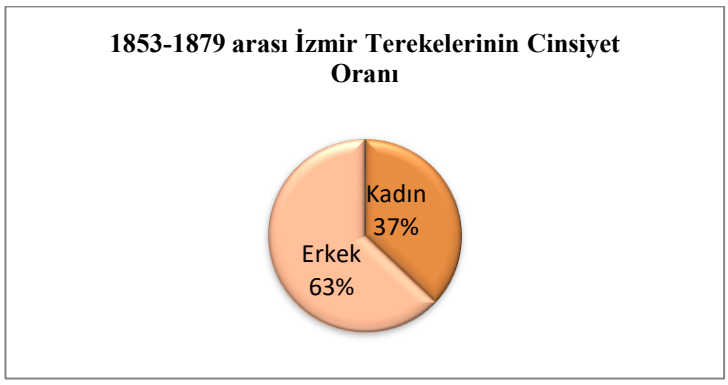

[380] Goffman, ''İzmir: Köyden Kolonyal'', s.161.
[381] Frangakis Syrett, *a.g.e.*, s.47.
[382] Necmi Ülker, *The Rise of Izmir, 1688-1740*, The University of Michigan, 1974, pp. 153-154; Kasaba, *a.g.e.*, ss.2-3; Goffman, *İzmir ve Levanten*, ss.67-68; Frangakis Syrett, *a.g.e.*, s.27.
[383] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat Şeriyye Sicilleri Defterleri (MŞH. ŞSC.d.), İzmir Sicilleri (İZŞS), No.2; No.3; No.10; No.11; No.16; No.19; No.24; No.28; No.32. İzmir sicilleri sonrasında İZŞS. kısaltmasıyla verilecektir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere erkek terekeleri kadın terekelerinden %26 daha fazladır. Tespit edilen terekelerin büyük çoğunluğu Müslüman tebaaya aittir, 332 terekenin yalnızca 35'inin gayrimüslim tebaaya ait olduğu görülmüştür. Tereke kayıtlarından ayrıca incelediğimiz dönemde 16 mahalle ve 53 meslek grubu tespit edilmiştir. Diğer şehirlerde de olduğu gibi İzmir'de de bu mahalle ve meslekler elbette bizim tespit ettiklerimizle sınırlı değildir.

Çalışmamızda uyguladığımız nicel veri analizi için İzmir tekelerinin zaman aralığını oluşturan 1853-1879 yıllarını, sicil sayısını ve kapsadığı yılları da gözeterek, 1853-1857, 1858-1869 ve 1870-1879 olacak şekilde üç döneme ayırarak incelmeye tabi tuttuk. Yine her dönemin terekelerini de sahip olduğu servete göre dört gelir grubuna ayırarak tespit ettiğimiz eşyaların yaygınlık ve yenilik durumlarını ortaya koymaya çalıştık.

a. 1853-1857 Yılları Arasında İzmir'de Tüketim Alışkanlıkları

1853-1857 yılları arasını kapsayan 2, 3 ve 10 numaralı defterlerde toplamda 64 kişinin tam tereke kaydı tespit edilmiştir. Bunların 21'i kadın 43'ü ise erkek terekesidir. 64 terekeden elde edilen malların analizi için belli başlıklar altında gruplandırma yoluna gidilmiştir. İlk olarak kullanılan malların yaygınlık ve ulaşılabilirlik durumunu tespit edebilmek adına tereke sahipleri gelir durumlarına göre gruplandırılmıştır. Buna göre tereke değerleri 1.000 kuruştan az olanlar, 1.000 ve 20.000 kuruş arası olanlar, 20.000 ve 40.000 kuruş arası olanlar ile son olarak 40.000 kuruşun üzerinde olanlar şeklinde dört gruba ayrılmıştır.

Tablo 12: 1853-1857 yılları arasında İzmir'de gelir gruplarının dağılımı[384]

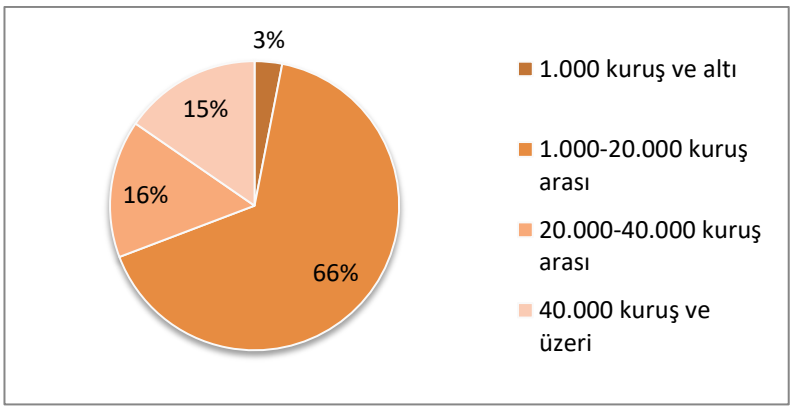

[384] *İZŞS.*, 2; 3;10.

Tablo 2'de görüleceği üzere orta gelir grubuna ait kişilerin çokluğu, 1853-1857 yılları arasında İzmir'in sakinlerinin çoğunlukla iyi halli insanlar olduğunu bizlere göstermiştir. Terekelerden elde edilen bu verilere göre 64 kişinin 2'si 1.000 kuruşun altında, 43'ü 1.000-20.000 kuruş arasında, 10'u 20.000-40.000 kuruş arasında ve son olarak 10'u da 40.000 kuruştan fazla bir servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. İlk dönem için incelediğimiz terekelerden elde ettiğimiz eşya verileri gruplar halinde tablo olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 13: 1853-1857 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları[385]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yastık	49	723	**Zarf**	19	133
Yorgan	49	159	**Tepsi**	18	28
Sandık	48	85	**İbrik**	17	25
Şilte	40	105	**Tencere**	15	44
Boğça	33	74	**Kaşık**	15	99
Çarşeb	32	125	**Tas**	14	37
Saat	30	41	**Kazgan**	14	21
Kilim	28	44	**Sahan**	13	81
Seccade	28	44	**Tabak**	10	36
Minder	25	141	**Sini**	9	17
Havlu	24	83	**Fincan**	9	53
Döşek	23	59	**Tabe**	8	9
Ma'kad	21	86	**Güğüm**	8	8
Uçkur	20	88	**Kâse**	6	12
Peşgir	17	62	**Sabun**	5	5
Ayniye/Mir'at	15	18	**Kahve Değirmeni**	5	6
Çevre	12	86	**Şişe**	5	22
Makrame	11	47	**Bardak**	4	47
Kaliçe	11	22	**Gıda**	4	222
Peştamal	10	17	**Kahve**	3	62
Çekmece	10	13	**Bakraç**	2	7
Sandalye	10	80	**Billur**	2	6
Buhurdan	9	11	**Zemzemiye**	2	2

[385] *İZŞS*., 2; 3;10.

Şamdan	9	18	**Çay Takımı**	2	3
Keçe	7	14	**Kahve Takımı**	2	2
Tirapze	6	7	**Saka Takımı**	1	1
Fener	6	7	**Kahve Kutusu**	1	1
İskemle	5	13	**Küp**	1	3
Perde	5	35	**Rende**	1	1
Namusiye	4	4	**Çanak**	1	2
Dolap	4	5	**Kavanoz**	1	1
Post	3	9			
Ziya	3	3			
Seki	2	2			
Makas	2	4			
Kanepe	1	7			
Battaniye	1	1			
Masa	1	1			
Halı	1	1			
Mum	1	1			
Rahle	1	1			
Kerevet	1	1			
Soba	1	4			
Lamba	1	1			
Ateş Küreği	1	1			

Tablo 14: 1853-1857 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar[386]

Giyim ve Süs Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Şalvar	48	170	**Tüfenk**	37	57
Gömlek	48	280	**Çubuk Takımı**	26	98
Entari	45	482	**Kelam-ı Kadim**	14	23
Kürk	36	65	**Bıçak**	11	25
Yelek	32	121	**Tesbih**	9	15

[386] *İZŞS.*, 2; 3; 10.

Sarık	26	121	**Kılınç**	9	13
Mintan	25	64	**Nargile**	7	14
Cübbe	25	44	**Cariye**	7	9
Şal	25	66	**Altın**	7	38
Yüzük	23	45	**Kitap**	7	76
Kuşak	20	42	**Gergef**	6	6
Don	19	66	**Duhan**	6	7
Fes	19	254	**Fener**	6	7
Aba/Abani	18	30	**Gözlük**	5	10
Ferace	18	26	**Kese**	4	5
Libade	16	49	**Dürbün**	3	3
Yazma	14	122	**Silahlık**	3	3
Örtü	13	33	**Gulam**	3	4
Hırka	12	19	**İngiliz lirası**	2	12
İç Donu	12	33	**Kama**	2	2
Peçe	12	13	**Enfiye Kutusu**	2	2
Bilezik	11	47	**Tabla**	2	4
Yemeni	11	39	**Şemsiye**	1	1
Dizlik	11	38	**Takatuka**	1	1
Hamam Takımı	9	12	**Divit**	1	1
Pabuç	8	9	**Fişenk**	1	1
Çorap	8	13	**Barut**	1	1
İhram	8	14	**Eğer**	1	3
Pantolon	6	34	**Gaşiye**	1	2
Setre	6	19	**Bargir**	1	1
Fanila	5	7	**Katır**	1	1
Kumaş	5	270	**İmame**	1	1
Boyun Bağı	5	8	**Öküz**	1	4
Gözlük	5	10	**İnek**	1	4
Mesh/Mest	4	10	**Tönbeki Kutusu**	1	1
Kukuleta	4	4	**Pala**	1	1
Ceket	4	8	**Araba**	1	1
Yağmurluk	3	3	**Balta**	1	7
Tülbent	3	13			

Küpe	3	3			
Çember	2	4			
Başlık	2	4			
Kemer	2	2			
Çarşaf	2	3			
Mendil	2	4			
Kaput	2	2			
Kaban	1	1			
Libas	1	1			
İçlik	1	2			
Hato	1	1			
Yaşmak	1	2			
Eldiven	1	1			
Kundura	1	2			
Çetik	1	1			
Terlik	1	1			
Külah	1	1			
Önlük	1	1			
Şemsiye	1	1			

Tereke sahiplerinin %3'ünü oluşturan alt gelir grubunun sahip olduğu eşyalar, incelenen dönemde yaygın kullanım gösteren mallar hakkında bilgi vermektedir. Bu gruba dâhil 2 tereke sahibinin ikisi de kadındır. %66 oranıyla 1.000-20.000 kuruşluk değere sahip terekesi bulunan 43 kişinin ise 16'sı kadın 27'si erkektir. Tereke sahiplerinin %16'sını oluşturan 20-40.000 kuruş arası tereke değerine sahip 10 kişinin ise 2'si kadın 8'i erkektir. Son olarak %15 oranıyla 40.000 kuruştan fazla bir gelire sahipken vefat eden üst gelir grubuna ait 10 terekenin de 2'si kadın 8'i erkek terekesidir. Selanik sicillerinde de olduğu gibi İzmir'de de tereke sahiplerinin gelir durumu fark etmeksizin genelde aynı mahallelerde yaşadığı görülmektedir. Hatta gayrimüslimlerin ağırlıkla yaşadığı mahallelerde Müslüman terekelerine de rastlanmaktadır İncelenen dönemde tespit edilen mahalleler ise şunlardır; Selatinoğlu, Kasap Hızır, Mahalle-i Cedid, Cami-i Atik, Kefeli, Mir Ali, Hatuniye, Hasan Hoca, Pazar Yeri, Şeyh Cedid, Ali Reis ve Faik Paşa mahalleleri. Cami-i Atik ve Hatuniye mahalleleri terekelerin yarısından fazlasının bulunduğu mahallelerdir. Kasap Hızır Mahallesi ise hem gayrimüslim hem de Müslüman terekelerinin tespit edildiği mahalleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tereke

sahiplerinin meslekleri ise sırasıyla; Çukacı, oduncu, imam, fesçi, manifaturacı, terzi, debbağ, mısırcı, bıçakçı, ketenci, bakkal, urgancı, berber, ipekçi, semerci, asker (yüzbaşı ve miralay), tamburcu ve kutucudur. Tereke sahipleri çoğunlukla esnaf sınıfına mensup kişilerdir. Memur ve asker olan yalnızca 4 tereke sahibi vardır.

Tablo 3'te görüleceği üzere yastık, minder, döşek, şilte, yorgan, çarşeb, ma'kad, kilim, seccade ve sandık çoğunluğun sahip olduğu yaygın oda eşyaları arasındadır. Bu mallar, terekelerin geneli göz önünde bulundurulduğunda çoğunlukla herhangi bir özellik belirtilmeden kaydedilmiştir. Özellik belirtilen mallara ise genellikle üst gelir grubuna dâhil kişilerin terekelerinde rastlanmıştır. Örneğin yastık için belirtilen özellikler arasında canfes, kadife, hasır, arma ve sim işlemeli, koltuk, sırmalı ve tülbent yer almıştır. Yastığın yanında minder ve şilte gibi içi doldurulan mallarda kullanılan malzemeler ise yün, saman ve ottur. Yorgan, ma'kad, kilim ve seccade ise diğerlerinden farklı özelliklerle kaydedilmiştir. Yorgan telli, selimiye, örme ve Bursakâri özellikleriyle tanımlanırken ma'kad çuka, seccade Kudüskâri ve kilim Türkmen ve dokuma özellikleriyle beraber yazılmıştır.

Her gelir grubunda bulunabilen ancak az rastlanan oda eşyaları arasında battaniye, kaliçe, halı, keçe, namusiye, post ve perde sıralanabilir. Bunlardan özelliği belirtilen yalnızca perdedir ki o da pencere ve kapı gibi nerede kullanıldığıyla ilgilidir. Aydınlatma aracı olarak kullanılan eşyalar arasında ise mum, ziya, şamdan ve lamba yer alır. Bu eşyaların özellikleri bulunmadığı gibi lamba dışında hepsi her gelir grubunda bulunabilen eşyalardır. Lamba ise yalnızca bir gayrimüslim terekesinde kaydedilmiştir. Buradaki lamba elbette gazyağı ile kullanılan aydınlatma aracıdır ki Osmanlı toplumuna gelişinin 1860'lardan sonra olduğu kabul edilir.[387] Oda eşyaları içerisinde araştırmamız kapsamında özellikle ilgilendiğimiz eşya grubu ise mobilyalardır. Çünkü çoğunluğu yeni ve Avrupa menşeli eşyalardır. İncelediğimiz bu ilk dönem içinde tespit edilen mobilyalar çekmece, iskemle, sandalye, kerevet[388], dolap, kanepe[389], seki ve masadır[390].

[387] Özlem Oral, *Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İç Mekân İthal Aydınlatma Eşyaları*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.92

[388] Oturmak veya yatmak için yüksekçe ve eğreti yer. Şemseddin Sami, ''Kerevet'', *Kamus-ı Türki*, s. 1160. Ayrıca Şemseddin Sami bu kelimenin kökenini Rumca Olarak vermiştir.

[389] Arkalı ve iki yanlı bütün sedir. İki üç kişi oturacak kadar uzun koltuk. Şemseddin Sami, ''Kânâpe'', *Kamus-ı Türki*, s.1040. Ayrıca Şemseddin Sami bu kelimenin kökenini Fransızca olarak vermiştir.

[390] Yemek yemeğe mahsus banko, alafranga sofra, terapze. Şemseddin Sami, ''Mâse'', *Kamus-ı Türki*, s.1258. Ayrıca Şemseddin Sami bu kelimenin kökenini Latince olarak vermiştir.

Çekmece, dolap ve seki daha önceden de kullanılan eşyalar olmasının yanında, Frenkâri özelliğiyle kaydedilmelerinden dolayı, bunların Avrupa menşeli olduğu anlaşılmıştır. Oda mefruşatı olarak belirtilen masa, kanepe, kerevet ve sandalyenin hâlihazırda Avrupai eşya olmalarının yanında, masa ve sofra özelliğiyle kaydedilen iskemle de yeni tüketim eşyası olarak karşımıza çıkmıştır. Arkalıklı iskemle ve sandalye sözcüklerinin çoğu zaman belgelerde birbirinin yerine kullanıldığı bilinmekle beraber, terekelerde sandalye kelimesi açık bir şekilde yazıldığından dolayı, ayrı eşyalar olarak değerlendirme yapılmıştır.[391] Mobilya olarak nitelendirmediğimiz ancak yeni olan son oda eşyaları ise soba[392], ayine ve saattir. Mir'at yani ayna Osmanlı toplumunda kullanılan batılı bir ürün olsa da incelediğimiz dönem bakımından yeni bir eşya değildir. Her gelir grubundan kadın ve erkeğin sahip olduğu bir eşya olduğu terekelerde tespit edilmiştir. Soba yalnızca tek bir kadın terekesinde karşımıza çıkarken tereke sahiplerinin neredeyse yarısının terekesinde bulunan saatin, yeni ve Avrupa menşeli olmasına rağmen, yaygın bir eşya olduğu görülmüştür. Saatin özellikleri arasında ise İngilizkâri, Fransızkâri, köstekli, altın, çalar, basmalı ve oturtmalı ifadeleri yer almıştır.

Tablo 3'te yer alan mutfak eşyalarına bakıldığında çoğunluğun kullandığı denilebilecek bir eşyanın mevcut olmadığı görülür. Bunun sebebi, Selanik ve İstanbul terekelerinde de görüldüğü üzere, mutfak eşyalarının genellikle kadın terekelerinde yer alması ve bu döneme ait kadın tereke sayısının yalnızca 4 kişiyle sınırlı kalması olabilir. Çoğunlukla erkek terekelerinde yer alan ve terekelerin dörtte birinde bulunan eşyalar ise tencere, sahan, tepsi, tas, ibrik, kazgan, zarf ve kaşıktır. Bunlar kebir ve sagir diye boyutlarını belirten, maden, bolat, nühas, bakır ve sim diye yapıldıkları malzemeyi belirten ve kuzu, çorba, sofra, kadayıf, kahve, çay ve hoşaf gibi kullanım amaçları belirtilen çeşitli özelliklerle kaydedilmiştir. Bu grup eşya içinde Batı menşei olarak tanımlananlar ise madeni kaşıklar ve Frenkâri çay özelliğiyle kaydedilen ibriktir. Çayın Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanması geç tarihlidir. Çay daha önce toplum genelinde bilinen bir bitki olsa da 1857 yılında Hacı Mehmet Arif Efendi tarafından yayınlanan *Çay Risalesi*'nin giriş bölümünde otuz yıldır tiryakisi olunduğu beyanından yola çıkarak,

[391] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.159.

[392] Bir oda veya sâle ve matbahın içine konup derununde ateş yanan ve dumanı bir sac boru ile dışarıya çıkarılan kap ki envai olur: çini, sac, dökme soba. Şemseddin Sami, ''Soba'', *Kamus-ı Turki*, s.837. Ayrıca Şemseddin Sami bu sözcüğün kökeninin anlaşılamadığını belirtmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre soba kelimesi dilimize Macarca şömine, duvara entegre edilmiş ocak demek olan ''szoba'''dan geçmiştir.

yaygınlık kazanmasının 19. yüzyılın başlarında olduğu anlaşılmaktadır.[393] Kaşık Osmanlı toplumunun kullandığı en eski sofra aleti olmasının yanında madeni özelliğiyle kullanılmaya başlanması 19. yüzyılın ikinci yarısından itibarendir.[394]

Mutfak eşyaları arasında geri kalan mallardan bizim için önemli olanları billur, bardak, tabak, kâse ve çay takımlarıdır. Billurun kendisi dışında bardak, tabak ve kâse de bu özellikle kaydedilmiştir. Cam bu yüzyıl için yeni bir ürün değildir. Yapılan incelemelere göre Osmanlı piyasasında camcılık bir sanat dalı olarak desteklenmiş ve meslek olarak da faaliyeti 16. yüzyıla kadar tarihlenmiştir. Ancak camın hassas bir yapıya sahip olması sebebiyle daha çok sanatsal anlamlara vurgu yapan şişe, kavanoz, gülabdan ve vazo gibi eşyalarda kullanımı tercih edilmiştir. Tabak, bardak, kâse ve fincan gibi gündelik eşyalarda kullanımının yaygınlaşması 18. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere, Hollanda ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinden cam ürünlerin ithalatının artması ve 19. yüzyılın başlarında, sanayi devriminin de etkisiyle başlayan fabrikalaşma faaliyetleriyle Beykoz cam ve billur Fabrika-i Hümâyun'un kurulmasıyla olmuştur.[395] Çay takımı ise hem daha önce bahsettiğimiz üzere çayın yeni bir tüketim malı olması hem de Frenkâri özelliği sebebiyle Avrupa menşeli mallar arasında kabul edilmiştir. Tabloda mutfak eşyaları içerisinde bazı gıda maddeleri de listelenmiştir. Bunlar içerisinde İzmir'in ihracat kalemlerinden üzüm, incir, zeytinyağı ve pirinç olduğu gibi kahve ve şeker gibi ithalatın en çok yapıldığı gıdalar da yer alır.[396] Makaron adıyla kaydedilen madde ise her ikisi için de kullanıldığından ya makarna ya da tütünün sarıldığı sigara kâğıdı olma ihtimali vardır. Ancak her ikisi de son dönemde Osmanlı toplumunun kullanımına girdiğinden yeni bir tüketim maddesi olduğu söylenebilir.

Tablo 4'te yer alan giyim ve süs eşyaları içerisinde yaygın kullanım gösterenler kürk, cübbe, mintan, entari, şalvar, gömlek, yelek, sarık, şal ve yüzüktür. Bunlar içerisinden de kürk, cübbe, mintan, entari, şalvar, gömlek ve yelek boylarına göre uzun ve kısa, malzemenin durumuna göre cedid ve köhne olarak nitelendirildiği gibi kullanılan

[393] Emiroğlu, *a.g.e.,* s.362.
[394] Özge Samancı, ''Alaturka'dan Alafranga'ya: 19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfaklarında Kullanılan Araç ve Gereçler'', *Türk Mutfağı,* Ed. A. Bilgin. Ö. Samancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008, s.318.; Özer, *a.g.e.,* s.280.
[395] Yasin Yıldız ve Gökşen Canıyılmaz, ''Osmanlı Devleti'nde Cam İmalatı ve Beykoz Cam ve Billur Müzesi'', *Milli Saraylar*, 2021, S.21, s.31; Nurşen Özkul Fındık, ''Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi'', *Dinî Araştırmalar,* 2007, C.10, S.28, s.171-172.
[396] Küçükkalay, *a.g.e.,* s.65.

malzeme bakımından da çuka, abani, çitari, canfes, merinos, tülbent, basma, selimiye ve altıparmak gibi kumaşlarla özellikleri kaydedilmiştir. Başa takılan sarık ve şalın ise bu kumaş özelliklerinin yanında siyah, beyaz ve yeşil olarak renkleri de belirtilmiştir. Bu eşya grubu içerisinde bizim için önemli olanlar entari, şalvar, gömlek ve şaldır. Çünkü bu eşyalar, yeni ve ithal olduklarını belirten kumaş özellikleri ile beraber kaydedilmiştir. Selimiye ve merinos kumaşlardan Selanik başlığı altında bahsetmiştik. Bu kumaş türlerinin yanında gömlek ve şal Frenkâri özelliğiyle Avrupai eşyalar arasında yer almıştır. Frenk gömlekten kasıt kolalı gömlek ve Frenk şaldan kasıt da boyun bağı olarak tabir edilen eşyalar olup, her ikisi de 1860'lardan sonra Osmanlı toplumunda kullanılmaya başlanmıştır.[397] Bir süs eşyası olan yüzük ise yapıldığı değerli madenlerle; zümrüt, elmas ve altın gibi özelliklerle kaydedilmiştir.

Giyim ve süs eşyalarının içerisinde yaygın kullanım denilebilecek bir düzeye ulaşmayan ancak ithal kumaşlarla üretilmiş ya da kendisi ithal edilmiş ürünler çoğunlukta olduğu görülmüştür. Osmanlı toplumu için yeni ve batılı sayılabilecek bu eşyalar arasında kaput, sako, kaban, ceket, çarşaf, setre, pantolon, fanila, kemer, fes, boyun bağı ve kundura yer alırken, halihazırda kullanılan ancak ithal malzemeden üretilenleri ise hırka, libade, ferace, yağmurluk ve kuşaktır. Kaput, sako, hırka, libade, ferace, setre, pantolon ve kuşak genellikle çuka ve merinos kumaş özelliğiyle kaydedilmiştir. Bu iki kumaş hariç ceket serhatlı ve kadife libade Şamkâri, çarşaf Mısırkâri ve Arapkâri, yağmurluk Frenkâri, ve pantolon kaşmir özelliğiyle kaydedilmiştir. En fazla özellikle kaydedilen giyim eşyası ise festir ki özellikleri arasında al, kırmızı, Frenk, Tunus, Fransız, Ali gürani ve püsküllü çeşitleri yazılmıştır.

Şahsi eşyalar grubu içerisinde çoğunluğun kullanımında olduğunu söyleyemesek de sahip olan kişi sayısı ve gelir grubu düşünüldüğünde yaygın kabul edilebilecek eşyalar çubuk ve takımları ile tüfenk çeşitleridir. Çubuk takımları ve tüfenkler eski alışkanlıklara ait eşyalar olsa da tüfenklerin bazı çeşitleri yeni ve Avrupai mallardır. Frenkâri piştov ve Frenkâri filinta[398] buna örnek olarak verilebilir. Dürbün ve araba ise yeni ve Avrupai eşyalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eşyaların tamamı orta ve üst gelir grubuna dâhil kişilerin terekelerinde yer almıştır. Arabalar ise yalnızca erkek

[397] Özer, *a.g.e.,* s.33.
[398] Kısa avcı tüfeği. Şemseddin Sami, ''Filinta'', *Kamus-ı Türkî*, s.1004. Ayrıca Şemseddin Sami kelimenin kökenini İngilizce olarak vermiştir.

terekelerinde kaydedilmiştir. Arabalar Lale Devri'nde Osmanlı toplumuna giren yeni vasıta araçlarıydı.[399] Ancak terekelerde herhangi bir özellik ve ayrıntı belirtilmeden kaydedildiğinden buradaki arabadan kastedilenin hangi tür olduğu belirlenememiştir.

Şahsi eşya grubu içerisinde yer alan kitaplar oldukça çeşitlilik göstermektedir. Dini içerikli kitaplar orta ve üst gelir grubunda hem kadın hem de erkek terekelerinde görülebilirken, Edebi kitaplar yalnızca erkek terekelerinin orta ve üst gelir grubunda, tarihi kitaplar ise yalnızca üst gelir grubunda yer alan bir erkek terekesinde karşımıza çıkmıştır. Dini kitaplar içerisinde Kelam-ı Kadim ve Mushaf-ı Şerif kadın terekelerinde yer almıştır. Baki Divanı, Münşaât ve İzzet Divanı edebi eserler olarak karşımıza çıkarken, Capon Tarihi ve İskender Tarihi tarih kitapları arasında bulunmuştur.

b. 1858-1869 Yılları Arasında İzmir'de Tüketim Alışkanlıkları

1858-1869 yılları arasını kapsayan 11, 16 ve 19 numaralı defterlerde toplamda 108 kişinin tam tereke kaydı tespit edilmiştir. Bunların 34'ü kadın 74'ü ise erkek terekesidir. Tespit edilen 108 terekenin sahip olduğu değerlere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 15: 1858-1869 yılları arasında İzmir'de gelir gruplarının dağılımı[400]

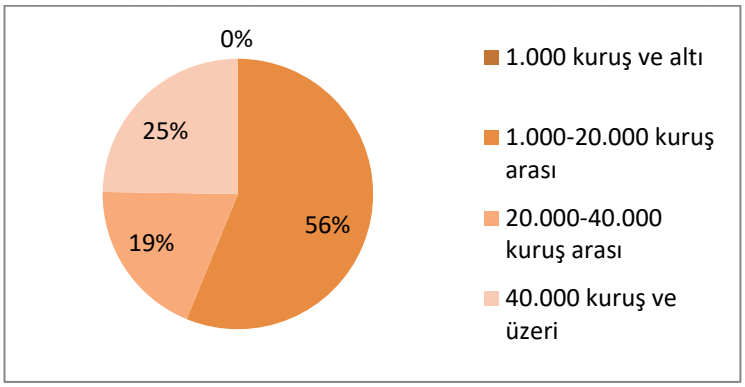

1858-1869 yılları arasında İzmir şehrinde incelenen 108 kişinin terekesinden elde ettiğimiz verilere göre, toplam sayı içerisinde 62'si 1.000-20.000 kuruş arasında, 20'si 20.000-40.000 kuruş arasında ve 26'sı 40.000 kuruştan fazla servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. 1.000 kuruşun altında kalan bir servete sahip kimse tespit edilememiştir. İkinci dönem için incelediğimiz terekelerde tespit edilen eşyalar gruplar halinde tablolarda verilmiştir.

[399] Özer, *a.g.e.*, s.185.
[400] *İZŞS.*, 11; 16; 19.

Tablo 16: 1858-1869 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu ev eşyaları[401]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yastık	88	1295	**Tencere**	41	212
Yorgan	81	246	**Tabak**	40	319
Sandık	67	111	**İbrik**	39	90
Minder	65	264	**Sahan**	38	314
Şilte	62	156	**Tepsi**	37	93
Saat	59	145	**Kazgan**	36	52
Döşek	55	168	**Tas**	34	133
Kilim	50	120	**Kaşık**	33	459
Seccade	46	99	**Zarf**	30	240
Ma'kad	45	97	**Tabe**	23	173
Çarşeb	43	239	**Fincan**	22	186
Boğça	42	160	**Güğüm**	19	32
Havlu	39	256	**Kase**	15	40
Mir'at	39	61	**Bardak**	13	1008
Şamdan	36	88	**Billur**	12	54
İhram	29	51	**Kahve Değirmeni**	10	73
Çekmece	24	35	**Şişe**	8	37
Sandalye	19	198	**Cezve**	6	193
Perde	18	105	**Sini**	6	6
Peşgir	16	161	**Gıda**	5	19
Kutu	15	62	**Bakraç**	4	4
İskemle	15	30	**Kahve**	4	8
Hamamiye	15	28	**Zemzemiye**	4	4
Peştamal	15	81	**Matara**	3	3
Dolap	15	24	**Semaver**	3	3
Halı	13	27	**Teneke**	3	3
Örtü	13	37	**Kavanoz**	3	103

[401] *İZŞS*., 11; 16; 19.

Buhurdan	9	10	**Çay Takımı**	2	2
Makrame	9	40	**Tuzluk**	2	3
Tirapze	8	13	**Kahve Takımı**	2	2
Kerevet	7	13	**Kahve Kutusu**	2	13
Namusiye	6	9	**Saka Takımı**	1	1
Fener	6	13	**Şekerlik**	1	1
Hasır	6	10	**Şarap**	1	5
Masa	3	11	**Çömlek**	1	20
Tabure	3	10	**Çanak**	1	1
Kanepe	3	7	**Maşrapa**	1	1
Sepet	2	14			
Soba	2	2			
Avize	2	2			
Keçe	2	2			
Karyola	2	2			
Battaniye	2	3			
Cibinlik	1	1			
Mum Takımı	1	2			
Çevre	1	6			
Gardrop	1	1			
Oda Takımı	1	2			
Yatak	1	1			

Tablo 17: 1858-1869 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar[402]

Giyim ve Süs Eşyaları	**Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı**	**Eşyanın Toplam Sayısı**	**Şahsi ve Diğer Eşyalar**	**Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı**	**Eşyanın Toplam Sayısı**
Gömlek	75	364	**Çubuk Takımı**	44	124
Şalvar	74	237	**Tüfenk**	38	59
Entari	72	516	**Kitap**	37	245

[402] *İZŞS*., 11; 16; 19.

Kürk	57	112	**Bıçak**	23	108
Şal	46	72	**Kılınç**	21	28
Yelek	45	171	**Nargile**	12	21
Mintan	37	145	**Kese**	12	77
Uçkur	36	235	**Silahlık**	8	8
İç Donu	35	157	**Dürbün**	5	6
Yüzük	31	58	**Cariye**	5	5
Fes	31	91	**Kama**	4	21
Hırka	29	73	**Tabanca**	4	5
Kuşak	28	169	**Duhan**	4	5
Ferace	24	62	**Tabla**	3	35
Pabuç	24	50	**Sabun**	3	3
Libade	21	140	**Tavla**	2	2
Sarık	21	55	**At**	2	4
Kumaş	20	234	**Berber Takımı**	2	2
Dizlik	20	43	**Çakmak**	2	6
Çorap	18	156	**Müzik Aleti**	1	1
Kemer	14	49	**İngiliz Parası**	1	1
Küpe	14	14	**Tesbih**	1	1
Bilezik	13	15	**Gaz Yağı**	1	1
Setre	13	49	**Tasvir**	1	9
Don	12	30	**Hançer**	1	1
Pantolon	12	36	**Çakı**	1	9
Fanila	9	20	**Cüzdan**	1	1
Abani	8	18	**Araba Takımı**	1	1
Cepken	8	86	**Kâğıt**	1	12
Başlık	7	35	**Defter**	1	20
Yazma	6	36	**Kalem**	1	17
Yaşmak	6	7	**Yazı Takımı**	1	1
Boyun Bağı	5	15	**İspirto**	1	1
Ceket	5	7	**İskambil**	1	1

			kâğıdı		
Cübbe	4	6	**Dama Tahtası**	1	1
Kukuleta	4	4	**Çiçeklik**	1	1
Terlik	4	4	**Enfiye Kutusu**	1	1
Kundura	3	4			
Çizme	3	3			
Şemsiye	3	6			
Gözlük	3	14			
Bolka	2	5			
Yemeni	2	8			
Palto	2	2			
Yağmurluk	1	1			
Namaziye	1	4			
Çetik	1	1			
Potin	1	1			
Ayakkabı	1	1			
Kaftan	1	2			
Eldiven	1	1			
Kaput	1	1			
Tozluk	1	3			
Arakiyye	1	2			
Çarık	1	1			
Peçe	1	1			

1858-1869 yıllarını kapsayan ikinci dönemde de tereke sahiplerinin en fazla sahip olduğu eşyaların oda ve giyim eşyalarıyla bir takım mutfak gereçleri olduğu tespit edilmiştir. %56'lık bir oranla ve 62 kişiyle bu dönemde de 1.000-20.000 kuruş arasında yer alanların ortalama gelir seviyesini belirlediği görülmüştür. Gelir durumu fark etmeksizin tereke sahipleri sırasıyla; Hatuniye, Cami-i Atik, Kefeli, Mahalle-i cedid, Ali Reis, Faik Paşa, Mir Ali, Selatinoğlu, Kasap Hızır, Pazaryeri, Şeyh ve Hasan Hoca Mahallelerinde ikamet ederken hayatlarını kaybetmiştir. Cami-i Atik Mahallesi en fazla

kişinin yaşadığı mahalle olurken, Kasap Hızır Mahallesi yalnızca gayrimüslimlerin terekelerinin kaydolduğu mahalle olmuştur. Tereke sahiplerinin mesleklerinin de mahalleleri gibi çeşitlilik arz ettiği görülmüştür. Bunlar da oduncu, hırdavatçı, uncu, zaptiye şefi, terzi, asker, iplikçi, semerci, balcı, kethüda, berber, manifaturacı, haffaf, bezzaz, bağcı, çömlekçi, keresteci, bakırcı, kutucu, bardakçı, helvacı, kâtip, urgancı, kâğıtçı, imam, fesçi, müderris, duhancı ve vali olarak kaydedilmiştir.

Tablo 6'yı incelediğimizde, 1858-1869 yılları arasında listelenen oda eşyaları içerisinde yastık, yorgan, minder, döşek, çarşeb, şilte, ma'kad, kilim, seccade, boğça, havlu, sandık ve saat yaygın kullanılan eşyalar arasında yer almıştır. Bu malların çoğunlukla herhangi bir özellik belirtilmeden kaydedildiği tespit edilmiştir. Belirtilen özellikler de birbiriyle benzerlik göstermiştir, misal yastık için yalnızca yün, ot ve kadife özellikleri belirtilmiştir. Yorgan için selimiye; çarşeb için sedir; kilim ve havlu için Frenkari belirtilen tek özelliklerdir. Yine sandık için tahta ve ceviz devamlı tekrar eden özellikler olarak dikkat çekmektedir. Yaygın eşyalar içerisinde en fazla özellik kaydedilen, aynı zamanda batı menşeli de olan eşya saattir. Sim zarflı, İngilizkâri, köstekli, altun, çalar, Fransızkâri, kebir, Frenkâri, muhafazalı ve basmalı, saatleri kaydederken belirtilen özellikler arasındadır. Terekelerde sık rastlamadığımız ama her gelir grubunda bulunan eşyalar ise perde, ihram, peştamal, peşgir, buhurdan, cibinlik ve çevredir. Bunlar içerisinde de yalnızca perde iki özelliğiyle kaydedilmiştir ki bunlar da kapı ve penceredir. Aydınlatma özelliği gösteren eşyalar arasında şamdan, mum takımları ve avize sayılabilir. Şamdan ve mum her kesimden terekede ve eski eşyalar arasında yer alırken, avizeler yalnızca üst gelir grubunda yer alan 2 kişinin terekesinde bulunmuştur. Herhangi bir özellik belirtilmediğinden kaydedilen avizelerin mum avizesi mi yoksa lamba avizesi mi olduğu belirlenememiştir.

Oda eşyaları içerisinde araştırmamız kapsamında özellikle ilgilendiğimiz eşya grubu ilk dönemde de olduğu gibi mobilyalardır. İkinci dönem terekelerinde karşımıza çıkan mobilyalar sırasıyla iskemle, tabure, çekmece, sandalye, masa, kerevet, dolap, kanepe, karyola[403], yatak, oda takımı ve gardıroptur. İskemle, yatak, sandalye ve çekmece dışındakiler herhangi bir özellikle kaydedilmemelerinin yanında yeni ve Avrupa menşeli eşyalar olarak karşımıza çıkmıştır. Karyola İtalyanca ''carriola'' kelimesinden

[403] Üstünde yatak yapılıp yatılan demir veya tahta kerevet. Şemseddin Sami, ''Karyola'', *Kamus-ı Türkî*, s. 1025.

gelir ki adını gemicilerin taşınabilir yataklarından almıştır.[404] Ancak henüz sarayda yeni kullanılmaya başlanmış karyolanın bir Osmanlı tebaasının tereke kaydında yer almış olması bizim için önemli bir ayrıntıdır.[405] Yine de son dönemde Osmanlı toplumuna giren bu eşya, incelediğimiz dönemde yaygın olmayıp yalnızca iki kişinin terekesinde tespit edilebilmiştir. Batı menşeli bir diğer eşya olan gardıroplar, önceden sandık ve kutuları saklama aracı olarak kullanan Osmanlı toplumu için yeni bir ev eşyasıdır. 18. yüzyılda Fransa'da yeni moda olarak üretilmeye başlanan bu dolaplar, son dönemde Osmanlı toplumu için de yeni bir tüketim eşyası olmuştur.[406]

Tablo 6'da yer alan mutfak eşyalarına bakıldığında çoğunluğun kullandığı eşyalar arasında tencere, sahan, tepsi, zarf, ibrik, kaşık, tabak, kazgan, tas, güğüm ve fincan karşımıza çıkmıştır. Çoğunluğun terekesinde yer almayıp her gelir grubunda bulunan eşyalar ise tabe, bardak ve kahve değirmenidir. Bu eşyaların bir kısmı üretildiği maddeleri belirten özelliklerle kaydedilirken bir kısmı da kullanım amacını belirten özelliklerle kaydedilmiştir. Misal tepsi kullanım amacını belirten kahve ve fincan gibi özelliklerle kaydedilmişken, zarf üretildiği madde olan sim ve maden gibi özelliklerle beraber yazılmıştır. Kaşık armalı, som, elmas, maden ve mercan özelliğiyle kaydedilmişken, fincan kullanım amacını belirten çay özelliğiyle yazılmıştır. Tabak ve bardak çoğunlukla beraber yazılmış, saksonya ve beyaz özelliği bu eşyalar için ortak olarak verilmiştir. Yine tas ve bardak billur özelliği ortak olan iki eşya olarak karşımıza çıkmıştır. Son olarak tabe yani tava, kahve ve tütün özellikleriyle terekelerde yer almıştır. Tabak ve bardakların Saksonya özelliğiyle yazılması bu dönem için karşılaştığımız yeniliklerden biridir. Saray ve varlıklı Osmanlılar porselen olarak önceleri Çin porselenlerini kullanmışlardır. Ancak 18. yüzyılda Avrupa'da, Saksonya (Dresden) ve Fransa'da üretilmeye başlanan porselenler 19. yüzyılda Osmanlı sofralarına da girmiştir.[407]

Mutfak eşyaları içerisinde, oda eşyalarında olduğu gibi, az sayıda kişinin terekesinde yer alan yeni ve Avrupa menşeli eşyalar mevcuttur. Bunlar çay takımları, saka takımları, semaver ve billurlardır. Eşyanın dışında bir de gıda maddeleri mutfak

[404] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.162.
[405] Demirarslan, *a.g.e.*, s.49-50.
[406] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.155.
[407] Özge Samancı, ''Alaturkadan Alafrangaya'', s.317.

gereçleri arasında yerini almıştır. Bunlar da sırasıyla kahve, şarap, revgân-ı zeyt, pirinç, şeker, asel, pekmez, biber, tuz, zeytin, üzüm ve bulgurdur. Şeker ve karabiber bu grup içerisinde Osmanlı topraklarında son dönemde kullanımı yaygınlaşan gıdalardan olmaları sebebiyle çalışmamız açısından önemlidir.

Tablo 7'de yer alan giyim ve süs eşyalarına baktığımızda bu grup eşya içerisinde yaygın kullanım gösterenlerin entari, şalvar, gömlek, kürk, şal, uçkur, yüzük, fes, mintan, iç donu ve yelek olduğu görülmüştür. Bunlar içerisinde mintan, şalvar ve yelek boylarına göre uzun kısa, kullanım durumuna göre cedid ve köhne olarak nitelendirilmiştir. Kürk, entari, gömlek, şal ve fes ise kullanılan malzeme bakımından bazı özelliklerle kaydedilmiştir. Çalışmamız açısından önemli gördüğümüz eşyalar da bunlardır. Çünkü bazı özellikleri yeni, pahalı ve ithal olduklarını belirtmiştir. Örneğin kürk için belirtilen atlas, samur ve kaz tüyü eşyanın pahalı olduğunu, entari için yazılan selimiye kumaşı ise eşyanın yeni olduğunu belirtmiştir. Gömlek için yazılan Frenk ve fes için yazılan Fransız özellikleri ise eşyaların ithal ve Avrupa menşeli olduğunun göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı toplumu için tamamen yeni ve ithal giyim ürünleri ise boyun bağı, setre, kundura, pantolon, ayakkabı ve kaput olarak tespit edilmiştir. Pantolon ve setre genel olarak ortak özellikleri çukayla beraber kaydedilmiştir.

Tablo 7'nin ikinci grup eşyalarını oluşturan şahsi mallar bir önceki dönemdeki olduğu gibi çoğunluğun kullanımında olmasa da her gelir grubunun terekesinde yer alanların kelam-ı kadim, bıçak, tüfenk ve çubuk takımları olduğu tespit edilmiştir. Bu eşyalar kullanım olarak yeni değildir. Ancak Fransızkâri, İngiliz özellikleriyle kaydedilen tüfenkler Avrupai eşyalardır. Dürbün ve çakmak gibi şahsi kullanıma özel eşyalar ile iskambil kâğıdı, dama tahtası ve tavla gibi oyun eşyaları tamamen ithal eşyalar arasında yer almıştır. Bilindiği üzere zar oyunları Osmanlı uleması tarafından hoş karşılanmamıştır. Ancak tespit edildiği üzere bu yaklaşım oynanması ve yaygınlaşmasının önünde bir engel teşkil etmemiştir. İspirto ve gazyağı gibi kimyasallarla, Yeni Dünya ve İngiltere'den geldiği belirtilen kâğıtlar Avrupa menşeli şahsi eşyalar arasında yer almıştır. Gazyağı ilk olarak 1846 yılında bir lamba yakıtı olarak Avrupa'da keşfedilmiş, 1860'ların sonunda da, ucuz ve kullanışlı olmasının da

etkisiyle, Osmanlı piyasasına girmiştir.[408] İspirto ise Sanayi Devrimi öncesinde Osmanlı toplumunda daha çok ilaç yapımında kullanılan ve bilinen bir kimyasaldır.[409] Ancak Sanayi Devriminden sonra gazyağı gibi aydınlatmada, alkollü içkilerde ve temizlik malzemelerinde kullanımının artması ithalatını hızlandırmıştır.[410] İthal edilen Yeni Dünya ve İngiltere kâğıtlarına gelecek olursak, aslında Osmanlı Devleti kendi ürettiği kâğıtlarla uzun süre ihtiyacını karşılayabilmiştir. Ancak son dönemde artan kitap yayınları ve resmi belgelerde kâğıt kalitesinin oluşturduğu problemler ile ithal kâğıtların yerli üretime göre ucuzluğu, kâğıt ithalatını artırmıştır.[411]

c. 1869-1879 Yılları Arasında İzmir'de Tüketim Alışkanlıkları

1869-1879 yılları arasını kapsayan 24, 28 ve 32 numaralı defterlerde toplamda 160 kişinin tam tereke kaydı tespit edilmiştir. Bunların 68'i kadın 92'si erkek terekesidir. 160 terekeden elde edilen mallar yine belli başlıklar altında incelenmek üzere tablolar halinde verilmiştir. Yine daha önceki dönemlerde de yapıldığı üzere tereke sahipleri terekelerinin değerlerine göre gruplandırılmıştır.

Tablo 18: 1869-1879 yılları arasında İzmir'de gelir gruplarının dağılımı[412]

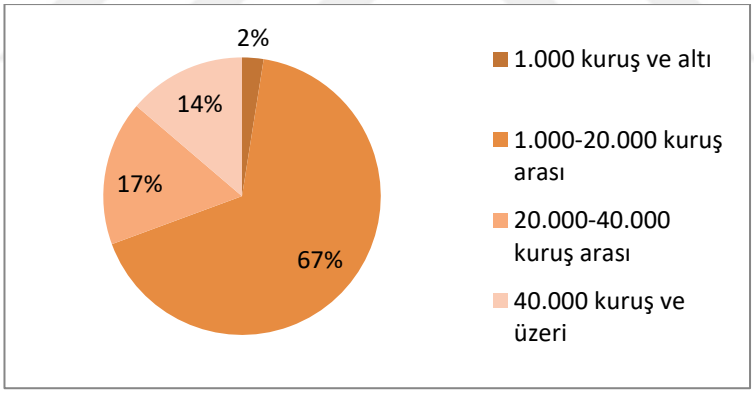

Tablo 2'de görüleceği üzere orta gelir grubu olarak kabul ettiğimiz 1.000-20.000 kuruş arasında servete sahip olanlar bu dönemde de çoğunluktadır. Terekelerden elde ettiğimiz bu verilere göre 160 kişinin 4'ü 1.000 kuruşun altında, 107'si 1.000-20.000 kuruş arasında, 27'si 20.000-40.000 kuruş arasında ve 22'si 40.000 kuruşun üzerinde bir

[408] Oral, *a.g.e.*, s.92.
[409] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.379.
[410] Hasan Atik, ''Takvim-i Ticaret Gazetesine göre Osmanlı Ticaret Anlayışı ve Osmanlı Dış Ticareti, 1866-1867'', *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, 2020, s.96.
[411] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.509.
[412] *İZŞS*., 24; 28; 32.

servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. Üçüncü dönemde incelenen terekelerden elde edilen eşya verileri aşağıda tablolarda verilmiştir.

Tablo 19: 1869-1879 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları[413]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yastık	115	1924	**Tencere**	67	239
Yorgan	113	366	**Sahan**	58	357
Saat	99	229	**Tabak**	54	637
Şilte	93	252	**Zarf**	42	279
Minder	85	347	**Kaşık**	34	225
Seccade	78	140	**Kazgan**	34	51
Sandık	75	110	**Billur**	33	254
Kilim	69	174	**İbrik**	29	35
Çarşeb	63	247	**Tas**	27	39
Ma'kad	58	139	**Tepsi**	26	54
Döşek	52	83	**Tabe**	25	35
Perde	44	95	**Fincan**	18	249
Şamdan	41	93	**Güğüm**	18	21
Sandalye	38	447	**Bardak**	14	57
Boğça	38	62	**Kâse**	7	17
Mir'at	36	95	**Şişe**	7	11
İhram	36	53	**Kahve Değirmeni**	6	29
Çekmece	36	47	**Semaver**	6	6
Tirapze	35	66	**Kupa**	5	27
Havlu	34	94	**Gıda**	4	44
Peşgir	32	157	**Kahve Takımı**	4	4
Hamamiye	31	51	**Sürahi**	4	7
Halı	26	35	**Kahve**	4	31
İskemle	24	42	**Cezve**	3	8

[413] *İZŞS*., 24; 28; 32.

Dolap	24	37	**Hokka**	3	3
Örtü	19	50	**Kahve Kutusu**	2	3
Namusiye	18	29	**Hamur Tahtası**	2	2
Buhurdan	17	26	**Çatal**	2	16
Fener	17	25	**Bakraç**	2	3
Lamba	14	28	**Âb Takımı**	1	1
Kanepe	14	31	**Sakız**	1	1
Keçe	12	21	**Teneke**	1	5
Kandil	12	33	**Matara**	1	1
Mangal	11	13	**Çömlek**	1	5
Peştamal	10	12	**Zemzemiye**	1	1
Hasır	8	13	**Şekerlik**	1	1
Gardrop	8	11	**Maşrapa**	1	1
Masa	7	13	**Dondurma makinesi**	1	1
Çevre	6	37	**Çay Takımı**	1	1
Konsol	6	9	**Kavanoz**	1	3
Avize	6	6	**Çay**	1	1
Kerevet	4	4	**Kadeh**	1	3
Tazı Takımı	4	4			
Tabure	3	4			
Battaniye	3	5			
Cibinlik	3	3			
Post	3	3			
Karyola	2	7			
Koltuk	2	8			
Kaliçe	2	2			
Yağlık	1	12			
Mum	1	6			
Yatak	1	2			
Mendil	1	2			

Tablo 20: 1859-1869 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu giyim, süs ve şahsi eşyalar[414]

Giyim ve Süs Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Entari	97	436	**Çubuk Takımı**	37	118
Şalvar	77	177	**Tüfenk**	36	84
Gömlek	76	377	**Kelam-ı Kadim**	32	44
Kürk	70	107	**Bıçak**	27	78
Ferace	50	85	**Tabanca**	23	42
Mintan	41	73	**Nargile**	21	57
Kuşak	37	59	**Kitap**	20	104
Uçkur	31	170	**Kese**	18	31
İç Donu	31	87	**Kılınç**	16	23
Yelek	31	62	**Piştov**	11	16
Fes	29	78	**Silahlık**	10	12
Cübbe	27	43	**Tesbih**	9	17
Şal	24	29	**Tabla**	8	17
Şemsiye	23	25	**Cariye**	8	9
Pantolon	22	97	**Dürbün**	7	8
Setre	21	64	**Baston**	6	7
Hırka	20	29	**Lamba**	5	11
Yüzük	19	25	**Enfiye Tablası**	4	4
Kaput	18	20	**Sabun**	4	5
Yemeni	16	87	**Enfiye Kutusu**	3	3
Ceket	15	23	**Sigara Takımı**	3	3
Pabuç	13	23	**Duhan**	3	3

[414] *İZŞS*., 24; 28;32.

Sako	13	18	**Madalyon**	2	2
Kumaş	12	39	**Tönbeki**	2	2
Kundura	12	16	**Çakmak**	2	2
Abani	11	17	**Tavla**	2	2
Sarık	11	35	**Cigara Kutusu**	1	1
Libade	10	18	**Marpuç**	1	9
Potin	10	15	**Kuş Kafesi**	1	1
Don	10	30	**Asa**	1	1
Küpe	9	9	**Cerrah Takımı**	1	1
Fanila	9	16	**Terazi**	1	1
Ayakkabı	8	17	**Fanus**	1	1
Tozluk	8	9	**Piyano**	1	1
Çorap	7	7	**Lüle**	1	1
Peçe	7	7	**Mecmua**	1	5
Çizme	6	9	**Altın**	1	2
Dizlik	6	13	**Tütün Hokkası**	1	1
Yaşmak	6	7	**Kutu**	1	1
Baston	6	7	**Düdük**	1	1
Bilezik	5	5	**Kurşun**	1	7
Bolka	4	10	**Cigara Ağızlığı**	1	1
Elbise	4	20	**Barut**	1	2
Terlik	4	6	**Duhan Tablası**	1	1
Başlık	3	3	**Gözlük**	1	1
Yağmurluk	3	3	**Yelpaze**	1	5
Nalın	3	3	**Mushaf-ı Şerif**	1	1
Esvap	3	3	**Gulam**	1	1
Boyun Bağı	2	3	**Para**	1	3

Cepken	2	2	**Cigara Tablası**	1	1
Kukuleta	2	2	**Kahve İspirtosu**	1	1
İnci	2	2	**Satranç Takımı**	1	1
Yazma	2	8	**Gaz**	1	1
Gravat	2	5			
Alınlık	1	1			
Arakiyye	2	8			
Palto	2	3			
Mesh/Mest	1	1			
Eldiven	1	1			
Kemer	1	1			
Gözlük	1	1			

Terekelerin %2'sini ve alt gelir grubunu oluşturan 4 tereke sahibinin 3'ü kadın 1'i ise gayrimüslim bir erkektir. %67 oranıyla toplamda 107 terekesi olan orta gelir grubunun 48'i kadın 59'u erkektir. Terekelerin %17'sini oluşturan 20-40.000 kuruş arası tereke değerine sahip olan 27 kişinin 11'i kadın 16'sı erkektir. Son olarak %14 oranıyla 40.000 kuruştan fazla bir gelire sahipken vefat eden üst gelir grubuna ait 22 terekenin de 6'sı kadın 16'sı ise erkek terekesidir. Bu dönemde de gelir durumu fark etmeksizin genelde aynı mahallelerde yaşandığı görülmüştür. İncelenen son dönemde tespit edilen mahalleler ise şunlardır; Cami-i Atik, Hatuniye, Ali Reis, Mir Ali, Selatinoğlu, Faik Paşa, Pazar Yeri, Kefeli, Kasap Hızır, Hasan Hoca, Mahalle-i Cedide ve Şeyh. İkinci dönem terekelerinde de olduğu gibi Cami-i Atik ve Hatuniye en fazla tereke sahibinin yaşadığı mahallelerken, Kasap Hızır yine hem Gayrimüslim hem de Müslümanların ortak yaşadıkları mahalle olarak karşımıza çıkmıştır. Tereke sahiplerinin meslekleri ise şöyledir; Tabip, hancı, manav, müezzin, bakkal, pabuşçu, kahveci, kâtip, debbağ, şerbetçi, çıkrıkçı, kunduracı, hırdavatçı, yemiş tüccarı, mısırcı, kolağası, helvacı, asker(binbaşı), mısır tüccarı, telgrafhane müdürü, sandık emini, kuyumcu, kömürcü,

mumcu, uncu, saatçi, fesçi, müderris, asker(subay), hamamcı, keresteci ve berber. Görüldüğü üzere tereke sahiplerinin ekseriyeti esnaf sınıfına mensup kişilerdir.

Tereke sahiplerinin oda ve mutfak eşyalarının listelendiği tablo 9'a baktığımızda yastık, yorgan, minder, döşek, çarşeb, şilte, ma'kad, kilim, seccade, sandık ve saat gibi oda eşyaları ile tencere, sahan, zarf, tabak, kazgan ve billur gibi mutfak eşyaları yaygın kullanım gösteren eşyalar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu eşyaların çoğu defterlere pek çok farklı özellikle kaydedilmiştir. Sırasıyla yastık; ot, yün ve saman dolgulu olmasının yanında atlas, damasko, kadife, basma, telli ve penbe gibi yüzleriyle kaydedilmiştir. Yine minder de ot, yün ve saman dolgulu ve penbe yüzlü; Yorgan dolguları belirtilmese de işlemeli, telli, canfes, atlas, Kıbrıs basması, selimiye ve damasko yüzleriyle; Çarşeb, ipekli, bez ve penbezar yüzleriyle; Şilte, kadife, pamuk, keten ve penbe yüzleriyle kaydedilmiştir. Seccadeler keçe, işleme, kula, namaz ve atlas gibi özelliklerle kaydedilmişken, kilimler Türkmen ve Yörük gibi yerli özelliklerin yanında Frenkâri özelliğiyle de yazılmıştır. Yine sandıklar da kilimlere benzer şekilde tahta ve ceviz gibi genel kullanım gösteren özelliklerinin yanında Frenkâri özelliğiyle kaydedilmiştir. Oda eşyaları içerisinde hem yaygın kullanım gösteren hem de batı menşeli bir mal olan saat ise Fransız, İngiliz ve Amerikan gibi üretim yerini belirten özelliklerin yanında sim muhafazalı, altın, camlı, silindir, duvar, dolaplı, kordonlu, köstekli, çalar ve oturtmalı gibi özellikleriyle dikkat çekmiştir. Yaygın kullanım gösteren mutfak eşyaları içerisinden ise yalnızca zarf ve tabak, özellikleri belirtilerek yazılmıştır. Zarflar için sim ve gümüş ayrıntısı verilirken, tabaklar için Frenkâri, efrenç, billur ve macun özellikleri kaydedilmiştir.

Her gelir grubunda bulunabilen ancak sayı bakımından az olan oda eşyaları arasında perde, halı, boğça, ihram, peştamal, havlu, peşgir, hamamiye, hasır, örtü, buhurdan, iskemle, namusiye, çekmece, çevre, keçe, battaniye, yağlık, kaliçe, post ve mangal sayılabilir. Bu eşyalar içerisinde en fazla özellikle kaydedilen mal perdeler olmuştur. Beyaz, kapı, pencere, püsküllü ve Frenk kaydedilen özellikleridir. Perde gibi Frenk özelliğiyle kaydedilen diğer eşyalar ise halı ve keçedir. Batı menşeli olduğu anlaşılan bu eşyaların yaygın kullanım göstermese dahi orta gelir grubundan kişilerin terekelerinde rastlanması sebebiyle ulaşılması çok zor ve pahalı ürünler olmadığı düşünülebilir. Aydınlatma aracı olarak tespit edilen eşyalar ise şamdan, kandil, mum, avize ve

lambadır. Şamdan ve mum geleneksel ve bilinen eşyalar iken kandil, avize ve lamba kaydedildikleri özellikleriyle yeni ve batı menşeli aydınlatma eşyaları olarak karşımıza çıkmıştır Gaz bu grup eşyaların ortak özelliğidir. Yalnızca kandil farklı olarak efrençkâri özelliğiyle de kaydedilmiştir. Avize ve lamba önceki dönemlerde yalnızca gayrimüslim terekelerinde yer alırken, son dönem terekelerinde ekseriyetle Müslüman terekelerinde yer almıştır. Oda eşyaları içerisinde tamamen yeni ve batı menşeli eşyalar ise en az rastlanan eşyalar olarak karşımıza çıkar. Bunlar; Sandalye, masa, kanepe, konsol[415], gardırop, dolap, karyola, koltuk[416] ve kerevettir. Ceviz bu grup eşyaların ortak özelliğidir. Konsol ve koltuk yeni oda eşyaları olarak ilk defa bu dönemde karşımıza çıkmıştır. İncelediğimiz dönemde bu eşyalar saray mobilyası olarak bile lüks sayılan ithal eşyalardır.[417] Bunun dışında dolap, çamaşır ve cam özellikleriyle; masa, Frenkâri özelliğiyle; sandalye ise koltuk özelliğiyle kaydedilmiş. Önceki dönemlerden farklı olarak bu eşyalar sadece üst gelir grubu ve gayrimüslim terekelerinde değil orta gelir grubu ve Müslüman terekelerinde de karşımıza çıkmıştır. Bu da batı menşeli malların Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanmaya başladığının bir göstergesidir.

Mutfak eşyalarının geneli önceki dönemlerde de olduğu gibi sayı bakımından az eşyalardır. Bunun sebebi daha önce belirtildiği üzere yine çoğunlukla kadın terekelerinde bulunmalarıdır. Her gelir grubundan kişinin terekesinde bulunun bu eşyalar tepsi, ibrik, fincan, bardak, tabe, tas, bakraç, kahve takımı, kahve değirmeni, şişe, güğüm, cezve, kahve kutusu, kâse, sürahi, maşrapa, çömlek, hamur tahtası ve zemzemiyedir. Yeni ve batı menşeli mutfak eşyaları ise tabak, semaver, çay takımları, şekerlik, çatal, kadeh ve kupadır. Şekerlik ve kadeh yalnızca gayrimüslim terekelerinde kaydedilmişken diğerleri Müslüman terekelerinde de yer almıştır. En fazla özellikle kaydedilen tabaklar halihazırda bilinen ve kullanılan eşyalardan olmasına rağmen billur, frenkari, efrençkari ve beyaz takım özellikleriyle ithal mallar arasında sayılmıştır. Bu dönemdeki yeni gelişme ise çatalların Müslüman terekelerinde de kaydedilmeleridir.

[415] Ayna altına konulan çekmeceli dolap veya raflı masa, ayna aleti. Şemseddin Sami, ‘‘Konsol’’, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1116. Ayrıca Şemseddin Sami bu kelimenin kökenini Fransızca olarak vermişti.
[416] Kol dayanacak yerleri yani iki yandan kenarları olan büyük sandalye, koltuklu sandalye. Şemseddin Sami, ‘‘Koltuk’’, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1110.
[417] Demirarslan, *a.g.m.*, ss.53-55.

Mutfak eşyaları grubu içerisinde yiyecek malları da mevcuttur. Bunlardan ithal olanları İngiliz tuzu, çay, kahve, hardal, Frenk şekeri ve Frenk pirincidir.[418]

Tablo 10'te yer alan giyim ve süs eşyaları içerisinde yaygın kullanım gösteren mallar entari, şalvar, gömlek, kürk, ferace, mintan, yelek, kuşak, cübbe, iç donu ve uçkurdur. Bu eşyalar içerisinde entari, ferace, gömlek, kürk ve kuşak, kumaş tipini belirten özellikleriyle kaydedilmiştir. Bu kumaşlar şitâri, canfes, abâni, basma, selimiye, şali, boblin, merinos, atlas, çuka, kaşmir, şayak, kadife, keten, pamuklu, yünlü, ipekli ve penbedir. Bunlardan farklı olarak kürk, samur, Şamkâri ve çerkes; gömlek ise Frenk ve bez özellikleriyle yazılmıştır. Eşyalar içerisinde kuşak ise üretildiği yeri belirten Trablus, Acemkâri ve Frenkâri özellikleriyle beraber yazılmıştır. Görüleceği üzere eskiden beri kullanılan bazı eşyalar bu dönemde de yeni ve batıya özgü sürümleriyle kullanılmaya devam etmiştir. Tamamen ithal ve yeni kullanım diyebileceğimiz eşyalar ise ayakkabı, ceket, sako, kaput, setre, pantolon, boyun bağı, elbise, kundura, kravat ve paltodur. Bu eşyalar içerisinde sako hariç hepsi orta ve üst gelir grubu olarak adlandırdığımız terekelerde tespit edilmiştir. Sako'nun kaydedildiği alt gelir grubuna dâhil tereke ise bir gayrimüslime aittir. Yine kaput, kravat ve ceket hariç bütün eşyalar hem kadın hem de erkek terekelerinde yer almıştır. Kaput ve kravat yalnızca erkek terekelerinde tespit edilirken ceket sadece kadın terekelerinde kaydedilmiştir. Kravatı Osmanlı toplumunda ilk takan Sultan Abdülmecid olmuştur. Daha sonra pek çok devlet adamı onu takip etmiş olsa da, kravatın toplumda boyun bağı kadar bile yaygınlık kazanması pek kolay olmamıştır.[419] Nitekim incelediğimiz dönemde karşımıza çıkan kravata sahip sadece tek bir kişi vardır ki o da oldukça varlıklı bir yemiş tüccarıdır. Boyun bağı ve ayakkabılar hariç çuka bütün giyim eşyalarının ortak özelliği olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun dışında kaşmir setre, pantolon ve palto için ortak, aba sako ve palto için ortak, ipekli ise boyun bağı ve elbise için ortak özellik olarak yazılmıştır. Burada dikkat çeken ve dönem için yeni olarak bahsedebileceğimiz gelişme, giyim eşyaları özelinde daha önce çoğunlukla gayrimüslim ve erkek terekelerinde karşımıza çıkan ithal ve yeni malların artık kadın ve genellikle Müslüman terekelerinde de kaydedilmesidir.

[418] Küçükkalay, *a.g.e.*, s.64-65.
[419] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.248.

Tablo 10'da yer alan şahsi eşyalar daha önceki dönemlerde de olduğu gibi çoğunluğun kullanımında değildir. Ancak sahip olan kişi sayısı ve gelir grupları düşünüldüğünde yaygın kabul edilebilecek eşyalar, yine önceki dönemlerde de olduğu gibi çubuk takımları ve silah çeşitleridir. Çubuk ve takımları kehribar ve yasemin olmak üzere iki özellikle kaydedilmiş, bunlardan yasemin çubuklar yalnızca üst gelir grubuna dâhil olan kadın ve erkek terekelerinde yer almıştır. Silah çeşitleri ise sırasıyla tüfenk, piştov, tabanca, kılınç, bıçak ve kamadır. Bu grubun içinde en fazla özellikle kaydedilen ise tüfek çeşitleridir. Eczalı, çifte, tek, çakmaklı, kurşun, tokmak, adî, filinta, kaval ve arkadan doldurmalı, tüfenkle beraber yazılan özelliklerdir. Bu dönem eşyaları içerisinde, piştovların müstakil yazılmalarından dolayı, ilk defa karşılaştığımız silah çeşidi tabancalardır. Rumelikâri, sarı takım ve çakmaklı gibi özellikleri belirtilen tabancalar, tüfeklerde de olduğu gibi yalnızca erkek terekelerinde karşımıza çıkan yeni eşyalardandır. Bıçak ve kamalar genellikle herhangi bir özellik belirtilmeden yazılmış olsa da bir terekede bıçakların Efrençkâri özelliğiyle kaydedilerek batı menşeli olduğu belirtilmiştir.

Genel kullanım dışında kalan yeni ve Avrupai eşyalar sırasıyla gaz, şemsiye, dürbün, baston, cigara kutusu, piyano, çakmak, sigara takımı, gözlük, tavla, cigara ağızlıkları ve tablası, kahve ispirtosu ve satranç takımıdır. Sigara ile ilgili terekelerde yer alan her eşya hem incelediğimiz dönemde hem de Osmanlı toplumunda yenidir. Terekelerde görüleceği üzere sigara ile, lazım gelen eşyaları da kullanılmaya başlanmıştır. Piyano incelediğimiz İzmir terekeleri içerisinde yalnızca tek bir gayrimüslim terekesinde karşımıza çıkmıştır. Yüzyıl başından itibaren Levanten ve gayrimüslimlerle beraber Osmanlı toplumuna giren bu müzik aletinin, Müslüman Osmanlı evlerine girdiği bilinmesine rağmen, elde ettiğimiz sonuca baktığımızda toplum genelinde henüz yaygınlık kazanmadığı anlaşılmıştır.[420] Şahsi eşya grubunda yaygınlık göstermese de çeşitlilik bakımından zenginliğiyle dikkat çeken son eşya grubu ise kitaplardır. Kur'an-ı kerim olan kelam-ı kadim ve Mushaf-ı şerif'ler hem kadın hem de erkek terekelerinde yer alırken tıp, tarih ve din kitapları yalnızca erkek terekelerinde yer almıştır. Nitekim kitapların tamamı da orta ve üst gelir grubunda bulunan terekelerde yer almıştır.

[420] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.655.

Son olarak İzmir şehrinin tüketim alışkanlıklarının yalnızca iktisadi temelli olmadığını bir örnekle açıklamaya çalışacağız. 1856 yılında terekesi 17.178 kuruşluk bir değerde olan Eğriboz muhacirlerinden Ümmü Gülsüm binti Emrullah ile terekesi yalnızca 1.304 kuruşluk bir değere sahip Hasan Ağa bin Mustafa Frenk şalına sahipken hayatlarını kaybetmişlerdir. Hasan ağanın servetine her ne kadar azımsanmayacak bir düzeyde olsa da Ümmü Gülsüm hanımın sahip olduğu servete nazaran orta halli bir hayat sürdüğü düşünülürse, aynı ithal eşyaya sahip olmaları tüketim alışkanlıklarının yalnızca iktisadi bir kaygıyla değişmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

İncelediğimiz bütün tereke kayıtlarından elde ettiğimiz veriler, İzmir'de ithal eşyaların daha 19. yüzyılın ilk yarısında kültürel bir değişime sebep olduğunu göstermiştir. Öyle ki İzmir terekelerinin tarihi 1850'lerden öncesine gitmemesine rağmen, bu tarihlerde hali hazırda yaygınlık kazanmış ve geleneksel olanın yerini almış pek çok ithal eşya tespit edilmiştir. Ancak yine de genel kullanım düşünüldüğünde geleneksel eşyaların bu şehirde de tamamen terk edilmediği gözden kaçırılmamalıdır. İzmir'de tüketim kültürünün değişim oranı, üçüncü bölümde şehirler arasındaki tüketim farkını ortaya koyarken verilecektir.

D. BÜTÜN KAPILARIN AÇILDIĞI BAŞKENT: İSTANBUL

1. İstanbul Şehrinin Tarihsel Süreci

İstanbul'un kuruluşu ve kurucularına dair pek çok görüş mevcuttur. Kesinliği tartışmalı olmakla beraber şehrin ilk kuruluşunun M.Ö. 7. asırda ve Magarlılar/Megarlılar tarafından gerçekleştiği genel bir kanı olarak kabul edilmiştir. Liderleri Byzans'ın adını verdikleri Bizans şehri, bugün yalnızca Ayasofya, Sirkeci ve deniz arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır.[421] Konumu dolayısıyla kendileri için bir tehdit olarak gören Persler, şehri M.Ö. 510'da yıkarak ortadan kaldırmışlardır. Bundan sonra ikinci defa kurulması ise M.Ö. 477'de Spartalılar tarafından olmuştur. Persler tarafından uğradığı saldırı sebebiyle bu ikinci kuruluşta şehrin etrafına duvarlar örülmüş, bu da şehrin cazibesini arttırmaya başlamıştır.[422] Ancak şehrin bir kültür ve ticaret merkezi haline

[421] Stevan Runciman, ''İstanbul'un İlk Üç Kurucusu'', *İstanbul*, S.1, 1943, s.6; Ercümend Kuran, ''İstanbul'un Fethi'nin Dünya Tarihindeki Yeri'', *Türk Kültürü*, 1976, S. 165, s.528; Semavi Eyice, ''Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi'', Atatürk Konferansları VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s.90; Ferudun Dirimtekin, ''Türklerden Önce İstanbul'', *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 1972, s.3.

[422] Runciman, *a.g.m.*, s.8.

gelmesi Bizans İmparatorluğu zamanında gerçekleşmiştir. Şehri kendisinden önce ele geçirenlerin aksine yıkmayan İmparator Büyük Konstantin, aradığı özellikleri bulduğu bu şehri başkent olarak imarı için yeniden inşa etmiştir.[423] Şehre pek çok isim verilmiştir ki bunlar Antonia veya Antoninia, Secunda Roma (İkinci Roma), Nova Roma (Yeni Roma) ve Konstantinin şehri anlamında Constantinople'dir. Fakat hem halk arasında hem de batıda Konstantinopolis genelleşerek resmiyet kazanmıştır. Araplar ve İranlılar Konstantiniyye olarak kabul etmiş, Osmanlı döneminde de bu haliyle yazışma ve paralarda kullanılmıştır.[424]

İstanbul Osmanlı fethinden önce pek çok defa kuşatılmış ancak ele geçirilememiştir. Avarlar, Sasaniler ve Araplar kuşatmalar gerçekleştirmiş, Peçenekler ve Bulgarlar da kuşatma girişimlerinde bulunmuş ama başarılı olamamışlardır. 1204 yılında Haçlılar tarafından yağmalanarak ele geçirilse de 1261 yılında Bizanslılar tekrar hâkimiyetlerini sağlamışlardır.[425] 14. yüzyılın sonundan itibaren ise Türklerin kuşatmaları söz konusudur. 1295 yılında Yıldırım Bayezid, 1411 yılında Çelebi Mehmed ve 1422 yılında II. Murad şehri kuşatmış fakat başarı sağlayamamıştır. Başarısız kuşatma girişimleri ve şehrin Anadolu ve Rumeli toprakları arasındaki hareket ve iletişim olanaklarını kısıtlayıcı bir konumda olması, İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethini neredeyse zorunlu hale getirmiştir.[426] İstanbul, Roma İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca tek merkezi konumundaydı ve İstanbul demek İmparatorluk demekle aynı anlama geliyordu. Bunun yanında manevi bakımdan İstanbul'un fethini müjdeleyen İslami gelenek, şehrin fatihi olacak komutan ve sultana da büyük bir güç sağlayacaktı. Bu sebepten Sultan II. Mehmed nazarında fetih için gerekli bütün şartlar hazırdı.[427] Ancak böylesi bir şehir için planlanan kuşatma hazırlıkları oldukça uzun sürmüştür. Öncelikle boğazın kontrolü için Rumeli yakasında yeni bir hisar inşa edilmiş, bazı kaynaklarda kuşatma için toplanan ordunun 100.000-300.000 arasında değişmekte olduğu söylenmiştir. Fakat Osmanlıların bu kuşatma için en etkili hazırlığı topları olmuştur. 5 Nisan günü otağını şehrin önünde kuran II. Mehmed kimi

[423] Kuran, *a.g.m.*, s.528.
[424] Halil İnalcık, ''İstanbul'', *DİA*, C.23, İstanbul, 2001, s.220; Runciman, *a.g.m.*, s.17.
[425] İ. Ethem Tiryakioğlu, ''İstanbul'un Fethi ve Fatih'', *Milli Kültür*, S.45, 1984, s.51.
[426] Enver Ziya Karal, ''İstanbul'un Fethi'', *Ülkü: Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, C.3, S.30, 1949, s.4; Kuran, *a.g.m.*, s.528.
[427] Halil İnalcık, ''Fatih Sultan Mehmed, İstanbul Fethi ve İmparatorluk'', *Türk Kültürü*, S.20, 1964, s.9; Feridun Emecen, ''İstanbul'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul, 2001, s.212-213.

araştırmacılara göre 6 Nisan kimine göre de 12 Nisan'da büyük topu ateşleyerek şehir için mücadeleye başlamıştır. Uzun süren kuşatma sonunda şehir teslim olmayınca, 29 Mayıs günü son büyük saldırıyla beraber şehir teslim alınmıştır.[428] Fatih ordusuna üç günlük yağma sözü vermiş olmasına rağmen pek çok kaynaktan anlaşıldığı üzere, şehri devletin başşehri yapmak istediğinden dolayı daha fazla harap olmaması adına yalnızca bir gün sonra savaş halinin bittiğini ilan ederek yağmayı sonlandırmıştır.[429]

İstanbul'un devletin taht merkezi olarak ilan edilmesinden sonra bir cazibe merkezi niteliği kazanabilmesi için en önemli mesele nüfusunun arttırılması olmuştur. Sultan II. Mehmed daha şehirden ayrılırken Anadolu ve Rumeli'den 5.000 ailenin getirilerek şehre yerleştirilmesini emretmiştir. Ayrıca kuşatma esnasında şehri terk edenlere de üç gün içinde geri dönerlerse evlerinde özgürce oturabileceklerini belirterek aman ilan etmiştir.[430] Fetihten itibaren sur içinde yer alan İstanbul, Osmanlı Devleti'nin dağılışına kadar birkaç olay dışında ciddi bir tehlikeye maruz kalmamıştır. Ancak boğazların dışarıdan tehdit edilmesi ve içte meydana gelen birtakım isyanlar gibi sebeplerle şehir bazı durumlarda krizlerle karşı karşıya gelmiştir. Bunların dışında doğal afetler de şehre oldukça zarar veren etkenler arasındadır. 1509 yılında meydana gelen ve ''Kıyamet-i suğra'' yani küçük kıyamet olarak adlandırılan depremde bütün şehir neredeyse yerle bir olmuştur. Diğer şehirlerde de bahsedildiği gibi yangınlar İstanbul'un da her daim korkulu rüyasıdır. Fakat Osmanlı hazinesinin zenginliği, şehrin yeniden imarını çok kısa sürede gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır.[431] 16. yüzyılın sonlarında şehir, yeniçeri ayaklanmalarına ve veba salgınına sahne olmuştur. Ancak 17. yüzyıl sıkıntıların derinleşmeye başladığı süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Taht mücadeleleri ve sebep olduğu kaos ortamı şehir sakinlerinin, esnaf ve tüccarın güvensizlik sebebiyle sinmesine ve hatta şehri terk etmesine yol açmıştır.[432] Şehrin içinde bulunduğu bu kargaşa ve güvensiz ortam 1651 yılında halkın ve esnafın ilk defa ayaklanmasına da sebep olmuştur.[433] 18. yüzyılda özellikle doğal afetler noktasında şehir sıkıntılar çekmeye

[428] Emecen, *a.g.m*., ss.215-216.
[429] İnalcık, ''İstanbul'', s.220.
[430] Yılmaz Öztuna, ''Fatih Sultan Mehmed ve İstanbul'un Fethi'', *Hayat Tarih Mecmuası*, S.4, 1973, s.41; İnalcık, ''İstanbul'', s.221.
[431] Semavi Eyice, ''XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinin ve İstanbul'un Görünümü'', *II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Kongresi*, 1987, s.58.
[432] Fikret Yılmaz, ''İstanbul'da Siyasal Olaylar Kronolojisi (1453-1826)'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim- I*, Cilt 2, 2015, s.76.
[433] Emecen, *a.g.m*., s.2018; Yılmaz, ''İstanbul'da Siyasal Olaylar'', s.80.

devam etmiş, veba ve yangınların yanı sıra 1755 senesinde boğazın donmasıyla yükselen fiyatlar, şehir sakinlerine hem ekonomik hem de sosyal sıkıntılar yaşatmıştır.[434] Şehrin bu yüzyılda ilk defa karşılaştığı bir diğer tehlike ise 1770'de Rus donanmasının Ege'de görülmesidir. İstanbul bu olayla, Osmanlı Devleti'nin payitahtı olduktan sonra ilk defa doğrudan savunmasız bir şekilde hedef haline gelmiştir.[435]

18. yüzyılın siyasi krizler bakımından görece sakin geçen ortamı 19. yüzyılın başı itibariyle bozulmuştur. Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid olarak adlandırılan reformlarına gösterilen tepkiler büyüyerek 1807 yılında tarihe Kabakçı Mustafa İsyanı olarak geçen ayaklanmayla sonuçlanmıştır. Bu ayaklanma ile başlayan ve tahta kimin geçeceğine dair yaşanan mücadelelerde İstanbul halkı, mahalleleri ve çarşıları zarar görmüş ve Yeniçeri Ocağı tamamen ortadan kaldırılıncaya kadar da şehir huzura kavuşamamıştır. İstanbul 19. yüzyılın bu ilk çeyreğinde tam bir çöküş ve kargaşa dönemi yaşamıştır.[436] Yüzyılın ortalarında Tanzimat'ın ilanı ve uygulanışı yine ilk defa İstanbul'da başlamıştır. Tanzimat'ın beraberinde getirdiği yenilikler şehri fiziki ve sosyal olarak bir dönüşüme sokmuş, batı mimarisine uygun şekilde inşa edilen kamu binaları, okullar ve sivil yapılar ile genişleyen caddeler İstanbul'un yeni bir görünüm kazanmasında etkili olmuştur.[437] Bu yüzyılda şehir için dış tehlike olarak ifade edilebilecek olay 1877-2878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus ordularının Yeşilköy'e kadar gelmeleridir. İstanbul, fetihten itibaren yabancı işgaline ilk defa bu olayla beraber açık hale gelmiştir. İkinci ciddi sayılabilecek tehlike ise Balkan Savaşları gerçekleşirken Çatalca'ya kadar ilerleyen Bulgarlardır.[438] Balkan savaşlarının hezeyanından kaçan Müslüman halkın İstanbul'a sığınması da şehri kıtlık ve güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı patak verdiğinde İstanbul hala yiyecek, barınma ve sağlık problemleriyle baş etmeye çalışıyordu.[439] Savaşın sona erdiği 1918 yılında, itilaf devletlerinin boğaza 55 parça savaş gemisini demirlemeleri ve karaya

[434] Kahraman Şakul, ''Payitaht Halkı ve Siyaset'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-I*, Cilt 2, 2015, s.97.
[435] Emecen, *a.g.m.*, s.218.
[436] Yılmaz, ''İstanbul'da Siyasal Olaylar'', s.91-92.
[437] Semavi Eyice, ''İstanbul'un Şehircilik Tarihine Bilimsel Bir Bakış'', *İstanbul, Kent ve Medeniyet*, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2010, s.59-60.
[438] Emecen, *a.g.m.*, s.219.
[439] Cezmi Eraslan, ''I. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-I*, Cilt 2, 2015, s.234.

asker çıkarmaları, 1453 yılında gerçekleşen fetihten beri İstanbul'un ilk defa yabancı devletlerce işgal edilmesi anlamına geliyordu.[440]

1923 yılında işgalin sona ermesi ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile neredeyse beş asırdır payitaht ve hilafet merkezi olarak kabul edilen İstanbul, siyasi ve dini bu özelliklerini kaybetmiştir. Ancak iktisadi ve kültürel olarak bugün bile büyük bir metropol olma özelliğini muhafaza etmekte ve sürdürmektedir.[441]

2. Şehir Sakinleri ve Nüfus

İstanbul, Büyük Konstantin tarafından kurulduğu yıldan itibaren devamlı büyüyen ve beklendiği gibi Yeni Roma olma yolundaki gelişimi hızla gösteren bir şehir olmuştur. İmparator Konstantin'in şehrin cazibesini arttırmak için başlattığı imar faaliyetleri, ihtiyaçların karşılanması için yapılan su kemerleri, tahıl depoları gibi inşa faaliyetleri ve 370'lerde başlayan Got tehlikesi şehrin nüfusunu da hızla arttırmıştır. İmparatorun şehir için Mısır'dan yıllık olarak tedarik ettiği tahılı yaklaşık 80.000 kişilik olacak şekilde düzenlemesi şehrin 4. yüzyıldaki sahip olduğu nüfus hakkında bir ipucu vermesi bakımından önemlidir.[442] Şehir çoğu zaman veba salgınları sebebiyle nüfusunun önemli bir kısmını kaybetse de büyüme devamlı olarak belli aralıklarla tekrar etmiştir. Öyle ki 9. ve 13. yüzyıl arasında gösterdiği gelişmeyle, 4. Haçlı seferlerinde gerçekleşen yağmaya kadar Orta Çağ Avrupası'nın en büyük ve gelişmiş şehridir.[443] Latinlerin 1204'te gerçekleştirdiği yağma ve istiladan sonra şehrin nüfusu kurulduğu zamanki nüfusa kadar gerilemiştir.[444] Fetihten hemen önce şehrin nüfusunun 40.000 ila 50.000 arasında olduğu düşünülmektedir.[445]

Fatih Sultan Mehmed, şehri devletin payitahtı yapmak istediğinden fetihten sonra pek çok faaliyete girişmiştir. İskân politikası da bu faaliyetlerin başında gelmiştir. Henüz şehirden ayrılmadan evvel bununla ilgili fermanlar vermiş, savaş sebebiyle kaçan şehir sakinlerinin geri dönmesini ve birçok bölgeden Türk ve Müslüman nüfusun İstanbul'a

---

[440] Mete Tunçay, ''Mütareke İstanbul'u (1918-1923)'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-I*, Cilt 2, 2015, s.243; Emecen, ''İstanbul'', s.219.
[441] Emecen, *a.g.m.*, s.219; Tunçay, *a.g.m.*, s.250.
[442] Yunus Koç, ''Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-II*, Cilt 3, İstanbul, 2015, s.458.
[443] Koç, *a.g.m.*, s.462.
[444] Alfons Maria Schneider, ''XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu'', *Belleten*, C.16, S.61, İstanbul, 1952, s.36; Yunus Koç, ''Bizans Döneminde İstanbul'', s.464.
[445] Kuran, ''İstanbul'un Fethi'nin Dünya Tarihindeki Yeri'', s.529; Schneider, *a.g.m.*, s.39; Koç, *a.g.m.*, s.466.

getirilip yerleştirilmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda Kırım, Karadeniz sahilleri, Aksaray ve Karaman, Üsküp ve Belgrad'dan pek çok kişi İstanbul'a getirilerek yerleştirilmiştir.[446] Fatih'in saltanatının sonlarına doğru İstanbul'da 8.951 Müslüman hane, 3.151 Hıristiyan hane, 1.647 Yahudi hane; Galata'da 531 Müslüman hane, 592 Hıristiyan (Rum) hane ve 332 Frenk hane sayılmıştır. Tam olarak bir rakam vermek mümkün olmamakla beraber araştırmacılar şehir nüfusunun fetihten önceki nüfusunun en az iki katı kadar arttığını düşünmektedir.[447]

16. yüzyıl özellikle ikinci yarısından itibaren bütün Akdeniz bölgesinde çok ciddi nüfus artışlarına sahne olmuş ve İstanbul'da bu tarihlerde özellikle taşradan gelen iç göçlerle Akdeniz'in en büyük şehri konumuna gelmiştir. Bu yüzyıl için yapılan nüfus tahminleri şehrin fetihten sonra ne denli büyüdüğünü ortaya koyması bakımından önemlidir. İngiliz Gezgin John Sanderson nüfusun bu dönemde bir milyonu geçtiğini söylese de genel görüş şehir nüfusunun yarım milyondan biraz fazla olduğu yönündedir.[448] Bu artış 17. yüzyılda da devam etmiş, Anadolu ve Rumeli'de yaşanan mücadeleler ile Celali isyanları gibi iç meseleler sebebiyle yaşanan huzursuzluklar İstanbul'a bu bölgelerden nüfusun akmasıyla sonuçlanmıştır.[449] 17. yüzyıl için de 16. yüzyılda da olduğu gibi kesin bir rakam vermek doğru değildir. Seyyahlar bu yüzyıl için de pek çok rakam vermiş, George Sandy 700.000, Robert Mantran 650.000-750.000 arası ve Fransız seyyah Guillaume Antoine Olivier ise 500.000 olarak tahmin etmiştir. Araştırmacılar da seyyahların verdiği rakamların güvenirliğinin tartışmalı olduğu görüşünde hem fikir olarak 500.000 ila 700.000 arasında bir nüfusun başkentte yaşıyor olabileceğini düşünmektedirler.[450]

---

[446] Münir Aktepe, ''XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar'', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 9, Sayı 13, 1958, s.1; Ferda (Olbaki) Mazak, ''Fatih Dönemi İstanbul'unda Yeni Yerleşim Mahalleleri, Nüfus Yapısı ve İskân Siyaseti (1453-1481)'', *Fatih Sempozyumları I-II,* 2007, s.221.

[447] İnalcık, ''Fatih Sultan Mehmed, İstanbul Fethi ve İmparatorluk'', s.13; Mehmet Öz, ''İstanbul Nüfusu: Fetihten XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-II*, Cilt 3, İstanbul, 2015, s.475; Kuran, ''İstanbul'un Fethi'nin Dünya'', s.s.529.

[448] İnalcık, ''İstanbul'', s.234; Kazuaki Sawai, ''16. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Nüfus Artışı ve Tedbirleri'', *Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of pre-Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb*, Cilt 1, 2008, s.789; Metin And, ''XVI. Yüzyılda İstanbul''*, Hayat Tarih Mecmuası, S.8*, 1969, s.18; Öz, *a.g.m.*, s.476.

[449] Aktepe, ''XVIII. Asrın İlk Yarısı'', s.1

[450] Öz, *a.g.m.*, s.483-484; Ümid Meriç Yazan, ''Bir Asır Boyunca (1840-1940) İstanbul Şehri'nin Nüfusunda Meydana Gelen Değişimlerin Tahlili'', *Tarih Boyunca İstanbul Semineri,* İstanbul, 1989, s.62.

Nüfus artışı 18. yüzyıl için de geçerliliğini korumuştur. 1683 yılında gerçekleşen Viyana Kuşatmasından 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşmasına kadar geçen sürede yapılan mücadeleler çoğunlukla Osmanlı sınırlarında meydana geldiğinden, buralarda yaşayan halk gerek ekonomik sebepler ve gerek de can güvenliklerinin tehlikeye girmesi sebebiyle büyük şehirlere, özellikle de İstanbul'a göç etmeye başlamıştır.[451] Öyle ki bu durdurulamaz göç artışı karşısında çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır. Şehre su getirilmesi bile yaşanabilecek göçler sebebiyle uzun süren tartışmalara sebep olmuş, şehrin iaşe ve iskân bakımından yetersiz kalması özellikle şehirde bulunan işsizlerin geri gönderilmesi ve yenilerinin gelmesinin önlenmesi için fermanlar çıkarılmıştır.[452] Bekarların ve işsiz göçmenlerin denetlenmesi meselesinde Sultan III. Selim'e karşı Ayasofya Camii'nde gerçekleştirilen saldırının da hız verdiği düşünülmüştür.[453] Öyle ki Sultan Selim, İstanbul'un nüfusunu denetlemek ve asayişi sağlamak adına düzenli teftiş ve yoklamalar yaptırmış, hem şehir nüfusunu hem de mevcut iş kollarını kefalet ve teftiş defterlerinde kayıt altına almaya başlamıştır.[454] Ancak yapılmaya çalışılan tüm engellemelere rağmen göç dalgasının önüne geçilememiş, İstanbul halkının karşı karşıya kaldığı kıtlık sebebiyle ilk defa vesika ile ekmek verilmesi için sayım yapılmış, hayat pahalılığı ve azalan iş gücü ihtiyacı sebebiyle şehirde bir işsizler sınıfı oluşmuştur.[455]

19. yüzyılın ilk yarısında şehir önceki yüzyıllardan farklı olmayan bir görünüme sahiptir. Ancak II. Mahmud devriyle beraber, özellikle de yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı şehirlerinin görünümüne benzer bir fiziki yapılanma gerçekleşmiş, halkın yaşayış ve alışkanlıklarına da yeni unsurlar girmiştir. Bunda yeni göçmen akınlarıyla beraber şehre gelen yabancıların ve Avrupa'da büyüyen kapitalizmin etkisi büyüktür.[456] 1844-1880 yılları için hem yabancı kaynaklar hem de Osmanlı kaynakları şehrin

[451] Aktepe, ''XVIII. Asrın İlk Yarısı'', s.3
[452] Rukiye Bulut, ''18. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Önlemler'', *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 3, 1967, s.30-31; Öz, *a.g.m*., s.484; Aktepe, ''XVIII. Asrın İlk Yarısı'', s.4
[453] Betül Başaran, ''III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti, 1789-1792'', *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s.118.
[454] İstanbul kefalet ve teftiş defterleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Başaran, ''İstanbul Kefalet ve Teftiş Defterleri'' *Antik Çağ'dan Günümüze Büyük İstanbul Tarihi,* C. 4, 2015, ss.584-587.
[455] Aktepe, ''XVIII. Asrın İlk Yarısı'', s.9; Bulut, *a.g.m*., s.32; Kemal H. Karpat, ''İstanbul Nüfusu: XVIII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına'', Antik çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim- II, Cilt 3, 2015, s.498.
[456] Emecen, *a.g.m*., s.219.

nüfusunun yarıdan fazlasının gayrimüslim olduğu konusunda hem fikirdir. Müslüman nüfusun çoğunluğu elde etmesi ancak 1885 yılında, yani yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir.[457] 1844 yılında yapılan sayımda sadece erkek nüfus 213.693 kişi olarak tespit edilmiş, 1857 yılında bu sayı 238.234'e yükselmiştir. 1882 yılında yapılan sayımda ise kadınlar ve erkekler ayrı ayrı sayılmış, buna göre de toplam nüfus 381.376 olarak hesaplanmıştır. Ancak sayımın ne dereceye kadar yeterli olduğu tartışmalıdır. Nitekim 1885 yılında gerçekleşen sayımda toplam nüfus 873.565'e çıkarak büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Bu nüfusun da 129.243'ünü yabancılar oluşturmaktadır.[458] Aynı yıl için başka bir tahminde de nüfusun toplamda 744.322 kişi olduğu tespit edilmiştir.[459] 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da görülen toplumsal, etnik ve kültürel değişiklikler, bu yüzyılda ticaretin büyümesi ve ekonomik fırsatların yaygınlaşmasının doğurduğu sonuçlardır. Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kafkaslar ve Balkanlardan gelen göçmenlerin beraberinde getirdiği sermaye, İstanbul'u kültürel ve ekonomik bakımdan bir merkez haline getirmiştir.[460]

3. Şehir Ekonomisi

İstanbul, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olmasından itibaren bir tüketim merkezi olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun genel olarak tarıma dayalı ticareti, İstanbul'un iaşe ve ihtiyaçlarının karşılanması üzerine kurulmuştur. Bu sebeple şehir, hem iç hem de dış ticarette gıda, hammadde, mamul ve yarı mamul malların temin edilmesine bağımlı bir hale gelmiştir. Bunun yanında şehirde dokumacılık, özellikle de ipek dokumacılığı ön plana çıkmış, maden işleme ve kuyumculuk gibi sektörlerin de faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak hepsi içinde ipeğin önemi yadsınamayacak bir düzeydedir. Dış pazarda İstanbul sahip olduğu yeri ipek kumaşlarının kalitesine borçludur. 1204 yılında Latinlerin şehri yağmalaması ipek dokumacılığına da darbe vurmuş, atölye ve tezgâhların dağılmasına yol açmıştır.[461]

Fetihten sonra Sultan II. Mehmed, İstanbul'u kalabalık bir ticari merkez haline getirmeyi hedeflemiş, bunun için de şehri nüfuslandırmak, zengin tüccarları şehre gelip

[457] Karpat, ''İstanbul Nüfusu'', s.489.
[458] Kemal H Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.215.
[459] Stanford J. Shaw, ''The Population of Istanbul in the Ninteenth Century'', *International Journal of Middle East Studies*, Vol.10, Issue 2, May 1979, s.274.
[460] Karpat, ''İstanbul Nüfusu'', s.492.
[461] Pınar Ülgen, ''Geç Ortaçağlarda İstanbul'un Ekonomik Yapısına Dair Değerlendirme'', *XVI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2015, s.178-184.

yerleşmek için zorlamak, kervansaraylar yaptırmak ve bazı ticari imtiyazlar tanımak gibi pek çok tedbir uygulamıştır. Daha onun zamanında şehir hayvan ve hammadde pazarı haline gelmiş, büyük bir çuha ve ipek sanayii de yerleşmeye başlamıştır.[462] Fetihten sonra İstanbul sanayisinin genel durumunu ortaya koyabilmek adına Ayasofya Vakıf Defteri'nde yer alan bilgiler oldukça kıymetlidir. Buna göre Büyük Çarşı'da faaliyet gösteren 641 dükkândan 66'sı terlik ve ayakkabıcı, 50'si terzi-keçeci, 44'ü külah imalatçısı ve 76'sı da mücevhercidir.[463] Sultan II. Mehmed, Bizans idaresinde de Galata'nın sakinleri olan Cenovalılara ticaret serbestliği tanımış, bunlara daha sonra Floransalılar ve Endülüslü Araplar da eklenmiştir.[464] Batılı tüccarlar, özellikle de Galata'ya yerleşenler, kumaş ithal etmiş ve İstanbul'dan da ipek ve baharat alıp İtalya'ya götürmüşlerdir.[465] 16. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'yle en fazla ticaret yapan ülke Venedik iken, yüzyılın sonlarına doğru ticari imtiyazlar alarak öne geçen devlet Fransa olmuştur. Onu sırasıyla İngiltere ve Hollanda izlemiştir.[466] Evliya Çelebi'ye göre bu yüzyılda şehirde faaliyet gösteren imalatçıların 23.214 atölye ve dükkânı mevcuttur. Tüccarın ise çeşitli muhtelif yerlerde toplamda 21.633 dükkânı vardır.[467] 15 ve 16. yüzyıllarda toprakların hızla genişlemesi ve artan nüfus, devletin kontrolü sağlayabilmesi ve bu nüfusun aktığı büyük şehirlerde düzeni sağlayabilmesi için merkezileşmeyi beraberinde getirmiştir. İstanbul için de artan nüfus, düzenin yanında iaşenin de sağlanması anlamına gelmiştir. Önemli bir pazar haline gelen şehir için yalnızca sahip olduğu nüfus değil, yapılan ticaret ve iktisadi teşebbüslerle gelen bir nüfus da söz konusudur. Bu sebepten devlet, ticaretin can damarı görevi gören bu şehrin işleyişini sağlayabilmek için tüm bölgelerin üretim fazlalarının öncelikle buraya gönderilmesini sağlayan önlemler almıştı.[468]

---

[462] İnalcık, ''Fatih Sultan Mehmed'', s.13

[463] Kadir Yıldırım, ''Osmanlı İstanbul'unda Sanayi'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme*, Cilt 6, 2015, s.212.

[464] İbrahim Enes Özkan, ''Osmanlı'dan Günümüze İstanbul Ekonomisi'', *Şehir ve Toplum*, Sayı 1, 2014, s.37.

[465] İnalcık, ''Fatih Sultan Mehmed'', s.13.

[466] Coşkun Çakır, Yakup Akkuş, ''Osmanlı İstanbul'unda Ticaret'', Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme, Cilt 6, 2015, s.158.

[467] Arif Bilgin, ''Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'un İktisadi Yönetimi'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme*, Cilt 6, 2015, s.93.

[468] Tevfik Güran, ''İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)'', *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 44, Sayı 1-4, 1986, s.245; Edhem Eldem, ''İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente'', *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.209.

18. yüzyılın başlarına kadar ekonomik büyüme hem devlet genelinde hem de İstanbul özelinde devam etmiştir. Ancak bu büyüme yapılan harcamalar sebebiyle devletin merkezileşmeyle beraber gelen kontrol mekanizmasını zayıflatmaya başlamış, özel girişimlerin ekonomi içindeki payı devletin aleyhine olacak şekilde genişlemiştir.[469] Öyle ki 1776-78 yılları arasında İstanbul ticaretinin %44.1'ini Fransızlar, %24.4'ünü ise İngilizler gerçekleştiriyordu.[470] Devlet kontrolünü güçlendirebilmek için yeni bütçelere ihtiyaç duyduğundan yeni vergiler ve dolaylı borçlanmalar kaçınılmaz hale gelmiştir. Bozulan tımar sisteminin yerine geçirilen iltizamla beraber hazineye ait araziler kiralanmaya başlamış ve devlet hazinesine nakit para akışı sağlanmıştır. Bu sistem finans ve kredi ağının da bir parçası olmuş, sarraflar da bu sermayenin dolaylı borçlanma ayağındaki güç simsarlarını teşkil etmiştir.[471]

19. yüzyıla gelindiğinde İstanbul, ihraç mallarının başlıca dağıtım noktası ve taşradaki servet sahiplerinin tüketim mallarının cazibesiyle ticarete dâhil olduğu bir ekonominin merkezi haline gelmiştir. Devletin kontrolü sağlamak adına güçlendirdiği merkezîleşme ile beraber vergiler aracılığıyla nakit para başkente akmıştır. Bu gelirlerle maaşları ödenen devlet adamları da servetlerinin ekseriyetle şehre akın eden ithal mallara harcamışlardır.[472] Bu yüzyılda İstanbul'u diğer şehirlerden, ticaretin hareketli olduğu merkezlerden bile, ayıran temel özellik, üretim ve yeniden dağıtımdan çok, harcanan servetlerin de sayesinde tamamen bir tüketim merkezi haline gelmesidir.[473]

4. İstanbul'da Tüketim

İstanbul hem başkent olması hem de Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ticaretinin en canlı yeri olması sebebiyle, tezimizde incelenmeye alınan örnek şehirlerden biridir. Selanik ve İzmir'de de olduğu gibi İstanbul'da da 19. yüzyılla beraber gerçekleşen yenilik ve gelişmelerin şehir insanının tüketim alışkanlıklarına etkisi ana kaynak olarak seçtiğimiz terekeler özelinde incelenmeye çalışılmıştır. İzmir sicillerinin kapsadığı zaman aralığı ve Selanik sicillerinden ulaşılabilenlerin sayısı göz önünde bulundurularak, şehirlerin karşılaştırması yapılırken sayısal bir denge sağlanması gözetildiğinden İstanbul şehri için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden 1835-1876 yılları arasında tarihlenen 9

[469] Güran, ''İstanbul'un İaşesinde Devlet'', s.245.
[470] Özkan, *a.g.m.*, s.37.
[471] Eldem, *a.g.m.*, s.209-210.
[472] Karpat, ''İstanbul Nüfusu'', s.492.
[473] Eldem, *a.g.m.*, s.197.

sicil incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 9 sicil içerisinde 235 kişinin tereke kaydına ulaşılmıştır. Tespit edilen 235 kişinin de 93'ü kadın 142'si erkektir.

Tablo 21: 1835-1876 arasında 9 sicilden elde edilen 235 terekenin cinsiyet dağılımı[474]

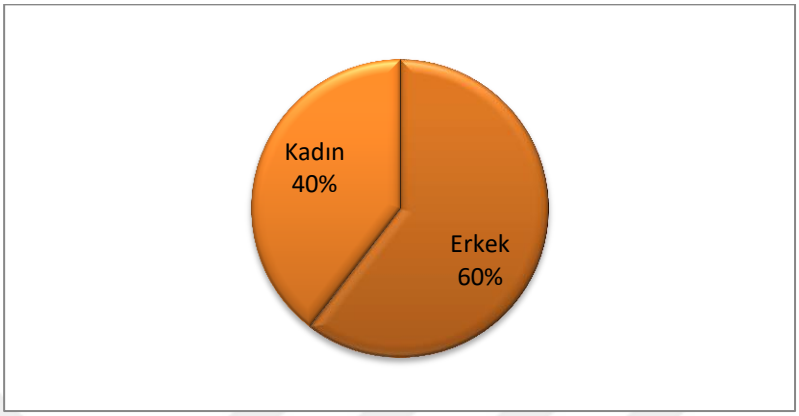

Tablo 1'de görüldüğü üzere erkek terekeleri kadın terekelerinden %20 daha fazladır. Tespit ettiğimiz terekelerin büyük çoğunluğu Selanik ve İzmir'de de olduğu gibi Müslüman tebaaya aittir. İncelenen terekelerde 11 gayrimüslim tespit edilmiş, bunlardan da yalnızca 2 tanesinin kadın terekesi olduğu görülmüştür. İncelememizde ayrıca İstanbul'da bulunan 150 mahalle ve 51 meslek grubu tespit edilmiştir. Bu mahalleler ve meslekler Selanik ve İzmir'de de ifade edildiği üzere elbette bizim tespit ettiklerimizle sınırlı değildir. Mahalleler ve mesleklerle ilgili ayrıntılı bilgiler dönem incelemeleri içerisinde verilecektir.

İstanbul terekeleri, Selanik ve İzmir'de de olduğu üzere üç döneme ayrılarak incelenmiştir. Dönemlendirme sicillerin kapsadığı yıllar gözetilerek 1835-1845 yılları arası birinci dönem, 1846-1864 yılları arası ikinci dönem ve 1865-1876 yılları arası üçüncü dönem olacak şekilde yapılmıştır. Selanik ve İzmir şehirlerinde de olduğu üzere her dönem kendi içerisinde değerlendirilerek tespit edilen eşyaların yaygınlık ve yenilik durumları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

a. 1835-1845 Yılları Arasında İstanbul'da Tüketim Alışkanlıkları

1835-1845 yılları arasını kapsayan 1397, 1453 ve 1552 numaralı sicillerde toplamda 102 kişinin tam tereke kaydı tespit edilmiştir. Bunların 60'ı erkek 42'si kadın terekesidir. 102 terekeden elde edilen malların analizi için Selanik ve İzmir'de olduğu

[474] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicil Defterleri Kısmet-i Askeriye Mahkemesi (İSTM. ŞSC.05.d), No.1397; No.1453; No.1552; No.1564; No.1751; No.1785; No.1790; No.1812; No.1840. Bundan sonra İSŞS. kısaltmasıyla verilecektir.

gibi belli başlıklar altında gruplandırma yoluna gidilmiştir. Tereke sahiplerinin tereke değerlerine göre dağılımı tablodaki gibidir.

Tablo 22: 1835-1845 yılları arasında İstanbul'da gelir gruplarının dağılımı[475]

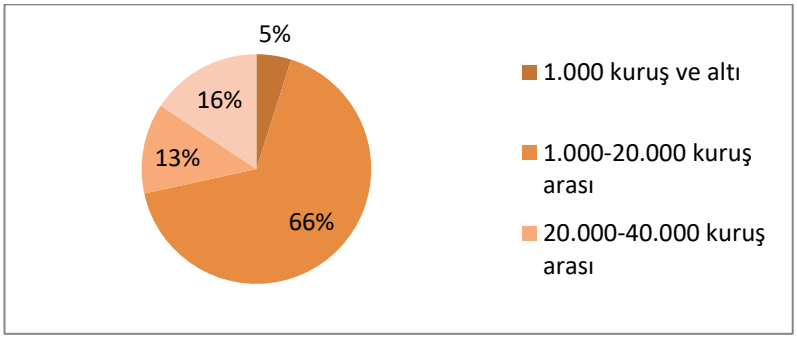

Tablo 12'de görüleceği üzere orta gelir grubu olarak tanımladığımız 1.000-20.000 kuruş arasında bir tereke değerine sahip kişiler çoğunluğu oluşturmaktadır. Terekelerden elde ettiğimiz bu verilere göre 102 kişinin 5'i 1.000 kuruşun altında, 68'i 1.000-20.000 kuruş arasında, 13'ü 20.000-40.000 kuruş arasında ve son olarak 16'sı 40.000 kuruştan fazla bir servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. İlk dönem için incelediğimiz terekelerden elde ettiğimiz eşya verileri gruplar halinde tablo olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 23: 1835-1845 yılları arasında terekesi bulunanların sahip olduğu ev eşyaları[476]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yorgan	93	641	**Tepsi**	53	113
Yastık	90	2370	**Zarf**	53	516
Minder	88	617	**İbrik**	50	114
Döşek	86	270	**Fincan**	50	440
Sandık	81	196	**Tas**	47	169
Çarşeb	78	489	**Tabak**	45	626
Boğça	76	240	**Sahan**	45	263
Şilte	75	275	**Tencere**	41	244
Ma'kad	69	366	**Bardak**	37	192
Saat	69	121	**Kaşık**	34	319
Seccade	64	150	**Kazgan**	26	30

[475] *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552.
[476] *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552.

Uçkur	62	226	**Güğüm**	24	44
Mir'at	57	89	**Bıçak**	21	50
Perde	49	368	**Tabe**	20	32
İhram	46	112	**Şişe**	19	72
Şamdan	46	172	**Bakraç**	13	15
Keçe/Kebe	43	98	**Sürahi**	10	13
Peştamal	42	91	**Kase**	9	20
Peşgir	41	124	**Sabun**	7	21
Kilim	41	87	**Kahve Değirmeni**	6	7
Makrame	38	215	**Kavanoz**	3	7
Çekmece	34	49	**Teneke**	3	3
Koltuk	31	131	**Kahve**	3	3
İskemle	25	50	**Maşrapa**	2	3
Havlu	23	171	**Matara**	2	3
Fener	22	31	**Zemzemiye**	2	5
Sandalye	14	123	**Semaver**	2	2
Dolap	13	17	**Çatal**	1	21
Buhurdan	12	13	**Kupa**	1	1
Hasır	11	21	**Su Takımı**	1	1
Nevresm	11	20	**Çay Takımı**	1	1
Mendil	11	50	**Tuzluk**	1	1
Yağlık	10	42	**Baharatlar**	1	7
Çamaşır Leğeni	8	8	**Şeker**	1	1
Masa	4	9	**Gıda**	2	12
Cibinlik	4	4	**Sakız**	1	1
kaliçe	4	4			
Kutu	3	8			
Halı	2	3			
Puşide	2	2			
Post	2	2			

Çevre	2	15			
Namusiye	1	1			
Çiçeklik	1	2			
Örtü	1	1			
Battaniye	1	1			
Yazı Takımı	1	1			
Bornoz	1	1			
Yatak Bağı	1	8			

Tablo 24: 1835-1845 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip oldukları giyim, süs ve şahsi eşyalar[477]

Giyim ve Süs Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Entari	98	730	**Çubuk**	52	253
Kürk	96	429	**Kitap**	41	200
Gömlek	89	341	**Piştov**	33	55
Şalvar	79	344	**İmame**	32	139
Fes	72	139	**Nargile**	26	52
Şal	71	133	**Tüfenk**	26	54
Don	58	171	**Tabla**	22	113
Cübbe	54	105	**Kese**	21	28
Yemeni	54	414	**Kılınç**	19	21
Yelek	53	203	**Cariye**	18	21
Ferace	52	98	**Silahlık**	13	14
Hırka	44	78	**Enfiye**	11	20
Kukuleta	43	62	**Kandil**	7	14
Kuşak	36	74	**Dürbün**	7	8
Salta	36	54	**Duhan**	6	7
Yüzük	30	39	**Mushaf-ı Şerif**	5	6
Kumaş	29	445	**Pala**	5	6

[477] *İSŞS.,* 1397; 1453; 1552.

Mintan	27	97	**Gulam**	4	4
Pantolon	24	97	**Kimyasallar**	4	4
Çakşır	21	42	**Takatuka**	4	5
Çorap	19	32	**Kağıt**	3	3
Setre	17	44	**Kama**	3	3
Küpe	17	19	**Çakmak**	3	3
Abani	14	21	**Satranç**	2	9
Başlık	13	24	**Berber Takımı**	2	2
Pabuç	11	11	**Altın**	1	1
Dizlik	11	13	**Yelpaze**	1	2
Dülbent	10	39	**Resim Tahtası**	1	2
Potur	9	10	**Hançer**	1	2
Destar	9	24	**Tavla**	1	1
Terlik/Şebşeb	8	12	**Tabanca**	1	1
Kaftan	7	10	**Balmumu**	1	1
Kaput	7	8			
Yaşmak	7	13			
Kavuk	7	9			
Gözlük	7	10			
Şemsiye	7	7			
Arakiye	6	6			
Fanila	5	5			
İğne	5	5			
Sako	4	4			
Çizme	3	4			
Filâr	3	3			
Cepken	3	3			
Boyama	3	80			
Tepelik	2	2			
Tozluk	2	4			
Serpuş	2	5			

Eldiven	2	2			
Sarık	1	1			
Yağmurluk	1	1			
Peçe	1	9			
Bilezik	1	1			
Kundura	1	1			
Gerdaniye	1	1			
Mest	1	3			
Fistan	1	6			
Boyun Bağı	1	1			

Tereke sahiplerinin %5'ini oluşturan alt gelir grubunun sahip olduğu genellikle ev ve giyim eşyaları, incelenen dönemde yaygın olarak kullanılan eşyalar hakkında bilgi vermektedir. Bu gruba dâhil 5 tereke sahibinin 4'ü kadın 1'i ise erkektir. %66 oranıyla ve toplam 68 kişiyle en fazla terekeye sahip olan orta gelir grubunun 33'ü kadın 35'i erkektir. Tereke sahiplerinin %13'ünü oluşturan 20.000-40.000 kuruş arasında tereke değerine sahip olanların da 2'si kadın 11'i erkektir. Son olarak toplam terekelerin %16'sıyla en yüksek gelir düzeyine sahip 16 kişinin de 3'ü kadın 13'ü ise erkektir.

Tereke sahiplerinin, diğer şehirlerde terekesi incelenenlerden farklı olarak, ekseriyetle farklı mahallelerde ikamet ettikleri görülmüştür. Bu mahalleler sırasıyla; Şeyh Ebu'l Vefa, Hobyar, Daye Hatun, Uzun Şücaeddin, Molla Çelebi, Firuz Ağa, Arap Camii Şerifi, Hamami Muhiddin, Kürkçü Paşa, Kazasker Mehmed Efendi, Dülgerzade, Kapudan Sinan Paşa, Balaban Ağa, Davut Paşa, Çelebioğlu Alaeddin, Hoca Kasım Gürani, Gureba Hüseyin Ağa, Avcı Bey, Elhac Hüsrev, Alim Bey, Katip Maslahaddin, Müfti Ali, Hoca Üveys, Ayasofya-ı Kebir, Sultan Bayezid, Tercüman Yunus, Kaliçeci Hasan, Sururi Efendi, Ehac Hasan, Koğacı Dede, Molla Hüsrev, Seyid Hasan, Şeyh Muhyiddin, Güngörmez, Hüseyin Ağa, Cezari Kasım Paşa, Melek Hatun, Kazgani Sadi, Atik Ali Paşa, Hoşkadem, Debbağzade Elhac Hasan, Şehit Çavuş, Katip Hüsrev, Akşemseddin, Camcı Ali, Cebeci Başı, Süleymaniye, Çavuşbaşı, Mirahor, Katip Kasım, Molla Kestel, Kalenderhane, Canbaziye, Süleyman Ağa, Feraceci Muslihaddin, Murad Paşa, Nahilbend, Hoca Rüstem, İshak Paşa, Sinan Ağa, Divan Ali, Kabasakal, Elhac

Ahmed, Çıkrıkçı Kemaleddin, Çoban Çavuş, Kızıltaş, Hancı Karagöz, Elvanzade, Hüsam Bey, Yahya Efendi, Üskübi, Kızıl Minare, Keçeci Piri, Küçük Ayasofya, Çelebioğlu, Sarı Nasuh, Yeniköy, Şeyhü'l Haram Hüseyin Ağa, İskender Ağa, Molla Zeyrek, Tavaşi Süleyman Ağa, Selçuk Sultan, Seferikoz, Bayezid-i Cedid, Katip Murad, Hayreddin İskelesi, Üçler, Kandilli, Manisalı Mehmed Paşa, Bezzaz-ı Cedid, Ali Fakih, Haraççı Muhyiddin, Altıboğça, Elhac İlyas, Ceraği Hamza, Şahuban, Hoca Paşa, Kurt Çelebi, Akbıyık, Hoca Hayreddin, Karaki Hüseyin Çelebi, İsmail Ağa, Molla Gürani, Kemerli Mescid, Şeyh Resmi, Defterdar Ahmed Çelebi, Hüsam Bey, Mimar Ayas, Cağfer Ağa, Lala Hayreddin, Dülgerzade Hoca Şemseddin, Mesih Paşa, Hoca Teberrük, Sirkeci Muslihüddin, Soğan Ağa, Hacı Bayram Haftani, Sarı Bayezid, Sufiler, Koca Mustafa Paşa, Kasap İlyas, Abdi Subaşı, Derviş Ali, Mimar Kemaleddin, Dizdariye, Sekbanbaşı İbrahim Ağa, Hüseyin Ağa, Pazaristan, Viran-ı Evvel, Kaliçeci Hasan Ağa, Şemseddin Molla Gürani, Dülbentçi Hüsameddin, Gedik Paşa, Başçı Mahmud Efendi, Çelebioğlu Alaeddin, Baba Hasan Alemi, Hoca Hamza, Şeyh Ekrem Hüseyin Ağa, Tarsus, Hoca Gıyasseddin, Tahta Minare, Abdüsselam, Maçka, Kara Mehmed Paşa, Kulaksız Ahmed Kapudan, Çakır Ağa, Nişancı Mehmed Paşa-ı Atik, Kuruçeşme ve Mahmud Paşa'dır.[478] Tereke sahiplerinin mesleklerine bakıldığında ise çoğunluğun esnaf veya devlet görevlisi olduğu görülmüştür. Meslekler sırasıyla; kethüda, imam, tüccar, attar, cebelü emini, kapucu, ekmekçi, çukadar, lüleci, kâtip, berber, kasap, hülefa, kalem, mümeyyiz, tıpçı, bezzaz, tülbentçi, astarcı, yazıcı, destgahçı, taşçı, emekli kadı, sarraf, kağıtçı, uncu, fesçi, naib, defterdar, muhtar, müsteşar, hoca, zenneci, muhasebeci, nazır, müderris, asker, cerrah, yağlıkçı, aza, müdür, ferik, mevlevi, haffaf, imameci, kuyumcu, yakalıkçı, yorgancı, penbeci, sarraç ve emekli validir. İstanbul'da diğer şehirlerden farklı olarak, başkent olması sebebiyle de, çok fazla devlet görevlisinin terekesi tespit edilmiştir. Bu durum aynı zamanda tespit edilen eşyaların da diğer şehirlerden daha özellikli ve daha çeşitli olmasının bir nedeni olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü maaşlı çalışan bu kesimin üretmeden tüketme

[478] İstanbul mahalleleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz; Mehmet Canatar, ''İstanbul Mahallelerinin Listesi'', Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim 2, Demografi,2015, C.III, ss.234-235; Büşranur Bekman, *XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2020.

faaliyetinde bulunması, tüketimin ihtiyaçtan bağımsız bireysel isteklerle de şekillenmesine sebep olan bir etkendir.[479]

Tablo 13'te görüleceği üzere yastık, yorgan, minder, döşek, çarşeb, boğça, şilte, ma'kad, seccade, uçkur, perde, ihram, sandık, şamdan, saat ve mir'at yaygın olarak kullanılan oda eşyalarıdır. Saat hariç bütün gelir grupları içerisinde de bu eşyalara çoğunluğun sahip olduğu tespit edilmiştir. Yaygın kullanılan oda eşyalarının nitelikleri ekseriyetle kumaşını, rengini ve üretildiği yeri belirten özelliklerdir. Elvan ve bez, kumaş özelliği olarak çarşeb, yastık, ma'kad, yorgan ve döşeğin ortak yönleri olarak karşımıza çıkmıştır. Kıbrıskâri ve Sakızkâri özelliği ise aynı eşyaların üretildiği yeri belirten özellikleri arasındadır. Bu eşyalar içerisinde çarşeb, İzmir ve Selanik'tekinden farklı olarak bazı terekelerden çarşaf, yatak çarşafı, döşek çarşafı şeklinde ayrı ayrı yazıldığından, çarşaf olarak yazılanın oda eşyası mı yoksa giyim eşyası mı olduğu anlaşılamamıştır. Çünkü çarşeb için belirtilen turuncu, penbe ve lacivert gibi renkler ile çözme, bürümcük, çuha ve penbezar gibi kumaşlar aynı zamanda bir giyim eşyası olabileceği izlenimini vermektedir. Yaygın kullanılan oda eşyaları içerisinde yeni ve lüks olduğunu belirten özelliklerle kaydedilenler yalnızca yastık, mir'at ve saattir. Yastık merinos ve kadife özellikleriyle kaydedilirken, saat kendisi de batı menşeli bir eşya olmanın yanında incili, altın, farisi, şukufeli, çalar, askı, zincirli, köstekli ve çekmece özellikleriyle belirtilmiştir. Mir'at ise pirinç, kebir ve sim gibi özelliklerle detaylandırılmış ve kadın ya da erkek fark etmeksizin her gelir grubundan kişinin terekesinde yer almıştır.

Oda eşyaları içerisinde yaygınlık göstermeyen ancak 1.000 ve altı gelir grubu dışında her gelir grubunda rastlanan yeni ve batı menşeli eşyalar çekmece, koltuk, keçe, iskemle, sandalye, masa ve dolaptır. Keçe kendisi geleneksel bir eşya olmasına rağmen İngilizkâri özelliği ile kaydedildiğinden bu gruba dâhil edilmiştir. Ayrıca bu grup eşyalardan sandalye, masa ve koltuk batı menşeli eşyalar olarak İzmir ve Selanik'te çok daha geç dönemlerde yaygınlık kazanırken İstanbul'da çok daha erken dönemlerde ve neredeyse her gelir grubunda karşımıza çıkmış olması incelememiz açısından dikkat çekicidir. Yalnızca üst gelir grubunda yer alan eşyalar ise nev-resm, bornoz ve yazı

[479] Tülay Artan, ''Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri: Değişken Bir Yüzyılda Temel Gıdalar, Lüks Tatlar ve Tadımlıkların İzinde'', *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, s.143-144.

takımıdır. Bunlar içerisinde de özellikleri belirtilen yalnızca nev-resmdir ki bunlar çuka, aba ve şali gibi kumaş türleridir. Son olarak oda eşyaları içerisinde İzmir ve Selanik'ten farklı olarak karşılaştığımız eşya puşidelerdir. Puşide Farsça örtü anlamına gelmekle beraber terekelerde de kahve özelliğiyle kaydedilmiştir.[480]

Tablo 13'te yer alan ikinci grup eşyalardan mutfak eşyaları içerisinde yaygın kullanım gösteren eşyalar tepsi, zarf, ibrik, fincan, tas, tabak, sahan ve tenceredir. Genel olarak her gelir grubundan kişinin terekesinde yer alan bu eşyalar içerisinde özellikleri dolayısıyla yalnızca üst gelir grubunda yer alanları da mevcuttur. Bunlar da tepsi, ibrik, tas, tabak ve sahandır. Eşyaların yalnızca üst gelir grubunun terekelerinde yer alan nitelikleri, aynı zamanda batı menşeli olduklarının da göstergesidir. Bunlara billur, maden, saksonya ve sırça örnek verilebilir. Yalnızca ibrik, çay özelliğiyle diğer eşyalardan ayrılmıştır. Mutfak eşyaları içerisinde yaygın kullanım göstermeyen ancak her gelir grubunda karşımıza çıkan eşyalar arasında da batı menşeli olduğu anlaşılan özelliklere sahip eşyalar mevcuttur. Bunlar sırasıyla bardak, bıçak, şişe, sürahi, kavanoz, kupa ve su takımıdır. Özellikleri ise billur, maden, sırça ve cam olmalarıdır. Yalnızca bardak diğerlerinden farklı ve fazla olarak saksonya tarzı ile de kaydedilmiştir. Mutfak eşyaları arasında bizzat kendisi ithal olan eşyalar da tespit edilmiştir ki bunlar da semaver, çatal ve çay takımıdır. Ancak bu eşyaların gelir grupları içerisinde yalnızca 40.000 kuruş ve üzerinde bir tereke değerine sahip üst gelir grubunun eşyaları arasında yer aldığı görülmüştür. Yine de İzmir ve Selanik ile kıyaslandığında bu eşyaların da çok daha erken tarihlerde İstanbul'da kullanılıyor olduğunun tespiti çalışmamız açısından önemlidir. Üstelik su takımı hariç tüm ithal ve batı menşeli ürünlerin Müslüman terekelerinde yer alması olması İstanbul'da kültürel dönüşümün de diğer şehirlerden çok daha erken başladığının bir göstergesidir.

Mutfak eşyaları tablosunda araç gereçler dışında bir takım baharat ve gıda ürünlerine de örnek teşkil etmesi bakımından yer verilmiştir. Buna göre incelenen 102 tereke içerisinde yalnızca 3 terekede gıda maddelerine rastlanılmıştır. Bunlar sırasıyla kahve, şeker, sakız, yufka, bulgur, erişte, tarhana, hünnap, kudret helvası ve ceviz yağıdır. Baharatlar ise salep, İngiliz tuzu, zencefil, tarçın, sumak, kimyon, karanfil ve keten tohumudur. Hepsi alt gelir grubundan kişilerin terekelerinde yer aldığından özellikle

[480] Örtü, Perde. Şemseddin Sami, ''Puşide'', *Kâmûs-i Türkî*, 1317, s.362.

şeker, kahve ve İngiliz tuzu gibi ithal gıda maddelerinin herkesin ulaşabildiği ve kullandığı maddeler olduğu düşünülmektedir.

Tablo 14'e baktığımızda giyim ve süs eşyaları içerisinde entari, kürk, gömlek, şalvar, fes, şal, don, cübbe, yemeni, yelek, ferace, hırka ve kukuletanın yaygın eşyalar olduğu görülmüştür. Bu eşyalar aynı zamanda her gelir grubundan insanın terekesinde karşılaşan eşyalardır. Entari en fazla özelliğe sahip olurken kürk, şalvar, fes, şal ve yemeniyle beraber yalnızca üst gelir grubunda yer alan ve batı menşeli olduklarını ifade eden özellikleriyle de kaydedilmiştir. Osmanlı toplumu için yeni ve pahalı olduklarını ama aynı zamanda yerli üretim olduğunu ifade eden Selimiye ve samur özelliklerinin yanında ithal ve batı menşeli olduklarını ifade eden Fransız, Fransızkâri, İngiliz, İngilizkâri, Farisi, merinos ve Paris özellikleriyle yazılmışlardır. Burada dikkat çeken husus ithal veya batı menşeli özelliklere sahip bazı eşyaların sadece üst gelir grubunda değil en alt gelir grubunda da kaydedilmesidir. Örneğin İngilizkâri özelliğiyle kaydedilmiş şal 1.000 kuruşun altında mal varlığına sahip bir kadın terekesinde yer almıştır. Farisi özelliğiyle kaydedilmiş entari de aynı şekilde 1.000-20.000 kuruş arasında tereke değerine sahip bir kadın terekesinde bulunmuştur. Ancak buna karşılık yerli üretim olduğu halde en üst gelir grubunda karşılaşılan örnekler de mevcuttur. Buna verebileceğimiz örneklere Yenikapı, Acemkapı özellikleriyle kaydedilmiş yemeniler ve çuka özelliğiyle belirtilmiş yelekler sayılabilir ki bunların da 40.000 kuruş ve üzeri tereke değerine sahip kişilerin terekelerinde kaydedildiği tespit edilmiştir.

Giyim ve süs eşyaları içerisinde yaygın kullanımda olmayan ancak kendisi ya da sahip olduğu özellikler sebebiyle yeni ve batı menşeli sayılan eşyalar da mevcuttur. Bunlar sırasıyla salta[481], pantolon, setre, fistan, boyun bağı, kaput, fanila, sako ve İngilizkâri özelliğiyle kaydedilen başlıktır. Salta Şemseddin Sami'nin de sözlüğünde yer aldığı şekliyle bir çeşit cepkendir. Venediklilerin bir üst kıyafetinden alındığı iddia edilen bu giysi adını da Venedik Cumhuriyeti'nin koruyucusu Sain-Marc'dan yani San-Marco'dan alır. Zira terekelerde de bu giysi ekseriyetle salta marka olarak geçer ki bu deyişin de San-Marko adından geldiği düşünülmüştür.[482] Aba, çuka, kadife, şali ve incili gibi özelliklerle kaydedilen salta markaların, yaygın kullanımda olmasa da her gelir

[481] Vaktiyle gemicilerin omuzlarına attıkları bir cins mintan. Şemseddin Sami, ''Salta Marka'', *Kâmûs-ı Türki*, S.701. Ayrıca Şemseddin Sami kelimenin kökenini İtalyanca olarak vermiştir.
[482] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, S.201.

grubundan kişinin terekesinde yer aldığı görülmüştür. İlk defa İstanbul terekelerinde karşımıza çıkan fistan, Arnavutların bir elbisesi olduğu gibi aynı zamanda alafranga bir giyim elbisesidir. Kelimenin kökeni de sözlükte Arnavutça olarak verilmiştir. Ancak bulunduğu tek kadın terekesinin bir gayrimüslime ait olması göz önünde bulundurulduğunda, bunun alafranga entarisi olduğu ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmüştür.[483] Bu grup eşya içerisinde yalnızca İngilizkâri özelliğiyle yazılan başlık üst gelir grubundan birinin terekesinde yer almış, geri kalanlar yaygın kullanım göstermese dahi her gelir grubundan kişinin terekesinde tespit edilmiştir. Bu durum, çok erken tarihlerde bile, İstanbul'da yaşayanların geliri ne kadar olursa olsun giyim eşyalarından yeni ve ithal ürünlere ulaşabildiklerinin ve sahip olabildiklerinin bir göstergesidir.

Son olarak ithal ve yeni eşyalar dışında giyim eşyaları içerisinde yalnızca İstanbul'da karşımıza çıkan eşyalar çakşır ve fîlâr, süs eşyaları ise iğne ve tepeliktir. Tepelikler hariç hepsinin her gelir grubundan kişinin terekesinde yer aldığı tespit edilmiştir. Çakşır, pantolondan önce aynı şalvar ve potur gibi erkeklerin giydiği geleneksel bir kıyafettir.[484] Fîlâr için kamus-ı Türki'de bir çeşit terlik olduğu yazılmış olsa da aslında hafif bir ayakkabı, ayak yemenisidir.[485] Daha önce İzmir ve Selanik'te de tespit edildiği üzere yüzük, küpe ve bilezik İstanbul terekelerinde de yer alan süs eşyalarıyken, bunlara ek olarak ilk defa karşımıza çıkan iğne ve tepelikler de geleneksel süs eşyalarıdır. Ancak üretildikleri madenin değerine göre bazıları yalnızca üst gelir grubuna dâhil kişilerin terekelerinde yer almıştır. Örneğin elmas özelliğiyle kaydedilen iğne ve yine elmas ve altın özelliğiyle kaydedilen tepelikler yalnızca 40.000 kuruşun üzerinde tereke değerine sahip kişilerin malları arasında tespit edilmiştir.

Tablo 14'te yer alan şahsi eşyalar içerisinde yaygın kullanım gösterenler çubuk ve kitaplardır. Çubuklar takımlı ve imameli olarak alt gelir grubu dışındaki gelir gruplarında tespit edilmiştir. Kitaplar ise ekseriyetle erkek terekelerinde yer almış, yalnızca iki kadın tekesinde divan, mecmua, harita ve ilmihale rastlanmıştır. Kitaplara sahip olan kişiler çoğunlukla devlet memurları olmakla beraber ekseriyetle dini ve edebi kitapların yer aldığı 3 esnaf terekesi de vardır ki bunlar kasap, lüleci ve destgahtır.

[483] Şemseddin Sami, ''Fistan'', *Kâmûs-ı Türki*, s.995.
[484] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.59.
[485] Şemseddin Sami, ''Fîlâr'', *Kâmûs-ı Türki*, s.1002; Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.118.

Kitapların muhtevasına bakıldığında dini, edebi, tarihi ve bilim kategorilerinde oldukları görülmüştür. Çoğunluğu ise dini kitaplar oluşturur. Ayrıca bir kişinin terekesinde ithal olduğu ecnebi özelliğiyle belirtilen bir miktar kâğıt da bulunmaktadır.

Şahsi eşyalar içerisinde yaygın kullanım göstermeyen ancak kendisi ya da sahip olduğu özelliklerinden ötürü yeni ve batı menşeli olan mallar vardır. Bu eşyalar da kendi içinde gruplandırılarak incelenmiştir. Silahlar ve silahlara dair eşyalar ilk olarak ele alınan eşya grubudur. Bu grup içinde tüfenkler, tabancalar, silah kılıfları, kılıç ve türevleri yer almıştır. Tüfenkler şeşhan, palazgalı, kaval ve filinta özellikleriyle kaydedilirken piştov da bir tabanca türü olmasına rağmen tabanca olarak değil kendi adıyla yazılmıştır. Tüfekler ve tabancalar, kılıfları da dâhil, her gelir grubunda yer alan erkek terekelerinde karşımıza çıkmıştır. Bunların dışında Frenk özelliğiyle kaydedilen kılıç orta gelir grubundan birinin terekesinde yer alırken pala ve kama üst gelir grubundan erkeklerin terekelerinde rastlanmıştır. Şahsi eşyalar içerisinde yer alan ikinci eşya grubu imame, nargile, tabla, takatuka, çakmak, enfiye ve duhandan oluşan tütün ve tütün gereçleridir. Bunlar içerisinde de billur özelliğiyle kaydedilen nargile, yaldızlı özelliğiyle üst gelir grubundan birinin terekesinde yer alan çakmak yeni ve batı menşeli ürünler olarak karşımıza çıkmıştır. Tütün belki de Osmanlı Devleti'ne Avrupa'dan gelen ve kısa zamanda benimsenen ilk ithal mallardan olabilir. Amerika Kıtası'nın keşfinden sonra ilk olarak İspanya'ya sonra da tüm dünyaya yayılan bu maddenin, 1600'lü yıllarda Avrupalı gemiciler tarafından Osmanlı topraklarına getirildiği düşünülmektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki bütün dini ve siyasi tartışmalara rağmen, tütünün üretim ve tüketimi Osmanlı topraklarında kısa zamanda yaygın hale gelmiştir.[486]

Şahsi eşyalar içerisinde kendisi batı menşeli ürünlere baktığımızda karşımıza dürbün, satranç takımı, tavla takımı ve bir kimyasal madde çıkmıştır. Kimyasal madde hariç zikredilen bütün eşyalar yalnızca üst gelir grubundan kişilerin terekelerinde tespit edilmiştir. Kimyasalların tamamı ise bir attarın terekesinde bulunurken çoğunun toplum

[486] Sezgin Zabun, ''Osmanlı Devleti'nde Tütün Ticareti: Aslıoğlu Serahim'e Ait Adana Tütün Fabrikası Örneği''*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Dergisi*, C.24, S.2, 2021, s.624; Tütün hakkındaki tartışmalar için bkz. Ahmed er-Rûmî el- Akhisârî, *Tütün İçmek Haram mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, Çev. Mehmet Yavuz, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

tarafından bilinen maddelerdir ancak bir asit olan krem tartarın ithal bir kimyasal olduğu tespit edilmiştir.[487]

b. 1846-1864 Yılları Arasında İstanbul'da Tüketim Alışkanlıkları

1846-1864 yılları arasını kapsayan 1564, 1751 ve 1785 numaralı sicillerde toplamda 62 kişinin terekesi tespit edilmiştir. Bunlardan 37'si erkek 25'i ise kadın terekesidir. Tereke sahiplerinin gelirlerine göre dağılımı tablodaki gibidir.

Tablo 25: 1846-1864 yılları arasında İstanbul'da gelir gruplarının dağılımı[488]

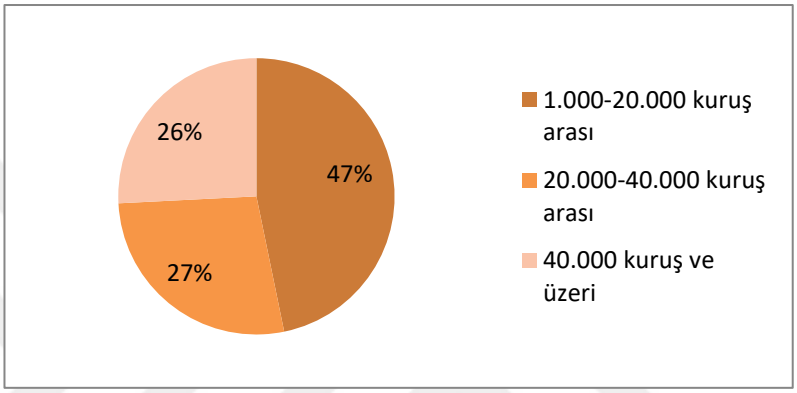

1846-1864 yılları arasında İstanbul şehrinde incelenen 62 kişinin terekesinden elde ettiğimiz verilere göre, toplam sayı içerisinde 29'u 1.000-20.000 kuruş arasında, 17'si 20.000-40.000 kuruş arasında ve 16'sı 40.000 kuruştan fazla bir servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. Bu dönemde 1.000 kuruşun altında bir servete sahip kimse tespit edilmemiştir. İkinci dönem için incelediğimiz terekelerden elde edilen eşyalar gruplar halinde tablolarda verilmiştir.

Tablo 26: 1846-1864 yılları arasında terekeleri bulunanların sahip oldukları ev eşyaları[489]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yastık	59	899	**Tabak**	43	646
Yorgan	57	317	**Tencere**	43	221
Şilte	52	175	**Sahan**	43	370

[487] Asit ve eter gibi kimyasallar 1895 senesinde bir fabrika kuruluncaya kadar ithal edilen maddelerdir. Hatta kurulan bu ilk kimya fabrikasının ihtiyaç duyduğu malzemeler de İngiltere'den ithal edilmiştir. Bkz; Merve Buşra Aktürkoğlu, ''XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Temizlik Yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'in Leke Risalesi Örnekleri'', *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 10(2), 2022, s.743.

[488] *İŞŞS.*, 1564; 1751; 1785.

[489] *İŞŞS.*, 1564; 1751; 1785.

Seccade	51	117	**Zarf**	34	331
Minder	48	195	**Fincan**	30	254
Döşek	48	107	**Bardak**	30	175
Saat	48	125	**İbrik**	29	68
Sandık	44	60	**Tas**	24	72
Çarşeb	42	165	**Kaşık**	19	220
Mir'at	42	69	**Güğüm**	19	30
Ma'kad	41	124	**Kahve Değirmeni**	16	18
Şamdan	41	159	**Tepsi**	11	24
Boğça	41	113	**Sürahi**	9	25
Perde	37	185	**Semaver**	8	8
Havlu	34	241	**Kavanoz**	7	23
Çekmece	32	46	**Şişe**	7	14
Koltuk	31	90	**Kupa**	7	61
Uçkur	31	175	**Tabe**	6	21
Keçe/Kebe	29	61	**Gıda**	6	49
İskemle	25	48	**Çatal/Bıçak**	5	6
İhram	24	33	**Maşrapa**	4	6
Peştamal	22	30	**Sabun**	4	6
Sandalye	19	240	**Kazgan**	3	3
Dolap	14	21	**Kahve**	2	2
Fener	14	22	**Kase**	2	7
Kilim	14	26	**Çay Takımı**	2	3
Buhurdan	13	14	**Kahve Kutusu**	2	43
Mangal	12	15	**Bakraç**	2	2
Çevre	12	61	**Zemzemiye**	2	2
Peşgir	11	16	**Çaydanlık**	2	4
Mendil	11	40	**Kadeh**	2	8
Masa	10	15	**Çay**	1	1
Kanepe	10	19	**Cezve**	1	1

Konsol	10	17	**Billur**	1	1
Battaniye	8	14	**Şekerlik**	1	1
Makrame	7	15			
Hasır	6	6			
Puşide	5	7			
Karyola	5	7			
Nevresm	3	4			
Yazı Takımı	3	3			
Soba	3	3			
Halı	3	5			
Post	2	3			
Sofra	1	1			
Kaliçe	1	1			
Yatak	1	1			
Kütüphane	1	1			
Örtü	1	2			
Kerevet	1	4			
Yağlık	1	2			

Tablo 27: 1846-1864 yılları arasında terekesi bulunanların sahip oldukları giyim, süs ve şahsi eşyalar[490]

Giyim ve Süs Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Entari	56	450	**Çubuk**	28	126
Kürk	55	177	**Kitap**	23	159
Gömlek	47	279	**Mushaf-ı Şerif**	19	26
Şalvar	42	214	**Tabla**	19	92
Fes	31	65	**Nargile**	18	42
Don	31	129	**Cariye**	13	17
Şal	29	55	**Kese**	13	31

[490] *İSŞS.*, 1564; 1751; 1785.

Ferace	28	69	**İmame**	13	48
Hırka	27	55	**Kandil**	12	23
Yelek	21	70	**Piştov**	12	15
Cübbe	20	44	**Kılınç**	12	13
Setre	19	52	**Tüfenk**	11	27
Kuşak	17	31	**Takatuka**	11	16
Yemeni	17	109	**Fanus**	8	15
Pantolon	17	121	**Enfiye Kutusu**	8	13
Sako	15	24	**Dürbün**	7	11
Fanila	14	42	**Tabanca**	6	10
Çorap	13	41	**Bıçak**	4	7
Salta	12	22	**Avize**	4	6
Yüzük	9	13	**Mum Mikrası**	3	5
Kumaş	8	18	**Silahlık**	3	3
Gözlük	7	10	**Saksı**	3	11
Mintan	7	13	**Kutu**	3	6
Aba/Abani	7	16	**Resim Tahtası**	2	21
Terlik/Şebşeb	6	6	**Kömür**	1	1
Kukuleta	5	5	**Tarak**	1	1
Pabuç	4	5	**Kağıt**	1	1
Şemsiye	4	5	**Duhan**	1	1
Başlık	4	5	**Cigara Kutusu**	1	12
Palto	4	10	**Araba**	1	1
Dülbent	3	3	**Lamba**	1	1
Nalın	3	3	**Balmumu**	1	1
Kaftan	3	5	**Mum**	1	1
Yağmurluk	3	7	**Gulam**	1	1
Yazma	3	17	**Ustunç Takımı**	1	1
Çakşır	2	3	**Derece**	1	2
Küpe	2	3	**Kurşun Kalem**	1	2
Dizlik	2	3	**Tavla**	1	1

Mesh/Mest	2	2	**Dama**	1	1
Potur	2	3	**Pala**	1	1
Boyun Bağı	2	14	**Kama**	1	1
Yaşmak	1	4	**Sigaralık**	1	1
Çetik	1	1	**Kurşun**	1	1
Cepken	1	1	**Barut**	1	1
Serpuş	1	10			
Eldiven	1	1			
Fistan	1	1			
Arakiye	1	8			
Tozluk	1	2			
Bilezik	1	1			
Kaput	1	1			
Kundura	1	1			
Alınlık	1	1			
Potin	1	2			
Zubun	1	2			
Baston	1	1			

1846-1864 yıllarını kapsayan ikinci dönemde terekelerde en sık rastlanan eşyalar ilk dönem ile benzerlik göstermiştir. Yine %47'lik bir oranla ve 29 kişiyle bu dönemde de 1.000-20.000 kuruş arasında bir servete sahip olanların çoğunlukta ve ortalama gelir seviyesini belirlediği görülmektedir. Gelir durumu fark etmeksizin tereke sahipleri sırasıyla; Şeyhü'l Haram Hüseyin Ağa, Divan-ı Ali, İskender Ağa, Katip Kasım, Camcı Ali, Ayasofya-ı Kebir, Keçeci Piri, Molla Zeyrek, Tavaşi Süleyman Ağa, Selçuk Sultan, Seferikoz, Bayezid-i Cedid, Katip Murad, Kızıltaş, Murad Paşa, Hayreddin iskelesi, Üçler, Kandilli, Manisalı Mehmed Paşa, Bezzaz-ı Cedid, Ali Fakih, Atik Ali Paşa, Haraççı Muhyiddin, Altıboğça, Elhac İlyas, Cerağı Hamza, Şahuban, Hoca Paşa, Molla Kestel, Kurt Çelebi, Daye Hatun, Akbıyık, Hoca Hayreddin, Karaki Hüseyin Çelebi, Koğacı Dede, İsmail Ağa, Molla Gürani, Kemerli Mescid, Hoca Kasım Gürani, Kürkçü Paşa, Şeyh Resmi, Hoca Üveys, Defterdar Ahmed Çelebi, Hüsam Bey, Mimar Ayas, Canbaziye, Cağfer Ağa, Sarı Nasuh, Kabasakal, Lala Hayreddin, Üskübi ve Dülgerzade Hoca Şemseddin mahallelerinde ikamet derken hayatlarını kaybetmişlerdir. Tereke sahiplerinin mesleklerinin de mahalleler gibi çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Bunlar da sırasıyla; Evkâf-ı Hümâyun kalemi, uncubaşı, fesçi, imam, naib, defterdar,

muhtar, müsteşar, hacegan, kâtip, sarraf, zenneci, muhasebeci, nazır, müderris, asker, cerrah, yağlıkçı, aza ve müdür olarak kaydedilmiştir. Kadınların bazılarının eşlerinin ya da babalarının meslekleri belirtilmiş, erkeklerin de bazılarının yalnızca lakapları verilmiş fakat mesleklerine dair bir bilgi yazılmamıştır.

Tablo15'e baktığımızda İstanbul'un ikinci dönemi için de yaygın oda eşyaların önceki dönem ve şehirlerle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre yastık, yorgan, şilte, seccade, minder, döşek, saat, sandık, çarşeb, ma'kad, şamdan, boğça ve perde yaygın kullanım gösteren eşyalardır. Eşyaların özellikleri yine üretildikleri malzemeler, kullanım alanları ve üretildiği yerleri belirtir şekilde yazılmıştır. Önceki dönemlerden farklı olarak yastığa elvan[491], damasko[492] ve şeytan bezi özellikleri eklenmiştir. Yorgan atlas, ipek ve sakızkâri, şilte ise merinos özelliğiyle yazılmıştır. Seccadeler ise Kudüs, Kula ve Şarköy gibi üretildikleri yeri belirten özellikleriyle detaylandırılmıştır. Yaygın kullanım gösteren eşyalar arasında çalışmamız için önem arz edenler ya kendisi ya da özelliğiyle Batı menşeli olduğu tespit edilenler mevcuttur. Bunlar da sırasıyla damasko özelliğiyle kaydedilen yastık, frenkâri özelliğiyle kaydedilen sandık, billur özelliğiyle kaydedilen şamdan ve kendisi de batı menşeli olan, altın, Paris, çalar, çekmece, köstekli, efrenç, muzikalı, antika, Cenevre, konsollu, oturtmalı, kol, Fransızkâri ve fanuslu saattir. Damasko, Şam ipeklilerinin özellikle Fransa ve İtalya'da yapılan taklitlerine verilen isimdir. Daha çok döşemelik olarak kullanılan bu kumaş ithal bir ürün olduğundan batı menşeli eşyalar arasında sayılmıştır.[493]

Oda eşyaları içerisinde yaygınlık göstermeyen ancak bulundukları terekeler itibariyle genelin ulaşabildiği tespit edilen, kendisi ya da sahip olduğu özelliğiyle batı menşeli eşyalar; mir'at, çekmece, koltuk, keçe, sandalye, dolap, buhurdan, mangal ve kanepedir. Keçe İngilizkâri ve İngilterekâri buhurdan saksonya, mangal efrenç özelliğiyle bu eşya grubu içerisinde yer almıştır. Bunların dışında yalnızca üst gelir grubunun terekelerinde tespit edilen batı menşeli eşyalar da vardır ki bunlar da masa, konsol, karyola, yazı takımı, soba, yatak, kütüphane, kerevet, İngilterekâri örtü ve Fransızkâri halıdır. Bu dönem İstanbul terekelerinde ilk defa karşımıza çıkan oda eşyaları da kanepe, konsol,

[491] Birkaç renkli, rengarenk, alacalı. Şemseddin Sami, ''Elvân'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.159.
[492] Esasen Dımaşk yani Şam şehrinde yapılıp halen Avrupa'dan gelen ikiyüzlü ipek ve yün ve keten karışık döşemelik kumaş. Şemseddin Sami, ''Damasko'', *Kâmûs-i Türkî*, s.599. Ayrıca Şemseddin Sami kelimenin kökenini İtalyanca olarak vermiştir.
[493] Koçu, ''Damasko'', *Türk Giyim, Kuşam*, s.86.

karyola, soba, yatak, kütüphane ve kerevettir. Hemen hepsi sahip oldukları özelliklerle beraber yalnızca üst gelir grubuna ait terekelerde kaydedilmiştir.

Tablo 15'de yer alan mutfak eşyaları içerisinde yaygın kullanım gösterenler tabak, tencere, sahan ve zarftır. Bu eşya grubu içerisinde en fazla özelliğe sahip eşya ise tabaktır. Tabağın belirtilen ayrıntıları ekseriyetle batı menşeli ve ithal olduğunu gösteren özellikler olarak karşımıza çıkar. Örneğin madeni, saksonya, billur, porselen, Fransızkâri ve çay bu özellikler arasında sayılabilir. Burada çalışma açısından dikkat edilmesi gereken nokta; saksonya, madeni, beyaz ve billur gibi 19. yüzyılda yeni kullanılmaya başlanan ve ithal olduğu belirtilen özelliklere sahip bir mutfak eşyasının kullanımının İstanbul'da, daha yüzyılın yarısında yaygınlık kazanmasıdır. Ancak Fransızkâri, porselen ve çay özellikleriyle kaydedilenleri 40.000 kuruştan fazla bir tereke değerine sahip varlıklı sayılabilecek kişilerin terekelerinde yer almıştır. Buradan da bazı ithal eşyalara hâlâ belli bir gelirin üstündekilerin sahip olabildiği sonucuna ulaşılabilir. Yine yaygın kullanım gösteren eşya grubu içerisinde maden ve billur özelliğiyle kaydedilen sahan ve zarfların da görece yüksek bir gelire sahip kişilerin terekelerinde kaydedildiği tespit edilmiştir.

Yaygın kullanım göstermeyen mutfak eşyaları içerisinde çalışmamız açısından önem arz edenler fincan, bardak, ibrik, tas, tepsi, sürahi, semaver, kavanoz, şişe, kupa, çatal/bıçak, kâse, çay takımları, çaydanlık, kadeh, billur ve şekerlik ile çay ve şeker gibi gıdalardır. Bahsi geçen bu eşyaların yeni ve ithal olduklarını belirten ortak özellikleri çoğunlukla billur yani cam, maden ve saksonyadır. Bu özelliklerin 19. yüzyıl Osmanlı toplumu için yeni ve Avrupa menşeli olduğundan daha önceki şehir başlıklarının altında bahsedildiğinden burada tekrara girilmeyecektir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus tas, ibrik, bardak ve fincan hariç bahsedilen bu özellikler ile kaydedilen eşyaların, çoğunlukla üst gelir grubu olarak nitelendirdiğimiz 20.000 kuruş ve üzerinde bir tereke değerine sahip kişilere ait olmasıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse, incelediğimiz terekelerden elde edilen mutfak eşyaları içerisinde yeni ve ithal malların çoğunluğu hem yaygın kullanım göstermemekte hem de çoğunlukla gelir düzeyi yüksek kişilerin sahip olabildiği mallar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 6'da yer alan giyim eşyaları içerisinde yaygın kullanım gösterenler entari, kürk, gömlek ve şalvardır. Bu eşyalar yine hem daha önceki şehirlerde hem de İstanbul'un ilk

döneminde yaygın kullanım gösterdiğinden bahsedilmiştir. Ancak bunlar içerisinde entari ve şalvar sahip oldukları özellikler sebebiyle diğerlerinden ayrılır. Entari basma, canfes, şali, çuka vb. bilinen kumaş özelliklerinin yanında Pariskâri ve Frenk özellikleriyle; şalvar ise yine daha önce kaydedilen kumaş özelliklerinin yanında İngiliz şali özelliğiyle ithal ve Avrupa menşeli ürünler olarak yaygın kullanım gösteren eşyalar içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Giyim eşyaları içerisinde çoğunluğun terekesinde yer almayan ancak tereke değerleri itibariyle çoğunluğun ulaşabilir olduğu yeni ve ithal eşyalar fes, İngiliz ve Frenk şalları, setre, pantolon, salta, palto, boyun bağı, fistan ve kaputtur. Palto, boyun bağı, fistan ve kaputun diğer eşyalara göre daha az olmalarının yanında gelir durumu daha iyi olan kişilerin terekelerinde yer almaktadır. Fes bu dönem için artık alışılmış bir yenilik olsa da Fransız özelliğiyle kaydedilenlerin ithal eşyalar olduğu bilinmektedir. Giyim eşyaları içerisinde ilk defa bu dönemde karşımıza çıkan eşya ise zibundur. Sözlükte iki açıklaması bulunan zibun/zubun, kaftanın altına giyilen kısa pamuklu iç gömleğidir. Bugün bebeklere giydirilen zıbın da buradan gelmektedir ki sözlükteki ikinci anlamı da kundaktaki çocuklara gömleğin altına giydirilen kollu ceket olarak verilmektedir.[494]

Tablo 16'da yer alan ikinci grup eşyalar yani şahsi eşyalar içerisinde yine önceki dönem ve şehirlerde olduğu gibi çubuk ve malzemeleri ile silahlar yaygın kullanım gösteren eşyalar olarak karşımıza çıkmıştır. Çubuk, daha doğru ifade etmek gerekirse tütün ve malzemeleri bu grup eşya içerisinde en fazla karşımıza çıkan eşyalardır. Kehribar, taş, yasemin ve kiraz özellikleriyle kaydedilen çubuk ve imameler, sadece erkek terekelerinde yer alan ve yine tütün içmeye yarayan nargileler, küllük vazifesi gören tabla ve takatukalar, tütün ve keyif verici maddeleri saklamak için kullanılan kese ve kutular bu grup eşyaya örnek olarak verilebilir. Bu eşyalar içerisinde çalışmamız için önemli olanlar cigara kutuları ve sigaralıklardır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi bir tütün çeşidi olarak sigara Osmanlı toplumuna yüzyılın ortalarından sonra girmiş ve yaygınlık kazanmış yeni ve ithal bir üründür. İncelediğimiz dönem içinde de sigara kutusu ve sigaralığın bulunduğu yalnızca iki terekenin değerinin 40.000 kuruştan yüksek olması, bu eşyaların toplum için yeni ve ulaşılması kolay olmayan eşyalar olduğunu da bizlere göstermiştir. Şahsi eşyalar içerisinde yaygın kullanım gösteren ikinci eşya grubu silahlar sırasıyla piştovlar, tüfenkler, kılınçlar, bıçaklar, tabancalar,

[494] Şemseddin Sami, ''Zibûn'', *Kâmûs-i Türkî*, s.682.

palalar, kamalar ve malzemeleri silahlık, kurşun ve baruttur. Silahlar içerisinde yeni özellikler ile karşımıza çıkanlar tüfeklerdir. Daha önce tespit ettiğimiz kaval, filinta ve şişhane özelliklerinin yanında bu dönemde bilezikli, baston ve Bahçesaray özellikleri de tüfeklerle beraber kaydedilmiştir.

Şahsi eşyalar içerisinde yaygın olmasa da eşya sayısı bakımından en fazla bulunanlar kitaplardır. Medrese kültürünün de etkisiyle 17. ve 18. yüzyıllarda burada okutulan kitapların özellikle okur yazar çevresinde tercih edildiği malumdur. Dolayısıyla tercih edilen kitapların da ekseriyeti din ve edebiyat alanındadır.[495] Bu durumun 19. yüzyıla gelindiğinde çok da değişmediğini tespit ettiğimiz kitapların genelinin dini, tarihi ve edebi özellikler göstermesinden anlıyoruz. Daha önceki dönemlerde bulunanların yanında bu dönemde karşımıza yeni dini kitaplar da çıkmıştır. Şahsi eşyalar içerisinde dikkat çeken bir başka eşya grubu aydınlatma eşyalarıdır. Fanus, kandil, avize, lamba, balmumu ve mumun içerisinde çoğunluk geleneksel ve toplumun alışkın olduğu aydınlatma eşyaları olsa da lamba ve bu özellikle kaydedilen kandiller yeni ve ithal eşyalardır. Ayrıca bu yeni özelliklerle kaydedilen aydınlatma eşyaların, servet bakımından üst gelir grubunda yer alan kişilerin terekelerinde yer aldıkları görülmektedir. Son olarak tablo 16'da yer alan şahsi eşyalar içerisinde yaygın olmayan ama tamamı ithal ve yeni eşyalar dürbün, resim tahtaları, araba, ustunç takımı, dereceler ile tavla ve dama gibi tahta oyunlarıdır. Bunlar içerisinde bu dönemde karşımıza ilk defa çıkanlar ustunç takımı, dereceler ve arabadır. Ustunç takımı, cerrahi aletlerin muhafaza içinde bir arada bulunmasıdır.[496] Üst gelir grubundan bir kadının terekesinde rastlanmıştır ancak ne kadının ne de eş ve babasının hangi meslekle iştigal ettikleri maalesef yazılmadığından böyle bir eşyaya neden sahip olduğu anlaşılamamıştır. Hava derecelerine de yine aynı kadının terekesinde rastlanmıştır. Araba ise üst gelir grubundan bir devlet memuru erkeğin terekesinde karşımıza çıkmıştır ancak herhangi bir özellik ile kaydedilmediğinden ne tür bir araba olduğuna dair bilgiye ulaşılamamıştır.

[495] Nisa Öktem, ''Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış'', *Arşiv Dünyası*, C.7, S. 2, 2020, s.123.
[496] Şemseddin Sami, ''Ustunç'', *Kâmûs-i Türkî*, s.206.

c. 1865- 1876 Yılları Arasında İstanbul'da Tüketim Alışkanlıkları

1865-1876 yılları arasını kapsayan 1790, 1812 ve 1840 numaralı sicillerde toplamda 71 kişinin tam terekesi tespit edilmiştir. Bunlardan 45'i erkek 26'sı ise kadındır. Tereke sahiplerinin gelirlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 28: 1865-1876 yılları arasında İstanbul'da gelir gruplarının dağılımı[497]

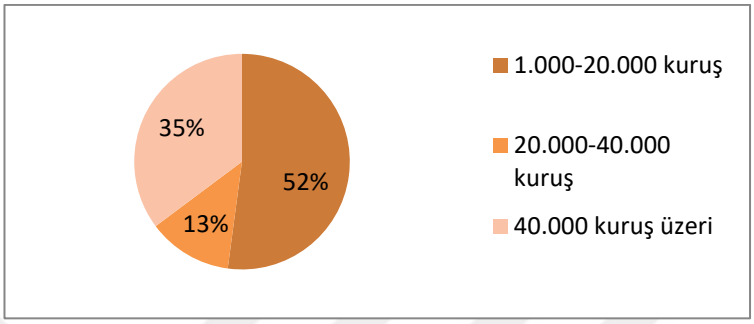

1865-1876 yılları arasında İstanbul şehrinde incelenen 71 kişinin terekesinden elde ettiğimiz verilere göre, toplam sayı içerisinde 37'si 1.000-20.000 kuruş arasında, 9'u 20.000-40.000 kuruş arasında ve 25'i 40.000 kuruştan fazla bir servete sahipken hayatlarını kaybetmiştir. Bu dönemde 1.000 kuruşun altında bir servete sahip kimse tespit edilmemiştir. Üçüncü dönem için incelediğimiz terekelerde tespit edilen eşyalar gruplar halinde tablolarda verilmiştir.

Tablo 29: 1865-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip oldukları ev eşyaları[498]

Oda Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Mutfak Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Yastık	68	1280	**Tencere**	56	377
İskemle	63	69	**Sahan**	51	499
Yorgan	62	448	**Tabak**	47	816
Saat	59	98	**İbrik**	43	79
Şilte	56	265	**Zarf**	38	421
Minder	55	303	**Tas**	37	174
Şamdan	53	200	**Güğüm**	36	70
Boğça	52	212	**Bardak**	35	270
Sandık	52	93	**Fincan**	31	406
Döşek	51	166	**Kaşık**	28	296
Seccade	50	101	**Tepsi**	23	60

[497] *İŞŞS.*, 1790; 1812; 1840.
[498] *İŞŞS.*, 1790; 1812; 1840.

Çarşeb	49	239	**Sürahi**	21	60
Mir'at	48	87	**Kupa**	15	135
Havlu	46	341	**Kahve Değirmeni**	14	14
Ma'kad	41	118	**Kazgan**	13	13
Perde	40	426	**Tabe**	13	36
Koltuk	39	140	**Şişe**	12	34
Çekmece	38	59	**Semaver**	9	9
Keçe/Kebe	34	81	**Çatal**	5	40
Uçkur	28	157	**Şekerlik**	4	4
Sandalye	28	464	**Zemzemiye**	3	5
Kilim	24	42	**Kadeh**	3	52
Fener	24	43	**Sabun**	3	3
Dolap	21	34	**Maşrapa**	3	3
Çamaşır Leğeni	19	20	**Kahve Takımı**	2	2
Masa	18	40	**Bakraç**	2	2
Puşide	18	33	**Çatal/Bıçak Takım**	2	16
İhram	18	23	**Kavanoz**	1	11
Mendil	18	105	**Matara**	1	1
Konsol	17	33	**Sini**	1	3
Peştamal	15	17	**Yağdanlık**	1	1
Kanepe	15	33	**Tuzluk**	1	2
Battaniye	13	24	**Gıda**	1	5
Buhurdan	12	13	**Kâse**	1	4
Karyola	12	15	**Çaydanlık**	1	1
Makrame	12	96	**Sütlük**	1	1
Peşgir	10	18	**Çay Takımı**	1	52
Halı	10	15			
Çevre	8	44			
Mangal	6	8			
Örtü	5	9			
Soba	5	6			
Sofra	4	5			
Yazı	4	5			

Takımı/Yazıhane					
Yatak Bağı	3	3			
Cibinlik	3	3			
Kerevet	2	4			
Tül	1	9			
Kütüphane	1	1			
Hasır	1	3			

Tablo 30: 1865-1876 yılları arasında terekesi bulunanların sahip oldukları giyim, süs ve şahsi eşyalar[499]

Giyim ve Süs Eşyaları	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı	Şahsi ve Diğer Eşyalar	Eşyanın Bulunduğu Tereke Sayısı	Eşyanın Toplam Sayısı
Kürk	62	237	**Kitap**	28	641
Entari	56	445	**İmame**	28	125
Gömlek	52	403	**Tabla**	26	115
Don	44	222	**Nargile**	24	54
Şalvar	39	188	**Mushaf-ı şerif**	24	74
Yelek	37	113	**Çubuk**	20	129
Şal	36	60	**Cariye**	19	33
Hırka	34	65	**Kese**	16	31
Ferace	32	64	**Tüfenk**	15	30
Fanila	30	63	**Kandil**	14	21
Pantolon	29	156	**Lamba**	14	36
Fes	27	88	**Dürbün**	13	16
Cübbe	23	33	**Kılınç**	12	14
Yemeni	22	201	**Enfiye Kutusu**	12	19
Setre	22	84	**Tabanca**	9	26
Şemsiye	21	34	**Avize**	8	10
Yüzük	18	27	**Bıçak**	7	25
Mintan	18	136	**Tavla**	7	7
Sako	18	33	**Fanus**	7	32
Çorap	17	92	**Silahlık**	6	7
Kuşak	14	19	**Para**	5	20

[499] *İSŞS.*, 1790; 1812; 1840.

Kumaş	14	53	**Kutu**	4	9
Palto	14	24	**Bargir**	4	10
Küpe	12	13	**Kama**	3	3
Salta	10	15	**Dama**	3	3
Şebşeb/Terlik	10	17	**Hokka**	3	9
Gözlük	10	17	**Berber Takımı**	3	3
Na'lın	8	10	**Araba**	3	4
Boyun Bağı	7	17	**Resim Tahtası**	3	11
Abani/Aba	7	11	**Pişтov**	2	2
Destar	7	18	**Fayton**	2	4
Başlık	6	7	**Sigaralık**	2	6
Kundura	6	40	**Altın**	2	6
Ceket	6	19	**Saçma**	1	1
Potin/Fotin	4	18	**Koşum**	1	1
Arakiyye	4	13	**Takatuka**	1	1
Lâta	4	9	**Çan**	1	1
Kukuleta	3	3	**Sakal Tarak**	1	4
Fistan	3	18	**Sigara Kutusu**	1	1
İğne	2	7	**Duhan**	1	1
Çarşaf	2	3	**Gulam**	1	1
Takke	2	6	**Ağaç**	1	2
Filar	2	3	**Madalyon**	1	3
Kaftan	2	2	**Ziynet**	1	5
Baston	2	4	**Satranç Takımı**	1	1
İnci	1	1			
Yazma	1	1			
Bilezik	1	1			
Lastik	1	13			
Çetik	1	1			
Kaput	1	1			
Başörtüsü	1	2			
Yaşmak	1	1			

Pardesü	1	1			
Yakalık	1	1			
Dizlik	1	1			
Pabuç	1	1			

1865-1871 yıllarını kapsayan üçüncü dönemde terekesi bulunanların en fazla sahip olduğu eşyalar ilk iki dönem ile benzerlik göstermiştir. Yine %52''lik bir oranla ve 37 kişiyle bu dönemde de 1.000-20.000 kuruş arasında bir servete sahip olanların çoğunlukta ve ortalama gelir seviyesini belirlediği görülmüştür. Gelir durumu fark etmeksizin tereke sahipleri sırasıyla; Kaba Sakal, Mesih Paşa, Balaban Ağa, Hoca Teberrük, Sirkeci Muslihüddin, Molla Hüsrev, Canbaziye, Soğan Ağa, Katip Muslihüddin, Hacı Bayram Haffani, İshak Paşa, Mimar Ayas, Sarı Bayezid, Sufiler/Sofular, Koca Mustafa Paşa, Kasap İlyas, Hoca Hayreddin, Abdi Subaşı, Tercüman Yunus, Derviş Ali, Murad Paşa, Mimar Kemaleddin, Dizdariye, Sekbanbaşı İbrahim Ağa, Kapudan Sinan Paşa, Bezzaz-ı Cedid, Hoca Üveys, Hüseyin Ağa, Pazaristan, Viran-ı Evvel, Kaliçeci Hasan Ağa, Şemseddin Molla Gürani, Dülbentçi Hüsameddin, Molla Zeyrek, Gedik Paşa, Başçı Mahmud Efendi, Çelebioğlu Alaeddin, Baba Hasan Alemi, Hoca Hamza, Şeyh Ekrem Hüseyin Ağa, Tarsus, Koğacı Dede, Hoca Gıyaseddin, Dülgerzade, Tahta Minare, İskender Ağa, Abdüsselam, Atik Ali Paşa, Maçka, Kara Mehmed Paşa, Alim Bey, Kulaksız Ahmed Kapudan, Çakır Ağa, Hobyar, Nişancı Mehmed Paşa-ı Atik, Kuruçeşme, Mahmud Paşa ve Firuz Ağa mahallelerinde ikamet ederken hayatlarını kaybetmişlerdir. Yine tereke sahiplerinin mesleklerinin de çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Bunlar da sırasıyla; Attar, mektep hocası, asker, müderris, aza, sahaf, muhasebeci, subaşı, kalem, imam, tuğcu, tülbentçi, haffaf, müdür, hulefa, imameci, kuyumcu, yakalıkçı, yorgancı, penbeci, kâtip, sarraç ve validir.

Tablo 17'ye baktığımızda yaygın oda eşyalarının yastık, iskemle, yorgan, saat, şilte, minder, şamdan, boğça, sandık, döşek, seccade, çarşeb, havlu, ma'kad ve perde olduğu görülülmüştür. Yaygın eşyalar içerisinde ilk defa bu dönemde karşılaştığımız yeni özellikler yastık için mardinkari ve kuş tüyü, iskemle için yazı, yorgan için İstanbuli, saat için fanuslu ve alafranga, şamdan için fanuslu ve duvar, boğça için boyama, seccade için Kudüskari ve Türkmenkari ve çarşeb için ketendir. Dönem için yeni ve

Batı menşeli özelliklerle kaydedilenler ise Damasko özelliğiyle yastık, çarşeb ve ma'kad; konsol, billur ve fanuslu özelliğiyle şamdan ve kendisi de yeni ve batı menşeli bir eşya saattir ki o da altın, çalar, Fransızkâri, köstekli, fanuslu, duvar, alafranga, camlı, İngilizkâri, mızıkalı ve asma özellikleriyle kaydedilmiştir.

Oda eşyaları içerisinde kendisi geleneksel olsa da özellikleri bakımından yeni ve ithal eşyalar keçe, halı ve örtü olarak karşımıza çıkmıştır. Keçe ingilizkâri, Frenkâri ve koltuk özellikleriyle; halı frenk, örtü ise masa ve sandalye nitelikleriyle bu kategoride değerlendirilmiştir. Bu eşyalarla ilgili önemli bir diğer husus da yaygın kullanımda olduklarını söyleyemesek de yer aldıkları terekelerin orta düzey bir değere sahip olmaları sebebiyle genelin ulaşabildiği eşyalardan sayılmalarıdır. Oda eşyaları içerisinde son olarak çalışmamız bakımından önem arz eden eşya grubu bizzat kendisi yeni ve ithal eşyalardır ki bunlar da koltuk, çekmece, sandalye, dolap, masa, konsol, kanepe, karyola, soba, yazı takımı/yazıhane, kerevet ve kütüphanedir. Bu eşyalar içerisinde kerevet ve kütüphane hariç bütün eşyalar yaygın kullanımda olmamalarına rağmen her gelir grubundan terekede tespit edilmiştir. Kerevet ve kütüphane ise yalnızca 40.000 kuruş ve üzeri bir değere sahip terekelerde karşımıza çıkmıştır. Bu eşyaların da ilk defa bu dönemde kaydedildikleri özellikler sırasıyla çekmece için ayineli; sandalye için ipekli, şilteli ve çubuklu; dolap için kitap; masa için maun ve yazı; soba için çinili, dökme ve masa; kütüphane için ise yine maundur.

Tablo 17'de yer alan mutfak eşyaları içerisinde yaygın kullanımda olanlar tencere, sahan, tabak, ibrik ve zarftır. Bu eşyaların ilk defa bu dönemde karşımıza çıkan özellikleri tencere için helvahane; sahan için saksonya; tabak için toprak ve mertebani[500]; zarf için ise aynalı elmas özellikleridir. Yaygın eşyalar içerisinde özellikleri bakımından yeni ve ithal olanlar ise saksonya özelliğiyle kaydedilen sahan ve tabak; billur ve mertebani özelliğiyle yine tabak ve çay özelliğiyle kaydedilen ibriktir. Mertebani Çin'den ithal edilen bir çeşit porselen olmasının yanında incelediğimiz

[500] Burma'daki Martaban Limanı, Çin seramik ve porselenlerinin Hindistan'a, Afrika'ya, Yakın Doğu'ya deniz yoluyla gönderildiği en büyük çıkış noktasıydı. Anadolu'ya bu yolla gelmiş olan pişmiş toprak ürünler de genelde bir tanımlamayla 'Mertebani' olarak tanımlanmıştır. Önder Küçükerman, *Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi ve Yıldız Çini Fabrikası*, İstanbul: Sümerbank Yayınları, 1987, s.37.

dönem için yeni bir ürün değildir. Henüz 18. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda kullanımda olduğu bilinmektedir.[501]

Mutfak eşyaları içerisinde kendisi geleneksel olsa da sahip olduğu özellikler sebebiyle yeni ve ithal eşyalar sırasıyla tas, bardak, fincan, kupa, şişe ve kâsedir. Tas billur ve saksonya özelliğiyle; bardak yine saksonya ve billur, fincan çay ve maden; kupa ile şişe billur ve kâse ise saksonya özelliğiyle bu grup eşya içerisine dâhil edilmiştir. Mutfak eşyaları içerisinde önem arz edenler ise sahip oldukları özelliklerin yanında kendisi de yeni ve ithal eşyalardır ki bunlar da semaver, çatal ve bıçak takımları, kadeh, çaydanlık ve çay takımlarıdır. Saydığımız eşyalardan yalnızca semaver ve kadeh her gelir grubundan bir terekede bulunurken, kadehlerin yalnızca gayrimüslim kişilerin terekesinde kaydedildiği tespit edilmiştir.

Tablo 18'de yer alan giyim ve süs eşyaları içerisinde yaygın kullanım gösterenler kürk, entari, gömlek, don ve şalvardır. Bu eşyaların ilk defa bu dönemde karşımıza çıkan özellikleri kürk için tibet, entari için poplin ve mantin, şalvar için ise yine tibettir. Bu eşyaların yeni ve ithal olduğunu belirten özellikleri ise kürk için tibet ve merinos, entari için pariskari, frengi ve mantin, şalvar için ise yine tibet özelliğidir.

Giyim ve süs eşyaları içerisinde yaygın olmayan ancak kendisi geleneksel olsa da nitelikleri bakımından yeni ve ithal eşyalar şal, ferace, yüzük, küpe ve kuşaktır. Şal İngilizkâri ve Fransızkâri özellikleriyle, ferace tibet, merinos ve mantin özelliğiyle, yüzük ve küpe alafranga, kuşak ise yine merinos özelliği ile bu gruba dâhil edilmiştir. Giyim ve süs eşyaları içerisinde kendisi de özellikleri de yeni ve ithal olan eşyalar ise pantolon, fes, setre, sako, palto, salta, boyun bağı, kundura, lâta, fistan, çarşaf, lastik ve kaputtur. Kaput hariç bütün eşyaların her gelir grubundan terekede bulunduğu tespit edilmiştir. Eşyaların bu dönemde nitelikleri ise sırasıyla pantolon için kaşmir, çuka, elvan, telli ve kazmir; setre için çuka ve sırmalı; sako için çuka, aba ve şali; palto çuka, kaşmir ve kazmir; salta çuka, kadife ve tibet; kundura kırım ve zenne; lâta çuka; fistan ipek, kadife, canfes ve yün; lastik Amerikan ve kaput çuka özelliğiyle kaydedilmiştir.

Tablo 18'de yer alan şahsi ve diğer eşyalar içerisinde yaygın kullanım gösterenlerin kitaplar ve tütün malzemeleri olduğu izlenmektedir. Kitaplar her şehir ve dönemde

[501] Tülay Artan, ''18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı'', *Toplum ve Bilim 83,* 1999, s.312.

karşımıza çıkmasına rağmen ilk defa bu dönemde yaygın kullanım gösteren eşyalar arasına dâhil olmuştur. Kitapları kendi içinde dini ve ahlaki, tarihi, edebi ve ilmi olarak üç kategoriye ayırmak mümkündür. Yaygın kullanım gösteren şahsi ve diğer eşyalar içerisindeki son eşya grubu tütün ve tütün malzemeleridir. Bunlar içinde de en çok imamelere rastlanmaktadır. Diğerleri ise sırasıyla tablalar, nargileler, çubuklar, sigaralık, takatuka ve sigara kutusudur. Osmanlı son döneminde kullanımı yaygınlaşmaya başlayan sigara ve malzemeleri henüz bu dönemde nadiren karşımıza çıkmıştır. Yalnızca iki kişinin terekesinde yer alan sigara kutuları gayrimüslim bir kadın ve görevden alınmış bir valiye aittir. Yine sigaralıklar ve sigara kutuları yalnızca 40.000 kuruş ve üzeri değere sahip terekelerde bulunmaktadır.

Şahsi ve diğer eşya grubu içerisinde geleneksel ancak özelikleri dolayısıyla yeni ve ithal olduğu tespit edilen eşyalar kese, kandil ve kutudur. Kese saat, kandil gaz ve kutu kibrit özelliğiyle bu kategoride değerlendirilmiştir. Şahsi eşya grubu içerisinde bir arada değerlendirilebilecek bir diğer eşyalar ise silahlardır. Tüfenk, kılınç, tabanca, bıçak, silahlık, kama ve piştov gibi silahların yer aldığı bu eşya grubunda kendileri geleneksel kullanımda olsa da özellikleri sebebiyle yeni ve ithal olanları çalışmamız bakımından önem arz etmektedir. İğneli bir Tüfek olan Dreyse Prusya tüfeği, altıpatlar revolver tüfeği, yine altıpatlar tabancalar bu kategoride değerlendirilmiştir. Bu dönemde araştırmamız açısından önemli olduğunu düşündüğümüz bir diğer eşya grubu da altın ve paralardır. Mesleki ve cinsiyet açısından bir genelleme yapamadığımız yabancı altın ve muhtelif terekelerde karşımıza çıkmıştır. Bunlara örnek olarak Amerikan parası, İngiliz altını, Fransız altını, Amerika altını ve Macar altını örnek verilebilir. Son olarak şahsi eşyalar içerisinde kendisi de yeni ve ithal eşyalar şemsiye, lamba, dürbün, gözlük, avize, tavla takımları, dama takımları, arabalar, faytonlar, baston ve satranç takımıdır. Bu dönemde şahsi ve diğer eşyalar içerisinde karşımıza ilk defa çıkanlar faytonlardır. Bargirli ve körüklü özellikleriyle kaydedilen faytonlar 40.000 kuruş ve üzeri bir tereke değerine sahip bir kadın ve bir erkek terekesinde yer almaktadır.

Son olarak İstanbul şehrinin tüketim alışkanlıklarının değişkenlerini terekelerden örneklerle tespit etmeye çalışacağız. Burada ele alacağımız örnekler daha önce Selanik ve İzmir şehirlerinde de olduğu gibi tüketimin salt iktisadi kaygılarla gerçekleşmediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Örneğin 687 kuruşluk mütevazı terekesinde yer alan

‘zenciye’ ifadesi ve varisleri arasında daha önce onu azat eden efendisinin adının bulunmasından azatlı bir siyahi olduğunu öğrendiğimiz Emine kadının eşyaları arasında bulunan tek ithal mal İngilizkâri şalıdır. Buna karşılık 67.267 kuruşluk varlıklı terekesiyle has ahırlar müdürü Mazlum Bey’in çalışanlarından Mustafa Efendi’nin sahip olduğu pek çok ithal eşyanın arasında İngilizkâri şal da vardır. Buradan elbette Emine kadının bu eşyayı belki ikinci el ve ucuzluğundan dolayı tercih ettiği varsayımında bulunulabilir.[502] Ancak aynı varsayım, terekesinde pek çok lüks ithal eşya bulunan Hüseyin Efendi için yapılamaz. Ayrıca Hüseyin Efendi bu eşyalara 1838 gibi çok erken bir tarihte sahip olabilmiştir.[503] Bir başka değerlendirmemiz ise 23.904 kuruşluk terekesiyle basmacılar kethüdası El-hac Mustafa İbrahim, 38.696 kuruşluk terekesiyle oturduğu üçler mahallesinin muhtarı olan Hasan Ağa ve 46.262 kuruşluk terekesiyle İsmet hanımın sahip olduğu Fransızkâri şallardır.[504] Örneklerde görüldüğü üzere bu eşyaya sahip herkesin tereke değeri görece hayli varlıklı olduklarını ortaya koymaktadır. Ortalama gelir seviyesinde kimsenin bu eşyaya sahip olmaması pahalı bir ürün olduğu varsayımını kuvvetlendirse de İsmet Hanım hariç diğer iki örneğin devlet görevlerinde bulunan kişiler olduğu ıskalanmamalıdır. Zira lüks yaşamı temsil eden eşyalardan yeni ve ithal kumaşlar toplumun neredeyse her kesimi için ihtiyaçtan çok gösterişçi bir tüketimi temsil etmektedir.[505] Nitekim Fatih Bozkurt da 1785-1875 yılları arasında İstanbul terekeleri üzerine yaptığı çalışmasında, ithal eşyaların bir kısmının lüks bir kısmının kitlesel tüketimin unsuru olduğu ortaya koyulmuştur.[506] Yalnızca seçkin kimseler arasında kullanıldığı tespit edilen lüks eşyalar gösterişçi tüketimin bir yansımasıdır. Bu sebeple İstanbul’da bazı gruplar için daha 19. yüzyılın ilk yarısında, geleneksel yaşam tarzını etkilemeden ihtiyaç tüketiminin yerini bireysel zevklere ve gösterişçi dürtülere bıraktığı söylenebilir. Bu iddianın temellendirilmesi ve şehirlerarasında gösterdiği farklar incelenen bütün terekeler özelinde üçüncü bölümde ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

[502] *İSŞS*., 1552, vr.36b.
[503] *İSŞS*., 1453, vr.32a.
[504] *İSŞS*., 1552, vr.3a-3b; 1751, vr.8a-8b; 1812, vr.85a.
[505] Tülay Artan, ‘‘Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri’’, s.145.
[506] Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültürü*, s.371.

3. BÖLÜM
TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINDA YAŞANAN DEĞİŞİMİN OSMANLI TOPLUMUNUN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

A. ŞEHİRLER ARASINDA TÜKETİM EĞİLİMLERİNİN FARKLILAŞMASI

Bu bölümde, tüketimin bir alışkanlık olarak Osmanlı toplumunda geçirdiği değişimi, ikinci bölümde incelemelerini yaptığımız Selanik, İzmir ve İstanbul şehirlerini karşılaştırarak ortaya koymaya çalışacağız. Bunu da bir önceki bölümde listelenen ve tereke mal dökümlerinde tespit edilen eşyaları, gazete reklamları, seyahatnameler ve döneminde kaleme alınmış edebi eserlerden elde ettiğimiz verilerle destekleyerek gerçekleştireceğiz. Bahsedilen kaynakların tüketim çalışmaları açısından kıymeti aşikârdır. Zira tüketim kültüründeki değişimin hızının 1840'lardan itibaren yazılı basının etkisiyle arttığına yönelik genel bir kanaat mevcuttur.[507] Kitlesel üretime geçilen bir ortamda mal ve hizmet çokluğu reklamı zorunlu kılmaya başlamıştır.[508] Nitekim merkezi Marsilya ve Paris olan pek çok mağazanın başta İstanbul, İzmir ve Selanik'te açılan şubelerinin gazetelerde reklamlarının yapılmasının, ekonomik ve sosyal olarak bu şehirlerdeki tüketim eğilimlerine tesir ettiği bir gerçektir.[509] Romanlar ve seyahatnameler de diğer önemli kaynak grupları olarak karşımıza çıkmıştır. Bilhassa sosyal davranış kalıplarının gözlemlenebildiği bu kaynaklarda tüketimin kültürel boyutunun ortaya konulabileceği düşünülmüştür.[510]

Tüketimdeki değişimi görebilmek, toplum için tamamen yeni olan eşyaları ortaya koymakla olabileceği gibi, eskinin yerini alan, eskinin gelişmiş bir versiyonunun benimsendiğini göstererek de mümkündür. Bu sebeple değişimin boyutlarının daha iyi anlaşılabilmesi için eski ve yeni ya da geleneksel ve modern eşyaların kullanım yaygınlığı beraber verilmeye çalışılmıştır. Karşılaştırmayı yaparken sağlıklı ve faydalı sonuçlara ulaşmak için de belli sorular çerçevesinde ilerlenmiştir. Bu bağlamda malların yaygınlık durumunun, yeni ve ithal eşyaların kullanımının, geleneksel ve modern ayrımının, tüketimde etkin kesimin her şehirde aynı mı farklı mı olduğu ekseninde sorular sorulmuştur. Buradan da Osmanlı toplumunun görece ithal ve yeni mallara

[507] Nebi Özdemir, ''Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi'', *Milli Folklar,* s13.
[508] Zafer Toprak, ''Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Reklamcılık''*, Boğaziçi*, Sayı 2, 1988, s.22.
[509] Köse, *Dersaadet'te Tüketim,* s.125.
[510] Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* s.189.

ulaşmada çok daha avantajlı bir konumdaki bu üç şehirde, tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişimin boyutları belirlenmeye çalışılmıştır.

B. TÜKETİM EĞİLİMLERİ AÇISINDAN EV EŞYALARINDAKİ DEĞİŞİM

Modernleşmenin bir yansıması olarak ev eşyalarında tektipleşme, daha 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı evlerinde görülmektedir. Avrupa'dan gelen eşyalarla bezenen evler yeni ve modern, geleneksel mobilyalar ise eskiye ait kabul edilmektedir. Fakat yeni olan her ne kadar övülüp tavsiye edilse de bunun toplum tarafından benimsenmesinin aynı düzeyde gerçekleşmediği de bir gerçektir. Nitekim incelediğimiz dönemin sonlarında yayınlanan pek çok yazıda yeni ev eşyalarına yapılan yüksek harcamalar eleştirililmiş eski olan ise övülmüştür. Ancak bu itirazlar da yeni olana ilginin ne derece arttığını ortaya koyması bakımından değerlendirilebilir.[511] Nitekim ev eşyaları başlığı altında inceleyeceğimiz ve tamamı terekelerden elde edilen malların çoğunluğu da şehirlerarasında benzerlik gösterir ve yine ağırlıklı olarak geleneksel eşyalardır. Buna göre her üç şehirde de karşımıza çıkan ev eşyaları sırasıyla; yastık, yorgan, minder, sandık, keçe, çarşeb, döşek, boğça, peşgir, seccade, ma'kad, şamdan, şilte, havlu, saat, uçkur, çekmece, yağlık, iskemle, perde, halı, peştamal, ihram, kilim, buhurdan, hasır, cibinlik, örtü, sandalye, makrame, kaliçe, çevre, sofra, kandil, rahle, kutu, dolap, masa, post, battaniye, yatak, kanepe, konsol, soba ve mangaldır. Saydığımız eşyalardan bazıları geleneksel bazıları ise ya sahip olduğu özelliklerle ya da bizzat kendisi moderndir. Birkaç eşya ise yalnızca bir ya da iki şehirde karşımıza çıkmıştır ki bunlar da koltuk, tîrapeze, gardırop, sehpa, kerevet, karyola, tabure, kütüphane ve yazı ve oda takımlarıdır. Kütüphane yalnızca İstanbul terekelerinde karşımıza çıkarken, sehpalar yalnızca Selanik ve gardırop ile oda takımları yalnızca İzmir terekelerinde tespit edilmiştir. Bunlardan başka kerevet, karyola ve koltuk yalnızca İstanbul ve İzmir, yazı takımları yalnızca İstanbul ve Selanik, tabureler ve bir çeşit masa olan tirapzeler ise yalnızca İzmir ve Selanik terekelerinde görülen ortak eşyalardır. Şunu da belirtmek gerekir ki saat ve iskemle hariç yeni ve ithal eşyaların tamamı ekseriyetle varlıklı sayılabilecek 10.000 kuruşun üzerinde serveti olan kişilerin terekelerinde tespit edilmiştir.

[511] İhsan Erdinçli, Burhan Can, ''Osmanlı İstanbul'unda Ev İçi Dekorasyonda Alafrangalaşma ve Mekânın Yeniden Üretimi (1860-1914), *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.13, 2024, s.88-89.

İncelediğimiz her şehirde öne çıkan ilk bulgu, ev eşyalarına batılı ve ithal mallar eklenmiş olsa da geleneksel tüketimin yaygın olarak devam ettiği yönündedir. Çünkü hem eşyalar içerisinde çoğunluğu geleneksel eşyalar oluşturmakta hem de ithal ve batılı muadiline rağmen geleneksel versiyonları da terekelerde yer almayı sürdürmektedir. Örneğin oturmak için kullanılan ma'kad ve minderlerle beraber iskemle, sandalye, koltuk ve kanepeler, yatmak için kullanılan döşeklerle beraber yatak, kerevet ve karyolalar, eşya koymak için kullanılan sandıklarla beraber dolaplar, yemek yemek için kurulan sofralarla beraber masalar ve tirapzeler aynı terekede yan yana yer almaktadır. Eşyaların değişim serüvenini ortaya koymayı amaçladığımızdan yalnızca lüks ve ithal eşyalara odaklanarak bunları da başlıklar halinde incelemeye tabi tuttuk.

1.Oda Eşyalarındaki Farklılaşma

a. Ma'kaddan İskemle ve Sandalyeye

Mak'ad, daha önce de ifade edildiği üzere oturulacak yer anlamıyla sedir, seki vb. geleneksel eşyalar için kullanılan tabirdir.[512] İncelediğimiz 1830-1876 yılları arasında tereke sahiplerinin çoğunluğunun geleneksel oturma eşyası mak'adları kullanmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Ekseriyetle çuka özelliğiyle kaydedilen mak'adlardan yalnızca birkaçı değerli kumaş ve işleme özellikleriyle belirtilmiştir. Sahipleri ise varlıklı sayılabilecek bir servete sahip olsa da ithal iskemle ve sandalye yerine geleneksel mak'adları kullanmaya devam eden Selanik'ten Şerif Yusuf Sadık Bey'in kerimeleri şerife Zeyneb Hanım ile İstanbul'dan Hace Emine Hatun, Mustafa Efendi ve Revnika hanımlardır.[513] Mak'adların atlas[514] ve Kıbrıskâri kumaştan yapılma ve mercan taşlı ve gül işli olduğu belirtilmiştir. Öte yandan önce iskemleler sonra da sandalyeler incelediğimiz dönem içerisinde terekelerde görülmeye başlanmıştır.

[512] Devellioğlu, ''Mak'ad'', *Lügat*, s.661.
[513] *IMA*., 252, vr.37a; *İSŞS*., 1397, vr.7a; 1790, vr.45a; 1812, vr.37b.
[514] Çoğunlukla kadın giyiminde kullanılan, ipekten dokunmuş, parlak bir kumaş. En güzellerinin İstanbul'da işlenenler olduğu belirtilmiştir. Bkz. Mine Esiner Özen, ''Türkçe'de Kumaş Adları'', *Tarih Dergisi*, Sayı 33, 1982, s.302.

Tablo 31: 1830-1876 yılları arasında iskemle ve sandalyeye sahip olanların oranları[515]

	İskemle ve Sandalyeye sahip olanlar	Hem mak'ad hem iskemle hem de sandalyeye sahip olanlar	Yalnızca sandalyeye sahip olanlar
Selanik	% 4,60	%3,19	%1,41
İzmir	%19,27	%8,13	%11,14
İstanbul	%25,95	%17,87	%8,08

İthal bir eşya olan sandalye kullanımının 19. yüzyılın ortalarından itibaren şehirler arasında gösterdiği fark tabloda ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İskemle ve sandalyeye sahip olduğu halde hâlâ mak'ad kullanmaya devam edenlerin oranının yalnızca sandalyeye sahip olanlardan yüksek olması, bizlere Selanik ve İstanbul'da toplumun hem bir geçiş dönemi yaşadığı hem de bir ikilik içinde olduğuna dair fikir vermektedir. Burada İzmir'in farklılık göstererek değişimi daha çok benimsediğini ortaya koyan oranlara sahip olduğu görülmüştür. Bunun sebebi İzmir'in incelenen terekelerde gayrimüslim nüfusunun diğer şehirlerden daha çok bulunmasıyla açıklanabilir. Zira sandalyeye sahip olanlar içerisinde de en fazla gayrimüslim İzmir terekelerinde tespit edilmiştir.

Geleneksel mak'adların yalnızca dört kişinin terekesinde atlas, kıbrıskari, gül ve mai işlemeli gibi lüks özelliklerle kaydedildiği, ekseriyetinin geleneksel alışkanlıkların sürdürüldüğünü gösteren çukadan yapıldığı izlenmektedir. Ayrıca en fazla incelenen tereke sayısı İzmir ve Selanik'te olmasına rağmen, tabloda sandalyeleri kullananların sayısının İstanbul'da daha fazla olduğu görülmüştür. Buradan da başkentte sandalye kullanımının çok daha yaygın ve kabul görmüş bir ev eşyası olduğu sonucuna ulaşılabilmiştir. Fakat burada dikkat çekmemiz gereken önemli bir husus vardır. Her ne kadar sandalyeye sahip kişi sayısı İstanbul'da fazla olsa da bu eşyanın kaydedildiği terekelere bakıldığında İzmir şehri ile servet ve oran bakımından hemen hemen benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır. Sözgelimi İzmir'den Mariya binti Konstanti 2.543 kuruşluk servetiyle ve İstanbul'dan haffaf Mehmed Şakir ağa 2.715 kuruşluk servetiyle en az gelirli kişiler olmuştur.[516] Yine İzmir'den Mehmed Ali ağa 1.031.720 kuruşluk servetiyle ve İstanbul'dan Fatma Cermez Hanım 1.084.218 kuruşluk servetiyle en üst

[515] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[516] *İZŞS*., 32, vr.10b; *İSŞS*., 1840, vr.1b.

gelirli kişiler olmuştur.[517] Ancak Selanik'te durum biraz daha farklıdır. Rukiyye binti Hüseyin 7.063 kuruşluk servetiyle sandalyeye sahip olan en az gelirli kişi olurken es-Seyyid El-hac Tahir ağa 246.564 kuruşluk servetiyle sandalyeye sahip olan en üst gelirli kişi olarak karşımıza çıkmıştır.[518] Buradan da İstanbul ve İzmir'in hem servet bakımından hem de sandalyeye sahip olma oranı bakımından hemen hemen benzerlik gösterdiği ve Selanik'ten daha fazla değişime uğradığı sonucuna ulaşılabilir. Nitekim en fazla tereke incelenen şehir olmasına rağmen eşya sahipliği bakımından en düşük oran Selanik'te tespit edilmiştir. Üstelik sandalyeye sahip en az gelirli kişi bile İzmir'dekinin üç katı bir servete sahiptir. Ayrıca sandalyelere sahip olmada erkekler kadınlara nazaran açık ara öndedir. Kadın terekelerinde genellikle sandalye yerine iskemleler ile karşılaşılmıştır.

İncelediğimiz 1830-1876 yılları arasında basında egemen olan gazete *Cerîde-i Havâdis*'dir. Ticari amaçlı reklamlar da içeren bu gazetede yaptığımız taramalarda, 28 Haziran 1858 tarihli 891. sayıda sandalyeye dair bir reklama rastlanmıştır.[519] Buna göre Fransız tüccar olan Mösyö Frederik Garos'un, pek çok ev eşyasıyla beraber Fransa'dan getirdiği sandalyeleri kardeşinin dükkanında peşin ve uygun fiyata satışa çıkardığının ilanı yapılmıştır. Fiyatlardan bahsedilmediği için uygundan kastın ne olduğunu maalesef bilmiyoruz. Ancak 1858 yılına kadar gazetede sandalyeye dair bir reklam ve ilan olmaması, terekelerde de görüldüğü üzere bu eşyaya ilginin yüzyılın ortalarından itibaren başladığının göstergesidir. Nitekim gazete reklamları üzerine yapılan bir araştırmada da aynı yargıya varıldığı görülmüştür.[520] Yine yüzyılın ikinci yarısında faaliyet gösteren *Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi*'nin 657. sayısında demir sandalyelerle ilgili bir tanıtım mevcuttur.[521] Demir sandalyeler terekelerde yalnızca iki kişinin terekesinde görülmüştür ki bunlar da İzmir'de yaşayan Latin taifesinden bir gayrimüslimle İstanbul'da yaşayan Emtia Gümrüğü Muhasebecisi Ali Rıza Efendi'dir.[522] İkisinin de reklamın yapıldığı 1865 yılına yakın zamanlarda ölmüş olması, demir sandalyelerin bu yıllarda Osmanlı toplumunun evlerine girdiğinin

[517] *İZŞS*., 16, vr.52b-53a; *İSŞS*., 1840, vr.3a.
[518] *IMA*., 234, vr.132a; *IMA*., 251, vr.27a.
[519] *Cerîde-i Havâdis*, 16 Zilkade 1274/ 28 Haziran 1858, sayı 891, s.4.
[520] Orhan Koloğlu, ''Ev eşyalarının Batılılaşmasının Kanıtı Olarak gazete İlanları'', *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*, Global Dünya Basımevi, 2000, s.242.
[521] *Tercümân-ı Ahvâl,* 29 Muharrem 1282/ 24 Haziran 1865, sayı 657.
[522] *İZŞS*., 16, vr.20a; *İSŞS*., 1751, vr.72b-73a.

göstergesidir. Sandalyelerle beraber kaydedilen diğer özellikler ise koltuk, hasırlı, maun, ceviz, çubuklu, açılır ve kapanır, elvan, şilteli ve ipekli olmuştur. Tamamının 1850'lerden sonra ve terekelerin geneli düşünüldüğünde yüksek gelirli kişilerin terekelerinde yer aldığını da belirtmemiz gerekir. Bununla beraber 1840'da Selanik'te bir Türk evine misafir olan Fransız Jeolog Ami Boue, odalarda sandalye ya da masa gibi mobilyaların bulunmadığını ve yere oturduklarını belirtmiştir.[523] 1846 yılında Bursa'da bulunan Eliza Cheney Abbott Scheider de sandalyeye çok az rastladığını, genelde ayakların toplanarak sedirlere oturulduğunu söylemiştir.[524] 1835 yılında Helmuth Von Moltke ve 1854 yılında J. H. A. Ubicini İstanbul'da Türk evinde odalarda ne masa ne de sandalyenin bulunduğunu yazmışlardır.[525] Ancak Moltke'nin Serasker Mehmed Hüsrev Paşa'nın konağına ve Dolmabahçe Sarayı'na yaptığı ziyaretlerde durum farklıdır. Her iki yerden de bahsederken Avrupai tarzda olarak döşendiğinden ve hali vakti yerinde kişilerin evinde bulunabilecek nitelikte olduklarından bahsetmiştir. Saydığı mobilyalar içerisinde de sandalyeler en başta yer almıştır.[526] Ayrıca Ubicini de soylu bir Türk olduğunu belirttiği Osman'ın evinde herkes yerde yemek yerken kendisinin bir Avrupalı olması sebebiyle iskemle getirildiğini ifade etmiştir.[527] Buradan da batı tarzı mobilyaların toplumun üst kesimi olarak kabul edebileceğimiz saray halkı ve devlet erkânı tarafından daha yüzyılın başlarında kullanılmaya başlandığını, yüzyılın ortalarından itibaren halkın geneline yayılmaya başladığını, ancak yine de ilk tercih olmadığını söyleyebiliriz.

Son olarak 1851 yılında Ermeni harfleriyle yazılıp basılmış ve 1846-1847 yıllarını anlatan *Akabi Hikayesi* romanında Ermeni evlerinde yer alan eşyalardan bahsederken sandalyeler de yazılmıştır.[528] Burada bizim için önemli ayrıntı ise sandalyelerin her zaman sedirlerle beraber kaydedilmesidir. Çünkü bizlere gayrimüslim evlerinde bile hala geleneksel eşyaların yenileriyle beraber kullanılmaya devam ettiğini göstermiştir. Nitekim terekelerde sandalyesi olan 27 gayrimüslimden 6'sı hem mak'ad hem de

[523] Ami Boue, *LaTurquie d'Europe*, C.2, Arthus Bertrand Press, Paris 1840, s.326.
[524] Eliza Cheney Abbott Schneider, *Bursa Mektupları; Bir Osmanlı Kentinde Müminler ve Kâfirler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s.51.
[525] Helmuth Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s.78-79; J. H. A. Ubicini, *1855'de Türkiye II*, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s.41.
[526] Moltke, *a.g.e.*, s.29; s.109.
[527] Ubicini, *a.g.e.*, s.41.
[528] Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi*, Haz. A. Tietze, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1991, s.30; s.49.

sandalyeye sahiptir.[529] Yine 1873 yılında yayımlanan Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında sandalyeler hem evlerde hem de dükkanlarda kullanılan eşyalar olarak zikredilmiştir.[530] Romanların genelinin incelediğimiz dönemden çok daha geç tarihlerde yazılması, yüzyılın sonlarında eşyanın ne derece benimsendiğini ve yaygınlık kazandığını anlamamız açısından bizlere avantaj sağlamıştır. Örneğin Ahmet Mithat Efendi'nin *Karnaval* adlı romanında hasır sandalyelerden döküntü bir binanın içindeki eski birer eşya olarak bahsedilmiştir.[531] Oysaki terekelerde hasır sandalyelere sahip kişilerin ekseriyeti 1860'lara kadar hali vakti yerinde kişilerdir. Hasır sandalyeleri olan Dülbentçi Karabaş Moses'in bile 1865'te öldüğünde tereke değeri 3.280 kuruştur.[532] Buradan da tüketimde değişimin yüzyılın sonlarında ne derece hızlandığına dair bir çıkarımda bulunabiliriz. Son olarak 1888 yılında basılan Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*[533] romanında ve 1889 yılında basılan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şık* romanında[534] Avrupai oda eşyaları sıralanırken sandalyeler yerine demir çubuklu ve arkası ile ayakları yaldızlı iskemlelerden bahsedilmiştir. İskemlelerin sandalyeler yerine kullanıldığını ve sözlüklerde sandalyeyi tanımlarken iskemle üzerinden açıklandığını[535] göz önünde bulundurursak, buradaki arkası yaldızlı ve çubuklu iskemlelerle kastedilen aslında sandalyelerdir. Terekelerde de çubuklu, koltuk, maun, ceviz, açılır ve kapanır, elvan, şilteli ve ipekli gibi özelliklerle kaydedilen sandalyeler bulunduğundan bahsetmiştik. 13 kişinin terekesinde rastlanan bu sandalyelere sahip olanlar da yine çoğunlukla hali vakti yerinde kişilerdir. En az gelirle elvan sandalyelere sahip olan Selanik'ten Rukiyye binti Hüseyin'in bile 7.063 kuruşluk bir terekesi olduğu tespit edilmiştir.[536]

b. Minderden Kanepe ve Koltuklara

Minder, geleneksel olarak oturma eşyalarının üzerine döşenen ve genellikle yün ya da otla doldurulan sert şiltenin adıdır.[537] İncelemiş olduğumuz terekelerde aynı mak'adlar

[529] Selanik'te gayrimüslim terekesi tespit edilemediğinden, listelenen eşyalara sahip olma bakımından Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirine oranı da tespit edilememiştir.
[530] Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Can Yayınları, 2020, s.11; s.42.
[531] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval,* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, s.271.
[532] *İSŞS.*, 1790, vr.57b.
[533] Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, İstanbul: Can Yayınları, 2019, s.51.
[534] Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şık*, İstanbul: Can Yayınları, 2021, s.104.
[535] Şemseddin Sami sandalyeyi açıklarken arkadan dayanacak yeri olan ancak kol dayayacak yeri olmayan iskemle şeklinde açıklar. Bkz: Şemseddin Sami, ''Sandalye'', *Kâmûs-ı Türkî,* s.734.
[536] *IMA.*, 234, vr.132a.
[537] Şemseddin Sami, ''Minder'', *Kâmûs-ı Türkî,* s.1414.

gibi minderlerin de her şehirde yaygın kullanımını devam ettirdiği görülmüştür. Genellikle basma ve çuka kumaşla kaydedilen minderlerin ot, yapağı, yün ve talaş gibi malzemelerle doldurulmuş olanları karşımıza çıkmıştır. Minderlerin özellikle İstanbul'da modern oturma eşyaları kanepe ve koltuklarla beraber de kullanılmaya devam edildiği görülmüştür. İncelediğimiz dönemde İstanbul için kanepe ve koltuklar artık yaygın kullanım gösteren eşyalar olsa da İzmir için bile hala lüks sayılan eşyalar arasındadır.[538]

Tablo 32: 1830-1876 yılları arasında kanepe ve koltuğa sahip olanların oranları[539]

	Kanepe ve Koltuğa Sahip olanlar	Hem minder hem kanepe ve koltuğa sahip olanlar	Sadece kanepe ve koltuğa sahip olanlar
Selanik	%0,35	%0,35	0
İzmir	%3,61	%1.20	%2,40
İstanbul	%44,25	%39,14	%5,10

Yeni bir eşya olan kanepe ve koltuklar, 19. yüzyılın ortalarından itibaren her şehirde görülmeye başlanmıştır. Ancak kullanım yaygınlığının her şehirde farklılık gösterdiği tabloda ortaya koyulmuştur. Buna göre başkent İstanbul'da neredeyse toplumun yarısının kullanmaya başladığı kanepe ve koltuklara İzmir'de daha az rastlanırken, Selanik'te ise neredeyse hiç karşılaşılmamıştır. Yalnızca1848 yılında vefat eden Ahmet Paşa ibni Süleyman ağa Selanik'te kanepeye sahip tek kişi olarak tespit edilmiştir. Ahmet Paşa'nın terekesindeki kanepeler şilteli, sade ve ceviz gibi özelliklerle kaydedilmiştir.[540] İzmir'de ise kanepe ve koltuğa sahip 12 kişinin 5'i gayrimüslimdir. Yalnızca modern oturma eşyalarına sahip kişilerin de yarısının gayrimüslim tebaadan oluştuğu görülmüştür. Ancak burada asıl dikkat edilmesi gereken, yalnızca modern oturma eşyasına sahip olanların toplam sayı içerisinde en yüksek orana İzmir'de sahip olduğudur. İzmir'de yalnızca kanepe ve koltuğa sahip olanların toplam sayı içerisindeki oranı %66,66 iken bu oran İstanbul'da sadece %11,53'tür. Selanik'te ise bu kategoride hiç kimse tespit edilememiştir. Buradan da kanepe ve koltukların yaygın kullanımının İstanbul olmasına rağmen, İzmir'in bu eşyayı kullananlarda geleneksel olanı terk ederek

[538] Martal, *a.g.m.*, s.125.
[539] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[540] *IAM.*, 251, vr.20a-20b.

yalnızca yeni ve ithal oturma eşyalarını kullanmada ön plana çıktığı söylenebilir. Eşyaya sahip olmada İstanbul sayı bakımından ön plana çıktığı gibi gelir bakımından da her sınıfa yayıldığı görülmüştür. Nitekim kanepe ve koltuğa sahip en az gelirli Adile Hatun binti İbrahim'in 1.434 kuruşluk bir terekesi varken en çok gelirle Fatma Cermez Hanım'ın 1.084.015 kuruşluk oldukça yüksek bir terekesi vardır.[541] İzmir bu bakımdan daha mütevazıdır. Kanepe ve koltuğa sahip olan en az gelirli Münteha binti Hacı Hüseyin'in 2.440 kuruşluk terekesi varken en çok gelirle Evliyazade El-hac İbrahim'in 323.582 kuruşluk bir terekesi vardır.[542] Evliyazade'nin terekesinde dikkat çeken bir ayrıntı vardır ki o da kanepe ve koltukların harem odasında olduğunun özellikle belirtilmiş olmasıdır. Son olarak Selanik için kanepe ve koltukların lüks sayılabilecek mobilyalar olduğu düşünülmüştür ki yalnızca bir kişinin terekesinde tespit edilebilmiştir. Elbette bunda gayrimüslim tebaanın terekelerde yer almaması da etkilidir. Şehirlerin geneline bakıldığında ise kanepe ve koltuklara sahip olmada erkeklerin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Minderlerle beraber ya da değil, kanepe ve koltuğu olan 117 kişinin yalnızca 29'u kadındır.

Kanepe ve koltukların tüketiminin yaygınlığını ölçmek için incelediğimiz gazetelerden *Cerîde-i Havâdis* ve *Tercümân-ı Ahvâl*'in bu eşyalarla ilgili reklamlar yayınladığı görülmüştür. *Cerîde-i Havâdis*'in 7 Nisan 1851 tarihli 537. sayısında Galatasaray karşısında yer alan bir mağazada 'zarif' ifadesiyle nitelenen kanepelerin yüzde kırk ucuza satıldığına dair bir reklam yapılmıştır.[543] Burada hem eşyanın zarif ifadesiyle pazarlanması hem de fiyatının diğer satan yerlerden daha ucuz olduğu belirtilerek okuyucuyu bilgilendirmesi, eşyanın satışında bir rekabet ortamı doğuracak kadar yaygınlaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yine *Tercümân-ı Ahvâl*'in 24 Haziran 1865 tarihli 657. sayısında kanepelerin reklamı yapılmış, hatta bir de kanepe resmi koyulmuştur.[544] İlk verilen resimli ilanın 1842 yılında bir ayak ilacına ait olduğu düşünülürse, 1865'de kanepelerin resimli bir ilanla pazarlanması toplum tarafından ilgi çekici bir eşya olarak görüldüğünü de ortaya koymaktadır.[545] Terekelerde bir kişi hariç

[541] *İSŞS*., 1564, vr.44a; 1840, vr.5a-5b.
[542] *İZŞS*., 24, vr.7a; 2, vr.5a.
[543] *Cerîde-i Havâdis*, 5 Cemazeyilahir 1267/ 7 Nisan 1851, sayı 537, s.4.
[544] *Tercümân-ı Ahvâl*, 29 Muharrem 1282/ 24 Haziran 1865, sayı 657, s.4.
[545] Yardımcı ve diğerleri, *a.g.m*., s.92.

herhangi bir özelikle kaydedilen kanepe ve koltuğa rastlanmadığı gibi ilanlarda da herhangi bir özellikle belirtilen kanepe ve koltuklara yer verilmemiştir.

İncelediğimiz 1830-1876 yılları arasında Osmanlı topraklarına gelen seyyahların notlarında da kanepelerden söz edildiği görülmüştür. 1835 yılında İstanbul'da bulunan Helmuth von Moltke'nin Serasker Mehmed Hüsrev Paşa'nın ikametgahında gördüğü Avrupai eşyalar arasında kanepeler de vardır.[546] 1854 yılında Selanik'i ziyaret eden Adolphus Slade, burada İngilizler tarafından verilen bir baloda Osmanlı paşalarının ve devlet erkanından bazı kişilerin geniş kanepelerde yayılarak çubuklar içtiğinden bahsetmiştir.[547] Burada balo İngilizler tarafından verildiği için bir Osmanlı ferdinin bu eşyaya sahip olup olmadığına dair yargıda bulunamıyoruz. Ancak bu eşyanın Selanik'te bilindiğini ve kullanıldığını bizlere göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.

Son olarak incelediğimiz romanların pek çoğunda kanepelere rastlanmıştır. En erken 1851 tarihli *Akabi Hikayesi*'nde[548] ve 1881 tarihli *Karnaval*[549] romanında Ermeni evlerinde kullanılan kanepelerden alelade oda eşyaları olarak bahsedilmiştir. Ancak her ikisinde de bu eşyaya sahip olanlar hali vakti yerinde kişilerdir. 1873 tarihinde yayımlanan *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*[550] ile 1888 yılında yayımlanan *Sergüzeşt* romanlarında da kanepeye sahip karakterler yine hali vakti yerinde kişilerdir. Hatta *Sergüzeşt* romanında bahsedilen kanepelerin koltuklara benzediği, içinde bulunan salonun tamamen Avrupa tarzı döşendiğine dair ayrıntılar da verilmiştir.[551] Ancak 1875 yılında yayımlanan *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında yarım takım olduğu belirtilen kanepelere sahip Rakım Efendi, varlıklı bir aileye mensup olmadığı gibi kendisi de sadece bir kalem memurudur.[552] Bunun araştırmamız açısından önemi ise, yüzyılın son çeyreğine girerken kanepelere artık yalnızca varlıklı kimselerin değil, orta halli kişilerin de sahip olabildiğini bizlere göstermesidir.

[546] Moltke, *a.g.e.*, s.29.
[547] Adolphus Slade, *Records of Travels*, London: Saunders and Otley Press, 1854, s.249.
[548] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.74.
[549] Ahmed Mithat Efendi, *Karnaval*, s.166.
[550] Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.110.
[551] Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, s.49-50.
[552] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, Haz. Ahmet Aydemir, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020, s.50.

c. Yer Sofrasından Tîrapze ve Masalara

Sofra, günümüzde yemek yemek için kurulan her yer ve eşya için kullanılsa da aslında geleneksel bir eşyanın adıdır. Sözlüklerde meşin ve benzeri maddeden daire şeklinde yaygı olarak tabir edilmiştir ki etrafında bulunan deliklerden geçirilen iple toplanıp açılıp yere serilerek üzerinde yemek yenir şeklinde açıklanmıştır. Sonraları üzerinde yemek yenen sini ve benzeri tepsilere de sofra denilmiştir.[553] Terekelerde sofralara az rastlansa da siniler hayli fazladır. Sofralarla ilgili de yalnızca iki özellik karşımıza çıkmıştır ki bunlar da tahta ve cevizdir. Buna karşılık 1840'lı yıllarla beraber masa ve tîrapzeler sıklıkla görülmeye başlanmıştır. Sözlükte Latince bir kelime olduğu belirtilen masalar için alafranga sofra tabiri kullanılmış, yine eş anlamlısı olarak da tîrapeze verilmiştir.[554] Nitekim terekelerde masalardan daha çok rastladığımız ifade de bu olmuştur. Tîrapze ifadesi yalnızca İzmir ve Selanik terekelerinde karşımıza çıkarken, masa her üç şehirde de terekelerde yer almıştır.

Tablo 33: 1830-1876 yılları arasında tîrapeze ve masaya sahip olanların oranları[555]

	Tîrapeze ve Masaya Sahip Olanlar	Hem Sofra Hem Tîrapeze Hem de Masaya Sahip Olanlar	Sadece Tîrapeze ve Masaya Sahip Olanlar
Selanik	%1,41	%0,35	%1,06
İzmir	%13,25	%0	%13,25
İstanbul	%11,91	%1,27	%10,63

İstanbul ve Selanik'te 1840'lara tarihlenen terekelerde görülmeye başlanan tîrapeze ve masalar İzmir'de 1850'lerin sonlarında görülmeye başlanmıştır. Ancak bunun sebebi İzmir'de 1850'lerden öncesinin tereke defterlerinin bulunmamasından kaynaklanıyor olabilir. Zira çok daha geç bir dönemden başlamasına rağmen İzmir tîrapeze ve masa kullanımında başkent İstanbul'u bile geride bırakabilmiştir. Üstelik İzmir'de tîrapze ve masa kullananların hiçbiri geleneksel yer sofralarını kullanmaya da devam etmemiştir. Selanik'te ise modern masaları kullanan 4 kişiden yalnızca biri geleneksel yer sofrasını kullanmaya devam etmiştir ki o da yine kanepelere tek başına sahip Ahmed Paşa bin

[553] Şemseddin Sami, ''Sufra'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.735.
[554] Şemseddin Sami, ''Mensa'' *Kâmûs-ı Türkî*, s.1258.
[555] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Süleyman Ağa'dır.[556] Buradan da İstanbul'da masa kullanımı diğer şehirlere göre daha fazla kişide görülse de İzmir'de yeniye yönelim ve eskiyi terk etme daha net ve yaygın olarak ön plana çıkmıştır. Selanik ise daha önce incelediğimiz diğer yeni eşyalarda da olduğu gibi çok daha geleneksel kalmıştır. Buna karşılık masa ve tîrapzeye sahip olmada İstanbul ve Selanik hemen hemen aynı taban gelirlerine sahiptir. İstanbul'da en az gelirle masaya sahip olan Dürzi Şahinoğlu Rabail'in 5.150 kuruşluk terekesine karşılık Selanik'te en az gelirle masaya sahip olan Fatma binti Abdullah'ın 6.109 kuruşluk terekesi vardır.[557] İzmir'de ise masaya sahip olan en az gelirli kişi 400 kuruşluk tereke değeriyle aynı zamanda gelir seviyesi en düşük kişilerden biri olan Pabuşçu Artin'dir.[558] Gayrimüslimlerin kültürel anlamda Avrupai eşyaları daha erken kullanmaya başladığı düşünüldüğünde ve yalnızca Müslüman terekeleri göz önünde bulundurulduğunda, her şehrin ortalama taban değerinin 6.131 kuruşla hemen hemen aynı gelir düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Yine her şehirde masa ve tîrapzeye sahip olmada erkekler ön plana çıkmaktadır. Fakat diğer yeni eşyalara kıyasla masa ve tîrapeze kullanımında Müslüman terekelerinin gayrimüslim terekelerine göre fazlalığı dikkate değerdir. Buradan da bu ev eşyalarının toplumun her kesimi tarafında benimsenerek yaygın kullanım gösterdiği sonucuna ulaşabilmiştir.

Masa ve tîrapezelerin yaygınlık durumunu ölçmek için incelediğimiz gazetelerden *Cerîde-i Havâdis*'te reklama rastlanmıştır. 7 Nisan 1851 tarihli 537. sayıda diğer dükkanlardan yüzde kırk daha ucuza mağazada satılan tîrapzelerin reklamı yapılmıştır.[559] Aynı reklamda sofralarda kullanmak üzere satılan yağlık ve sofra örtülerinin de tanıtımı bulunmaktadır. Bilindiği üzere bu eşyaların çoğunun Avrupa'dan ithal olmasıyla gazetelerde pazarlanmıştır. Bizim de incelemiş olduğumuz terekelerde, 1864 yılında İstanbul'da vefat eden Şerife Emine Hayriye hanımın İngilterekâri olduğu belirtilen bir masa örtüsüne sahip olduğu tespit edilmiştir.[560]

1830-1876 yılları aralığında Osmanlı topraklarına gelen seyyahlardan bazıları masaların varlığı ya da yokluğu ile ilgili okuyucu bilgilendirmiştir. Örneğin 1840'da Selanik'te

[556] *IMA.*, 251, vr.20a-20b.
[557] *İSŞS.*, 1564, vr.42a; *IMA.*, 248, vr.136b.
[558] *İZŞS.*, 32, vr.18a.
[559] *Cerîde-i Havâdis*, 5 Cemazeyilahir 1267/ 7 Nisan 1851, Sayı 537, s.4.
[560] *İSŞS.*,1785, vr.35a.

bulunan Ami Boue[561] ve 1855'te İstanbul'da bulunan J.H. Ubicini[562] Türk evinde masaya rastlamadıklarını dile getirmişlerdir. Buna karşılık 1835 gibi erken bir tarihte İstanbul'a gelen Moltke, Dolmabahçe sarayı içerisinde gördüğü Avrupai tarzda eşyaları sayarken masaları da zikretmiştir. Ancak o da herhangi bir Türk evinde masaya rastlanmadığını belirtmiştir.[563] Buradan da yine daha önceki yeni eşyalarda olduğu gibi yönetici sınıfın bu eşyaları bilip kullandığı ancak toplumun genelinin öğrenip kullanmasının ancak 19. yüzyılın ortalarından sonra olduğu söylenebilir.

Son olarak incelediğimiz romanların çoğunda masalara dair anlatılara rastlanmıştır. En erken 1851 tarihli *Akabi Hikayesi*'nde Avrupai merakları olan Ermeni Rupenig Ağa'nın odasındaki eşyalar sayılırken üzerinde çiçekliklerin bulunduğu bir masayı da zikretmiştir.[564] Ayrıca burada bahsedilen çiçeklikler tereke incelemelerimizde karşımıza çıkan bir diğer eşyadır. Selanik'ten Saniye Hanım, İzmir'den Hacı Beşir Mehmed Efendi ve yemiş tüccarı Hacı Mustafa, İstanbul'da ise Akif Paşa kethüdası Fethi Efendinin çiçekliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.[565] İncelediğimiz dönemde çiçek tohumlarının da ithal edildiğini *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*'nde yer alan bir reklamdan da anlayabiliyoruz. Öyle ki reklamda Otto isimli Fransız bir çiçekçinin, İstanbul'a getirdiği armut, elma, erik vs. üç yüze yakın fidanı sattığı haber verilmiştir.[566]

1873 yılında basılan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında, tütüncü esnafından olduğu belirtilen Hacı Baba'nın evinde sayılan iki Avrupai eşyadan biri masadır.[567] 1875 yılında yayımlanan *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında da orta halli bir hayatı olan Rakım Efendi'nin evinde bulunan eşyalar arasında masa da yer almaktadır.[568] Araştırmamız açısından ilginç bir örnek ise 1888 tarihli *Sergüzeşt* romanında karşımıza çıkmıştır. Mısır'da memuriyetlerde bulunduğu ifade edilen Celal Bey'in babasının Moda'da bulunan sahilhanesinde sayılan eşyalar içerisinde masa da vardır. Burada masadan *''...ortada On Dördüncü Louis zamanına mahsus olan âsâr-ı sınaiye ve*

[561] Ami Boue, *a.g.e.*, s.326.
[562] Ubicini, *a.g.e.*, s.41.
[563] Moltke, *a.g.e.*, ss.78-86.
[564] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.48.
[565] *IAM*., 292, vr.70ab; *İZŞS.,* 19, vr.40a; 32, vr,34b; *İSŞS.,*1552, vr.2ab.
[566] *Cerîde-i Havâdis*, 24 Ocak 1846/ 26 Muharrem 1262, Sayı 265, s.4.
[567] Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.46.
[568] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s.50.

zarifeden bir masa'' şeklinde bahsedilmiştir.[569] XIV. Louis dönemi, barok mobilya sanatını temsil etmektedir. Yazarın bir sanat eseri olarak nitelendirdiği masa, muhtemeldir ki barok sanatının oymalı, kakmalı veya kavisli süslemelerine sahip ve yine dönemin özelliklerinden olan ceviz ağacından üretilmiştir.[570] Nitekim bizim de terekelerde karşılaştığımız masa özellikleri ekseriyetle ceviz, tahta ve orta olurken mermerli, nuhas[571], Frenkâri, maun ve kebir de sayılan diğer detaylar arasındadır. Bu özellikler içerisinde ithal olduğundan emin olduklarımız ise İzmir'den Zehra hanımın sahip olduğu Frenkâri masası ile İstanbul'dan Fatma Cermez hanımın maun masasıdır.[572] Frenkâri adından da anlaşılacağı üzere Fransız tarzını ifade ederken, maunun ithal bir kereste türü olması sebebiyle ithal olduğu düşünülmüştür. Nitekim maun sözlükte açıklanırken de Amerika'dan gelen koyu renkli ve kıymetli bir cins ağaç olarak ifade edilmiştir.[573] Bu eşyaya sahip Fatma Cermez hanımın da 1.074.218 kuruşluk bir değerle en yüksek gelirli terekelerden biri olduğu gözden kaçırılmamalıdır.[574]

d. Sandıklardan Dolap ve Gardıroplara

Sandıklar, sözlükte elbise ve eşya koymaya mahsus kapağı açılır kapanır oda muhafazaları olarak tanımlanmıştır.[575] Sandık gerektiğinde bir yerden başka yere eşya taşıma noktasında da hareket kabiliyeti sebebiyle depolama eşyası olarak kullanılmıştır. Günümüzün dolap ve gardıropları için geleneksel evin yüklük ve nişleri çok daha yakın işleve sahiptir.[576] Fakat aynı sini ve sofraların yerini masaların, minder ve iskemlelerin yerini sandalye ve koltukların alması gibi özellikle Kırım Savaşı sırasında 1853-56 yıllarında Avrupa tarzının ülkeye girmesiyle sandıkların yerini de dolaplar almaya başlamıştır.[577] İncelediğimiz terekelerde ise bunun çok daha erken tarihlerde başladığı tespit edilmiştir. 1852 yılından öncesine ulaşılamadığından, İzmir için kesin bir yargıda bulunulamasa da İstanbul için 1835, Selanik için ise 1837 yılından itibaren dolaplar terekelerde görülmektedir. Bu elbette ki kesin bir tarih değildir. Çok daha öncesi için

[569] Samipaşazade Sezai, S*ergüzeşt,* s.50.
[570] Tolga Erdem, *Mobilya Tarihine Genel Bakış ve Art Deco*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007, s.31.
[571] Bakır. Bkz: Şemseddin Sami, ''Nuhas'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.1455.
[572] *İZŞS*., 32, vr.46a; *İSŞS*., 1840, vr.5ab.
[573] Şemseddin Sami, ''Mâhun'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.1265.
[574] *İSŞS*., 1840, vr.3a.
[575] Şemseddin Sami, ''Sandık'', *Kâmûs-ıTürkî*, s.834.
[576] Demirarslan, *a.g.m*., s.38.
[577] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.154.

yapılacak çalışmalarda tarihler belki de daha da erkene çekilebilecektir. Ancak incelediğimiz dönem aralığında tespit ettiğimiz en erken tarihler bunlardır.

Tablo 34: 1830-1876 yılları arasında dolap ve gardırobu olanların oranı[578]

	Dolap ve gardırop sahibi olanlar	Hem sandık hem dolap hem de gardırop sahibi olanlar	Sadece dolap ve gardırop sahibi olanlar
Selanik	%1,41	%1,06	%0,35
İzmir	%11,14	%3,01	%8,13
İstanbul	%19,99	%12,76	%7,23

Başkent İstanbul dolap kullanımının yaygınlığında yine diğer şehirleri geride bırakmış, gelenekselin terk edilerek modernin benimsenmesinde de yine İzmir ön plana çıkmıştır. Nitekim bütün terekeler içerisinde tespit edilen tek gardırop da İzmir'den Afyonkarahisarlı Absel oğlu Markuz'a aittir.[579] Yine Selanik modern bir eşya olan dolap ve gardıropları benimsemede en muhafazakâr şehir olarak karşımıza çıkmıştır. Dolaplara sahip en yüksek gelirli kişiler ise İstanbul'da 1.084.218 kuruşluk terekesiyle Fatma Cermez Hanım, İzmir'de 542.002 kuruşluk terekesiyle Miralay El-Hac Mustafa Bey ve Selanik'te 31.827 kuruşluk terekesiyle Hüseyin ağa olmuştur.[580] En az gelirliler ise İstanbul'da yalnızca 391 kuruşluk terekesiyle Hasan ağa, İzmir'de 400 kuruşluk terekesiyle Rum bir pabuşçu olan Artin ve Selanik'te 5.967 gibi iyi bir tereke değeriyle El-Hac Abbas Efendi'dir.[581] Görüldüğü üzere eşyaya sahip olmada gelir bakımından da Selanik diğer şehirlerden ayrılmıştır. İstanbul ve İzmir'de, Selanik'e nazaran çok daha az gelirlerle modern bir eşya olan dolaplara sahip kişiler bulunmaktadır. Yine dolap kullanımında da erkekler her şehirde ön plana çıkmıştır. İstanbul'da dolaba sahip olanlar içinde kadınlar yalnızca %29,78 iken İzmir'de de yalnızca %18, 91'dir. Selanik'te ise dolap veya gardıroba sahip hiç kadın terekesi tespit edilememiştir. Yine Müslüman terekeleri dolaplara sahip olmada çoğunluğu oluştururken, %29,72 ile en yüksek gayrimüslim oranına İzmir sahiptir. Bu oran İstanbul'da yalnızca %4,25, Selanik'te ise

[578] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[579] *İZŞS*., 28, vr.47a.
[580] *İSŞS*., 32, vr.46a; *İZŞS*., 19, vr.26ab.
[581] *İSŞS*., 1397, vr.21a; *İZŞS*., 32, vr.18a; *IMA*., 292, vr.5ab.

dolapları olan 4 kişi tespit edilebilmiş ve biri gayrimüslim tebaadan Kunduracı Nikola olduğundan gayrimüslim oranı %25 olarak tespit edilmiştir.[582]

1830-1876 yılları arasında basılan incelediğimiz gazete ve seyahatnamelerde dolap ya da gardıropla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Muhtemeldir ki gazetelerde verilen ilanlarda birkaç eşyayı saydıktan sonra birçok oda eşyası, vesair oda eşyası gibi ifadelerle kastedilen mobilyalar içinde dolaplar da olabilir. Müstakil olarak dolap ya da gardıropların reklamına rastlanmamıştır. Ancak roman incelemelerinde eşya dolaplarına dair veriler elde edilebilmiştir. Terekelerde tespit edilenin tam tersi olarak, romanlarda dolapların sahiplerinin genelde kadınlar olduğu görülmüştür. *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında Şerife kadının el işlerini kaldırdığı dolabı ile *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında evin hırdavatlarının koyulduğu dolap örnek olarak sıralanabilir.[583] Ancak elbise dolabı olduğu özellikle belirtilen tek roman, Ahmet Mithat Efendi'nin *Karnaval* eserinde bir Ermeni olan Madam Hamparsun'un dolabıdır.[584] Terekelerde de elbise dolabı olduğu belirtilerek kaydedilen tek dolap İstanbul'da vefat eden sabık Bosna Valisi Şerif Osman Paşa'nın terekesinde tespit edilmiştir.[585] Bunların dışında terekelerde dolaplarla beraber yazılan özellikler sırasıyla ceviz, cam, mermer, kebir, tahta ve alafrangadır. İstanbul'da Maliye Hazine-i Celilesi Masarafaat Kalemi olan Es-Seyyid İsmail Hakkı Efendi'nin alafranga kebir ceviz dolabındaki alafranga ifadesi özellikle belirtildiğinden elbise dolabı olma ihtimali yüksektir.[586] Daha önce de ifade edildiği üzere gardıroba sahip tek kişi de İzmir'den Absel oğlu Markuz olmuştur ki Fransızca olan gardırop ifadesinin de elbise dolabı yerine kullanılması dikkat çekicidir.[587] Terekede hem dolap hem de gardırop ifadesi yer aldığından birbirinden ayırmak için de kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. Nitekim İstanbul ve Selanik'te ambar, kitap ve kahve dolabı olduğu özellikle belirtilen dolaplara da rastlanmıştır.

[582] *IMA*., 292, vr.91b.
[583] Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.58; Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, s.50.
[584] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s.232.
[585] *İSŞS.*,1840. vr.71ab.
[586] *İSŞS.*,1785, vr.49a.
[587] *İZŞS*., 28, vr.46b.

e. Döşekler ve Şiltelerden Yatak, Kerevet ve Karyolalara

Yatak manasına gelen döşek bilindiği üzere genellikle şiltelerin altına serilir ve içi çeşitli malzemelerle doldurulur.[588] Şilteler ise bir nevi minder vazifesi gören ve yine içi muhtelif materyal ile doldurulmuş döşemeler olarak ifade edilmiştir.[589] Nihayetinde ikisi bir araya geldiğinde geleneksel yatakları meydana getiriyordu. Bunlar oda içinde sabit eşyalar olmayıp bir önceki bölümde ele aldığımız dolap yerine kullanılan yüklüklere kaldırılıp kullanılacağı zaman da indiriliyorlardı. İncelediğimiz terekelerde her üç şehirde de döşek ve şilte kullanımının yaygın olarak devam ettiği görülmektedir. Nihayetinde Osmanlı evinde en geç dönüşüm geçiren alanın da yatak odaları olduğu ve bunun da İslam kültürünün mahremiyete verdiği önemden kaynaklandığı iddia edilmiştir.[590] İncelediğimiz terekelerde de demir yatak, kerevet ve karyolalara 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. Ancak kayıtlarda bir mobilya olarak yataklar çok daha erken tarihlerde mevcuttur. Döşek ve şiltelerle beraber ayrı belirtildiğinden, yatakla kastedilenin sözlükte geçtiği anlamıyla üzerine yatak yapılan kerevet veya karyola olma ihtimali yüksektir.[591] Kerevetler ise en sık rastladığımız yatak mobilyası olarak karşımıza çıkmıştır. Sözlükte Rumca yatmak ve oturmak için yüksekçe ve eğreti tahtadan yer veya karyola şeklinde açıklanan kerevetlere Selanik dışında İstanbul ve İzmir'de rastlanılmıştır.[592] Yine sözlükte üstünde yatak yapılıp yatılan demir veya tahtadan kerevet şeklinde açıklanan karyolalar da yalnızca İstanbul ve İzmir terekelerinde karşımıza çıkmaktadır.[593]

Tablo 35: 1830-1876 yılları arasında yatak, kerevet ve karyolaya sahip olanların oranı[594]

	Yatak, Kerevet ve Karyolaya sahip olanlar	Hem döşek ve şilte hem de yatak, kerevet ve karyolaya sahip olanlar	Sadece yatak, kerevet ve karyolaya sahip olanlar
Selanik	%0,35	%0	%0,35
İzmir	%5,42	%1,80	%3,61
İstanbul	%8,08	%4,68	%3,40

[588] Şemseddin Sami, ''Döşek'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.627.
[589] Şemseddin Sami, ''Şilte'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.784.
[590] Demirarsalan, *a.g.m.*, s.50.
[591] Şemseddin Sami, ''Yatak'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.1542.
[592] Şemseddin Sami ''Kerevet'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.1160.
[593] Şemseddin Sami, ''Karyola'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.1025.
[594] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Tabloda görüleceği üzere yatak eşyalarında gerçekleşen değişim en fazla İstanbul ve İzmir'de kendisini göstermiştir. Selanik'te incelenen bütün terekeler içinde yalnızca bir kişinin terekesinde müstakil olarak yatak ifadesine rastlanmıştır ki o da Çorapçı esnafından Eyüp bin Halil'dir.[595] Kerevet ve karyolaya sahip kişiler içinde en yüksek gayrimüslim oranı da %50 ile İzmir'e aittir. Nitekim bu oran İstanbul'da yalnızca %10'larda kalmıştır. Kerevet ve karyolaların en yaygın kullanıldığı şehir de yine başkent İstanbul'dur ve hali vakti yerinde kişilerin terekelerinde yer almıştır. Örneğin İzmir'de en düşük gelirle Frenkâri bir yatağa sahip olan Alay kâtibi Ali Efendi'nin tereke değeri 1.937 kuruştur.[596] Buna karşılık İstanbul'da en düşük gelirle demir bir karyolaya sahip olan yorgancı Ali Efendi'nin tereke değeri ise 12.947 kuruştur.[597] Her iki şehirde de erkekler yine çoğunluğu oluşturmuş, İstanbul'da kerevet ve karyolaya sahip 19 kişiden yalnızca 2'si kadınken, İzmir'de 18 kişiden yalnızca 5'inin kadın olduğu tespit edilmiştir.

1830-1876 dönemi için incelediğimiz gazete ilanlarında ve seyahatnamelerde maalesef kerevet, karyola ya da yatakla ilgili pek fazla bir bilgiye rastlanmamıştır. Bunun sebebinin de yine mahremiyete gösterilen özenden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim 1855'de İstanbul'da bulunan J.H.A. Ubicini, bir soylu olduğunu söylediği Osman'ın evinde yatak da dahil hiçbir mobilyaya rastlamadığını dile getirmiştir.[598] Burada kendisinin konuk edildiği odadan bahsettiği varsayılırsa, haremde bulunan yatak odalarında yatak bulunup bulunmadığına dair bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak incelediğimiz İstanbul terekelerinde de en erken 1860 tarihinde yataklara rastladığımızı belirtmemiz gerekir. Bu sebepten İstanbul'da bir mobilya olarak yatakların kullanımının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmaya başladığını söyleyebiliriz.

İncelemiş olduğumuz romanlarda yatak ve karyolalara yalnızca *Akabi Hikayesi*'nde ve *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında rastladık. *Akabi Hikâyesi*'nde Ermeni Rupenig'in kutni perdelerle çevrili bir Frenk yatağı olduğundan bahsedilmiştir.[599] Bizim de incelediğimiz terekelerden birinde İzmir'de 1858 yılında vefat eden Alay Kâtibi Ali

[595] *IAM.*, 234, vr.3ab.
[596] *İZSŞ.*, 11, vr.18a.
[597] *İSŞS.*, 1840, vr.19b.
[598] Ubicini, *a.g.e.*, s.41.
[599] Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi*, s.49.

Efendi'nin bir Frenk yatağa sahip olduğu tespit edilmiştir.[600] Frenkten kasıt muhtemeldir ki geleneksel yer yatağından farklı olduğunu belirtmektir. *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında ise gelenekten kopmadığı ve orta halli bir hayat yaşadığı belirtilen Rakım Efendi'nin yatak odasında bir karyolası olduğundan bahsedilmiştir. Ancak aynı evde yaşadığı dadısının karyola yerine hala geleneksel yer yatağında yatıp kalktığı da eklenmiştir.[601] Buradan da karyola kullanımı yaygınlaşsa da hala aynı evin içinde bile geleneksel ile modernin beraberce yaşadığının değerlendirilmesi yapılabilir. Nitekim incelediğimiz terekelerde karyola ve kerevete sahip kişilerin yarısının döşek ve şilteleri de kullanmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Yine kullanılan karyola ve kerevetlerin de ekseri tahta ve demir özellikleriyle yazıldığı görülmüştür.

f. Mangaldan Ocak ve Sobalara

Geleneksel Osmanlı evinin ısınma eşyası aracı mangal sözlükte, oda içinde ısınmak için ya da mutfakta bir şey pişirmek ve kaynatmak için, içinde kömür yakmaya mahsus bakırdan, pirinçten ya da saçtan kap anlamına gelmektedir.[602] Mangallardan başka, hem odanın ısıtılması ve gerektiğinde yemeğin pişirilmesi amacıyla duvar içine tuğladan yapılmış ocaklar da kullanılmıştır. Üzerinde dumanı çekmek için ''ocak yaşmağı'' denilen bir külah da bulundurulmuştur.[603] İncelediğimiz terekelerde de hem mangallara hem de ocak yaşmaklarına rastlanılmıştır. Ancak özellikle İstanbul'da evlerin ekseriyetle ahşaptan inşa edilmesi sebebiyle yangın korkusu ocaklardan ziyade mangalların tercih edilmesine sebep olduğu düşünülmektedir.[604] Fakat zengin evlerde ve baş odalarda ocak, işlevselliğinin yanı sıra estetik bir görev de üstlendiğinden yaygın kullanılmıştır. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren mangal ve ocakların yerini yavaş yavaş sobalar almaya başlamıştır.[605] Sözlükte çini, saç ve dökme gibi pek çok çeşidi olduğu söylenen sobanın kelime kökeninin ise ne olduğu belirsizdir.[606] Nişanyan sözlükte sobanın Macarca szoba "şömine, duvara entegre edilmiş ocak" sözcüğünden alıntılandığı ve tespit edilen ilk Türkçe kaynağın da Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi

[600] *İZŞS*., 11, vr.18a.
[601] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.50.
[602] Şemseddin Sami, ''Mangal'', *Kâmûs-ı Türki*, s.1263.
[603] S. Gülçin Bozkurt, ''19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi'', *Journal of the Faculty of Forestry*, Istanbul University 2013, 62(2) s.48.
[604] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.137.
[605] Bozkurt, ''19.yy da Osmanlı Konut Mimarisi'', s.60; Emiroğlu, *a.g.e.*, s.137.
[606] Şemseddin Sami, ''Soba'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.837.

olduğu belirtilmiştir.[607] Ancak incelediğimiz terekelerde soba yaygın kullanım gösteren bir eşya değildir. Şehirler içerisinde de soba en fazla İstanbul terekelerinde kaydedilmiştir.

Tablo 36: 1830-1876 yılları arasında mangal ve sobaya sahip olanların oranı[608]

	Sobaya sahip olanların oranı	Hem mangal hem ocak hem de sobaya sahip olanların oranı	Sadece sobaya sahip olanların oranı
Selanik	%0,35	%0	%0,35
İzmir	%0,60	%0,30	%0,30
İstanbul	%3,82	%0,42	%3,40

Tabloda görüldüğü üzere soba kullanımının en fazla olduğu İstanbul'da bile incelenen terekeler içerisinde sobaya sahip olanların oranı yalnızca %3,82'dir. Ancak sobası olan 9 kişiden 8'inin terekelerinde de mangal ya da ocağa rastlanmamıştır. Bu da soba kullanmaya başlayanların geleneksel ısınma yöntemlerini terk ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. İzmir'de soba kullanan iki kişiden biri mangal da kullanmaya devam ederken Selanik'te ise soba kullanan bir kişi yalnızca onunla ısınmayı tercih etmiştir. Buna karşın İzmir ve Selanik'te soba kullananların gelir durumu İstanbul'dakilere göre çok daha düşüktür. Selanik'te Ali Efendi yalnızca 3.133 kuruşla sobaya sahip olabilmişken, İzmir'de Hafız Mehmed Efendi 6.491 kuruşla soba edinebilmiştir.[609] Ancak İstanbul'da sobaya sahip olan en düşük mal varlığına sahip Bab-ı ali muhasebe odası müdürü Es-Seyyid Mehmed İzzet Bey'in 18.388 kuruşluk bir tereke değeri olduğu görülmüştür.[610]

İncelediğimiz gazete reklamlarında soba ile ilgili ilana yalnızca *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*'nin ilanlarında rastlanılmıştır. *Cerîde-i Havâdis*'in 980. sayısında Galata Gümrüğü'nde sahibi çıkmayıp bekleyen ithal eşyalar arasında dökme demir bir soba da sayılmıştır.[611] *Tercümân-ı Ahvâl*'in 22 Ekim 1862 tarihli 248. sayısında verilen ilanda ise Amerika'dan getirilerek Galata'da Ömer Sokağı'nda

[607] Nişanyan Sözlük, ''Soba'' https://www.nisanyansozluk.com/kelime/soba, Erişim Tarihi: 14.02.2024.
[608] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[609] *IMA*., 283, vr.4a; *İZŞS*., 11, vr.19a.
[610] *İSŞS*., 1812, vr.46ab.
[611] *Cerîde-i Havâdis,* 9 Cemazeyilahir 1276/ 3 Ocak 1860, Sayı 980.

bulunan 17 numaralı mağazada sobaların satışa çıkarıldığından haber verilmiştir.[612] Ancak soba ile ilgili ilk reklamın 1851'de yayınlanan Amerikan soba ve mutfak ocağı reklamı olduğu iddia edilmiştir.[613] Buradan da Osmanlı topraklarına ithal edilen ilk sobaların Amerika'dan geldiği sonucuna ulaşılabilir. Nitekim ilk dökme sobalar da 1642'de Amerika'da yapılmaya başlanmıştır.[614] Ancak terekeler gösteriyor ki Osmanlı halkı bu ısınma eşyasını biliyor olsa bile geleneksel mangal ve ocaklardan kolay kolay vazgeçememişlerdir. İncelediğimiz seyahatnamelerde de ısınma eşyası olarak Osmanlı evinde hep mangallardan söz edilmiştir. 18. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden James Dallaway, Türk evlerinin ahşaptan yapılmasına rağmen şöminesiz ve camsız(sırsız) pencereleri olduğunu ve kışın da yalnızca toprak kaba doldurulan kömür ile ısınmaya çalıştıklarını söylemiştir.[615] Buna karşın aynı yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden Lady Montagu, misafir bulunduğu Osmanlı evinde odayı içinde ateşi hiç eksik olmayan büyük bir sobanın ısıttığından bahsetmiştir. Ancak o da genel olarak evlerde soba ve ocak yerine tandırların kullanıldığını da belirtmiştir.[616] 1835 yılında İstanbul'u ziyaret eden Moltke de sobanın ancak birkaç Frenk evinde olduğunu ve Türkler, Ermeniler ve Rumların mangal kullandığını söylemiştir.[617] Ancak Moltke sobalara Dolmabahçe Sarayı'nda rastlamıştır.[618] Buradan da pek çok Avrupai eşya gibi sobaların da öncelikle Osmanlı topraklarında yaşayan Avrupalı Frenkler ile Osmanlı yönetici sınıfı içerisinde kullanılmaya ve yayılmaya başladığı kanaatine varabiliriz. 1841-1844 yılları arasında İstanbul'da bulunan Charles White, yine mangalların ısınma aracı olarak kullanıldığını tekrar etse de mangallarda kullanan kömürlerin İngiltere'den ithal edildiğini belirtmiştir.[619] 1855'e gelindiğinde de hala Türk evlerinde mangal kullanılmaya devam edildiği beyan edilmiştir.[620] Bu da terekelerde elde ettiğimiz verilerle uyuşması bakımından çalışmamız için önemli bir bilgidir.

[612] *Tercümân-ı Ahvâl*, 27 Rebiülevvel 1279/ 22 Ekim 1862, sayı 248.
[613] Koloğlu, *a.g.m.*, s.242.
[614] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.138.
[615] James Dallaway, *Constantinople ancient and modern*, Printed by T. Bensley, for T. Cadell Jun & W. Davies, in the Strand, London, 1797, s.72.
[616] Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1973, s.106.
[617] Moltke, *a.g.e.*, s.78.
[618] Moltke, *a.g.e.*, s.86.
[619] Charles White, *İstanbul'da Üç Yıl*, II. Cild, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2024, s. 137-138.
[620] Ubicini, *a.g.e.*, s.41.

Değerlendirdiğimiz 1830-1876 döneminde kaleme alınan romanlarda genelde mangallar ısınmak için tercih edilen ev eşyaları olarak karşımıza çıkmıştır. Bir tek Ahmet Mithat Efendi'nin *Karnaval* romanında sobadan bahsedildiği görülmüştür.[621] Ancak orada dahi soba ve mangal beraberce anılmış, sırtı ısıtmak için soba ayakları ısıtmak için mangal kullanımından bahsedilmiştir. Son olarak incelenen terekelerde sobaların sahip olduğu birtakım özelliklerden de bahsedilmiştir ki bunlar da sarı borulu, demir, çinili ve dökmedir. Bu nitelikleri taşıyan sobaların yüzyılın sonlarından itibaren yerli zanaatkârlarca üretilmeye başlandığı ve özellikle çinili sobaların zengin konaklarında ve devlet dairelerinde kullanıldığı bilinmektedir.[622] Bütün bunlar düşünüldüğünde sobanın incelediğimiz dönem için oldukça lüks ve modern bir eşya olduğunu da belirtmemiz gerekir.

g. Geleneksel Keçe ve Kaliçelerden Modern Keçe ve Halılara

1830-1876 yılları arasında her şehirde incelediğimiz terekelerde 8 çeşit yer döşemesi dikkat çekmektedir. Bunlar sırasıyla keçe, seccade, ihram, kaliçe, halı, hasır, post ve kilimdir. Zikredilen eşyaların tamamı geleneksel Osmanlı eşyaları arasında yer almış ve incelediğimiz dönemde de batı etkisinin en az görüldüğü alanlardan biri olmuştur. Bu tür geleneksel yer döşemeleri, çoğunlukla ısı kaybını önlemek için odaların tabanında ya da duvarında kullanılmış, bazen de dekorasyonu tamamlama vazifesi görmüştür. Çoğunun işlevi, sözlükte de birbirlerinin yerine kullanılmalarından anlaşıldığı üzere aynıdır. Örneğin seccade bugün yalnızca üzerinde namaz kılınan bir yaygı olarak kabul edilse de incelediğimiz dönemde aynı zamanda küçük halı, kaliçe şeklinde de kullanılmıştır ki hem sözlükteki açıklamasıyla hem de gayrimüslim terekelerinde de yer almasıyla bunu doğrulayabiliyoruz.[623] Buna karşın Türklerin tarih ve geleneğinde önemli bir yeri olmasına rağmen halılar, kullanım noktasında diğer geleneksel yaygılardan geride kalmıştır. Avrupa menşeli yer döşemeleri ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren terekelerde görülmeye başlanmıştır.

Tablo 37: 1830-1876 yılları arasında yer döşemelerine sahip olanların oranı[624]

	Geleneksel Yer Döşemelerine Sahip Olanlar	**Avrupai Yer Döşemelerine Sahip Olanlar**

[621] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s.74.
[622] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.140.
[623] Şemseddin Sami, ''Seccade'', *Kâmûs-i Türkî*, s.709.
[624] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Selanik	%50,35	%1,41
İzmir	%59,33	%4,51
İstanbul	%70,21	%7,65

Tabloda görüldüğü üzere bütün şehirlerde en az her iki kişiden biri geleneksel yer döşemelerine sahiptir. Çoğunda özellik belirtilmese de tespit edebildiklerimiz Anadolukâri, Selanikkâri, Yanbolu, Varna, Zile ve Karahisar keçeleri; Şarköy işi, Rumelikâri ve Türkmen kilimleri ile İzmirkâri, Türkmenkâri ve Uşak halılarıdır. Avrupa menşeli yer döşemeleri yüzyılın sonlarına gelindiğinde bile yaygınlık kazanamamıştır. Selanik'te yalnızca 2 kişi Frenkâri ve Nemçekâri özelliğinde keçelere sahiptir. Bunların 1'i erkek diğeri ise kadındır. İzmir'de yalnızca 15 kişi Frenkâri kilim, halı ve keçelere sahiptir. Bunların da 2'si kadın 13'ü erkek, toplam sayı içerisinde de 2'si gayrimüslim tebaadandır. Son olarak İstanbul'da yalnızca 18 kişi İngilizkâri ve Frenkâri keçe ve halıları vardır. Bunların da 3'ü kadın 15'i erkek, toplam sayı içerisinde de yalnızca 1'i gayrimüslim tebaadandır. Avrupa menşeli yer döşemelerine sahip kişilerin varlık durumları da iyidir. En düşük servete sahip kişi İzmir'de vefat eden 9.153 kuruşluk terekesiyle Konyalı Seyit Ali'dir.[625] En yüksek servete sahip kişi ise İstanbul'da ölen 604.491 kuruşluk terekesiyle gayrimüslim tebaanın Ermeni milletinden Ekmekçi Artin olmuştur.[626] İthal halı, kilim ve keçelere sahip kişilerin meslekleri çeşitlilik gösterir. Esnaftan debbağ, hamamcı, hancı, ekmekçi, imameci, yakalıkçı, yorgancı vs. olduğu gibi devlette memur olarak çalışan mümeyyiz, muhasebeci, müsteşar vs. de vardır. Bunların yanında köklü ailelerden gelmelerinin yanı sıra varlıklı da olan kimselere rastlanmıştır ki İzmir'de Mısırlızadelere mensup Mustafa Efendi[627] ile Musallızadelere mensup Mehmed Said Efendi[628] buna örnektir. Yine de genele bakıldığında yer döşemelerinde ithal eşya kullanımının sınırlı kaldığı ve görece hali vakti yerinde kişilerin sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

[625] *İZŞS.,* 28, vr.58a.
[626] *İSŞS.*, 1552, vr.31ab.
[627] *İZŞS.*, 11, vr.57ab.
[628] *İZŞS.*, 28, vr.18a.

h. Modernizmin Evlerdeki Yeni Yansımaları: Saat, Ayna, Lamba, Konsol, Çekmece, Yazı Takımı, Kütüphane ve Piyano

Bir zaman ölçer olarak saatin icadı, çeşitli şekillerde ve pek çok coğrafyada çok erken tarihlerden itibaren görülmeye başlanmıştır. Özellikle Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları zaman ölçümü ve takvim hesaplamalarında geliştirdikleri aygıtlarla öne çıkmıştır. Örneğin Mısır, Çin ve Eski Yunan'da görülen su saati kullanımı milattan önceye tarihlenmiştir.[629] Avrupa'da ise 14. ve 15. yüzyıllarda mekanik saatin icadı ile zaman ölçme noktasında saatlerin kullanılması ve geliştirilmesi önem kazanmıştır. Çünkü artık zaman, denetlenebilen ve hesaplanabilen bir birim haline gelmiştir. Ancak mekanik saatlerin Osmanlı Devleti'nde kullanımının dini nedenlerden dolayı ancak taşınabilir ev saatleri yapıldıktan sonra başladığı iddia edilmiştir. Doğu'da saate ilgi toplumlararası münasebete rağmen oldukça geçtir.[630] Osmanlı toplumunda mekanik saatlere merak duyan ilk kişi Fatih Sultan Mehmed olmuş, sarayda muvakkithanelerin yeniden inşa edilmesini kararlaştırmıştır.[631] Kanuni Sultan Süleyman devrinde Avrupa, Osmanlı sarayı ile iyi ilişkiler kurma yarışına girdiğinden çeşitli hediyeler göndermişlerdir ki saatler bu hediyeler içerisinde önemli bir yere sahiptir.[632] Ancak özellikle 16. yüzyılda, Habsburg barışıyla beraber saat hediye etmek adeta bir haraç ve gelenek haline gelmiş ve mekanik saatlerin Osmanlı ülkesine akışı hızlanmıştır. Osmanlı sarayına gelen ilk İngiliz saati Kraliçe Elizabeth'in Sultan III. Murad'a armağan ettiği saattir.[633] Her ne kadar sarayda saat kullanımı bu şekilde yaygınlaşsa da ticari bir meta olarak saatlerin ithal edilip satılmaya başlanması için bir yüzyıl geçmesi gerekmiştir. Bu ticarette de İngiliz tüccarın piyasa gücünü elinde tuttuğu görülmüştür.[634] İstanbul ve İzmir'de 17. yüzyılın sonlarında başlayan yaygın saat ithalatının ise Selanik'te ancak bir yüzyıl sonra, 18. yüzyılın sonlarında gerçekleştiği tespit edilmiştir.[635]

[629] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.75.
[630] Netice Yıldız, ''Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu'', *Belleten 70*, S.259 (Aralık 2006), s.919-962, s.921.
[631] Kemal Özdemir, *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, TYT Bank, İstanbul, 1993, s.30.
[632] Özdemir, *a.g.e.*, s. 67.
[633] Netice Yıldız, ''Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri'', s.923-924.
[634] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1850*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s.25.
[635] Netice Yıldız, ''Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri'', s. 933-934.

Tablo 38: 1830-1876 yılları arasında saate sahip olanların şehirlere göre oranı[636]

Selanik'te Saat Kullananların Oranı	İzmir'de Saat Kullananların Oranı	İstanbul'da Saat Kullananların Oranı
%35,81	%54,81	%97,02

Tabloda görüldüğü üzere saatin yaygın kullanımı en çok başkent İstanbul'da görülmüş, geç bir dönemde yaygınlaşmaya başlamasıyla da en az Selanik şehrinde olmuştur. İstanbul'da terekesi incelenenler içerisinde yalnızca 7 kişinin saate sahip olmadığı kayda değerdir. Saat sahiplerinin %25'i kadın %75'i erkektir. Yine saati olanlar içerisinde yalnızca 7 kişi gayrimüslim tebaadandır. İzmir'de terekesi incelenen her iki kişiden birinin saate sahipken vefat ettiği tespit edilmiştir. Saat sahiplerinin de %28'i kadın %72'si erkektir. Yine saate sahip olanlar içerisinde yalnızca 10 kişi gayrimüslim tebaadandır. Son olarak Selanik'e baktığımızda ise terekesi incelenen her üç kişiden birinin saatinin bulunduğu görülmüştür. Saate sahip olanların %27'si kadın %73'ü erkektir. Selanik'te gayrimüslim terekelerine çok nadir rastladığımızdan daha önce bahsetmiştik. Bu sebepten terekesinde saat tespit edebildiğimiz gayrimüslim kişi sayısı da sadece birdir. Yukarıda değindiğimiz gibi terekelerde de gördüğümüz, İstanbul'da saat ticaretinin çok daha erken başlamasından dolayı saate sahip olma oranı da incelenen diğer şehirlere göre hayli yüksek kalmıştır. İstanbul ve İzmir'e nazaran bir yüzyıl gibi oldukça geç bir zamanda saatlerle yakın temas kuran Selanik ise yine bununla doğru orantılı şekilde en düşük orana sahip şehir olarak karşımıza çıkmıştır. Yine İstanbul ve İzmir'de saati olanların servet miktarı da birbirine yakındır. 1.084.218 kuruşluk servetiyle Fatma Cermes Hanım İstanbul'da en yüksek gelirli saate sahip olan kişiyken 1.034.229 kuruşluk servetiyle kutucu Hacı Ali Bey'de İzmir'de saate sahip olan en yüksek gelirli kişidir.[637] Yine 1.412 kuruşluk terekesiyle Ali Efendi İstanbul'da en az gelirli kişi olurken, 952 kuruşluk servetiyle Hafize Hanım İzmir'de saate sahip olan en az gelirli kişi olarak karşımıza çıkmıştır.[638] Selanik'e baktığımızda ise 464.820

[636] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[637] *İSŞS*., 1840, vr.46a; *İZŞS*., 16, vr.69b.
[638] *İSŞS*., 1397, vr.64a*; İZŞS*., 28, vr.43a.

kuruşluk servetiyle Deveci Mehmed Emin Ağa saate sahip olan en yüksek gelirli kişi olarak tespit edilmiştir.[639]

1830-1876 dönemi için incelediğimiz gazetelerden *Cerîde-i Havâdis* ve *Tasvîr-i Efkâr* gazetelerinde saatlere dair reklamlara rastlanmıştır. En erken tarihli reklam 1846 yılında yayınlanan *Cerîde-i Havâdis* 'in 331. sayısında yer almıştır. Reklamda bir tüccarın memleketine geri dönmek için elindeki altın ve köstekli saatleri ucuza satacağı haber verilmiştir.[640] Bizim de her üç şehirde de saatler için belirtilen özellikler arasında en fazla gördüğümüz çalar saatlerden sonra altın ve köstekli saatlerdir. Yine sim olarak terekelerde kaydedilen gümüş saatler de yaygın kullanılan saatler olarak karşımıza çıkmıştır. Yine *Cerîde-i Havâdis*'in 335. sayısında hiç kullanılmamış saatlerin Avrupa'dan alınan parasına verileceği ilan edilmiştir.[641] Hiç kullanılmamış tabiri, saatlerin ikinci el satışının da piyasası olduğunu bizlere düşündürmüştür. Son olarak *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'nin 1864 yılında yayımlanan 236. sayısında saatlere dair bir reklam yer almaktadır. Buna göre Miloş Garden Rupen ismindeki bir saatçi, İngiltere'den ve Fransa'dan saatler ve kordonlar getirmiş, çukacı hanında yer alan mağazasında satışa çıkarmıştır.[642] Terekelerde de özellikle İngiliz ve Fransız malı saatlere rastlanmıştır. Ancak şehirler içerisinde bu özelliklerle tespit ettiğimiz saat sayısı en fazla İzmir'dedir. İngiliz saatlerinin yaygınlık bakımından açık ara önde olduğu görülmüştür. İngiliz saatlerini Fransız saatleri takip ederken, bir tane de Amerikan menşeli saat tespit edilmiştir ki bu da 1876 yılında vefat eden Şamlı El-Hac Mehmed Emin Efendi'ye aittir.[643] Alafranga ve efrenç özellikleriyle kaydedilen ithal saatlere ise yalnızca İstanbul terekelerinde rastlanılmıştır.

Mekanik saatlerin Osmanlı Devleti'nde kullanımının ancak taşınabilir ev saatleri yapıldıktan sonra başladığından bahsetmiştik. 16. yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden Busbecq de benzer bilgiler vermiştir. Busbecq, Osmanlı Devleti'nin pek çok Avrupa icadını, özellikle de askeri alandakileri tereddütsüz benimsemesine rağmen, müezzinin konumunu ve dini ritüellerin tesirini azaltacağına inandıklarından meydan

[639] *IMA.*, 248, vr.90a.
[640] *Cerîde-i Havâdis*, 16 Cemazielevvel 1263/ 2 Mayıs 1847, Sayı 331, s.4.
[641] *Cerîde-i Havâdis*, 15 Cemazeyilahire 1263/ 31 Mayıs 1847, Sayı 335, s.4.
[642] *Tasvîr-i Efkâr*, 5 Cemazielahire 1281/ 5 Kasım 1864, Sayı 236, s.4.
[643] *İZŞS.*, 32, vr.72a.

saatleri dikmeye ilgi göstermediklerinden bahsetmiştir.[644] Aslında bu da bizlere Osmanlı zihniyetinin yeniliklere tamamen kapalı olmadığını, özellikle kültürel yeniliklere karşı bilinçli bir benimsememe refleksi geliştirdiklerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Ancak bu durum birkaç yüzyıl sonra değişime uğramıştır. 1835 yılında Osmanlı topraklarında seyahat eden Moltke, özellikle masa saatlerinin askeri sınıfta ve hali vakti yerinde kişilerin evlerinde Avrupalılaşmanın bir göstergesi olarak bulunduğundan söz etmiştir. Bunun bir gösterişçi tüketim eğilimi olduğuna dair kanaatimiz ise, seyyahın birden fazlasının bir arada bulunduğu bu saatlerin çoğu zaman çalışmadığına dair verdiği bilgilerle oluşmuştur.[645] Aynı bilgiler 1840'lı yıllarda Osmanlı topraklarına gelen Gerard de Nerval tarafından da tekrar edilmiştir. Bir Osmanlı paşasını ziyaret eden Nerval, kabul edildiği odada dört adet duvar saati bulunduğunu ve paşanın bir Avrupalıya ilerlemeyi bu şekilde göstermekten de gurur duyduğunu aktarmıştır.[646]

İncelediğimiz dönem itibariyle ele aldığımız romanlarda da çoğunlukla saatlerden bahsedildiği görülmüştür. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında saatlerin hem bir mücevher hem de gösteriş malzemesi olarak kullanıldığına dair bilgiler verilmiştir. Misal Rakım Efendi'nin, cariyesi Canan'a kibar diye ifade edilen kişilerden sayılacak kadar mücevherler aldığı söylenmiş, saat ve kordonların da bu mücevherler arasında yer aldığı ifade edilmiştir.[647] Yine aynı romanda yazar, saatin insanlar için gerekli bir alet olduğundan bahsetse de bunun pahalı kordon ve muhafazalarla bezenerek ihtiyacın dışında bir gösteriş malzemesi olarak kullanıldığını belirtmiştir.[648] Bunun yanında pek çok roman karakterinin çeşitli özelliklerde sahip olduğu saatlerden eserlerde bahsedilmiştir. Örneğin Ahmet Mithat Efendi'nin bir diğer romanı *Karnaval*'da Madam Küpeliyan'ın evinin salonunda bir guguklu saati vardır.[649] Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* romanında cariye Dilber'in çalıştığı konakta asılı bir duvar saati mevcuttur.[650] Son olarak incelediğimiz Hüseyin Rahmi'nin *Şık* romanında Raik Efendi'nin altından bir kordonu olan ve hırsızlarca çalınacak kadar pahalı olduğu

[644] Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Derin Rürkömer, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.145.
[645] Moltke, *a.g.e.*, s.29.
[646] Gerard de Nerval, *Doğu'da Seyahat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s.519.
[647] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.76.
[648] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.131.
[649] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s.358.
[650] Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, s.26.

belirtilen bir saate sahip olduğu anlatılmıştır.[651] Romanlarda belirtilen bu özelliklerin yanında yaygın olmasa da bizim de terekelerde tespit ettiğimiz bazı özellikli saatler vardır. Örneğin İstanbul'da tespit ettiğimiz saat özellikleri incili, çekmece, askılı, zincirli, müzikalı, şukufeli, konsollu, oturtma, kol, fanuslu, antika ve duvardır. İzmir'de oturtma, zarflı, basmalı, duvar, dolaplı ve askılı saatler, Son olarak Selanik'te ise mücevherli ve zarflı saatler kaydedilmiştir.

Saatlerden sonra terekelerde en sık rastladığımız ev eşyalarından biri aynadır. Farsça ayna, ayine veya Arapça mir'at şeklinde kaydedilen aynalar, ekseriyetle sim yani gümüş niteliktedir. Bilinen en eski ayna milattan önce 7. bin yıla tarihlendirilmiştir. İlk cam aynalar 2. yüzyılda Romalılar tarafından yapılmışken, ilk sırlı aynalar ise 15. yüzyılda Belçika ve Fransa'da yaşamış olan Flandersler tarafından yapılarak Rönesans ile beraber bütün Avrupa'ya yayılmıştır.[652] Aynanın gelişiminde yaşanan en büyük sıçrama ise 16. yüzyılda Venediklilerin elde ettikleri yeni bir alaşımla aynanın kusursuz görüntü veren bir versiyonunu yapmalarıyla gerçekleşmiştir. Her ne kadar pahalıya mal olsa da Venedik aynaları dünya genelinde bir ün kazanmış, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar pek çok ülkeye ayna ihracat edilmiştir.[653] Bu aynaların hediye olarak Osmanlı sarayına da geldiğini hediye defterlerinde yer alan Murono yapımı büyük aynalardan anlıyoruz.[654] 1762'de Avusturya, 1777'de Leh kralları Osmanlı padişahlarına ayna hediye etmişlerdir.[655] Osmanlı toplumunda genelde altın, gümüş ve bronz gibi madenlerden ve zengin bezemelere sahip aynalar kullanılmıştır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Batı etkisiyle önce saraylarda daha sonra konaklarda çerçeve içerisinde büyük boy aynalar yaygınlaşmıştır.[656]

Tablo 39: 1830-1876 yılları arasında aynaya sahip olanların şehirlere göre oranı[657]

Selanik'te ayna Kullananların oranı	İzmir'de ayna kullananların oranı	İstanbul'da ayna kullananların oranı
%12,05	%20,48	%62,12

[651] Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şık*, s.103.
[652] Nermin Sinemoğlu, ''Ayna'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.260.
[653] Zeynep Angın, *Mit, Tarih, Kültür ve Edebiyat Ekseninde Ayna*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Eskişehir, 2019, s.16.
[654] Hedda Reindl Kiel, ''Osmanlı Yöneticileri, Lüks Tüketimi ve Hediyeleşme'', *İsam Konuşmaları*, Hazırlayan Seyfi Kenan, İstanbul, 2013, s.142.
[655] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.287.
[656] Sinemoğlu, *a.g.e.*, s.260.
[657] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Tabloda görüldüğü üzere yine ayna sahipliğinde diğer şehirlere nazaran İstanbul ön plana çıkmıştır. İstanbul'da aynaya sahip olanların da %40'ı kadın %60'ı erkektir. Aynaya sahip olan 146 kişiden yalnızca 8'i ise gayrimüslim tebaadandır. İzmir'de aynaya sahip olanların da %46'sı kadın %54'ü erkektir. Aynaya sahip olan 69 kişiden 12'si ise gayrimüslim tebaadandır. Son olarak Selanik'te aynaya sahip olanların %65'i kadın %35'i ise erkektir. Diğer şehirlerden farklı olarak Selanik'te kadınların ayna kullananların içerisinde çoğunluğu teşkil ettiği görülmüştür. Yine daha önce de ifade edildiği gibi gayrimüslim terekeleri değerlendirmeye alınamayacak kadar az olsa da Selanik'te aynaya sahip olan 1 gayrimüslim de bulunmaktır.

1830-1876 yılları arasında incelemeye tabi tuttuğumuz gazetelerde aynalara dair bir reklama rastlanmamıştır. Ancak bu hiç olmadığı anlamına gelmediği gibi yalnızca bizim incelediğimiz gazeteler için geçerlidir. Seyahatnamelerde ise aynaya dair bazı bilgiler bulmak mümkün olmuştur. 1814 yılında Osmanlı topraklarını ziyaret eden Edward Raczynski, Türklerin ev süslemelerinin pahalı olmadığını, bronzu bilmediklerini ve aynayı çok nadir kullandıklarını söylemiştir.[658] 1835'de Moltke de Osmanlı evlerinin odalarında ayna bulunmadığını belirtmiştir.[659] Yine 1850'lerde Osmanlı topraklarına seyahat eden Andreas David Mordtmann, misafir olduğu zengin konakta uzun bir zamandan sonra ilk defa bir aynayla karşılaştığından söz etmiştir.[660] Aslında Osmanlı toplumu aynayı çok önceden beri biliyor ve kullanıyordu. İncelediğimiz şehirler dışında Çanakkale, Uşak, Ankara, Bursa vs. şehirlerde aynaların Osmanlı evlerinde kullanıldığına dair veriler mevcuttur.[661] Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey aynayı bilmek ve kullanmaktan ziyade kullanımının yaygınlık kazanıp kazanmadığıdır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de bile aynalar hala zenginlik göstergesi lüks tüketim eşyaları olarak kabul edilmiştir.[662] Aslında bu değerlendirme bütün

[658] Edward Raczynski, *Türkiye Seyahati Günlüğü*, Çev. Sabire Arık, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s.64.
[659] Moltke, *a.g.e.*, s.78.
[660] A. D. Mordtmann, *Anatolien-Skizzen und Reisbriefe aus Kleinasien: 1850-1859*, Ed. Franz Bbainger, Orientbuchhandlung Heinz Lafaire, Hannover, 1926, s.376.
[661] Cevdet Kuş, *Terekelerin ışığında Uşak ve Çanakkale'nin Sosyo-ekonomik Yapısı ve Sosyo-ekonomik Hareketliliğinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi (1246-1286/ 1830-1870)*, Uşak üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), 2011; Rafet Metin, ''Şeriyye sicillerine göre XVIII. Yüzyılda Bursa Evleri ve Kullanılan Eşyalar'', *Turkish Studies*, Volume 9/1, Ankara, 2014, s.364.
[662]Martal, *a.g.e.*, s.125.

Osmanlı toprakları için geçerli olabilir. Çünkü tüketimin en hızlı gerçekleştiği başkent İstanbul'da bile terekesi incelenenler içerisinde aynaya sahip olanlar %62 gibi orta bir düzeyde kalmıştır.

Aynaların izini sürdüğümüz romanlarda, seyahatnamelerden daha fazla veriyle karşılaşılmıştır. Vartan Paşa'nın *Akabi Hikâyesi* romanında yer alan Rupenig Ağa, odasını alafranga olarak düzenlemesiyle gururlanır ki saydığı eşyalar arasında duvara astığı ve etrafı çiçekli ve cam çerçeveli bir Fransız aynası da vardır.[663] Etrafı çerçeveli aynalara biz de İstanbul terekelerinde ulaşmış buluyoruz. Ancak İzmir ve Selanik'te bu özellikle kaydedilmiş aynaların mevcut olmadığını da belirtmeliyiz. Bir diğer eser Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında da Hacı Baba'nın evinde Fitnat Hanım'ın odasından bahsederken duvarda asılı duran aynaya da değinilmiştir.[664] Romanda Hacı baba geleneği temsil eden bir karakter olmasının yanında hali vakti yerinde bir kimsedir. Buradan da aynaların Avrupai olmalarından ziyade bir lüks tüketim eşyası olarak görüldüğüne dair yeni bir çıkarım da yapılabilir. İncelediğimiz romanlar içerisinde Ahmet Mithat Efendi'ye ait *Felatun Bey ve Rakım Efendi* ile *Karnaval* romanlarında hem boy aynalarından hem de konsol aynalarından bahsedilmiştir. Burada da dikkat etmemiz gereken nokta, her ne kadar Felatun Bey alafranga özentisi bir karakteri temsil etse de aynı zamanda bir miras yedidir.[665] Yine *Karnaval* romanında endam aynasına sahip Madam Hamparsun, oldukça varlıklı bir Ermeni'nin karısıdır.[666] Sözgelimi aynaları, özellikle de boy aynalarını incelediğimiz dönem için yine lüks bir eşya olarak kabul edebiliriz. Nitekim terekelerini incelemeye tabi tuttuğumuz şehirlerin hiçbirinde boy aynalarına rastlanmamıştır. Son olarak incelediğimiz Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* romanında Celal Bey'in babasına ait ve Avrupa tarzında inşa edilen evinde, yine alafranga olarak düzenlenmiş olan salonda ocak üstünde büyükçe bir ayna olduğu belirtilmiştir.[667] Burada hem alafranga özentiliği hem de varlıklı olma durumu söz konusu olduğundan, aynanın 19. yüzyılın sonlarına doğru yaklaşırken bile bir lüks tüketim eşyası olma özelliğini koruduğu söylenebilir.

[663] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.48.
[664] Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.46.
[665] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.22.
[666] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s.137.
[667] Samipaşazade Sezai, *a.g.e.*, s.51.

Modernleşmeyle beraber Osmanlı evlerine giren bir diğer yeni eşya lambalardı. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar temel aydınlatma eşyaları mum ve çıra kandili denilen meşalelerdir. Ayrıca sokaklarda da ışıklandırmayı sağlayan herhangi bir araç olmadığından fenerler taşınmıştır. Hatta IV. Murad devrinde sokaklarda fenersiz dolaşmak yasaklanmıştır.[668] Tanzimat'tan sonra ise sokakların aydınlatılması bir medeniyet göstergesi sayılarak esnafın dükkânlarına, halkın ise konaklarına kandil asmaları mecbur tutulmuştur. Fenerlerin ise tek tip olması için denetlemeler yapılmaya başlanmıştır. Petrolün 1850'lerden itibaren kullanımın yaygınlaşmaya başlamasıyla Osmanlı ülkesi de Avrupa, Romanya ve Rusya'dan ithal ettiği gazyağıyla aydınlatmada yeni bir döneme girmiştir.[669] Bizim de her üç şehirde de aydınlatma araçları olarak 1850'lere kadar tespit edebildiğimiz eşyalar mum, kandil, şamdan ve fenerdir. 1850'lerin ortalarından itibaren ise İzmir ve İstanbul'da lambalar, gaz lambaları ve avizeler terekelerde görülmeye başlanmıştır. Lambalardan bazıları özellikle gaz lambası olarak belirtilenlerin gaz yağı ile aydınlattıkları varsayılmıştır. Nitekim Şemsettin Sami de sözlükte lambalar için yeni usulde alafranga ve gaz yağı petrol yakmaya mahsus büyük kandil olarak açıklama getirmiştir.[670] Selanik'te ise modern aydınlatma araçlarına hiçbir terekede rastlanmamıştır.

Tablo 40: 1830-1876 yılları arasında lambaya sahi olanların şehirlere göre oranı[671]

Selanik'te Lambaya sahip olanların oranı	İzmir'de lambaya sahip olanların oranı	İstanbul'da Lambaya sahip olanların oranı
%0	%7,22	%9,21

Tabloda görüldüğü üzere incelediğimiz dönem aralığında lamba kullanımı asgari düzeyde kalmıştır. Selanik'te hiç lamba ya da avizeye rastlanmazken İzmir ve İstanbul'da da çok düşük oranlarda kalmıştır. Her iki şehirde de lambaya sahip olanlar arasında erkekler ön plana çıkmıştır. İzmir'de yalnızca 4, İstanbul'da ise yalnızca 2 kadın terekesinde lamba bulunmaktadır. Gayrimüslimler de yine azınlığı oluşturmuş,

[668] Mehmet Mazak, ''Türkiye'de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)'', *IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu (13-15 Aralık 2007)*, İzmir, Düzenleyen: EMO-Aydınlatma Türk Milli Komitesi.
[669] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.141.
[670] Şemseddin Sami, ''Lamba'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1235. Ayrıca Şemseddin Sami kelimenin kökenini Fransızca olarak vermiştir.
[671] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

İzmir'de 6 İstanbul'da ise yalnızca 3 gayrimüslim terekesinde lambalar kaydedilmiştir. Yine her iki şehirde de lambaya sahip kişilerin servet değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmüştür. Örneğin İstanbul'da 2.629 kuruşluk servetiyle İbrahim Rıfat Efendi[672] lambaya sahip en az gelirli kişi iken, İzmir'de 3.804 kuruşluk servetiyle Kakos'un oğlu Agop'un[673] lambası olan en düşük servetli kişidir.

1830-1876 yılları arasında incelediğimiz gazetelerde lamba ve avizelere dair pek çok reklam yer almıştır. En erken tarihlisi 1848'e tarihlenen reklamların bazıları da gaz yağı ile ilgilidir. 6 Mayıs 1848 tarihinde verilen ilk ilanda, Galatasaray karşısında bulunan dükkânda satılan, Paris'ten ithal edilen yeni usulde lambaların reklamı yapılmıştır.[674] Verdiği aydınlığın azalıp çoğalmadığı, içinde bulunandan başka fitile ihtiyaç duymadığı kaydedilen lambaların, sadece eskilerinden biraz daha pahalı olduğu belirtilmiştir. Buradan da bizim terekelerde tespit ettiğimiz tarihten çok daha önce fitilli lambaların kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz. 1851 yılında *Cerîde-i Havâdis*'te yayımlanan ikinci ilanda yine Galatasaray karşısındaki mağazada lamba, avize ve kandillerin piyasadaki değerinden yüzde kırk ucuza satıldığının duyurusu yapılmıştır.[675] Buna dayanarak yüzyılın ortalarına gelindiğinde kullanımı yaygınlık kazanmaya başlayan lambaların satışında rekabet ortamı oluşacak kadar satışının arttığını ekleyebiliriz. Bir sonraki reklam on yıl sonra, 1862 tarihinde *Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi*'nde yayımlanmıştır. Yeni moda aydınlatma araçlarının uygun fiyata tamirinin yapıldığına dair verilen ilan, eşyaların kullanımının yaygınlaştığının yanında bu eşyalar üzerinde bir ustalaşma ve uzmanlaşmanın da başladığının göstergesidir.[676]

Aydınlatma reklamlarının başlamasından iki yıl sonra, aydınlatma için kullanılan maddelerle ilgili ilanlara rastlamaya başlanmıştır. 1864 yılında *Tercüman-ı Ahval*'de yayınlanan iki reklamdan biri gaz yağı diğeri ise balina yağı ile ilgilidir. 24 Şubat'ta yayınlanan 455. sayıda yeni icat olan gaz yağları mumlarla kıyaslanmış, mumlara göre daha parlak ışık verdiği söylenerek pazarlaması yapılmıştır.[677] Biz de bu ilan tarihinden birkaç yıl sonra 1869-1870 yıllarında terekelerde gaz yağlarına rastlamış bulunuyoruz.

[672] *İSŞS.,* 1812, vr.54a.
[673] *İZŞS.*, 28, vr.44a.
[674] *Cerîde-i Havâdis*, 22 Rebiülevvel 1264/ 6 Mayıs 1848, Sayı 374.
[675] *Cerîde-i Havâdis*, 5 Cemazielahir 1267/ 7 Nisan 1851, Sayı 537.
[676] *Tercümân-ı Ahvâl*, 7 Şaban 1278/ 7 Şubat 1862, Sayı 141.
[677] *Tercümân-ı Ahvâl*, 16 Şaban 1280/ 24 Şubat 1864, Sayı 455.

İstanbul'da imameci esnafından Mehmed Kâmil Efendi[678], İzmir'de ise Rum milletinden Yani oğlu Dimitri, Ağazade Refik Bey'in kızı Rahime hanım ve Şamlı el-hac Mehmed Emin Efendilerin[679] terekelerinde teneke ve şişelerle kaydedilmiştir pek çok gaz yağı tespit edilmiştir. Bu gazlar muhtemeledir ki aynı terekelerde ve farklı terekelerde de karşımıza çıkan gaz kandilleri ve lambalarını yakmak üzere edinilmiştir. Selanik'te lambalara ve kandillere rastlansa da nadir gayrimüslim terekelerinden olan kunduracı Nikola'nın terekesinde gaz feneri bulunduğu tespit edilmiştir.[680] Bu da lambalar ve kandiller kullanılmasa da gazın kendisinin Selanik'te de bilindiğinin bir göstergesidir. Gazın inceltilip yağ olarak elde edilmesinden sonra ilk defa lambalarda kullanılır hale getirilmesinin 1850'lerde gerçekleştiği düşünüldüğünde, Osmanlı halkının yalnızca on yıl sonra bunu benimseyerek kullanmaya başlamaları araştırmamız açısından önemlidir.[681] Ancak eski alışkanlıklardan da vazgeçilmediğini aynı yıl yayımlanan mum reklamıyla anlamak mümkündür. *Tercümân-ı Ahvâl*'in 471. sayısında bulunan reklamda, devlet tarafından kurulan Fabrika-i Hümâyun'da balinadan elde edilen beyaz yağ ile üretilerek piyasaya sürülen mumların kalitesinden övgüyle bahsedilmiştir.[682] Ancak bizim incelediğimiz terekelerde mumlara çok az rastlanmıştır. Buna karşılık çok sayıda şamdan eşyalar arasında yer aldığından, mumların da yaygın olarak kullanılan aydınlatma maddesi olduğu sonucuna varılmıştır. Gaz kandilleri ve lambaları bilinip kullanılmaya başlansa da yerli üretimde ve tüketimde geleneksel sayılan aydınlatma maddesi mumun hala yaygın olduğu görülmüştür.

19. yüzyılda zaman geçtikte yeni icat lambaların yakılmasında kullanılan maddeler çeşitlilik göstermeye başladığından, reklamı yapılanlarda da çeşitlilik görülmeye başlamıştır. Örneğin *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'nin 1867 yılında yayınlanan iki sayısında Amerikan gazları ile ilgili reklamlar verilmiştir. İlk olarak 470. sayıda verilen ilanda, Ragıp Paşa'da bulunduğu söylenen gazcı dükkânında asma, fitilli, tablalı gibi her cins lambanın ve parlamayan kokusuz Amerikan gazının satıldığı haber verilmiştir.[683] İkinci reklamda ise kendisinin de Amerikalı olduğu belirtilen Manasyan'ın mağazasında, taş yağı denilen en iyi cins ve tehlikesiz Amerikan gazının ucuz fiyata teneke ile satıldığı

[678] *İSŞS.*, 1812, vr.93ab.
[679] *İZŞS.*, 24, vr.13a; 32, vr.90a; vr.71b
[680] *IAM.*, 292, vr.92a.
[681] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.143.
[682] *Tercümân-ı Ahvâl*, 26 Ramazan 1280/ 4 Nisan 1864, Sayı 471.
[683] *Tasvîr-i Efkâr*, 21 Zilkade 1283/ 27 Mart 1867, Sayı 470.

ilan edilmiştir.[684] Bu reklamlardan öğreniyoruz ki gaz, incelediğimiz dönemde müstakil bir dükkân malı haline gelmiştir ki artık İngiltere dışından, Amerika'dan da alternatifi Osmanlı topraklarında satılmaya ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu alternatifin sunulmasındaki sebebi de her iki reklamda da üzerinde durulmasından anladığımız kadarıyla tehlikesiz, daha güvenli bir gaz arayışına girilmesidir. İncelediğimiz terekelerde özellikle Amerikan gazı olduğu belirtilen bir maddeye rastlanılmamıştır. Ancak tenekeyle satıldığı özellikle belirtilmesinden yola çıkarsak, İzmir'de 1865 yılında ölen Rum Dimitri'nin tenekeyle sahip olduğu gazın Amerikan gazı olma ihtimali yüksektir.[685]

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunan seyyahların eserlerinde, aydınlatmanın nasıl sağlandığına dair bazı bilgilere ulaşılmıştır. İlk olarak 1835 yılında gelen Moltke, Osmanlıların evlerinde ne lamba ne de bunların takıldığı avizelerin bulunduğunu, geceleri sadece üç dört kollu şamdanlarda takılı mumlarla odaların aydınlatıldığını söylemiştir.[686] Ancak aynı yıllarda Dolmabahçe Sarayı'nda gösterişli avizelerin salonları süslediğinden de bahsetmiştir.[687] Yani yüzyıl başında evlerde pek rastlanılmasa da sarayda artık avizeler ve lambalar gösterişli bir şekilde yerini almıştır. 1841-1844 yılları arasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden Charles White ise ziyaret ettiği esnada sokaklarda aydınlatmayı sağlayacak lambaların bulunmadığını, asayişin sağlanabilmesi için herkesin güneş battıktan sonra fener taşıma zorunluluğu olduğunu belirtmiştir.[688] Seyyah, evlerle ilgili herhangi bir ayrıntı vermediğinden bu yıllar için kesin bir yargıda bulunamasak da sokakların özellikle belirtilmesinden yola çıkarak, evlerde lambaların kullanımda olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Nitekim 1850'lerde İstanbul'da bulunan La Baronne Duran De Fontmagne, sokakların henüz gaz lambalarıyla aydınlanma lüksüne kavuşamadığını iletmiştir.[689] Son olarak yüzyıl nihayete ererken, 1888'de Osmanlı topraklarında bulunan Anna Grosser Rilke, misafir olduğu Hobe Paşa'nın evinin petrol lambalarıyla aydınlatıldığını ve ısıtıldığını

[684] *Tasvîr-i Efkâr*, 4 Receb 1284/ 5 Ağustos 1867, Sayı 506.
[685] *İZŞS.*, 24, vr.13a.
[686] Moltke, *a.g.e.*, s.78.
[687] Moltke, *a.g.e.*, s.86.
[688] White, *a.g.e.*, cilt 3, s.249.
[689] La Baronne Duran De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s.140.

yazmıştır.[690] Ancak bunu söylerken petrol lambalarıyla aydınlanmanın o günün koşullarına göre bir lüks olduğunu da bilhassa belirtmiştir. Bizim de incelediğimiz terekelerde gaz kandili ve gaz lambalarına sahip kişiler aynı zamanda ekseriyetle varlıklı insanlardır. Buradan da gaz yağıyla aydınlanmanın alafranga olmasından ziyade zenginliğin bir göstergesi olarak toplumda yer edindiğinden bahsedilebilir.

Aydınlatma araçlarıyla ilgili incelediğimiz dönemde kaleme alınan romanlarda pek çok bilgiye ulaşılmıştır. İlk olarak en erken tarihli roman *Akabi Hikâyesi'nde* hem yağ kandillerinden hem de mum ve fenerlerden bahsedilmiştir.[691] 1851'de kaleme alınan eserde hem yeni moda yağ kandillerini hem de şamdanlarla kullanılan mumları bir arada görebiliyoruz. Ahmet Mithat Efendi'nin *Karnaval* romanında ise fanuslu gece lambaları karşımıza çıkmıştır.[692] Mavi renkli olduğu belirtilen bu fanus muhtemeldir ki camdır. Nitekim cam fanuslar terekelerde de karşımıza çıkan yeni aydınlatma araçlarının bir parçasıdır. Renkli cam lambalardan *Sergüzeşt* romanında da bahsedilmektedir.[693] Yaydığı ışığın açık mavi renkte olduğu özellikle belirtildiğinden, lambaların gaz yağı ile aydınlatıldığı tahmin edilebilmiştir. Son olarak Hüseyin Rahmi'nin *Şık* romanında, incelediğimiz dönemin sonlarında aydınlatmada kullanılan iki çeşit maddeyle karşılaşmış bulunmaktayız; gaz yağı ve havagazı. Romanda yine incelediğimiz dönem için yeni bir alışkanlık olan lokantalara gitmek ve lokantadaki her masada yenilen yemeği görebilmek adına birer gaz kandili bulundurmakla ilgili bilgiler verilmiştir.[694] Ayrıca eserde, yüzyılın sonlarında 1890'larda inşa edilen Tepebaşı Bahçesi'nin havagazı ile aydınlatıldığından da bahsedilir.[695] Zaten daha yüzyılın ortalarında havagazı ile aydınlatılan ilk mekânın Dolmabahçe Sarayı olduğunu biliyoruz. Ancak sokakların ve romanda da bahsedildiği üzere kalabalıkların eğlence amacıyla toplandıkları park ve bahçelerin aydınlatılmasında havagazı kullanımı 1890'lardan itibaren gerçekleşmiştir.[696] Evlerde aydınlatmada modern araçların sınırlı kaldığını hatırlatarak, terekelerde havagazına dair bir bilgiye rastlamadığımızı da burada da tekrar belirtelim.

---

[690] Anna Grosser Rilke, *İstanbul'da Bir Hoş Sada*, çev. Deniz Banoğlu, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.143.
[691] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.3; s.11.
[692] Ahmet Mithat Efendi, *Karnava*l, s.120.
[693] Samipaşazade Sezai, *a.g.e.*, s.52.
[694] Hüseyin Rahmin Gürpınar, *Şık*, s.48.
[695] Gürpınar, *a.g.e.*, s.105.
[696] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.143.

19. yüzyılda Osmanlı evlerine giren bir diğer yeni ev eşyası konsoldur. Sözlükte ayna altına koyulan çekmeceli dolap veya raflı masa olarak geçen konsollar, ilkin İtalya'da bir gösteriş eşyası olarak 17. yüzyılda yaygınlaşmıştır.[697] Fransa'da ise 14. Louis döneminde eklenen süslü aynalarla rokoko tarzının gözde parçaları haline gelmiştir. İngiltere'de ise özelikle maun ve sarı Hint ağacından yapılan örnekleri moda olmuştur.[698] Osmanlı topraklarında ise batı tarzı salon mobilyasının öncüsü kabul edilen mermer tablalı konsolların, 18. yüzyılın sonu ya da 19. yüzyılın başında bilinirliğinin ve yaygınlığının arttığı bilinmektedir.[699] Bizim ise terekelerde tespit ettiğimiz en erken tarihli konsol kaydı Selanik'te ve 1848 yılına tarihlidir.

Tablo 41:1830-1876 yılları arasında konsola sahip olanların şehirlere göre oranı[700]

Selanik	İzmir	İstanbul
%0,35	%1,80	%11,48

Tablo değerlendirilmesine geçmeden önce şu da belirtilmelidir ki salonların kullanımındaki alışkanlık yalnızca eşyalar özelinde değişime uğramamış, bir rutin oluşturmada da kendisini göstermiştir. Nitekim salonlar sahip olunan gösteriş eşyalarının sergilenme yeri olmuş, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de misafir ağırlama ritüelleri başlamıştır.[701] Bu iddiaya örnek olarak da Yorgo Zarifi'nin hatıralarında bahsettiği babaannesini evi gösterilebilir. Zarifi, her perşembe babaannesinin evinin salonunda misafir kabulünün gerçekleştiğini, salondaki eşyaların kılıflarından çıkarılarak sergilendiğini ifade etmiştir.[702] Buradan yola çıkarak salon eşyalarının bir gösteriş tüketim metası olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Tabloda görüldüğü üzere incelenen bütün şehirlerde konsol kullanımı oldukça azdır. Ancak İstanbul, konsol kullanımında da diğer şehirleri geride bırakacak bir orana sahiptir. Selanik'te konsol sahibi yalnızca bir kişi vardır ki o da 180.142 kuruşluk hayli

[697] Şemseddin Sami, ''Konsol'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1116. Ayrıca Şemseddin Sami kelimenin kökenini Fransızca olarak vermiştir.
[698] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.155.
[699] Demirarslan, *a.g.e.*, s.54.
[700] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; İSŞS., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[701] Oya Şenyurt, *Osmanlı'da Mimari Mekân ve Yaşam: Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2018, s.346.
[702] Yorgo L. Zarifi, *Hatıralarım Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920*, Çev. Karin Skotiniyadis, İstanbul: literatür Yayınları, 2021, s.136.

varlıklı terekesiyle Süleyman oğlu Ahmed Paşa'dır.[703] İzmir'de ise konsol sahibi 6 kişiden 3'ü gayrimüslim tebaadandır ve içlerinden de yalnızca 1'i kadındır. Son olarak en yüksek orana sahip İstanbul'da konsolu olan 27 kişinin tamamı Müslüman ve içlerinden de yalnızca 9'u kadındır. Konsollara dair yaptığımız araştırmalarda herhangi bir gazete reklamına veya seyahatnamelerde bilgiye rastlanılmamıştır. İncelediğimiz dönemde kaleme alınan romanların da sadece iki tanesinde konsollardan bahsedilmiştir. İlki Vartan Paşa'nın Akabi hikâyesinde geçen aynalı konsoldur. Üzerinde sergilendiği söylenen küçük heykellerden dolayı, bir gösteriş eşyası olarak kullanıldığını bizlere düşündürmüştür.[704] Diğer örnek ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanındadır. Burada da aynayla beraber zikredilen konsolun yine üstünde iki küçük resim çerçevesi bulunduğu söylenmiştir.[705] Yani konsollar ekseriyetle bir süs ve gösteriş eşyası vazifesi görmüştür. Romanlarda konsolların özellikleriyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak terekelerde tespit ettiğimiz konsolların bazıları çeşitli özelliklerle yazılmıştır. Buna göre yukarıda da belirtildiği üzere İzmir ve İstanbul'da mermer tablalı konsolların çoğunluk olduğu tespit edilmiştir.[706] Selanik'te ise yalnızca bir terekede rastladığımız konsol ahşaptır ve cevizden yapılmıştır.[707] İstanbul'da alafranga[708] ve dolaplı[709] özellikleriyle kaydedilen konsollar da tespit mevcuttur.

Bu başlık altında değinilecek Avrupa menşeli sayılan eşyalardan bir diğeri çekmecelerdir. İthal çekmecelere sahip olanlara baktığımızda bütün şehirlerde yalnızca iki kişi oldukları görülmüştür ki bunlar da biri Selanik'ten Fatma binti Hüseyin'in sahip olduğu Fransız çekmece diğeri ise İstanbul'dan Rumeli Kazaskerliği yapan Es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin yine Frenk çekmecesidir.[710] Bunların dışında yalnızca İstanbul terekelerinde menşeinin ne olduğu belirtilmeden çeşitli özelliklerle de kaydedilen çekmeceler mevcuttur ki bunlar da aynalı, fanuslu, ceviz, ayaklı ve sedefkâridir.

[703] *IAM.*, 251, vr.20ab.
[704] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.140.
[705] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.50.
[706] *İZŞS.*, 28; *İSŞS.*, 1790; 1812; 1840.
[707] *IAM.*, 251.
[708] *İSŞS.*, 1785.
[709] *İSŞS.*, 1785.
[710] *IAM.*, 252, vr.48a; *İSŞS.,* 1790, vr.2ab.

19. yüzyıl ile beraber Osmanlı konutuna giren ve terekelerde tespit edilen bir diğer yeni eşya yazı takımlarıdır. Terekelerde takım, yazı çekmecesi, yazıhane ve yazı masası olarak da kaydedildiği görülmüştür. Sözlükte de çoğu arkası çekmeceli, raflı ya da dolaplı yazı yazmaya mahsus bir masa olarak açıklanmıştır.[711] Avrupa'da kullanımı erkeklere mahsus bu yeni eşya, Osmanlı toplumunda salon mobilyalarından biri olarak benimsenmiştir.[712]

Tablo 42: 1830-1876 yılları arasında yazı takımına sahip olanların şehirlere göre oranı[713]

Selanik	İzmir	İstanbul
%0	%1,80	%3,40

Tabloda görüldüğü üzere yazı takımı kullanımı başkent İstanbul'da dâhil incelediğimiz dönemde henüz nadir kullanım gösteren bir eşyadır. Selanik'te yazı takımlarına hiç rastlanılmazken, İzmir'de yalnızca 6, İstanbul'da ise yalnızca 8 kişinin terekesinde yazı takımı tespit edilmiştir. Yazı takımları İzmir'de de İstanbul'da da en erken 1860'ın başlarında görülmüştür. Yine her iki şehirde de bu eşyaya sahip olanların hayli varlıklı kimseler olduğu anlaşılmıştır. En düşük servete sahip olanlar İzmir'de 20.653 kuruşluk terekesiyle telgrafhane müdürü Ahmed Edip Efendi[714] ile İstanbul'da 21.621 kuruşluk terekesiyle Bab-ı Seraskeriye Jurnal Odası hulefasından Ahmed Şakir Efendi'dir.[715] En yüksek servete sahip olanlar ise İzmir'de 257.062 kuruşluk servetiyle sabık İzmir Eyalet Valisi Mehmed Kamil Paşa ile İstanbul'da 546.176 kuruşluk servetiyle Emtia Gümrüğü Muhasebecisi Ali Rıza Efendi olmuştur.[716] Hepsinin erkek ve hepsinin de devlette görevli memurlar olması dikkat çekicidir. Nitekim yazı takımına sahip kişiler içerisinde yalnızca İstanbul'da 1 kadın terekesi tespit edilmiş, devlet görevinde bulunanların haricinde de yalnızca 3 kişinin cerrah, tüccar ve asker gibi farklı mesleklerde bulunduğu görülmüştür. Son olarak yazı takımının dışında onunla ilişkili eşyalar olan bir adet yazı

[711] Şemseddin Sami, ''Yazıhane'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1527.
[712] Deniz Demirarslan, ''Osmanlı'da Modernleşme/Batılılaşma'', s.58.
[713] *İZŞS.*, 11; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[714] *İZŞS.*, 32, vr.65a.
[715] *İSŞS.*, 1751, vr.35ab.
[716] *İZŞS.*, 11, vr.39b; *İSŞS.*, 1751, vr.73ab.

hokkası ile yazı iskemlesi de İstanbul'da 1870'lerde vefat eden sabık Bosna valisi Şerif Osman Paşa'nın 148.178 kuruşluk terekesinde tespit edilmiştir.[717]

Yazı takımlarıyla ilgili ne gazete reklamlarında ne de seyahatnamelerde herhangi bir ayrıntıya rastlanılmamıştır. Yalnızca Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* romanında yer verildiği görülmüştür. Burada da bahsedilen yazıhanenin 14. Louis zamanının sanat anlayışına ait olduğu özellikle belirtildiğinden daha önce de ifade edildiği üzere Barok sanatına ait bir mobilya olduğu anlaşılmıştır.[718] Böylece romanın 19. yüzyılın sonlarında kaleme alındığı düşünüldüğünde, Osmanlı halkının bazı mobilyalarda Avrupa modasını bir yüzyıl geriden takip ettiği söylenebilir.

Bu başlık altında ele aldığımız bir diğer eşya kütüphaneler olmuştur. Yalnızca İstanbul'da 3 kişinin terekesinde tespit edilen kütüphanelere sahip olanların 2'si erkek 1'i kadındır. Hepsi de varlıklı kimseler olarak hayata veda etmiştir. En erken tespit edilen kütüphane 1859 yılında İstanbul'da vefat eden 546.176 kuruşluk servetiyle Emtia Gümrüğü Muhasebecisi Ali Rıza Efendi'nin maun kütüphanesidir.[719] Onu 1865 yılında vefat eden 202.261 kuruşluk servetiyle Hazine-i Amire Maliye Masarafat Muhasebecisi İsmail Hakkı Efendi'nin camlı kitap dolabı takip etmiştir.[720] Son olarak tespit edilen ise 1875 yılında vefat eden 1.084.218 kuruşluk servetiyle Fatma Cermes hanımın sahip olduğu maun kütüphanesidir.[721]

Kütüphane ya da kitap dolaplarına dair yine ne gazetelerde ne de seyahatnamelerde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Roman incelemelerinde de yalnızca Vartan Paşa'nın *Akabi Hikayesi* romanında kütüphaneye yer verdiği görülmüştür. Romanda alafranga yaşama meraklı Rupenig adında bir Ermeni'nin, sahip olduğu ev eşyaları sıralanırken maun ağacından yapılma camekânlı ve büyük kütüphanesinden de bahsedilmiştir.[722] Terekelerde de kütüphanelere dair tespit ettiğimiz iki özellik yine maun ve cam olduğundan, dönemin kütüphanelerinin ekseriyetinin bu özellikler taşıyabileceği düşünülebilir.

---

[717] *İSŞS.*, 1840, vr.71ab.
[718] Samipaşazade Sezai, *a.g.e.*, s.51.
[719] *İSŞS.*, 1751, vr.73ab.
[720] *İSŞS.*, 1790, vr.40a.
[721] *İSŞS.*, 1840, vr.5ab.
[722] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.48.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz son Avrupai eşya piyanodur. Osmanlı'ya geldiği bilinen ilk piyano, 1599 yılında tasarımını Levant Company'nin finanse ettiği III. Mehmed zamanında gelen piyanodur. Bu piyano I. Ahmed zamanında üzerinde suretler bulunduğu için kırılarak yakılmıştır. Ancak daha sonra II. Mahmud zamanında piyano değerli bir müzik aleti olarak görülmüş, başta Levanten ve gayrimüslimler olmak üzere Osmanlı evlerine girmeye başlamıştır.[723] Ancak 1830-1876 yılları arasında her üç şehirde de incelediğimiz toplam 850 tereke içerisinde piyanoya sahip yalnızca 1 kişi tespit edilmiştir ki o da İzmir'de 1872 yılında ölen Ermeni milletine tabi Afyonkarahisarlı Absel'dir.[724] Yine de biz tespit edememiş olsak da piyanonun Müslüman evlerinde bulunduğunu çeşitli kaynaklardan öğrenebiliyoruz. Örneğin 1874 yılında İstanbul'u ziyaret eden Edmondo De Amicis, eski Türk'ün ölüp yerine Tanzimatçı bir Türk'ün doğduğunun göstergesi olarak pek çok değişimi sayarken, geleneksel müzik aletlerinin yerini alan piyanoya da değinmiştir.[725] Yüzyılın çok daha geç bir zamanında, 1888 yılında İstanbul'u ziyaret eden Anna Grosser Rilke'de dönemin ünlü bir piyano markası olan Blüthner'in İstanbul'da bir şubesi bulunduğunu haber vermiştir.[726] Bu da bize gösteriyor ki piyanonun daha yaygın hale gelmesi 19. yüzyılın son çeyreğine dek mümkün olmamıştır. Nitekim piyanoya dair romanlarda yaptığımız incelemelerle de bu değerlendirmeyi doğrulayabiliyoruz. *Akabi Hikâyesi'*nde piyanodan ve İtalyan müziğinden övgülerle bahsederken bunun kıymetinin henüz bilinmediğinden dert yanılmıştır. Her ne kadar bazı evlerden piyano sesi yükselse de bunun çok yaygın olmadığı da belirtilmiştir.[727] Ancak *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanında geleneği temsil eden Rakım Efendi, cariyesi canan için hem bir piyano satın almış hem de ona öğretmesi için gayrimüslim bir kadın öğretmenle anlaşmıştır.[728] *İntibah* romanında da Ali Bey'in annesi yeni aldığı cariyeyi överken güzel piyano çaldığından ve Avrupa kızları kadar marifetli olduğundan bahsetmiştir.[729] Yine buradan da henüz yüzyılın ortalarında benimsenmeyen piyanonun yüzyılın sonunda yaygın olarak Osmanlı evlerine girmeye başladığı çıkarımı yapılabilir.

---

[723] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.655.
[724] *İZŞS.*, 28, vr.47a.
[725] Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874),* Çev. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s.115.
[726] Rilke, *a.g.e.*, s.141.
[727] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.107.
[728] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.48.
[729] Namık Kemal, *İntibah*, Haz. Bengü Vahapoğlu, İstanbul: Can Yayınları, 2021, s.112.

Ev eşyalarının batılılaşması kapsamında kendisi halihazırda kullanılan ancak sahip olduğu özelliklerle ithal olduğu anlaşılan bazı eşyalar da vardır ki bunlar perde, havlu, ihram ve sandıklardır. Frenk havlu ve ihramlar İzmir'de Ermeni Kirkor veled İstefan'nın 83.843 kuruşluk terekesinde tespit edilirken, Selanik'te Frenk ihramına sahip tek kişi 53.175 kuruşluk terekesiyle Debbağ Karacaköylü Hatoş Ağa olmuştur.[730] Yine Frenk perdeler yalnızca İzmir'de Süleyman Kadir Bey'in 24.440 kuruşluk terekesinde de yer almıştır.[731] Frenk sandıklar ise her üç şehirde de terekelerde mevcuttur. Selanik'te Ömer Hulusi Efendi, İzmir'de Arabacıoğlu Ali Bey'in kızı Hatice Hanım, Rahime Hanım ve Hacı Ebubekir'in kızı Hatice Hanım ve İstanbul'da da Celaleddin Efendi'nin terekelerinde Frenk sandıkları bulunmaktadır.[732] Bu eşyalar içerisinde reklamı yapılanlar yalnızca perdelerdir. *Cerîde-i Havâdis*'te yer alan reklamda Fransız Tüccar Mösyö Frederik Garos'un, pasaj oryantal yani Rusya sefaretinin civarında bulunan kardeşinin mağazasında Fransa'dan getirip satışa çıkardığı ev eşyalarının arasında perdeler de sayılmıştır.[733] Son olarak daha önce de geleneksel yer örtüsü olarak bahsettiğimiz ihramların ithal olanlarına değinerek bu başlığı sonlandıracağız. İhramın sözlükteki ilk anlamı bugün de kullandığımız anlamıyla Hac vazifesinde hacıların üzerlerine aldıkları dikişsiz örtüdür. Ancak ikinci anlamı yere veya minder üzerinde yayılan yün yaygıdır.[734] İncelediğimiz şehirlerde gayrimüslim terekelerinde de ihramların tespit edilmesinden dolayı kaydedilen ihramların yer yaygısı ya da örtü olduğu anlaşılmıştır. Nitekim *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanında da kayıkla gezmeye çıkan kahramanların üşümemek için sırtlarına kürk dizlerinin üzerine de ihram aldıkları belirtilmiştir.[735]

2. Tüketim Eğilimleri Çerçevesinde Mutfak Eşyalarındaki Değişim

Mutfak eşyaları başlığı altında incelediğimiz ve tamamı terekelerden elde edilen eşyaların çoğunluğu her şehirde tespit edilebilmiştir. Yine bunların da çoğunluğu geleneksel eşyalardan olup sırasıyla tencere, tabe, tepsi, ibrik, tas, güğüm, sahan, tabak, zarf, fincan, bakraç, kaşık, bardak, sini, kâse, kazgan, şişe, kahve değirmeni, zemzemiye, billur, matara, kahve takımı, tuzluk, şekerlik, kadeh, semaver, cezve, sürahi

[730] *İZŞS.*, 16, vr.45a; *IMA.*, 248, vr.102ab.
[731] *İZŞS.*, 32, vr.11a.
[732] *IMA.*, 245, vr.115ab; *İZŞS.*, 32, vr.69b/ vr.91a/ vr.21a; *İSŞS.*, 1785, vr.16b.
[733] *Cerîde-i Havâdis*, 16 zilkade 1274/ 28 Haziran 1858, sayı 891.
[734] Şemseddin Sami, ''İhram'', *Kâmûs-i Türkî*, s.77.
[735] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.125.

ve çay takımıdır. Bu ortak eşyalar içerisinde de yeni ve ithal mallar mevcuttur ancak bunların dışında İzmir ve İstanbul terekelerinde belirlenen eşyalar kavanoz, kupa, çatal, kadeh ve çaydanlıktır. Selanik'te 2 İzmir'de 1 tereke dışında ithal mutfak eşyalarına sahip olanların çoğunluğu hali vakti yerinde kişilerdir.

Ele alınan her şehirde öncelikle yaptığımız ilk tespit, mutfak eşyalarına batılı ve ithal mallar eklenmiş olsa da geleneksel tüketimin yaygın olarak devam ettiği yönündedir. Çünkü hem eşyalar içerisinde çoğunluğu geleneksel eşyalar oluşturmuş hem de ithal ve batılı muadiline rağmen geleneksel versiyonları da terekelerde yer almayı sürdürmüştür. Ayrıca oda eşyalarından farklı olarak geleneksel eşyaların yeni malzemelerden üretilenlerinin ithal mallar içerisinde çoğunluğu oluşturduğu görülmüştür. Örneğin daha önce kullanılan tabak, bardak, kâse, ibrik, kaşık, tas ve tepsi gibi eşyalar geleneksel halleriyle olduğu gibi billur, maden gibi yeni malzemelerden üretilen özellikleriyle de yer almaktadır. Eşyalar dışında mutfak içerisinde değerlendirilen bazı gıda maddeleri de tespit edilmiştir ki bunlar da kahve, şeker, kakule, çay, tuz, karabiber, pirinç, bulgur, erişte, tarhana, kimyon, tarçın, zencefil, karanfil, sumak, sade ve zeytin yağ, nohud, erik, incir, üzüm, ceviz, badem, fındık, zeytin, hardal, sakız, asel, pekmez, şurup ve şaraptır. Mutfak eşyalarının yüzyıl içindeki değişimi pişirme ve saklama eşyaları, sofra eşyaları ve gıda maddelerinin değişimi olarak üç başlık altında değerlendirilmiştir.

a. Pişirme ve Saklama Eşyalarındaki Farklılaşma

Pişirme ve saklama amacıyla kullanılan mutfak gereçleri içerisinde geleneksel olup yeni özelliklere de sahip olmayan eşyalar tencere, tabe, güğüm, bakraç, sini, kazgan ve cezvedir. Sahip olduğu özelliklerle ya da ithal olarak bulunanları ise ibrik, tepsi, sahan, şişe, kavanoz, semaver, çaydanlık ve billurlardır. Her üç şehir için tespit ettiklerimiz de şişe, billur ve semaverdir. Son olarak Selanik ve İstanbul'da ortak olarak bulunan eşya ibrik, yalnızca İstanbul'da ise sahan, tepsi, kavanoz ve çaydanlıktır.

İncelediğimiz üç şehirde en yaygın eşyaların geleneksel eşyalar olduğu görülmüştür ki bunlar tencere, tabe, güğüm ve kazgandır. Bu eşyalar bütün şehirlerde bulunduğu tereke sayısına bakıldığında ortalama %50 gibi bir orana sahiptir. Diğer yandan kaydedildiği özelliklerle yeni ve ithal olduğu anlaşılan eşyalardan da geleneksel olanları yaygındır ki bunlar da ibrik, tepsi ve sahandır. Bu eşyaların geleneksel ve yeni olanlarının oranı aşağıda verilmiştir.

Tablo 43: 1830-1876 yılları arasında geleneksel ve yeni pişirme- saklama eşyalarına sahip olanların oranı[736]

	Geleneksel Pişirme ve Saklama Eşyalarına Sahip Olanlar	Yeni ve İthal Pişirme ve Saklama Eşyalarına Sahip Olanlar
Selanik	%51,66	%1,77
İzmir	%27,33	%0
İstanbul	%49,33	%16,17

Tabloda görüldüğü üzere geleneksel eşyaların yenilerini edinmede İstanbul görece az bir orana sahiptir ve şehirler içerisinde en yüksek orana ulaşılan yer olmuştur. İzmir'de ise geleneksel halleri de az bulunan ibrik, tepsi ve sahanın yeni versiyonlarına hiç rastlanmamıştır. Selanik'te tespit ettiğimiz ibrikler yalnızca çay özelliğiyle kaydedilmişken, İstanbul'da tespit ettiğimiz ibrikler billur ve maden çay ibriği şeklinde yazılmıştır. İkinci bölümde maden ve billurun mutfak gereçlerinde kullanımının son dönemde başladığından bahsetmiştik. Nitekim çay da Osmanlı topraklarında son dönemde yaygınlık kazanan bir içecektir. Bunu da Hacı Ahmed Arif Efendi'nin 1877 yılında yayımlanan *Çay Risalesi* adlı eserinin giriş bölümünde 30 yıldır tiryakisi olduğunu belirtmesinden anlamaktayız.[737] Sahan ve tepsinin yeni versiyonlarına ise yalnızca İstanbul'da rastlanmıştır. Sahan için tespit ettiğimiz nitelikler beyaz maden, billur ve saksonya olurken tepsi için tespit ettiklerimiz billur, sırça ve saksonya olmuştur. Bunların dışında kendisi yeni ve ithal eşyalar ise her üç şehirde de semaver ve billurlar olurken, İstanbul'da ayrıca çaydanlıklar da tespit edilmiştir.

Tablo 44: 1830-1876 yılları arasında semaver, billur ve çaydanlığa sahip olanların oranı[738]

	Semavere sahip olanların oranı	Billura sahip olanların oranı	Çaydanlığa sahip olanların oranı
Selanik	%1,06	%2,48	%0
İzmir	%2,71	%14,15	%0
İstanbul	%8,08	%0,42	%1,27

[736] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[737] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.362.
[738] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Tabloda verildiği üzere İstanbul yeni pişirme ve saklama eşyalarında en yüksek orana sahip şehirdir. Yalnızca billurlara sahip olmada İzmir diğer şehirleri geride bırakmıştır. Bunun sebebi de billurların ne için kullanıldığının İstanbul dışında diğer şehirlerde belirtilmemiş olmasından dolayı hepsinin birlikte değerlendirilmesidir. Yalnızca İstanbul'da tespit edilen çaydanlıklar ise 2'si kadın 1'i erkek üç kişinin terekesinde görülmüştür ki bunlar da 154.277 kuruşluk terekesiyle Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye azalarından Mehmed Muhtar Bey, 26.870 kuruşluk terekesiyle Şerife Emine Hayriye Hanım ve 47.666 kuruşluk terekesiyle Emine Hanım'dır.[739] Genel manda, incelediğimiz dönemde her üç şehirde de mutfakta kullanılan pişirme ve saklama kaplarının geleneksel versiyonlarının yaygın olarak kullanıldığı, yeni ve ithal olanların ise sınırlı kullanımda kaldığı görülmüştür.

b. Sofra ve Sunum Eşyalarındaki Değişim

Mutfak eşyaları içerisinde saklama ve pişirme araçlarında olduğu gibi sofra ve sunum araçlarında da geleneksel kullanım gösterenler mevcuttur. Ancak bu araçlardan bazıları her şehirde aynı olduğu gibi bazıları da farklılık göstermiştir. Aynı olanlar zarf, kahve değirmeni, su takımı ve kahve takımı, farklılık gösterenler kavanoz, zemzemiye, şekerlik, tuzluk ve sürahidir. Bu gruptaki eşyalar bazı şehirlerde yalnızca geleneksel halleriyle bulunurken bazı şehirlerde yeni versiyonlarıyla da yer almıştır. Örneğin sürahi yalnızca İstanbul'da yeni malzemelerden üretilmiş haliyle bulunurken, zemzemiye ve şekerlik de yalnızca İzmir'de yeni versiyonuyla kaydedilmiştir. Tuzluk yalnızca Selanik ve İzmir'de yeni haliyle yer alırken, kavanoz ise İzmir ve İstanbul'da yeni olarak kaydedilmiştir. Kendisi geleneksel olup yeni özelliklerle kaydedilen ve her şehirde ortak bulunan sofra eşyaları ise tas, tabak, fincan, bardak, kaşık ve kâselerdir. Sofra ve sunum eşyaları içerisinde geleneksel ve yeni olanların kullanım oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 45: 1830-1876 yılları arasında geleneksel ve yeni sofra-sunum eşyalarına sahip olanların oranı[740]

	Geleneksel Sofra ve Sunum Eşyalarının Kullanım Oranı	Yeni Sofra ve Sunum Eşyalarının Kullanım Oranı
Selanik	%38,65	%12,36

[739] *İSŞS.*, 1785, vr.46ab; 1840, vr.36a.
[740] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

İzmir	%31,32	%9,03
İstanbul	%57,44	%33,61

Tabloda görüldüğü üzere İstanbul yine bütün şehirler içerisinde açık ara farkla yeni eşyalara sahip olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak mutfak eşyaları için verdiğimiz oranların diğer eşyalara göre daha ihtiyatlı değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Çünkü diğer eşyalardan farklı olarak çoğunlukla kadın terekelerinde tespit edilmiş, erkek terekelerinde ise nadiren karşılaşıldığından kullanım oranının bizim tespit ettiğimizden daha fazla olma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu grup içerisinde yer alan eşyaların sahip olduğu özellikler de benzerlik göstermiştir. Maden, billur ve saksonya neredeyse her eşyada karşımıza çıkan özellikler olurken beyaz, çay, yemek, masa ve sofra da sıkça gördüğümüz niteliklerdir. Yalnızca tabaklar diğerlerinden farklı olarak bazı terekelerde Fransızkâri ve mertebani özellikleriyle yazılmıştır. Saksonya porselenleri incelediğimiz dönem için oldukça yeni sayılır. Şöyle ki 16. yüzyılda porselenler Çin'den ithal ediliyordu ve tabak özelliklerinde gördüğümüz mertebani bir Çin porselenidir.[741] 17. yüzyıl sonunda Fransa ve İtalya'da üretimine başlanan porselenlerin sert hali, ilk defa Saksonya Kralı August'un porselenlere ilgisi sebebiyle teşvik ettiği simyager Böttger ile doğa bilimci Ehrenfricd Walter Graf von Tschirnhaus'un iş birliği neticesinde keşfedilmiştir. Dresden'de kurulan Almanya'nın ilk porselen fabrikasının ürünleri de Osmanlı piyasasında Saksonya porseleni olarak tanınmıştır.[742] Önceleri sarayda sonraları terekelerde de görüldüğü üzere pek çok Osmanlı tebaasının evinde Saksonya porseleni bardak, tabak, fincan ve kâseler 19. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İncelediğimiz dönem için tamamen yeni sofra ve sunum araçları ise İzmir ve İstanbul'da çay takımları, kupa, kadeh ve çatal- bıçak takımları iken, Selanik'te yalnızca kadeh ve çay takımlarıdır. Yeni sofra ve sunum eşyalarının kullanım oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

[741] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.124.
[742] Gamze Görgünay, *Porselen Yüzeylerde Sırüstü Dekor Çalışmaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstisüsü, (Sanatta Yeterlik Çalışması), İzmir, 2014, s.24.

Tablo 46: 1830-1876 yılları arasında çay takımları, kupa, kadeh ve çatal-bıçak takımlarına sahip olanların oranı[743]

	Çay Takımlarına Sahip Olanların Oranı	Kupaya Sahip Olanların Oranı	Kadehe Sahip Olanların Oranı	Çatal-bıçak Takımlarına Sahip Olanların Oranı
Selanik	%0,35	%0	%0,35	%0
İzmir	%1,50	%1,50	%0,30	%0,60
İstanbul	%1,70	%9,78	%2,12	%5,53

Tabloda görüldüğü üzere mutfak eşyaları içerisinde yeni ve ithal araç gereçlere sahip olma oranı epey azdır. Yalnızca çoğunlukla bardak olduğu belirtilen kupalar ve çatal-bıçak takımları İstanbul'da görünür bir kullanıma sahiptir. Diğer şehirlerde ise bu eşyalar da dahil yeni mutfak araç gereçlerine sahip kişi sayısı, bir iki kişi ile sınırlı kalmış, hatta Selanik'te bazıları hiç tespit edilememiştir. Ayrıca bu eşyaların yeni olmasının yanında lüks tüketimin de göstergesi olduğu anlaşılmıştır. Nitekim İzmir'de yüzyılın ikinci yarısında lüks tüketim araçları olarak sayılan eşyalar arasında çay takımları da yer almıştır.[744]

1830-1876 yılları arasında incelediğimiz gazete reklamlarında mutfak araç gereçlerine dair verilen pek çok ilana rastlanılmıştır. İlk ilan *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*'nin 464. sayısında yer almış, Avrupa işi gümüş ve yaldızlı zarflar, gümüş çay ve kahve takımları, büyük ziyafetlere yakışacak kaşık-çatal-bıçak takımları Londra'dan getirilerek Galata'da tuhafiye dükkânında satıldığını haber vermiştir.[745] Burada ilan edilen araç gereçlerin tamamı terekelerde de tespit edilmiştir. Ancak gümüş zarf ve kahve takımları çok önceden beri kullanılan eşyalar olması ve terekelerde özellikle Avrupa'dan ithal olduğunun belirtilmemesi sebebiyle geleneksel eşyalar içerisinde değerlendirilmiştir. Nitekim gümüş takımlar daha 16. yüzyılda toplumun ileri gelenleri arasında lüks bir hediye olarak kabul gören eşyalardır. Bu kabul 17. yüzyılda da devam etmiş ancak 18. yüzyılda artık lüks ve gösterişçi özelliğini kaybederek modası geçmiş olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.[746] Ama incelediğimiz ilandan da anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu eşyaların ithal olanları piyasada satılmaya ve

[743] *IAM*., 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[744] Martal, *a.g.e*., s.125.
[745] *Cerîde-i Havâdis*, 1 Safer 1266/ 17 Aralık 1849, Sayı 464.
[746] Reindl- Kiel, *a.g.e*., s.145.

toplumun genelinin evlerinde kullanılmaya devam etmiştir. İlanda dikkat çeken bir diğer husus, kaşık-çatal-bıçak takımlarını sayarken büyük ziyafetlere yakışacak ifadesinin kullanılmasıdır. Bu da bizlere çatal ve bıçaklarının sofra kültürüne yalnızca ihtiyaçtan dâhil olmadığını, gösteriş ve sunum aracı olarak da kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim incelediğimiz dönemde bile halkın genelinin yemeğini bakır sahanlarda yediği, maddi durumu iyi olanların gümüş ve porselen tabaklar ile çatal-bıçak kullandığı tespit edilmiştir. Hatta 19. yüzyıla gelininceye kadar yönetici sınıfı dışarda bırakacak olursak sofralarda çatal ve bıçak hiç kullanılmamıştır denilebilir.[747] Tahta ve mercan kaşık geleneksel yemek yeme aracı olarak kabul görürken, terekelerde de tespit edildiği üzere gümüş, maden, elmas ve armalı gibi özellikleriyle kaydedilen kaşıklar yeni tüketim malları arasında yer almıştır. Gümüş ve maden özellikleri her şehirde karşımıza çıkarken, elmas ve armalı özellikleri yalnızca İzmir'de karşımıza çıkmıştır ki bu eşyalara sahip olanlar da 43.090 kuruşluk terekesiyle Ümmü Gülsüm Hanım ve 1.031.720 kuruşluk terekesiyle Mehmed Ali Ağa gibi varlıklı kişiler olmuştur.[748] Nitekim kıymetli kaşıkların gösteriş amaçlı tüketimin bir parçası olarak 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı kültürüne dâhil olduğu bilinmektedir.[749]

Mutfak araç-gereçleriyle ilgili ikinci ilan *Cerîde-i Havâdis*'in 537. sayısında yer almıştır ve gümüş sofra takımları, kahve takımları, yağlık ve sofra örtülerinin Galatasaray'da herkesin verdiğinden yüzde kırk ucuza satıldığı haber verilmiştir.[750] Burada satılan eşyaların Avrupa'dan getirildiğine dair bir ibare koyulmamıştır. Ancak bu reklamın bizim için önemli olan yanı, fiyatlarının herkesin verdiğinden yüzde kırk daha ucuza olduğunun belirtilmiş olmasıdır. Bu bizlere mutfak araç gereçlerinin satışında bir piyasa oluştuğunun ve bunun için rekabet edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Son bulabildiğimiz reklam ise *Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi*'nin 599. sayısındadır. Amerika'nın Kaliforniya Eyaleti'nden Eminönü Yeni Camii avlusundaki tuhafiyeci dükkânına getirilen tabak, sofra ve mutfak takımlarının satıldığı duyurulmuştur.[751] Terekelerde tespit ettiğimiz mutfak gereçleri içerisinde Amerika'dan geldiği belirtilen herhangi bir eşyaya rastlanılmamıştır. Ancak bu reklam bizlere Avrupa dışında Amerika

[747] Arif Bilgin, ''Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü'', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Toplum*, C.4, İstanbul, 2015, s.186.
[748] *İZŞS.*, 16, vr.29b/ vr.53ab.
[749] Reindl- Kiel, *a.g.e.*, s.146.
[750] *Cerîde-i Havâdis*, 5 Cemazeyilahir 1267/ 7 Nisan 1851, Sayı 537, s.4
[751] *Tercümân-ı Ahvâl*, 3 Ramazan 1281/ 30 Ocak 1865, Sayı 599, s.3.

kıtasından getirilen mutfak eşyalarının da Osmanlı piyasasında satıldığını ve talep gördüğünü haber vermektedir.

İncelediğimiz dönem içerisinde kaleme alınan edebi eserlerde yeni mutfak araç-gereçlerine yalnızca Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* ve *Karnaval* romanlarında rastlanılmıştır ki onlarda da yalnızca çay ibrikleri ve kadehlerden bahsedilmiştir.[752] Mangal ya da şömine üzerinde ısıtılan çay ibrikleri hep hazır bulundurulan bir eşya gibi zikredilmiş, kadehler ise yalnızca içki tüketilen bir çeşit bardak olarak kabul edilmiştir. Bu iki eşyadan çay ibrikleri ve güğümleri neredeyse her gelir grubundan kişilerin terekesinde tespit edilirken, kadehlerin yalnızca 6 kişinin terekesinde yer aldığı ve bunların da 4'ünün gayrimüslim tebaadan olduğu görülmüştür. Kadehlerin alkollü içeceklerle ilişkilendirilmesinden dolayı çoğunluğun gayrimüslim tebaadan olması normaldir. Müslüman tebaadan diğer iki kişi ise bulundukları konum bakımından önemli kişiler oldukları görülen Meclis-i Vala-i Ahkâm-ı Adliye azası Mehmet Muhtar Bey ile İstanbul Emtia Gümrüğü Rüsumet Muavini ve Tahrirat Müdürü Es-Seyyid Abdülhalim Efendi'dir.[753]

c. Gıda Maddelerinde Meydana Gelen Tüketim Değişimi

1830-1876 yılları arasında incelediğimiz terekeler içerisinde çok olmasa da bazı gıda maddeleri tespit edilmiş, bunlardan bazılarının da incelediğimiz dönem için yeni ve ithal maddeler olduğu görülmüştür. Gıda maddelerinin bozulma ve tüketilme durumları sebebiyle terekelerde az rastlanması doğal olmakla beraber Selanik'te 5, İzmir'de 13 ve İstanbul'da 9 kişinin terekesinde tahıl, meyve, baharat, içecek, kuruyemiş ve ilaç gibi bazı gıda maddeleri tespit edilebilmiştir. Selanik'te görülen maddeler sırasıyla kakule, hurma, nohud, erik, leblebi, incir, soğan, badem, ceviz, üzüm, fındık, afyon, sinameki, anason, kahve, susam ve terebentindir. İzmir'de tespit edilenler üzüm, incir, zeytinyağı, zeytin, pirinç, şeker, bulgur, kahve, şarap, asel, pekmez, karabiber, tuz, çay ve hardaldır. Son olarak İstanbul'da görülenleri ise kahve, şeker, reçel, sakız, yufka, bulgur, erişte, tarhana, fasulye, hünnap, kudret helvası, ceviz yağı, sadeyağ, zeytinyağı, salep, tuz, zencefil, tarçın, sumak, kimyon, karanfil, keten tohumu, çay ve vişne şurubudur. Bu maddeler arasında bazıları Osmanlı mutfakları için yeni ve lüks olmaları ile gıda

[752] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.66- s.123; Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s.171- s.193.
[753] *İSŞS.*, 1785, vr.46ab/ vr.51b.

tüketiminde yaşanan değişimi ortaya koymaları sebebiyle araştırmamız açısından önemlidir ki bunlar da zeytinyağı, kahve, pirinç, fasulye, şeker, karabiber, tuz, çay ve vişne şurubudur.

Esasında Osmanlı mutfağındaki ilk köklü değişikliklerin başlangıcı 16. yüzyıl olarak kabul görmüştür ki bu yüzyılda Osmanlılar ilk defa kahveyle tanışmıştır. Daha sonra 17. yüzyılda bamya, aynı yüzyılın sonlarında ise yeşil domates ve 18. yüzyılda da biber, fasulye ve portakal pazarlara giren yeni gıda maddeleridir. İncelediğimiz yüzyılda modernleşmeyle berber anılan yeni tatlar ise makarna, patates, çay ve benzeri gıda maddeleridir.[754] Ancak bütün bu yeni gıdalara rağmen Osmanlı toplumunun önceden beri yeme alışkanlığı edindiği et, buğday, pirinç, un ve sadeyağ, 19. yüzyılda da en çok tercih edilen gıda maddeleridir.[755] Nitekim bizim de terekelerde en çok rastladığımız gıda maddeleri pirinç ve revgân-ı sade adıyla kaydedilen sadeyağlardır.

İlk olarak toplum tarafından bilinen ancak kullanımı ve tedarik yolları değişen gıdaları ele almış bulunuyoruz. Buna göre pirinç, tuz, kahve, zeytinyağı ve şeker bu bağlamda değerlendirilmiştir. Pirincin çok eskiden beri temel tüketim maddelerinden biri olduğunu belirtmiştik. Osmanlı piyasasının önceleri Mısır ve Filibe'den tedarik ettiği pirinç, son dönemde Avrupa'dan da ithal edilmeye başlanmıştır. Bunu terekelerde başına efrenç ya da frenk özelliği eklenerek kaydedilmesinden de anlayabiliyoruz. Yine tuz İngiltere'den geldiğini belirtmek için başına İngiliz ibaresi koyularak kaydedilmiştir. Şeker toplum tarafından bilinse dahi lüks ve pahalı bir malzemedir. Osmanlı toplumunun geneli özellikle tatlı yaparken tatlandırmak için bal ve pekmez kullanmıştır.[756] Nitekim asel adıyla bal ve pekmez İzmir terekelerinde karşımıza çıkmıştır. Ancak bunun yanında Frenk özelliğiyle şeker de kaydedilmiştir ki bu şekerin de ithal olarak tercih edildiğine işaret etmektedir.

Kahvenin Osmanlı toplumunda tanınmasının 16. yüzyıl olduğunu daha önce belirtmiştik. Tarihi bu kadar eskiye dayanan bir içeceği değişim bağlamında ele almamızın sebebi temin edildiği coğrafyanın değişmesinden dolayıdır. Balta Limanı

[754] Arif Bilgin, ''Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü'', *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 47-48, 2010-2011, s.230-231.
[755] Özge Samancı, ''İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü'', *Türk Mutfağı*, Ed. Arif Bilgin- Özge Samancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s.203.
[756] Samancı, ''İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul'', s.206.

Ticaret Antlaşması'ndan sonra Avrupa'dan Osmanlı pazarına giren maddeler arasında kahveler de yer alıyordu. İngiliz Konsolos Aberdeen'in 26 Şubat 1862 tarihli raporunda Bursa'da bulunan ithal mallar hakkında bilgi verirken Karayipler ve Jamaika kolonilerinden getirilen kahveden de bahsetmiştir.[757] Bunun yanı sıra kahve tüketimi geleneksel düzen içinde toplu şekilde yapılmaktadır. Bu nedenle terekelerde de sıklıkla rastladığımız üzere büyük kaplarla, güğüm ve ibriklerle pişirilmiş, büyük fincanlarda servis edilmiştir. Ancak modernleşmenin getirdiği bireysellik, kahve içme alışkanlığına da tesir etmiştir. Önce 18. yüzyılın sonlarından itibaren pişirme kapları küçülmüş, ibrik ve güğümler yerini cezvelere bırakmıştır. Aynı şekilde büyük tas ve fincanlar da önce zarflarla kullanacak kadar küçülmüş, daha sonra bugünküne benzer şekilde kulplu hale gelmiştir.[758] Nitekim terekelerde her üç şehirde de fincanların ekseriyetle zarflarla beraber yazıldığı görülmüştür. Yalnızca bu oran İstanbul'da %53,19, İzmir'de %27,40 ve Selanik'te %29,43 olarak farklılık göstermiştir. Yine cezveler her üç şehirde de tespit edilmiş ancak zarflar kadar yaygınlık kazanmadığı dikkat çekmiştir. Öyle ki cezveye en çok sahip olunan şehir İzmir'dir ancak orada da yalnızca 9 kişiyle sınırlı kalmıştır. Oranlar farklı olsa dahi, incelediğimiz üç şehirde de kahve içme alışkanlığında yükselen bireyselleşmenin ve değişimin hemen hemen aynı zamanlarda meydana geldiğini göstermesi açısından elde ettiğimiz bu veriler önem taşımaktadır.

Bir diğer değişim gösteren gıda maddesi zeytinyağıdır. Osmanlı toplumu ve özellikle saray, yemeklerde ne zeytinyağı ne de bitkisel yağ, tamamen sadeyağ yani tereyağ kullanıyordu. Bunun Türklerin Orta Asya'dan beri hayvansal ağırlıklı beslenme alışkanlıklarından geldiği varsayılmıştır.[759] Öte yandan Osmanlı insanı zeytinyağını bilmiyor değillerdi. Ancak ne amaçla kullandıklarına dair kesin bir yargıda bulunulamamıştır. Nitekim 19. yüzyılda dahi bir Osmanlı toplumunun tükettiği zeytinyağının ne kadarını gıda ne kadarını aydınlatma olarak kullandığı bilinmemektedir. Ancak yine de tüketiminin çoğunun aydınlatma için olduğuna dair ortak bir kabul söz konusudur.[760] Bunun yanında sabun, ilaç, koşumların ve makinelerin

[757] Gürsu Galip Gürsakal, ''Osmanlı Bursa'sında İthalat ve Tüketim Kalıplarının Değişimi (XIX. YY. İkinci Yarısı)'', *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 13, 2007/2, s.382.
[758] Bilgin, ''Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü'', s.198.
[759] Bilgin, ''Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı'', s.86.
[760] Doğan, *a.g.e.,* s.237.

yağlanması gibi amaçlarla da kullanıldığı ifade edilmektedir.[761] Ancak zeytinyağının üretim ve tüketiminde meydana gelen değişim diğer pek çok eşya ve madde de olduğu gibi uluslararası ticaretin artmasıyla eş zamanlı gerçekleşmiştir. Avrupa sanayisi için bir hammadde özelliği gösteren zeytinyağının üretiminde kalitesinin artmasına ve yaygınlaşmasına önem verilmiştir.[762] Gıda olarak tüketimi ise daha önce Rum ve Yahudi mutfağında öne çıkarken, göçlerle ve artan ticaretle beraber 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmaya başlamıştır.[763] Nitekim *Tercüman-ı Ahval*'in 465. sayısında yer alan bir reklamda da ithal zeytinyağlarının ilanını görüyoruz. Reklamda Hoca Mıgırdıç Ağaton'un Avrupa usulü yağlar getirdiği ve onayını aldığından bahsedilerek gevenle alışveriş yapılabileceği belirtilmiştir.[764] Ancak günümüzde olduğu gibi 19. yüzyılda da zeytinyağı tüketimi ekseriyetle Batı Anadolu kıyılarında ve ege adalarında yaygın kullanım göstermiştir. Öyle ki biz de incelediğimiz şehirler içerisinde yalnızca İzmir'de zeytinyağına rastladık. İstanbul'da ise sadeyağ ve revgan-ı sade rastladığımız tek yağ türü olarak karşımıza çıkmıştır.

Modernleşmenin göstergesi sayabileceğimiz ve terekelerde gördüğümüz gıda maddeleri arasında biber, fasulye, çay ve vişne şurubu sayılabilir. Biber Selanik ve İzmir terekelerinde, fasulye yalnızca İstanbul terekelerinde, çay İzmir ve İstanbul terekelerinde ve son olarak vişne şurubu ve şurup şişeleri yalnızca İstanbul terekelerinde tespit edilmiştir. Yeşil ve kara biberin 18. yüzyılda modernleşmeyi ortaya koyan bir gıda maddesi olduğundan bahsetmiştik. Fasulyenin ise, kuru ve yeşil haliyle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı saray mutfağında yer aldığını mutfak defterleri vasıtasıyla öğreniyoruz.[765] Amerikan menşeli fasulye, İstanbul'da yalnızca bir kişinin terekesinde karşımıza çıkmıştır. *Takvim-i Ticaret Gazetesi*'nin 4. Sayısında, 1866 yılında gümrükte kalan eşyalarla ilgili verilen bilgiler arasında İtalya ve Fransa'dan geldiği belirtilen fasulyenin de yer alması, fasulyenin ithalatının Avrupa'dan da yapıldığının bir göstergesidir.[766] Öte yandan gıda maddeleri içerisinde en fazla veri elde edebildiğimiz

[761] A. Hatipoğlu ve Orhan Batman, ''Osmanlı Saray Mutfağına ait Gastronomik Unsurların Günümüz Türk Mutfağı ile Kıyaslanması'', *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 2014, s.71.
[762] Doğan, *a.g.e.*, s.233.
[763] Doğan, *a.g.e.*, s.241.
[764] *Tercümân-ı Ahvâl*, 12 Şevval 1280/21 Mart 1864, Sayı 465, s.3.
[765] Samancı, ''İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul'', s.206.
[766] *Takvîm-i Ticaret Gazetesi/Le Moniteur Du Commerce*, 9 Şevval 1282/25 Şubat 1866, Sayı 4.

madde çay olurken en yeni madde ise geleneksel şerbetlerin de yerini alan vişne şurubunun da dâhil olduğu meyve suyudur.

Çay incelediğimiz dönemde Osmanlıların haberdar olmadığı bir içecek değildir. Ancak 19. yüzyıldan önce çay bir içecek olarak değil daha çok sağlık alanında ilaç niyetiyle kullanılan bir maddeydi. 18. yüzyılın sonlarında Rusya'dan Anadolu'ya göç eden ve çayı bir içecek olarak Osmanlı toplumuna tanıtanın Tatarlar olduğu kabul edilmiştir.[767] Helmuth Von Moltke de seyahatnamesinde 1838 yılında gerçekleştirdiği gezisinde uğradığı bir evde ikram ettiği Rus çayının Türkler tarafından çok sevildiğinden bahsetmiştir.[768] Ancak yine de çayın bugünkü anlamda tüketiminin başlaması 19. yüzyılda, Tanzimat'tan sonra gerçekleşmiştir.[769] Doğulu bir içeceğin Avrupa üzerinden Osmanlı topraklarına girmesi ise İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması sebebiyledir.[770] Terekelerde çayın kendisiyle yalnızca İzmir ve İstanbul'da karşılaşılmıştır. Ancak çay ile ilgili olduğu belirtilen semaver, ibrik, bardak ve takımlar bütün şehirlerde kaşımıza çıkmıştır. Şehirlerarasında farklı olarak tespit edilen eşyalar ise Selanik'te çay tepsileri, İstanbul'da ise çaydanlıktır. İstanbul da dâhil bütün şehirlerde çayın pişirildiği kaplar semaver ve ibrik olarak tespit edilmiştir. Ancak bu eşyalara sahip olma oranı değerlendirildiğinde yine İstanbul bütün şehirler içinde öne çıkmıştır.

Çay tiryakiliğinin Osmanlı topraklarında 1840'lı yıllarda başladığına dair bir görüş mevcuttur.[771] Elimizdeki veriler değerlendirildiğinde bunun daha çok başkent İstanbul için geçerli olabileceği kanaatindeyiz. Nitekim çayın pişirme gereci semaverin mucidi Ruslardır. Çayın da Rusya üzerinden Anadolu topraklarına gelerek yaygınlaştığını kabul edersek, incelediğimiz terekelerde semavere sahip olma oranı yalnızca İstanbul'da görünür bir değere sahiptir ki o da sadece %8,08'dir. Yine Çin porselenleri arasında Osmanlı kültürüne dâhil olan çaydanlık da yalnızca İstanbul'da 3 kişinin terekesinde yer almış, diğer şehirlerde hiç görülmemiştir. Öyle ki Osmanlı toplumunda çay tiryakiliğinin bir göstergesi olabilecek üretime dair en erken tarihli ilk resmî belge de

[767] Kemalettin Kuzucu, ''Osmanlı İçecek Kültüründe Yeni Bir Tat Olarak Çay'', *Türk Mutfağı,* Ed. Arif Bilgin- Özge Samancı, Ankara, 2008, s.246.
[768] Moltke, *a.g.e.,* s.149-150.
[769] Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s.289.
[770] Kuzucu, *a.g.e*., s.248.
[771] Emiroğlu, *a.g.e.,* s.362.

1879 yılına ait Trabzon Salnâmesidir.[772] Ancak yine de İstanbul dışında çay içmek yaygınlaşmasa da kendisinin ve kendisiyle beraber kullanılan mutfak gereçlerinin ithal edilip kullanıldığını biliyoruz. Öyle ki İzmir'de Mehmed ibni Mustafa'nın terekesinde siyah çay, Eyalet Valisi Mehmed Kâmil Paşa'nın ve Rukiyye binti Ali'nin terekelerinde çay takımları tespit edilmiştir.[773] Selanik'te ise Şerife Aişe Hanım'ın terekesinde Frenkâri özelliğiyle kaydedilmiş çay ibriği örnek olarak gösterilebilir.[774]

Gıda tüketimindeki değişim başlığı altında ele alacağımız son maddeler ise içeceklerdir. Osmanlı toplumu için geleneksel içecekler olarak su, şerbet, boza, salep, rezene çayı ve süt kabul edilmiştir. En köklü yeni içecek ise daha önce de bahsettiğimiz üzere kahvedir.[775] Meyveler hem yemeklerde hem de şerbetlerde kullanılıyor olsa da kapalı şişelerde satılan meyve şurupları ve suları Osmanlı toplumu için yenidir. Nitekim bizim de terekesinde şişeyle vişne şurubu kaydedildiğini tespit ettiğimiz tek kişi İstanbul'da Matbah-ı Amire kâtiplerinden El-Hac Mehmed Nuri Efendi'dir.[776] Nitekim incelediğimiz dönemde yayınlanan en erken tarihli meyve suyu reklamı da 1854 yılında *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*'nde yer almıştır. Reklamda Küpelioğlu hocanın dükkânında frenk üzümü, ağaç çileği, franbuaz, kuşkonmaz ve daha pek çok çeşitte şurupların hazır olarak satıldığı belirtilmiştir.[777] Ancak bu ilandan 10 yıl öncesinde yapılan bir gazlı içecek reklamı da mevcuttur. Terekelerde rastlamamış ve yaygın olarak tüketildiği tespit edilememiş olsa da reklamının yapılmasından Osmanlı toplumunun gazlı içecekleri de bildiğini anlıyoruz. İlanda Fransa'dan geldiği söylenen gazlı limon, limonata-portakal şerbetlerinin gaz ile yapıldığı ve buz konularak tüketildiği söylenen içeceklerin reklamı yapılmıştır. Üstelik lezzetinin yanında bir pazarlama usulü olarak karın şişkinliğine kabız gibi rahatsızlıklara iyi geldiği de belirtilmiştir.[778]

İçecekler arasında son ele aldığımız madde ise şaraptır. Bilindiği üzere şarap ve alkollü içeceklerin tamamı İslamiyet'te yasaktır. Osmanlı toplumunda şarap ve arakı gayrimüslimlerin içeceği sayılıp Müslüman tebaanın içmesini, üretmesini ve

[772] Kuzucu, *a.g.e.*, s.253-255.
[773] *İZŞS.*, 11, vr.40a/ vr.28a.
[774] *IMA.*, 252, vr.29a.
[775] Kuzucu, *a.g.e.*, s.244.
[776] *İSŞS.*, 1785, vr.48ab.
[777] *Cerîde-i Havâdis*, 16 Şevval 1270/12 Temmuz 1854, Sayı 696.
[778] *Cerîde-i Havâdis*, 15 Cemazeyilevvel 1260/ 2 Haziran 1844, Sayı 183.

tüketmesini yasaklamıştır.[779] Ancak gayrimüslimler ile bir arada yaşayan Müslümanların alkollü içeceklere ve tüketildikleri mekânlara yabancı olması elbette ki beklenemezdi. Gerçekten Müslümanların içki tüketimine dair şer'iyye sicillerinde pek çok vakaya da rastlanılmıştır.[780] Ayrıca 1838'de İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması'nın bir getirisi olarak yabancıların meyhane işletmeye başlaması ve 1861'de gedik düzenlemesinin kalkması, içkinin perakende olarak da satılmasının önünü açmıştır. Böylece içki içilen ve satılan yerlerde de artış yaşanmıştır.[781] Bu tarihlerden itibaren devlet nezdinde Müslümanlar da dâhil olmak üzere toplumun bütün unsurlarının içki tüketimi artık normalleşmeye başlamıştır.[782] Ancak biz yaptığımız incelemeler neticesinde yalnızca İzmir'de alkollü bir içeceğe ulaşmış bulunuyoruz. Bunun pek çok sebebi olabileceği gibi, çalışmamız açısından önemli olan bir nokta Müslümanın terekesinde yer almasıdır. İzmir Eyalet valisi iken hayatını kaybeden Mehmed Kâmil Paşa'nın terekesinde şarap dolu 13 şişe tespit edilmiştir.[783]

İncelediğimiz dönemde Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar alkol tüketimiyle ilgili bazı bilgiler vermiştir. Misal 1888 yılında Sultan Abdülhamid'in ziyafetine katılan Anna Grosser Rilke, sofrada bulunan tek içkinin şampanya olduğunu belirtmiştir. Burada dikkatimiz çeken asıl detay ise, şarabın Müslümanlara haram olması ve şampanyanın soda, gazoz olarak kabul edilip içildiğini iddia etmesidir.[784] Ayrıca dönemi anlatan romanlar içerisinde Felatun Bey ile Rakım Efendi'nin geleneği temsil eden karakteri Rakım'ın evinde bir rakı takımı olduğu ve bazı zamanlar da içtiği belirtilmiştir.[785] Bunun yanında *Cerîde-i Havâdis*'in 980. sayısında gümrükte bekleyen ithal mallar arasında Fransız şarabı ve şampanyanın sayılmasından da alkollü içeceklerin ithalatının yapıldığını anlıyoruz.[786] Nihayetinde alkollü içkilerin Müslüman

[779] Derviş Tuğrul Koyuncu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839,* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.25.
[780] Ahmet Kılınç, ''Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde İçki İçme Suçu'', *6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt 1, Ed. Recai Coşkun, Komrat Moldova, 8-12 Haziran 2014, s.206-208.
[781] İhsan Erdinçli, ''Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhânelere Yaklaşımı'', *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 16, S. 31, s.6-7.
[782] Haris Eksertzoglou, *Nostaljinin Ötesinde ''Kaybedilmiş Memleketler''*, Çev. Yusuf Ziya Karabıçak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s.69.
[783] *İZŞS.*, 11, vr.40a.
[784] Rilke, *a.g.e.*, s.152.
[785] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.118.
[786] *Cerîde-i Havâdis*, 9 Cemazeyilahir 1276/3 Ocak 1860, Sayı 980, s.4.

tebaa tarafından da tüketildiği malum olmakla beraber, şaraba karşı önyargının yüzyılın son döneminde bile devam edip, alafranga alkollü içkilerin daha fazla tercih edildiğini söyleyebiliriz.

C. TÜKETİM EĞİLİMLERİ AÇISINDAN GİYİM EŞYALARINDAKİ DEĞİŞİM

Kıyafet, incelediğimiz dönem için yalnızca bir ihtiyacın ürünü değil, mevcut dünya görüşünün ve ait olmak istenen statünün de bir yansımasıdır. Geleneksel kıyafette ahlak kuralları, statü, iklim şartları ve kamunun kabulü ön plandadır. Modern kıyafette ise birbirine benzeme, devamlı bir değişim ve genele uymama söz konusudur.[787] Bu bakımdan her ne kadar geleneksel insanın daha bireysel zevkleri olduğu düşünülse de her ikisinde de kitlesel bir kabul hep vardır. Bu bakımdan giyim ve süs eşyaları başlığı altında inceleyeceğimiz ve tamamı terekelerden elde edilen malların çoğunluğu şehirler arasında benzerlik gösterir ve yine çoğunluğu geleneksel kullanımı temsil eden eşyalardır. Buna göre her üç şehirde de karşımıza çıkan giyim ve süs eşyaları sırasıyla; kürk, entari, şalvar, gömlek, ferace, mintan, şal, don, kuşak, pabuç, cübbe, yelek, yaşmak, yüzük, tülbent, yemeni, dizlik, kukuleta, fes, küpe, pantolon, yağmurluk, başlık, aba/abani, setre, çorap, fanila, bilezik, sarık, cepken, tozluk, çizme, kaput, hırka, kundura, sako, başörtüsü, boyun bağı, eldiven, terlik, mesh/mest, arakiyye, şemsiye, gözlük, baston, potin ve çeşitli kumaş türleridir. Bazı eşyalar da yalnızca iki şehirde görülmüştür ki bunlar Selanik ve İzmir'de libade, kemer, kaban, çarık, ayakkabı ve önlük; Selanik ve İstanbul'da destar, fistan, filar, potur ve gerdaniye; son olarak İzmir ve İstanbul'da ise peçe, çetik, palto ve kaftandır. Bazı eşyalar da yalnızca bir şehirde görülmüştür ki bunlar Selanik'te abdestlik, göz bağı, dolama, postal, nevresm, ve namusiye; İzmir'de yazma, iç donu, ihram, esvap, gravat, elbise, çember, mendil, libas, içlik, hato, uçkur, bolka ve alınlık; İstanbul'da ise çakşır, salta, şebşeb, kavuk, iğne, boyama, tepelik, serpuş, nalın, zubun, lâta, takke, pardesü ve yakalıktır. Tespit edilen bu eşyalardan bazıları ithal ve yenidir. Modernleşmenin bir göstergesi olarak sayabileceklerimiz fes, pantolon, setre, fanila, sako, gravat, kaput, kundura, boyun bağı, eldiven, şemsiye, gözlük, baston, kaban, ayakkabı, salta ve pardesü bu eşyalar arasındadır.

[787] Barbarosoğlu, *a.g.e.*, s.24.

İncelenen her şehirde öncelikle yapmış olduğumuz ilk tespit, ev eşyalarında da görüldüğü üzere, giyim eşyalarına batılı ve ithal mallar eklense de geleneksel tüketimin yaygın olarak devam ettiği yönündedir. Çünkü hem eşyalar içerisinde çoğunluğu geleneksel eşyalar teşkil etmekte hem de ithal ve batılı muadiline rağmen geleneksel versiyonları da terekelerde yer almayı sürdürmektedir. Örneğin geleneksel alt giyim kıyafeti donlar ve şalvarlarla beraber pantolonlar; geleneksel üst giyim eşyalarından entari ve feracelerle beraber libas, elbise ve fistanlar; cübbe ve cepkenlerle beraber kaput, kaban, ceket, setre ve pardesüler; pabuç ve çarıklarla beraber kundura ve ayakkabılar pek çok terekede aynı anda yer almaktadır. Eşyaların değişim serüvenini ortaya koymayı amaçladığımızdan, yalnızca lüks ve ithal eşyalara odaklanarak bunları da başlıklar halinde ele alacağız.

1. Dış Giyim Eşyalarında Meydana Gelen Değişim

Osmanlı toplumunda hazır giyim tercih edilen bir alışveriş ürünü değildi. Hatta gömlek, don, çarşaf gibi tekstil ürünleri dışarıdan alınırsa ayıplanırdı. Maddi durumu fark etmeksizin neredeyse her Osmanlı hanımının mutlaka bir dokuma tezgâhı bulunurdu.[788] İncelediğimiz bazı terekelerde dokuma tezgâhları tespit edilmiştir. Ancak sanayi devrimiyle beraber tekstil alanında fabrikalaşma ve seri üretimin başlamasıyla, hazır giyim Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yaygınlaşmıştır. Fakat bu değişimin hemen gerçekleştiği anlamına gelmez. Nitekim ele aldığımız terekelerde, 19. yüzyılın sonlarında dahi geleneksel giyim eşyalarının kendine yer bulduğu görülmüştür. Dış giyim eşyası niteliğindeki kıyafetler de her şehirde ortak olarak bulunan kürk, cübbe, yağmurluk, setre, sako, kaput ve cepkendir. Selanik ve İzmir'de libade ve kaban; İzmir ve İstanbul'da ise palto ve kaftandır. Ceket yalnızca İzmir'de karşımıza çıkarken, lâta, pardesü ve salta yalnızca İstanbul terekelerinde kaydedilen dış giyim eşyalarıdır.

Tablo 47: 1830-1876 yılları arasında dış giyim eşyalarına sahip olanların oranı[789]

	Geleneksel Dış Kıyafete Sahip Olanların Oranı	Hem geleneksel hem modern Dış Kıyafetlere Sahip olanların oranı	Yalnızca Modern Dış Kıyafetlere Sahip Olanların Oranı
Selanik	%96,92	%10,08	%3,07
İzmir	%81,76	%11,94	%18,23

[788] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz. Prof. Dr. Kazım Arısan-Duygu Arısan, İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.102.

[789] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

İstanbul	%97,78	%33,62	%2,21

Tabloda görüldüğü üzere, her üç şehirde dış giyim eşyalarında çoğunluk, geleneksel kıyafetleri tercih etmeye 19. yüzyılda da devam etmiştir. Geleneksel dış giyimi tamamen terk edip modern muadillerine yönelenlerde ise %18,23 ile en yüksek oran İzmir şehrindedir. Dış giyim eşyaları arasında en köklü tarihe sahip kıyafet şüphesiz ki kürklerdir. Genelde samur, sincap, rakun ve vaşak gibi özelliklerle karşılaştığımız kürkler, Osmanlı döneminden çok önce, daha Orta Asya'da Türklerin kullandığı ve ticaretini yaptığı bir giyim eşyasıdır. Ancak zamanla çeşitlenmiş, bizim de terekelerde tespit ettiğimiz üzere çeşitli yeni kumaşlardan da yapılmaya başlanmıştır. Her ne kadar 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında hissedilmeye başlanan modernleşme adımlarıyla kürklerin eski cazibesini kaybettiği ve pahalı bir giyim eşyası olması sebebiyle varlıklı kişilerin edinebildiği nadir bir kıyafete dönüştüğü öne sürülse de terekelere yansıyan durum farklıdır.[790] Tabloda görüldüğü üzere geleneksel dış kıyafetlerden kürk, libade ve cübbeye sahip kişilerin en az olduğu İzmir'de bile ulaştığı oran %81,76'dır. Ayrıca bu dönemde İzmir'i ziyaret eden George Rolleston'un kürklerle ilgili verdiği bilgilerin çalışmamız açısından önem arz ettiği görülmüştür. Öyle ki İzmir'de satılan kaliteli kürklerin hiçbirinin yerli malı olmayıp, iyi kürklerin çoğunun da Amerika'dan ithal edildiğini ifade etmiştir.[791] Geleneksel kullanımın bir göstergesi olan kürklerin yüzyılın ortalarında ithal edildiğini belirtmesi açısından Rolleston'un verdiği bu bilgi çalışmamızın bulguları ile örtüşmektedir.

İncelediğimiz dönemde terekelerde tespit ettiğimiz yeni moda dış kıyafetler setre, sako, pardösü, kaput ve palto olmuştur. Setre ekseriyetle pantolonlarla beraber yazıldığından burada kastedilenin redingotlar yerine kullanılan istanbulinler olduğu düşünülmüştür. Nitekim Şemsettin Sami de setreyi açıklarken makamı resmiyede giyilen bir libas olarak ifade etmiştir.[792] Sultan Abdülmecid devrinde giyilmeye başlanan istanbulinler, özellikle yaşlı memur kolalı Frenk gömlekleriyle redingotları giymekte zorlandıkları

[790] Fatma Ayhan, ''Türklerin Giyim Kuşamında Kürk'', *38. ICANAS*, Ankara, 10-15 Eylül 2007, ss.189-202.
[791] George Rollestone, *İzmir 1856*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, 2010, s.72.
[792] Şemseddin Sami, ''Setre'' yahud ''Setri'', *Kâmûs-i Türkî*, s.708.

için resmi bir kıyafet olarak icat edilmiştir.[793] Bilindiği üzere Sultan II. Mahmud önce askeriyede sonra memurun resmi kıyafetlerinde bir dizi reformlar gerçekleştirmiş, önce fes sonra pantolon ve setreler resmi kıyafetler olarak kabul edilmiş ve memura zorunlu kılınmıştır.[794] Ancak terekelerden de anlaşıldığı üzere setreler, resmi kıyafet özelliğinin yanında toplumun alafranga giyim tarzının bir parçası haline de gelmiştir. Zira terekesinde setre pantolon tespit edilenler yalnızca devlet memurları değildir, esnaftan erkekler ve kadınların da bu giyim eşyasına sahip olduğu görülmüştür.

Setreye sahip olanlar içerisinden örnekler seçilerek kullanım amacı ve yaygınlığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Misal Selanik'te Fatma, Melike ve Sıdıka Hanım[795], İzmir'de Fatma ve Hatice Hanım[796] ve İstanbul'da Hatice Hanım, Şerife Emine Hayriye Hanım, Aişe hanım, Fatma Cermes Hanım ve Mehmed Sadık Efendi'nin kızı Hatice Hanım'ın terekelerinde çuka setreler bulunmaktadır.[797] Yalnızca Selanik'ten Melike Hanım'ın setresi, İngilizkâri özelliğiyle kaydedilmiştir ki bu da hem yeni moda hem de ithal bir setrenin sahibi olduğunun göstergesidir.[798] Şunu da belirtmek gerekir ki setre sahibi kadınların, babası ya da kocasından devlet görevinde bulunan kimse tespit edilmemiştir. Bu da kadın terekelerinde yer alan setrelerin alafranga giyim tarzının bir sonucu olduğu yargısını güçlendirmektedir. Zira unvanın, babadan ya da kocadan olsun, kadınların servet ve tüketim eğilimlerini şekillendirdiği bir gerçektir.[799] Yine Selanik'te Debbağ ustası Karacaköylü Hatoş Ağa, debbağ ustası El-Hac Mehmed Ali Ağa ve kunduracı Nikolay[800]; İzmir'de tabib Ohannes Efendi ve yemiş tüccarı Mehmed Nuri Ağa[801]; İstanbul'da ise çukadar Es-Seyyid Mehmed Salih Ağa, lüleci Ali Efendi, tabib Velieddin Ağa, zenneci Ömer Efendi, cerrah Dülbentçioğlu Artin, yakalıkçı el-hac İsmail Efendi ve tabib hacı İnas, çuka ve şali kumaştan setreler sahip esnaf ve meslek sahibi kişilerdir.[802] Hiçbir zorunluluğu olmadığı halde konforsuz resmi bir kıyafetin

[793] Koçu, ''İstanbolin'', *Türk Giyim, Kuşam,* s.134.
[794] Emine Koca, ''18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası'', *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 7, 2009, ss.63-81, s.69.
[795] *IMA.*, 234, vr.12ab; 274, vr.36b; 292, vr.28a.
[796] *İZŞS.*, 10, vr.10a/ vr.11b.
[797] *İŞŞS.*, 1552, vr.74ab; 1785, s.36ab; 1790, vr.5a; 1840, vr.5ab/ vr.51b.
[798] *IAM.*, 274, vr.37a.
[799] Ş. Şule İyigönül Atasağun, ''Askerî Olamayan İstanbullu Kadınların Servet Birikimleri Üzerine Bir Değerlendirme'', *Terekeler Neyi Derler?,* Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, 2023, s.344.
[800] *IAM.*, 248, vr.102ab; *IAM.*, 264, vr.43a; *IAM.*, 292, vr.92a.
[801] *İZŞS.*, 32, vr.5/ vr.35a.
[802] *İŞŞS.*,1453, vr.92b;1552, vr.38ab;1751, vr.41ab;1812, vr.55a;1840, vr.15ab.

giyim için tercih edilmiş olması en iyi ihtimalle bireysel beğeniler ve toplumsal kaygılarla açıklanabilecek bir durumdur.

Terekelerde karşılaşılan bir diğer dış giyim eşyası sakodur ki bunun da çeşitli kaynaklarda istanbulinlerin yerine kullanılan ya da setrenin üstüne giyilen bir çeşit palto olduğu kabul edilmektedir.[803] Ancak terekelerde setre ve sakonun beraberce kaydedildiği de görüldüğünden, birbirinin yerine kullanılmaktan ziyade setrenin üstüne giyilen palto olma ihtimalinin daha yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Sakoların da setreler gibi esnaftan kişilerin de edindiği yeni eşyalar olduğu görülmüştür. Nitekim Selanik'te nalbant İbrahim, kalaycı Salih, nalbant Abdurrahman, imam hafız Murad Efendi, hancı Hasan Efendi ve keresteci el-hac Şaban Ağa'nın çuka sakolara sahip olduğu tespit edilmiştir.[804] İzmir'de yalnızca devlet memurlarının sakoları var iken İstanbul'da da astarcı İsmail Ağa, bezzaz Ali Ağa, sarraf Ohannes, ve imameci Es-Seyyid El-Hac Mehmed Kamil Efendi sakolara sahip esnaf olarak tespit edilmiştir.[805] Sözlükte üste giyilen kış libası olarak tabir edilen paltolar ise yalnızca İzmir ve İstanbul terekelerinde kaydedilmiştir.[806] II. Meşrutiyetten sonra sakonun yerini almaya başlayan pardösü ise İstanbul'da yalnızca bir kişinin terekesinde tespit edilmiştir ki o da 117.742 kuruşluk terekesiyle Es-Seyyid Mehmed Rıfat Efendi olmuştur.[807]

Son olarak yeni bir dış giyim eşyası olarak kabul ettiğimiz kıyafet kaputtur. Sözlükte Fransızca kökenli bir kelime olarak geçen kaput, askerlerin üst esvabı, yağmurluk olarak açıklanmıştır.[808]Ancak bunun yanında halkın giydiği paltonun da adı kaputtur. Palto isminin kullanımının yaygınlaşmasına kadar palto yerine kaput tabirinin kullanıldığı genel olarak kabul edilmiştir.[809] Nitekim İzmir'de Fatma İffet Hanım, debbağ hacı Mehmed Ağa, hamamcı hacı Mustafa Ağa, hancı Yusuf ve müezzin İbrahim Efendi'nin terekelerinde palto yerine kaput kayıtları mevcuttur.[810] Ancak İstanbul'da Ferik İbrahim Ethem Paşa'nın terekesinde hem palto hem de kaputun

[803] Gülşen Kayıkçı, ''Gaziantep'in Tarihi ve Kültürel Yapısı İçinde Giysi Özellikleri'', *38. ICANAS*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008, s.782; Meral Demiryürek, ''Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Değişen Moda Anlayışının Edebiyata Yansımaları (1860-1923), *Turkish Studies*, Volume 5/3, Summer 2010, s.1015.
[804] *IAM.*, 245, vr.80a; 256, vr.21a; 264, vr.13ab; 274, vr.65ab; 292, vr.85ab.
[805] *İSŞS.*, 1397, vr.17ab; 1751, vr.31ab; 1812, vr.93ab.
[806] Şemseddin Sami, ''Palto'', *Kâmûs-i Türkî*, s.347.
[807] *İSŞS.*, 1812, vr.81ab.
[808] Şemseddin Sami, ''Kaput'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1015.
[809] Koçu, ''Kaput'' *Türk Giyim, Kuşam*, s.146.
[810] *İZŞS.*,19, vr.62b; 28, vr.73a; 32, vr.5a/ vr.17a.

birlikte bulunması, birbirlerinin yerine kullanılmaktan ziyade biri askeri diğeri sivil bir dış kıyafet olma ihtimalini güçlendirmektedir.[811] Yalnızca İzmir ve İstanbul terekelerinde karşımıza çıkan kaputlar, paltolardan çok daha erken tarihlerde terekelerde kaydedilmiştir. Paltoların İzmir ve İstanbul terekelerinde görülme tarihi 1858'dir ki bu da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem memur hem asker hem de esnafın paltoları kullandığına işaret etmektedir. Nitekim İstanbul'da hem kadı, kethüda, hulefa, mümeyyiz ve muhasipler, hem ferik ve subaşılar, hem de şerife emine Hayriye Hanım, tülbentçi Karabaş Moses, Revnika Hanım, kuyumcu Sertep ve yorgancı Ali Efendi gibi esnaf ve halktan kişilerin kaput ve paltoları vardır.[812] Son olarak İzmir'de de sabık İzmir Valisi Mehmed Kamil Paşa ve gümrük sandık emini Şerif İsmail Efendiler gibi devlet görevlisi, Binbaşı Hasan Ağa gibi asker kişiler ve Fatma İffet Hanım, debbağ hacı Mehmed Ağa ve Ali Rıza Efendi ve hancı Yusuf gibi halktan ve esnaftan kişilerin de kaput ve paltolara sahip olduğu görülmüştür.[813]

İncelediğimiz dönemde Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlardan bazıları, eserlerinde Osmanlı halkının dış giyimiyle alakalı bazı bilgiler vermişlerdir. Misal 1840'larda Selanik'te bulunan Ami Boue, buradaki Türklerden erkeklerin hala kaba paltolar, kadınların ise mantolar giydiğinden bahsetmiştir.[814]

İncelediğimiz dönemde kaleme alınan edebi eserlerde, terekelerde tespit ettiğimiz modern dış kıyafetlerin bazılarına rastlanılmıştır. *Akabi Hikâyesi*'nde başkarakterlerden Hagop Ağa'nın Karaköy'de bulunan bir terzi dükkânına uğradığında üzerinde bulunan kıyafetleri sayılırken, setrinin üstüne giydiği palto-sakosu da belirtilmiştir.[815] Ancak burada dikkatimizi çeken asıl örnek Rupenig karakteridir. Yapacağı bir ziyaret için alafrangada adet olduğu üzere pantolon ve siyah setri giymek istediğini belirtmiştir ki, setrenin resmi bir kıyafet olmasının yanında halk içinde de bir anlam ifade ettiğini böylece bir kere daha anlamış bulunuyoruz.[816] *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* romanında ise Talat Bey'in bazen ceket bazen de setre giydiği ifade edilmiştir.[817] Son olarak *Şık* romanında kibar mösyölerin ve madamların üstlerine aldıkları pardösülerinden

[811] *İSŞS.*, 1812, vr.56b.
[812] *İSŞS.*, 1785, vr.35ab; 1790, vr.58a; 1812, vr.38ab; 1840, vr.8b/ vr.20a.
[813] *İZŞS.*, 11, vr.40a; 19, vr.62b; 28, vr.73a; 32, vr.69a/ vr.4b.
[814] Boue, *a.g.e.*, s.184; s.194.
[815] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.1.
[816] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.5.
[817] Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.68.

bahsedilmiştir.[818] Romanın 19. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alındığını göz önünde bulundurursak, pardösülerin halen kibardan sayılan kişiler arasında kullanılan ve yaygınlık kazanmamış modern bir dış kıyafet olduğun anlaşılmaktadır.

2. Üst Giyim Eşyalarındaki Değişim

Üst giyim eşyası olarak gruplandırdığımız kıyafetler hem şehirlerde hem de cinsiyet fark etmeksizin her terekede benzerlik göstermiştir. Buna göre tespit edilen üst giyim eşyaları gömlek, mintan, yelek, hırka ve faniladır. Esasen bu üst giyim eşyalarının fanilalar hariç hepsi geleneksel giyim eşyalarıdır. Bunların içerisinde modernleşmeyle beraber yeni kumaş ve modellerle üretilenleri değişimi anlamak açısından önem arz etmiştir ki bu da yalnızca gömleklerde karşımıza çıkmıştır.

Tablo 48: 1830-1876 yılları arasında üst giyim eşyalarına sahip olanların oranı[819]

	Geleneksel Üst Giyim Eşyalarına Sahip Olanlar	Hem geleneksel hem modern üst giyim eşyalarına sahip olanlar	Yalnızca modern üst giyim eşyalarına sahip olanlar
Selanik	%65,60	%0,70	%1,06
İzmir	%70,48	%0,60	%1,20
İstanbul	%81,70	%3,40	%2,12

Tabloda görüleceği üzere incelediğimiz dönemde üst giyim eşyalarında geleneksel kültür, ağırlıklı şekilde devam etmiştir. Yeni ve modern eşyalara her üç şehirde de rastlansa da genelin içinde en fazla %2 gibi bir oranda kalmıştır ki bu da yalnızca başkent İstanbul'dadır. Her üç şehirde de değişimi gösteren üst giyim eşyaları gömlekler ve fanilalardır. Gömleklerin kendisi geleneksel bir eşya olmasının yanında, terekelerde tespit ettiğimiz fistan, frenk ve frenkâri gibi yeni ve modern niteliklere de sahiptir. Alafranga giyimin kadın kıyafeti fistanlarla beraber giyildiği anlaşılan fistan gömlekleri, yalnızca Selanik ve İstanbul terekelerinde yer almıştır. Bir kadın kıyafeti olmasına rağmen fistan gömlekler Selanik'te erkek terekelerinde de kaydedilmiş, İstanbul'da da yalnızca 2 kadın terekesinde görülmüştür.

[818] Gürpınar, *a.g.e.*, s.105.
[819] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Sözlükte Frenk gömlekler, yelek altına giyilen, göğsü, yaka ve kolları görünen, kola ile ütülü bulunan yeni icat gömlek olarak tarif edilmiştir.[820] Ceket ve pantolonlarla beraber kullanılan, yaka, manşet ve göğüs kısmı kolalanan Frenk gömleğinin kullanımının zorluğundan dolayı Osmanlı toplumunda yaygınlaşmadığını biliyoruz.[821] Ancak İzmir ve İstanbul terekelerinde az da olsa Frenk gömleğine sahip kişiler bulunmaktadır. Bunların da mesleği belirtilenlerinden yola çıkıldığında, ekseriyetinin devlet görevlisi kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İzmir'de Frenk gömleğine sahip 4 kişiden biri zaptiye çavuşu Kanber ve diğeri telgrafhane müdürü Ahmed Edip Efendi'dir.[822] İstanbul'da da Frenk gömleği bulunan 2 kişiden biri Seraskeriye nizamiye yoklama odası kâtiplerinden Es-Seyyid İbrahim Bahaeddin Efendi'dir.[823] Şu da belirtilmelidir ki Frenk gömleğe kişilerin hepsi 1860'lar ve sonrasında vefat etmiştir. Dolayısıyla Frenk gömlekleri 19. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlanan ancak yaygınlaşmayan bir modern üst kıyafetidir.

Bu başlık altında değişimi ifade eden son üst kıyafeti fanilalardır. Sözlükte kökeni Fransızca ''Flanelle'' olarak verilen fanilalar, teri içmek ve sıcak tutmak için tenin üzerine giyilen yünden dar gömlek şeklinde ifade edilmiştir.[824] Önceleri gömleklerin altına içlik ve iç gömlekleri giyiliyordu. Nitekim fanilaların Avrupa'da kullanımının da 1800'lü yıllarda başladığı iddia edilmiştir. Bunun sebebinin de mikrop korkusu ve sağlık sebeplerinden olduğu belirtilmiştir.[825] Osmanlı toplumunca fanilanın iç gömleği ve içliklerin yerini almaya başlamasının da bununla ilgili olabileceği düşünülmüştür. Nitekim *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*'nde yer alan bir haberde, 44 bin fanila ve gömleğin diğer ihtiyaçlar arasından İngiltere'den Kırım ordusuna gönderildiğinden bahsedilmiştir.[826] Bu haberden 6 yıl sonra verilen bir ilanda da Galata gümrüğünde sahibi çıkmayan eşyalar arasında fanilalar da listeye eklenmiş olarak tespit edilmiştir.[827]

[820] Şemseddin Sami, ''Kolalı Gömlek, Frenk Gömleği'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1215.
[821] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.240.
[822] *İZŞS.*, 11, vr.34a; 32, vr.64b.
[823] *İSŞS.*, 1840, vr.45ab.
[824] Şemseddin Sami, ''Fanele'', *Kâmûs-i Türkî*, s.979.
[825] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.232.
[826] *Cerîde-i Havâdis*, 30 Rebiülevvel 1271/ 21 Aralık 1854, sayı 721, s.4
[827] *Cerîde-i Havâdis,* 9 Cemazeyilahir 1276/3 Ocak 1860 sayı 980, s.4.

3. Alt Giyim Eşyalarındaki Çeşitlilik

1830-1876 yılları arasında ele aldığımız üç şehrin terekelerinde bulunan eşyalar içerisinde şalvar, don, kuşak, dizlik, tozluk ve pantolon ortak alt giyim eşyaları olarak tespit edilmiştir. Bunların dışında poturlar Selanik ve İstanbul, çakşırlar ise yalnızca İstanbul terekelerinde kaydedilmiş alt giyim eşyalardır. Bu eşya grubunda değişimi izleyebileceğimiz modern tek kıyafet ise pantolonlardır. Geleneksel şalvar, potur ve çakşırların kullanımı ve pantolonların bunlar karşısındaki yaygınlığıyla değişimi gözlemleyebileceğimizden, aşağıdaki tabloda hem beraber hem de ayrı kullanımları verilmiştir. Ayrıca giyim eşyalarına Osmanlı toplumu içerisinde sosyal statü bakımından özel anlamlar yüklendiğinden, bu gruptaki eşyaların geleneksel ve modern ayrımı da önem arz etmektedir.

Tablo 49: 1830-1876 yılları arasında alt giyim eşyalarına sahip olanların oranı[828]

	Geleneksel alt giyim eşyalarına sahip olanların oranı	Hem geleneksel hem modern alt giyim eşyalarına sahip olanların oranı	Yalnızca Modern alt giyim eşyalarına sahip olanların oranı
Selanik	%68,43	%3,19	%6,38
İzmir	%70,78	%3,31	%8,73
İstanbul	%83,40	%8,51	%21,27

Tabloda görüldüğü üzere incelediğimiz dönemde alt giyim eşyalarında geleneksel giyim kullanımı her üç şehirde de ağırlıklı olarak devam etmiştir. Modern eşyalara sahip kişiler ise bu kategoride daha çok başkent İstanbul'da ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi de ağırlıklı olarak devlet memuriyetlerinde görev alan kimselerin başkentte yaşaması ve de askeri sınıfın terekelerinin incelenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim İstanbul'da terekesinde pantolon bulunan ve mesleği belirtilen 45 kişiden 30'u devlette görevli ya da askerdir. İzmir'de de pantolonu olup mesleği belirtilen 14 kişiden 11'i devlette ya da askeriyede görevlidir. Selanik'te ise diğer iki şehirden farklı şekilde, pantolonu olup mesleği belirtilen 8 kişiden yalnızca 1'i askerdir ve geriye kalanların tamamı esnaftır. Ancak her üç şehirde de pantolonların ekseriyetle erkek terekelerinde kaydedildiği görülmüştür. İzmir'de hiç kadın terekesi bulunmazken Selanik'te pantolonu olan 21 kişiden yalnızca 1'i, İstanbul'da ise 70 kişiden yalnızca 6'sı kadındır.

[828] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Sözlükte kökeni Fransızca olarak verilen pantolon, alafranga kıyafette dar ve iki bacağının arası yukarı kadar ayrı düz kisve olarak tarif edilmiştir. Ayrıca Frenklerin iç donuna ve vücudun belden aşağısını örten ve bacaklara ayrı ayrı geçirilen her libasa da pantolon dedikleri belirtilmiştir.[829] Halk arasında 'pantol' olarak tabir edilen bu yeni moda alt giyim eşyasından önce şalvar, çakşır ve poturlar kullanılıyordu. Sultan II. Mahmud'un kıyafet inkılabından sonra özellikle devlet dairelerinde yeni alt giyim eşyası pantolonlar kullanılmaya başlanmıştır.[830] Her ne kadar halk arasında hemen yaygınlık kazanmasa da 1830'larda itibaren terekelerde pantolonlara rastlanmaktadır.[831] 1849 yılında İstanbul'u ziyaret eden Gustave Flaubert, Eyüp'te gördüğü eski harem ağalarının Avrupa tarzı geniş, pilili pantolonlar ve üzerlerine kürklü pelerinler giydiklerini gördüğünü, İstanbullu erkeklerde Avrupa tarzı giyimin yaygın olduğunu ifade etmiştir.[832] Tabloda da belirtildiği üzere hem geleneksel hem de modern alt giyim eşyalarını birlikte kullanan kişiler de mevcuttur. Ancak oranlara bakıldığında ya gelenekselin ya da modernin tercih edilme eğilimin daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Her üç şehirde de pantolonların ekseriyetle çukadan imal edilenlerinin yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında Selanik'te az sayıda aba ve kazmir, İzmir'de bez, kaşmir ve keten, İstanbul'da ise şali, bez, basma, kaşmir, elvan ve kazmir kumaşlardan imal edilmiş pantolonlar kullanıldığı görülmüştür. Burada çalışmamız açısından önemli olan kaşmir ve kazmir kumaşlardan imal edilen pantolonlardır. Çünkü bunlar hem kendisi hem de imal edildiği kumaş bakımından tamamen Avrupa üretimi eşyalardır. Kaşmir kumaş sözlükte, şali kumaşın taklidi olarak verilen keşmirin Avrupalıların ürettiği şekline denildiği ifade edilmiştir.[833] Kazmirin ise kökeni Fransızca verilerek, yünden mamul ekseriyetle erkek kıyafetleri için kullanılan kumaş olarak açıklanmıştır ayrıca İngiliz ve Fransız gibi türleri bulunduğu eklenmiştir.[834] Ancak yine de bu özelliklerde pantolonlara sahip kişi sayısı sınırlıdır ve her üç şehirde de 1850'lerden sonra kaydedilmeye başlanmıştır. Selanik'te 2.749 kuruşluk terekesiyle İbrahim Bey ve 5.820 kuruşluk terekesiyle Abdurrahman Efendi kazmir pantolonlara

[829] Şemseddin Sami, ''Pantolon'', *Kâmûs-i Türkî*, s.347.
[830] Koçu, ''Pantolon'', *Türk Giyim, Kuşam*, s.187; Emiroğlu, *a.g.e.*, s.237.
[831] Bkz; *IMA.*, 234; *İSŞS.*, 1397; 1453.
[832] Gustave Flaubert, *Doğu Seyahati (1849-1851)*, Çev. Z. Canan Özatalay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s.365.
[833] Şemseddin Sami, ''Kaşmir'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1028.
[834] Esiner Özen, *a.g.e*., s.320; Koçu, ''Kazmir'', *Türk Giyim, Kuşam*, s.152.

sahiptir.[835] İzmir'de 3.522 kuruşluk terekesiyle Ali Rıza Efendi kaşmir pantolona sahip tek kişi olarak karşımıza çıkmıştır.[836] İstanbul'da ise sayı nispeten daha fazladır. Kaşmir ve kazmir pantolonlara sahip 11 kişiden 3'ü hayli varlıklı kadınlardır.[837] Geri kalanı ise yine varlıklı ve çeşitli devlet görevlerinde bulunan erkeklerdir. Örnek verecek olursak Darphane-i Amire Kefçe Odası Mümeyyizi Ahmed Hasib Efendi, İstanbul Emtia Gümrüğü Rüsumat Muavini ve Tahrirat Müdürü Es-Seyyid Abdülhalim Efendi, Bab-ı Ali Muhasebe Odası Müdürü Es-Seyyid Mehmed İzzet Bey, Bab-ı Ali Hariciye Mektubi Odası Hulefası Es-Seyyid Mehmed Rıfat Efendi ve Sabık Bosna Valisi Şerif Osman Paşa sayılabilir.[838]

Kumaş dışında her üç şehirde de beyaz ve siyah renkli, İstanbul'da ayrıca sırmalı, şeritli ve telli gibi özelliklerin ise nadiren yazıldığı pantolonlara da rastlanmıştır. Döneminde kaleme alınan eserleri de incelediğimizde kullanılan pantolonların siyah ile beyaz renklerde ve zamanın modasına uygun bir biçimde dar ve süslü olduğunu anlıyoruz. Sözgelimi *Akabi Hikayesi*'nde Rupenig ve Hagop karakterlerinin genç nesli simgeleyen kişiler olarak alafranga tarzda ziyaretlere beyaz pantolon ve siyah setreleriyle gittikleri ifade edilmiştir.[839] *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, *Felatun Bey ile Rakım Efendi* ve son olarak *Şık* romanlarında ise moda olduğu üzere gayet dar pantolonların giyildiği görülmüştür.[840] Pantolonlardaki darlaşma modasının Tanzimat'tan itibaren cübbelerin yerine geçen ceketlerle beraber bol şalvarların terk edilip daralmasıyla gerçekleştiğini biliyoruz.[841] Ayrıca *Sergüzeşt* romanında da ifade edilen Avrupa modasının gençler arasında yayılmasıyla şeritli ve sırmalı pantolon ve ceketlerin kullanımının da İstanbul ile sınırlı kaldığını görüyoruz.[842] Öyle ki İstanbul terekelerinde bu özelliklerde pantolonlara sahip yalnızca 2 kişi tespit edilmiştir ki onlar da Selanik Defterdarı Mehmed Nazif Bey ile Emtia Gümrüğü Muhasebecisi Ali Rıza Efendi'dir.[843] Şalvarlardan pantolonlara yaşanan bu geçişin keskin olmadığını romanlarda da

[835] *IMA.*, 256, vr.64a; 264, vr.14a.
[836] *İZŞS.*, 32, vr.68b.
[837] Aişe hanım, Fatıma Cermes Hanım ve adı tespit edilemeyen bir başka hanım için bkz; *İŞŞS.*, 1790; 1840, vr.3ab-4ab-5a.
[838] *İŞŞS.*, 1751, vr.54ab; 1785, vr.52a; 1812, vr.46ab/ vr.69ab; 1840, vr.71ab.
[839] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.5; s.61.
[840] Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.68; Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.72; Gürpınar, *a.g.e.*, s.25.
[841] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.238.
[842] Samipaşazade Sezai, *a.g.e.*, s.63.
[843] *İŞŞS.*, 1751, vr.72ab-73ab-74a.

müşahede ediyoruz. Nitekim *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanında Felatun karakterinin pantolonu darlığa dayanamayarak yırtılmış, ancak alafrangada yer olmamasına rağmen hala şalvarlarla giyilen iç donunu giymeye devam etmesi sebebiyle sınırlı bir rezalet yaşanmıştır.[844] Görüldüğü üzere yeni moda kıyafetlere ilgi artsa da şalvar altına giyilen iç donlarının pantolonlarla da beraber kullanılmaya devam edilmesi, eski alışkanlıklardan hemen vazgeçilemediğini romanlar aracılığıyla da gözler önüne sermiştir.

Netice olarak pantolonlar zorunlu ya da bireysel tercihlerle, her ne kadar 1830'lardan itibaren dolaplara girse de başkent İstanbul'da dahi sadece kullanımı zorunlu olan memurlar özelinde yaygınlaşmış, esnaftan ve halktan bir iki istisna dışında benimsenmemiştir diyebiliriz. Bu da kıyafete yüklenen kültürel anlamların, incelediğimiz dönem boyunca toplum genelinde canlılığını koruduğunu göstermektedir.

4. Kadın Giyim Eşyalarındaki Değişim

Osmanlı toplumunda kadın ve giyimi, belki de üzerine en çok çalışılan sosyal tarih konularından biridir. Dini ve gelenekten gelen bazı hassasiyetler sebebiyle kadının giyim ve kuşamı Osmanlı toplumunda çoğu zaman denetlenen ve düzenlenen bir mesele olagelmiştir. Konunun devlet müdahalesine kadar uzanması ise modernleşmenin görünür hale gelmeye başladığı 18. yüzyılda karşımıza çıkmıştır. Bu aslında zihniyetin de değişime uğramasıyla doğru orantılı bir süreçtir. Arap medeniyetinde libas-elbise bedenin saklanılması manasına gelirken, İslam ahlakında libas, takva yani koruyucu olarak değerlendirilmiştir. Ancak İngilizce dress süslemek, Fransızca habit yer yapmak manalarıyla libasın tam tersi anlamlara gelir. Yani doğudan farklı olarak elbise batıda kendini göstermek, karşısındakinin gözünde yer edinmek için bir araç olarak görülmüştür. Fakat bu farklılık, seri üretimin ve modanın ortaya çıkmasıyla silikleşmeye başlamıştır.[845]

17. yüzyıla kadar kadınların sokak giyiminde herhangi bir değişim yaşanmadığı, geleneksel ferace ve yaşmakların mahremiyetin koruyucusu olmayı sürdürdüğü görülmüştür. 18. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında bulunan Lady Montagu'nun mektuplarında da kadınların halen yaşmaksız ve feracesiz dışarıya çıkmadığını

[844] Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, s.72.
[845] Barbarosoğlu, *a.g.e.*, s.12.

görüyoruz.[846] Ancak Lale devriyle beraber geleneksel giyim kültürü çözülmeye başlamış, devlet kadın kıyafetlerinin düzenlenmesi için fermanlar çıkarma ihtiyacı hissetmiştir. Sultan III. Ahmed devrinden başlayarak çıkarılan bir dizi fermanda, kadınların ahlaka aykırı şekilde süslenerek, gayrimüslim kadınlara özenerek ve kocalarına dahi karşı çıkarak uygunsuz giysilerle sokağa çıkmaları yasaklanmıştır. Bu fermanlara göre büyük yakalı ve ince kumaşlı feraceler ile süs niyetiyle kıyafetlere eklenen şerit ve sırmalar uygun görülmemiştir.[847] Ahmed Cevdet Paşa da kadınların giyiminde meydana gelen bozulmanın sebebi olarak Mısırlı hanımları hedef göstermiştir. Eşleri ve babalarıyla beraber İstanbul'a gelen bu kadınların alafranga giysilere ve takılara rağbet ettiğini, İstanbul hanımlarının ve özellikle saraylıların da bunlara özenerek ahlaka aykırı bir şekilde sokaklara çıktığından yakınmıştır.[848] Pek çok araştırma ve incelediğimiz terekelerden elde ettiğimiz veriler göstermiştir ki kadınlar, devletin kıyafetler için koyduğu yasak ve emirlere pek de uymamışlardır. Yalnızca çuha ve koyu renklerden dikilmiş feracelerin giyilmesi istenirken, kadınların rengarenk ve muhtelif süslü kumaşlardan feraceler giydiklerini terekelere kaydedilen eşyaların özelliklerinde görebiliyoruz. Ancak iç kıyafetlerde meydana gelen değişimin dış kıyafetlerden daha fazla olduğu da bir gerçektir. Tespit ettiğimiz kadın kıyafetleri yalnızca kadın terekelerinde yer almadığından oranlar bütün tereke sahipleri temel alınarak belirlenmiştir.

Tablo 50: 1830-1876 yıllarında kadın kıyafetlerine sahip olanların şehirlere oranı[849]

	Kadın Kıyafetlerine Sahip Olanların Oranı	Hem Geleneksel Hem de Modern Kadın Kıyafetlerine Sahip Olanların Oranı	Yalnızca Modern Kadın Kıyafetlerine Sahip Olanların Oranı
Selanik	%61,70	%26,24	%2,48
İzmir	%67,16	%23,31	%3,13
İstanbul	%91,91	%28,93	%6,38

Tabloda görüleceği üzere, İstanbul'da neredeyse her terekede kadın kıyafeti tespit edilmesinin yanında, modern kıyafetlere sahip olmada da başkent ön plana çıkmıştır. Bu

[846] Montagu, *Letters de Milady Montague*, Tr. P. H. Anson, c.1, Paris, 1795, s.204-205.
[847] Sevgi Gürtuna, ''Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı'' *Yeni Türkiye*, S.34, 2000, s.103.
[848] Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi – Tezakir*, 1. Cil(1-14), Ed. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s.51.
[849] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

sebeple değişime dair en fazla örneğe de İstanbul şehrinde rast gelinmiştir. Ancak her şehirde ortak giysiler bulunduğu gibi farklı olanları da mevcuttur. Bütün şehirlerde ve en çok tespit edilen kıyafetler entari ve ferace iken son dönemde çarşaflara da nadir de olsa rastlanılmıştır. Fakat yalnızca İzmir'de kaydedilen kıyafetler elbise ve esvap olurken, yalnızca İstanbul'da bulunan kıyafetler ise salta markalardır. Fistanlar ise yalnızca Selanik ve İstanbul'da tespit edilen kadın kıyafetleri olmuştur. Çarşaf ve salta markalar son dönemde kullanılmaya başlanan kıyafetler olsa da terekelerde geleneksel kıyafetlerden entari ve feraceler çok daha fazla yer almıştır. Fakat bunların da çoğunlukla yeni ve modern tarzlarda olanlarının kullanımı dikkat çekicidir. Daha önce de ifade edildiği üzere kadın kıyafetlerine hem erkek hem de kadın terekelerinde rastlanılmıştır. Ancak sahip olma oranı şehirlere göre farklılık göstermiştir. Selanik'te kadın kıyafetlerine sahip olmada %77 oranıyla kadınlar dikkat çekerken İzmir'de %52 ve İstanbul'da %56 oranıyla erkekler ön plana çıkmıştır.

Geleneksel kıyafetlerden entari ve feracenin en çok tespit edilen kıyafetler olduğundan bahsetmiştik. Entari sözlükte kadınların düz ve süssüz libası; basma, patiska ve kumaş gibi ince bir şeyden mamul uzun libas şeklinde tarif edilmiştir.[850] Ferace ise kadınların sokakta yaşmakla beraber giydikleri üst libası olarak verilmiş, pek çok çeşidinin bulunduğu ama en bilineni ve uygun görüleninin yakası eteklerle bir boyda olanı diye tarif edilmiştir.[851] Ancak terekelerde gördüğümüz örneklerden de anlaşıldığı üzere ne entariler her daim süssüz ne de feracelerin yakaları dar ve uzundur. Selanik'te tespit ettiğimiz entarilerin özellikleri arasında lüks ve yeni olarak sayabileceklerimiz sırasıyla selimiye, kadife, merinos, atlas, paris, çiçekli, frenk, sırmalı ve ipek kumaşlar ile beyaz, mavi, mor, siyah ve sarı renklerdir. İzmir'de selimiye, sim pullu, merinos, işlemeli, ipekli ve poplin kumaşlar ile beyaz ve kırmızı renklerde entariler görülmüştür. Son olarak İstanbul'da kaydedilen yeni ve lüks entariler ise selimiye, çiçekli, işleme, ahmediye, merinos, sakızkari, paris, kadife, ipekli, sırma işleme, atlas, kaşmir ve poplin kumaşlarla mor, beyaz, mai, sarı, siyah, yeşil ve pembe renklerde özelliklere sahiptir. Avrupa modasına uygun ve ithal olduğunu Pariskâri ve Frenk özellikleriyle tespit ettiğimiz entariler yalnızca Selanik ve İstanbul terekelerinde karşımıza çıkmıştır. Selanik'ten Hatice Hanım Paris, Şerife Zeynep Hanım da Frenk özellikleriyle

[850] Şemseddin Sami, ''Entari'', *Kâmûs-î Türkî,* s.171.
[851] Şemseddin Sami, ''Ferace'', *Kâmûs-i Türkî,* s.985.

kaydedilen entarilere sahiptir.[852] İstanbul'da ise Şerife Emine Mürüvvet Hanım, Şerife Fatma Hanım, Şerife Fatıma İfakat Hanım ve Revnika Hanım Pariskâri entarilere, Safiye Hanım ve yine Revnika Hanım Frenk entarilere sahiptir.[853] Terekelerin değerleri ise 5.000 ile 25.000 kuruş arasında hayli iyi sayılabilecek bir durumdadır. Bu da ithal ve yeni entariler edinmede ekonomik durumun mühim bir etken olduğunu düşündürmektedir.

Terekelerde feracelerle ilgili entariler kadar çok özellik belirtilmemiştir. Ancak yine de Selanik'te çuka, kırmızı, merinos, şellaki, şali, oyalı ve kaşmir özellikleri ve İzmir'de çuka, şellaki, merinos, kaşmir, canfes, atlas, ipekli ve mantin özellikleriyle kaydedilenleri mevcuttur. Son olarak İstanbul'da daha fazla özellik karşımıza çıkmıştır ki bunlar da çuka, şali, tafta, merinos, atlas, kaşmir, tibet, sırma yakalı, işleme, canfes, Ankarakâri ve mantin kumaşlarıyla siyah, yeşil, mai, mor, zeytuni, kahverengi, lacivert, sarı ve kırmızı renkleridir. Bunların dışında geleneksel kıyafetlerle alakalı terekelerde maalesef daha fazla ayrıntıya ulaşılamamıştır. İncelenen gazete reklamlarında da kadın kıyafetleriyle ilgili ilanlara çok yer verilmediği görülmüştür. Ancak hazır kıyafete talebin arttığını *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'nde yer alan bir reklamdan anlayabiliyoruz. İlanda eczacı Mösyö Corci'nin dükkânının karşısındaki 27 numaralı dükkânda her çeşit giyim eşyasının %30 indirimle ve müzayede suretiyle satılacağı haber verilmiştir.[854] Anlaşılacağı üzere hazır giyime mevcut talebin artması için indirim ve açık arttırma yollarına başvurulmaya başlanmıştır. Aynı yıl verilen başka bir ilanda ise İstanbul'da moda ve takılarla ilgili bir cemiyetin kurulacağı duyurulmuştur.[855] Bu ilan, Osmanlı toplumunda kıyafetlerin artık yalnızca ihtiyaçtan değil, moda ve beğenilere göre şekillenmeye başladığının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Terekelerde ortak olarak tespit ettiğimiz ve incelediğimiz dönemde yeni sayılabilecek kadın kıyafeti çarşaftır. Ancak ev eşyası olan çarşaf ile giyim eşyası çarşafı terekelerde birbirinden ayırt etmek oldukça güçtür. Yatak, döşek ve yorganlarla beraber kaydedilenlerin ev eşyası; entari, ferace ve gömleklerle beraber ''çarşaf'' ya da ''çarşeb'' şeklinde kaydedilenlerin ise giyim eşyası çarşaflar olduğu düşünülerek

[852] *IAM*., 248, vr.96a; 252, vr.36b.
[853] *İSŞS.*, 1552, vr.54a; 1751, vr.57a; 1785, vr.19b; 1812, vr.38ab.
[854] *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*, 21 Recep 1282/ 13 Eylül 1865, Sayı 329, s.3
[855] *Journal de Constantinople*, 12 C 1282/ 2 Kasım 1865 sayı 343.

değerlendirilmiştir. Sözgelimi İstanbul'da Aişe Hanım'ın terekesinde yer alan yatak ya da yorgan çarşebi şeklinde kayıt düşülen çarşeble, bürümcük gömleği ile yazılan bürümcük çarşebin farklı eşyalar olduğuna kanaat getirilmiştir.[856] Ancak bu değerlendirmeye uyan çarşaflar yalnızca İzmir ve İstanbul'da tespit edilebilmiştir. Çoğu zaman bir özellik belirtilmeden kaydedilen çarşaflar için İzmir'de ipekli ve penbezar, İstanbul'da ise penbezar, siyah, bürümcük ve ipekli özelliklerinin verildiği görülmüştür. Giyim eşyaları içerisinde yer alan çarşafın terekelerde görülme zamanı ise 1860'lardan itibarendir. Yine çarşaflarla beraber kullanılan peçeler de bu tarihlerde terekelerde yer almaya başlamıştır. Ancak çarşafın Osmanlı toplumunda moda ile ilişkilendirilerek benimsenip kullanılması II. Abdülhamid Devri'ne tarihlendirilmiştir. Özellikle iç giyimde Avrupa modasını takip eden varlıklı Osmanlı hanımları, moda olan kabarık kollu elbiselerin üzerine feracelerini giyemeyince, Arap hanımlarının giydiği çarşafı dış kıyafet olarak tercih etmeye başlamıştır. Öyle ki peçeler de Avrupa şapkalarında yer alan tüllere benzetildiğinden çarşafın üstüne takılmıştır.[857] Bu sebepten terekelerde peçelerle beraber kaydedilen çarşafların, giyim eşyası çarşaflar olma ihtimali de yüksektir. Sözgelimi İzmir'de vefat eden Hacı Adile binti Hacı Mehmed'in sahip olduğu peçe örtüsüyle beraber kaydedilen ipekli çarşebi bu bağlamda değerlendirilmiştir.[858] Böylece çarşafların her ne kadar benimsenip yaygınlaşması II. Abdülhamid devrinde olsa da kullanılmaya başlanması terekelerde de görüldüğü üzere çok daha erken tarihlerdedir. Nitekim feracelere 1870'te getirilen yasaktan sonra da hızla yaygınlaştığı iddiası, öncesinde kullanılıyor olduğuna da işaret etmektedir.[859]

5. Başa Giyilen Eşyalardaki Değişim

1830-1876 yılları arasında yaptığımız tereke incelemesinde, Osmanlı toplumunun başına giymek için tercih ettiği eşyaların sırasıyla arakiyye, başlık, boyama, destar, fes, kavuk, kukuleta, sarık, serpuş, şal, takke, tülbent, yaşmak, yazma ve yemeni olduğu görülmüştür. Elbette bu eşyaların kullanımı kadın ve erkeklere göre farklılık göstermiştir. Nitekim arakiyye, destar, kavuk, sarık, serpuş ve takkeler yalnızca erkek terekelerinde; başlık, tülbent, yaşmak ve yemeniler ise yalnızca kadın terekelerinde kaydedilmiştir. Fes, kukuleta ve şallar ise hem erkek hem de kadın terekelerinde

[856] Aişe hanım binti Mehmed'in kocası emtia gümrüğünde kâtiptir. Bkz; *İSŞS.*, 1279, vr.5a-4b.
[857] Nurettin Sevin, *XIII Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s.131.
[858] *İZŞS.*, 24, vr.1b.
[859] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.258.

karşımıza çıkan baş eşyalarıdır. Bu sebepten eşyaların kullanılma oranı kadın ve erkekler için ayrı, ortak eşyalar için ayrı olarak tespit edilmiştir.

Tablo 51: 1830-1876 yılları arasında kadınların baş eşyalarına sahip olma oranı[860]

	Baş eşyalarına sahip olanların oranı	Hem geleneksel hem modern baş eşyalarına sahip olanların oranı	Yalnızca Modern baş eşyalarına sahip olanların oranı
Selanik	%55,70	%42,95	%12,75
İzmir	%39,02	%37,39	%1,62
İstanbul	%88,17	%72,04	%16,12

Tabloda görüldüğü üzere başkent İstanbul hem baş eşyası kullanımında hem de modern baş eşyalarının tercih edilmesinde birinci sırada yer alan şehirdir. Ancak yine de üç şehirde de modern baş eşyalarının kullanımının sınırlı olduğu bir gerçektir. Feracelerle beraber kullanılan yaşmaklar, II. Abdülhamid devrinde yasaklanıncaya kadar kimi zaman ince, kimi zaman gazlı veya kolalı olarak kadınlar tarafından en çok tercih edilen başörtüsü olmayı sürdürmüştür.[861] Kadınların kullandığı bir diğer baş eşyası ise yemenidir. Ancak bu eşya aynı zamanda bir ayakkabı olduğundan ve terekelerde de çoğu zaman başa mı yoksa ayağa mı giyildiği belirtilmediğinden, ayak eşyalarıyla yazılanları ayak, üst giyim ve baş eşyalarıyla kaydedilenlerin ise baş yemenisi olduğu kabul edilerek incelenmiştir. Başlık ve tülbentler ise incelediğimiz tarih aralığının son döneminde karşımıza çıkan eşyalardır. Nitekim başlık, Sultan Abdülmecid döneminde moda olan, gelin başı süslemek için takılan tacın adıdır. Ancak bu her zaman bir taç değildi, bazen bir mücevher ya da çiçek demeti de olabiliyordu.[862] Öyle ki Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'ın düğününde başında altın yaldızlı teller ve ince beyaz bir tüy olduğu kaydedilmiştir.[863] Bizim de 3 kadın terekesinde tespit ettiğimiz simli başlığın Selanik'ten Fatma binti Abdullah ve İstanbul'dan Saliha Hanıma; incili başlığın ise yine Selanik'ten Şerife Latife Hanım'a ait olduğu görülmüştür.[864]

[860] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İŞŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[861] Demiryürek, *a.g.e*., s.1025.
[862] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.29.
[863] Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.30.
[864] *IAM*., 234, vr.12ab; 292, vr.80a; *İŞŞS.*, 1812, vr.11a.

Tablo 52: 1830-1876 yılları arasında erkeklerin baş eşyalarına sahip olma oranı[865]

	Baş eşyalarına sahip olanların oranı	Hem geleneksel hem modern baş eşyalarına sahip olanların oranı	Yalnızca modern baş eşyalarına sahip olanların oranı
Selanik	%43,84	%23,07	%20,76
İzmir	%47,36	%21,53	%26,79
İstanbul	%85,21	%37,32	%47,88

Tabloda görüldüğü üzere erkeklerin baş eşyalarına sahip olma oranında başkent İstanbul yine birinci sırada yer almıştır. Ancak Selanik ve İzmir'de de erkeklerin neredeyse yarısının baş eşyası bulunmaktadır. İncelediğimiz dönemde erkeklerin kullandığı baş eşyaları içerisinde en fazla sayıya sahip fesler olurken, geleneksel başlıklar içinde en yaygın olanlar ise sarık, arakiyye ve kukuletadır. Sözlükte kökeni Rumca olarak verilen kukuleta, yağmurlu ve rüzgârlı havalarda giyilen bir eşyadır.[866] Arakiyye ise genelde dervişlerin giydiği, tiftikten ince bir külahtır.[867] Son olarak sarık, terekelerde karşımıza çıkan destar ve kavukla aynı eşya olmasının yanında en yaygın kullanım gösteren geleneksel baş eşyasıdır. Yeni olan feslerle beraber kullanmaya devam edildiği de dikkat çekmektedir.

Tablo 53: 1830-1876 yılları arasında kadın ve erkeklerin ortak sahip oldukları baş eşyalarının oranı[868]

	Baş eşyalarına sahip olanların oranı	Hem geleneksel hem modern baş eşyalarına sahip olanların oranı	Yalnızca modern baş eşyalarına sahip olanların oranı
Selanik	%39,06	%22,58	%16,48
İzmir	%26,50	%10,24	%15,96
İstanbul	%76,59	%42,12	%35,31

Kadın ve erkeklerin ortak kullandığı fes, şal ve kukuletanın şehirlere göre kullanım oranı tabloda verilmiştir. Buna göre başkent İstanbul yine birinci sırada yer alsa da yeni ve Avrupa menşeli olanların kullanım oranı birbirinden çok da farklı değildir. İstanbul %35'le birinci sırada yer alırken, Selanik ve İzmir hemen hemen aynı oranlarda, %16 ve %15'le yeni eşya kullanımında başa baştır. Fesler ve şallar çoğu zaman herhangi bir detay belirtilmeden terekelere kaydedilmiştir. Belirtilen özellikler ise fesler için

[865] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[866] Şemseddin Sami, ''Kukuleta'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1105.
[867] Şemseddin Sami, ''Arakiyye'', *Kâmûs-i Türkî*, s.934.
[868] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Selanik'te cedid ve kavuklu; İzmir'de Ali gürani, Felemenk, kebir, saçaklı, aba, kırmızı, mecidiye, Fransız, Bağdat, Tunus ve Mısır; İstanbul'da ise çuka, kebir, İngiliz şali, kalpak, alakart, Fransız, İstanbul, Tunus ve püsküllüdür. Şallar için belirtilen nitelikler ise Selanik'te İngilizkâri, Acem, taklid ve Fransız; İzmir'de Frengi, Frenk, Frenkâri ve Acem; İstanbul'da da İngiliz, saçaklı, şeritli, Mağrib, kırmızı, çubuklu, altıparmak, merinos, lacivert, beyaz, Fransız, bohça, mai, yeşil, dallı, çiçekli, Fransızkâri, turunç, Frenk, siyah, mor, Tunuskâri ve yündür.

Fes, sözlükte Fas şehrinde yapılan kırmızı renkli bir baş kisvesi olarak tabir edilmiş, ayrıca bütün Osmanlı memleketlerinde ve diğer bazı Müslüman memleketlerinde yayılıp, giyildiği de belirtilmiştir.[869] Fesin 1827'de Osmanlı'da başlayan kullanımı Cumhuriyet'in ilanından sonra 1925 yılında yasaklanıncaya kadar sürmüştür. Aslında fesin tanınması ve kullanılması 16. yüzyılda Cezayir'in Osmanlı topraklarına katılmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak kullanımı daha çok Cezayirli gemiciler ve İstanbullu hanımlarla sınırlı kalmıştır.[870] Sultan II. Mahmud'un kılık kıyafet inkılabında yaptığı ilk değişikliklerden olan fes, 1827 yılında askerlerin resmi başlığı haline gelmiştir. Hatta halk arasında bununla ilgili dedikodu ve ikilik çıkmaması için vaizler görevlendirilmiştir.[871] Fesin kullanımının yaygınlaşması ise askerlerden sonra devlet memurlarına ve ulemâ mensuplarına da yeni bir kıyafet nizamnamesi yapılmasıyla olmuştur. Buna göre memurlar sade yani dalfes giyecek, ulemâ mensuplarına ise feslerin üzerine beyaz tülbent sarmalarına izin verilecektir.[872] Halkın fese ilgisinin artmasıyla da Sultan II. Mahmud talebi karşılamak adına 1828 yılında Tunus Beylerbeyinden 50.000 adet fes talep etmiştir. Ancak hem gümrükte yaşanan sıkıntılar hem de halkın taleplerinin artmasıyla fes giymesi zorunlu olan askerin ihtiyacını karşılamak için İstanbul, Edirne, Selanik ve Bursa'da üretimle ilgili teşebbüslerde bulunulmuştur.[873] Bugün en bilineni İstanbul'daki Feshane'nin kuruluşu da bu vesileyle gerçekleşmiştir. Kadırga'da Hazine-i Hassa'ya ait bir konakta faaliyetine başlayan Feshane, önceleri talebi karşılayamaması ve ithal feslerin sahip olduğu kalitede fesler

[869] Şemseddin Sami, ''Fes'', *Kâmûs-i Türkî*, s.995.
[870] Koçu, *Türk giyim, kuşam*, s.113.
[871] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ''Asâkir-i Mansûre'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Âzamın Takriri ve II. Mahmud'un Hattı Hümayunu'', Ankara: *Belleten*, XVIII. Cilt, 70. Sayı, 1954, s.225-226.
[872] Reşat Ekrem Koçu, ''Tarih Boyunca Fes'', İstanbul: *Hayat Tarih Mecmuası*, I. Cilt, 1. Sayı, 1972, s.16.
[873] Ahmet Yiğit, ''Edirne'de Asâkir-i Mansûre için Fes Üretimi'', Kars: *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14. Sayı, 2014, s.133.

üretememesi sebebiyle dışarıdan fes alımı devam etmiştir. Feshane'nin üretim kapasitesi ve imkânlarını arttırılabilmek için Eyüp Defterdar İskelesi'ndeki Beyhan Sultan Sarayı Feshane'ye dönüştürülerek 1833 yılında taşınmıştır.[874] Bu taşınmadan 3 yıl sonra *Takvîm-i Vekâyi Gazetesi*'nde Feshane'nin reklamının yapılması, bizlere toplumun yerli üretim fese yönlendirilmek istendiğini gösterir niteliktedir.[875] Ancak bunda yeterince başarılı olunamadığını bir başka gazetede, *Tercümân-ı Ahvâl*'de 1861 yılında yayımlanan Feshane reklamından anlayabiliyoruz. Fesin yanında üretimi yapılan kışlık boyun sargıları, fanila ve yorganların da pazarlaması bu reklamda yapılmıştır.[876]

Yeni ve ithal özellikler gösteren diğer baş eşyası şallar olarak karşımıza çıkmıştır. Şal sözlükte, omuza atılmaya veya boyna sarılmaya mahsus yünden kumaş şeklinde açıklanmıştır. İkinci anlamı ise keşmir keçesi kılından veya ipekten geniş kuşak diye verilmiştir.[877] Kelimenin kökeni sözlükte belli değildir ancak muhtemelen Farsçadır ki 18. yüzyıla kadar Fransızcada ''châle'' denilmiş, İngilizlerin de kullanmaya başlamasıyla ''chal'' ya da ''schal'' şeklinde ifade edilmiştir. En ünlüsü Keşmir, sonra Trablus, Horasan ve Lahor'dan ithal edilerek, elbise ve bohça gibi eşyaların dikiminde de kullanılmıştır.[878] 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılın başında, İstanbul'da bele ve başa birer şal sarmak moda olmuş, özellikle genç erkekler bu modaya uyma noktasında öne çıkmıştır.[879]

Şala olan tutkunun boyutu, 1841 gibi görece erken sayılacak bir tarihte reklamının yapılmasından da anlaşılmıştır. *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*'nde yer alan ilanda, Buharalı Molla Abdüssamed isimli tüccarın İstanbul'a getirdiği çeşitli şalların reklamı verilmiştir. Tüccarın getirdiği şalların siyah, beyaz, lacivert, yeşil ve kırmızı gibi renkleriyle dallı, çiçekli ve işlemeli gibi şekil özellikleri hakkında bilgiler de verilerek pazarlaması yapılmıştır.[880] Burada bahsedilen özellikler bizim de terekelerde karşılaştığımız şallar ile benzerlik göstermiştir. Sözgelimi Selanik'ten Hatice binti Abdullah'ın ve İzmir'de Bezzaz Mustafa Efendi'nin terekelerinde kırmızı şal,

[874] Ahmet Yaramış, ''Feshane'nin İlk Kuruluş Yılları'', İstanbul: *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII.Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler* (7-9 Mayıs 2004), ss.94-99, s.98.
[875] *Takvîm-i Vekâyî*, 9 Rebiülahir 1252/ 24 Temmuz 1836, Sayı 132, s.4.
[876] *Tercümân-ı Ahvâl*, 9 Rebiülahire 1278/ 13 Aralık 1861, Sayı 91, s.4.
[877] Şemseddin Sami, ''Şal'', *Kâmûs-i Türkî*, s.765.
[878] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.264.
[879] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.214.
[880] *Cerîde-i Havâdis*, 5 Muharrem 1257/ 27 Şubat 1841, Sayı 23, s.4

İstanbul'da Hatice hanım binti İbrahim ve Şerife Fatma İfakat Hanım'ın terekelerinde lacivert şal, Tüccar Yunus Ağa'nın terekesinde çubuklu yeşil şal, Şerife Emine Mürüvvet Hanım'ın terekesinde beyaz dallı şal, Serdar-ı Azamdan Mehmet Tahir Efendi'nin terekesinde beyaz çiçekli şal ve son olarak Fatma Zümra Hanım'ın terekesinde siyah ve mor şallar kaydedilmiştir.[881] Görüldüğü üzere en fazla özellikle kaydedilen şallar İstanbul terekelerinde yer almıştır. Renk ve biçimin dışında üretildiği ya da geldiği yeri belirten özelliklerle kaydedilen şallar da vardır ki bunlar da sırasıyla Selanik'te Debbağ El-Hac Hasan Ağa'nın terekesinde İngilizkâri şal; İzmir'de Mühacir Ümmü Gülsüm Hatun, Sağırbaş Hasan Ağa, Mısırlızade Mustafa Efendi, Keresteci El-hac Hasan Ağa, Delibaş Mustafa Ağa, Evkaf Kalemi Başkatibi El-hac Mehmed Tahir Efendi ve Konyalı Seyit Ali'nin terekelerinde Frenk, Frenkâri ve Fransız şal; Hafız Mustafa Efendi'nin terekesinde ise Bağdat şal kaydedilmiştir.[882] Son olarak İstanbul'da ise Hâce Emine Hatun, El-Hac Muhammed Said Ağa, Aişe Hatun, Fatma Zehra Hatun, İmam Es-Seyyid El-Hac Mehmed Arif Efendi, Şerife Emine Hatun, Attar Es-Seyyid İbrahim Ethem Ağa, Naibü'l Şerh Ahmed Efendi, Galata Gümrüğü Katibi Es-Seyyid Abdülkerim Efendi, Bezzazistani Es-Seyyid Mustafa Ağa, Zenciye Emine Kadın, Kayıkçılar Katibi Süleyman Salim Efendi, Kasap El-Hac Hafız Ali Efendi, Evkaf-ı Hümayun Kalemi Mehmed Besim Efendi ve Haffaf Mehmed Şakir Ağa'nın terekelerinde İngilizkâri ve Fransızkâri şallar kaydedilmiştir.[883] Es-Seyyid El-Hac Ahmed Rıza Efendi ve Cebelü Emini Mustafa Ağa'nın terekelerinde Mağrib şalı, Mehmet Ragıp Bey'in terekesinde ise Tunuskâri şallar yer almıştır.[884]

6. Ayağa Giyilen Eşyalarda Meydana Gelen Değişim

1830-1876 yılları arasında incelediğimiz terekelerde ayağa giyilen eşyalardan pabuç, çorap, çizme, kundura, terlik, mesh ve potin her şehirde tespit edilebilen eşyalar olarak karşımıza çıkmıştır. Ayakkabı ve çarık Selanik ve İzmir'de görülürken, postal yalnızca Selanik'te, iskarpin yalnızca İzmir'de ve nalın, yemeni ile şebşeb ise yalnızca İstanbul'da tespit edilmiştir. Bu eşyalar içerisinde değişimi gözlemleyebilmek bakımından bizim için önemlileri kundura, iskarpin ve potinlerdir. Nitekim bunların da her şehirde nadir kullanılan eşyalar olduğunun altı çizilebilir.

---

[881] *IMA.*, 234, vr.34a; *İZŞS.*, 11; *İSŞS.*, 1397, vr.3b; 1552, vr.14ab; 1785, vr.10ab; 1790, vr.3ab.
[882] *IMA.*, 234, vr.329ab; *İZŞS.*, 2, vr.1a; 11, vr.57ab; 16, vr.35a; 19, vr.15a; 28, .vr58a; 32, vr.18b.
[883] *İSŞS.*, 1397, vr.5b; 1397, vr.19b; 1397, vr.22a/ vr.54b/ vr.34a/ vr.29a/ vr.76b; 1453, vr.11a/ vr.48a/ vr.91b; 1552, vr.36b/ vr.40b/ vr.44ab; 1564, vr.49a; 1840, vr.1a.
[884] *İSŞS.*, 1397, vr.13a; 1552, vr.22a; 1812, vr.12b.

Tablo 54: 1830-1876 yılları arasında ayak eşyalarına sahip olanların şehirlere göre oranı[885]

	Ayak eşyalarına sahip olanların oranı	Hem geleneksel hem modern ayak eşyalarına sahip olanların oranı	Yalnızca modern ayak eşyalarına sahip olanların oranı
Selanik	%28,31	%1,07	%1,43
İzmir	%19,87	%1,50	%6,02
İstanbul	%19,14	%0,42	%4,25

Tabloda görüleceği üzere ayak eşyalarında yeni olanların tercih edilmesinde İzmir diğer şehirlerin önünde yer almıştır. Yeni ayakkabı olarak kabul ettiğimiz eşyalar kundura ve potinlerdir. Dilimize İtalyancadan geçen kundura, sözlükte ökçeli ve ağırca Alafranga ayakkabı, iskarpinin kabası şeklinde açıklanmıştır.[886] Potin ise erkeklerin giydiği kısa konçlu Avrupa biçimi bir ayakkabının adı olarak verilmiştir.[887] Kundura ve potinlerin terekelerde görülmeye başlaması ise 1850'li yıllarla beraberdir. Nitekim ayakkabılara dair karşılaştığımız ilk reklam da 1864 tarihindedir. *Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi*'nde yayımlanan ilanda Yoğanis isimli bir tüccarın ayakkabı ve potinlerini Bayezid makasçılar çarşısındaki ayakkabı dükkânında sattığı haber verilmiştir.[888]

Selanik terekelerinde tespit edilen yeni ayakkabıların çoğuna pabuççu, haffaf ya da kunduracı gibi halihazırda bu eşyaları yapan ve satanların sahip oldukları görülmüştür. Potinleri olan iki kişiden biri Haffaf İsmail Ağa diğeri ise kunduracı Nikola'dır.[889] İzmir'de ise potinlere sahip 10 kişiden 8'i kadındır. Diğer iki kişi hancı Hacı Ebubekir Efendi ile kunduracı Hacı Said'dir.[890] Kunduraya sahip 13 kişiden 9'u da erkektir. Buradan da potinleri kadınların kundurayı ise erkeklerin daha çok tercih ettiği sonucuna ulaşabiliriz. Terekesinde iskarpin bulunan tek kişi de yine kunduracı Hacı Said'dir.[891] Frenkâri özelliğiyle kaydedilen tek çizmeye sahip kişi ise İzmir Valisi Mehmed Kâmil Paşa'dır.[892] Son olarak İstanbul'da da potinlere sahip 4 kişiden 3'ü kadın, kunduraya sahip olan 7 kişinin de hepsi erkektir. İstanbul'da ayakkabılarla ilgili bazı özellikler de

[885] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[886] TDK Sözlük; Şemseddin Sami, ''Kundura'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1116.
[887] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.193.
[888] *Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi*, 11 Şaban 1280/ 19 Şubat 1864, Sayı 453.
[889] *IAM*., 274, vr.50a; 292, vr.92a.
[890] *İZŞS*., 32, vr.21a; 32, vr.27b.
[891] İZŞS., 32, vr.28a.
[892] *İZŞS*., 11, vr.39b-40a.

kaydedilmiştir. Haffaf Mahmud Efendi'nin sattığı kunduraların bazıları Kırım kundurasıdır.[893] Ahmed Muid Efendi'nin tek ayakkabısı da fotin kunduradır.[894] Fotin ya da potin, Fransızca bilekli bot anlamında olup, burada da kastedilen muhtemelen bilekli bir kunduradır.[895] Şerife Emine Şehver Hanımın ise sahip olduğu tek ayakkabının incili potinleri olduğu tespit edilmiştir.[896]

Netice olarak en yüksek kullanım oranına sahip olduğu İzmir'de bile %6'larda kalan modern ve yeni ayakkabıların, Osmanlı toplumunda incelediğimiz dönemde nadir olarak tercih edildikleri görülmüştür. Nitekim en erken rastlanılan kundura ve potinler 1850'lerden sonra kaydedilmiştir. Bu ayakkabılara sahip kişilerin ekseriyetle haffaf, pabuççu ve kunduracı olması da ithalatının ve satışının yapıldığını ancak halk genelinde henüz karşılık bulmadığını göstermektedir.

7. Süs ve Aksesuar Eşyalarının Değişimi

1830-1876 yılları arasında her üç şehir için tespit ettiğimiz süs ve aksesuarlar yüzük, küpe, bilezik, eldiven, şemsiye, gözlük ve boyun bağıdır. Gerdaniye Selanik ve İstanbul; çelenk yalnızca Selanik; kravat, mendil ve baston sadece İzmir ve son olarak yakalık, iğne ve tepelik yalnızca İstanbul terekelerinde karşımıza çıkmıştır.

Tablo 55: 1830-1876 yılları arasında süs ve aksesuarlara sahip olanların oranı[897]

	Süs ve Aksesuarlara Sahip Olanların Oranı	Yeni ve Modern Süs ve Aksesuarlara Sahip Olanların Oranı
Selanik	%16,33	%6,81
İzmir	%29,81	%14,45
İstanbul	%45,10	%19,99

Tabloda görüldüğü üzere en fazla süs ve aksesuar oranı ile yeni ve modern aksesuarlara İstanbul'da rastlanmıştır. Tespit edilen aksesuarlar içerisinde ise değişimi görebilmek adına araştırmamız açısından boyun bağları, mendiller, kravat, şemsiye, gözlük, baston ve Avrupa ürünü olduğu belirtilen yüzük ve küpeler önem taşımaktadır.

[893] *İSŞS.*, 1812, vr.33a.
[894] *İSŞS.*, 1840, vr.74b.
[895] Şemseddin Sami, ''Bottine'', *Kâmus-ı Fransevî*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1322, s.307.
[896] *İSŞS.*, 1840, vr.40a.
[897] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

Terekelerde en fazla tespit edilen yeni moda aksesuarlar şemsiye, gözlük, boyun bağları ve şallarıdır. Sözlükte boyun bağının anlamı, boyna veya gömleğin yakasına bağlanan kumaştan ma'ruf kılâde, yani gerdanlık olarak verilmiştir.[898] Bu aksesuarın hem kadın hem de erkek terekelerinde kaydedilmesinden, cinsiyet fark etmeksizin kullanılan bir süs eşyası olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Şemsettin Sami Fransızca sözlüğünde kravatın karşılığını da boyun bağı olarak belirtmiştir.[899] Ancak kravat, boyun bağından farklı olarak yalnızca erkeklerin kullandığı bir aksesuardır. Üstelik boyun bağı önceleri soğuktan ya da sıcaktan korunmak gibi bazı işlevleri sebebiyle kullanılırken, son dönemde aksesuar olarak moda olması sebebiyle edinilen bir eşya olmuştur. Buna karşın kravatın ortaya çıkışı tamamen gösteriş ve süslenme amacıyladır.[900] Nitekim terekelerde tespit ettiğimiz tek kravat, İzmir'de yemiş tüccarı Hacı Mustafa Efendi'ye aittir.[901] Boyun bağları ise en erken 1840'lı yılların sonunda terekelerde görülmeye başlanmıştır. Bu aksesuara ait karşılaşılan ilk reklam da 1851 tarihlidir. Gazete ilanda, Galatasaray karşısındaki bir mağazada boyun bağlarının diğer mağazalardan yüzde kırk aşağıya satıldığını haber vermiştir.[902] Bu reklam, bizlere yeni moda boyun bağlarına olan talebi ve ticaretinde rekabet ortamının doğduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar terekelerde 1840'ların sonunda görülmeye başlansa da boyun bağlarının en az on yıl kadar önce kullanılmaya başlandığını Adolphus Slade'in seyahatnamesinden görebiliyoruz. İngiliz firkateyninde karşılaştığı ve Osmanlı'nın genç Hamleti olarak adlandırdığı Avni Beyi, neredeyse bir frank sayılacağı kıyafeti ve bir Türk tarafından belki de ilk defa giyilen boyun bağını düzgünce bağlaması dolayısıyla takdir etmiştir.[903] Bu hatıra boyun bağlarının bir aksesuar olarak kullanımının 1830'lu yıllarda başladığı şeklinde yorumlanabilir. Son olarak terekelerde boyun bağlarına dair özelliklerin yalnızca İzmir ve İstanbul'da belirtildiği görülmüştür. İzmir'de Zehra Hanım'ın boyun bağının ipekli kumaştan olduğu kaydedilirken, İstanbul'da Bab-ı Ali Hariciye Mektubi Odası hulefasından Es-Seyyid Mehmed Rıfat Efendi'nin mai renk, yakalıkçı esnafından El-hac İsmail Efendi'nin ise yün kaşmir boyun şalları olduğu kaydedilmiştir.[904]

[898] Şemseddin Sami, ''Boyun bağı'', *Kâmûs-ı Türkî*, s.325.
[899] Şemseddin Sami, ''Cravate'', *Kâmûs-ı Fransevî*, s.653.
[900] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.242.
[901] *İZŞS.*, 32, vr.34b.
[902] *Cerîde-i Havâdis*, 5 Cemazeyilahir 1267/ 7 Nisan 1851, Sayı 537, s.4.
[903] Slade, *a.g.e.*, p.251.
[904] *İZŞS.*, 32, vr.46a; *İSŞS.*, 1812, vr.69b; 1840, vr.14b.

Boyun bağlarıyla ilgili bazı görüşlerle incelediğimiz dönemi anlatan romanlarda karşılaşılmıştır. İlki *Karnaval* romanında karşımıza çıkan Ahmet Mithat Efendi'nin görüşü olup, boyun bağlarını Batı eğlence kültürünün ürünü balolara giden erkeklerin hemen hemen aynı giyindikleri kıyafetlerinin bir parçası saymıştır.[905] İkincisi ise Samipaşazade Sezai'nin görüşüdür, o da *Sergüzeşt* romanında renkli boyun bağlarını gençlerin yanlış batılılaşmanın alameti olarak edindikleri alışkanlıklardan biri şeklinde ifade etmiştir.[906] Bu örnekler, boyun bağlarının batılılaşmanın ve yeni moda kıyafetlerin bir ürünü olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır. Ancak bu eşyanın da yaptığımız tereke incelemelerinde 1830-1876 yılları arasında yaygınlık kazanmadığı görülmüştür. Nitekim boyun bağlarına sahip olanlar İstanbul'da 12, İzmir'de 11 ve Selanik'te yalnızca 7 kişidir.

Terekelerde ikinci olarak en fazla kaydedilen aksesuar şemsiyelerdir. Güneşten ve yağmurdan korunmak için edinilen şemsiyeler hem erkek hem de kadınlar tarafından kullanılmıştır. Yeni modada erkekler baston yerine, kadınlar da ise sokak kıyafetini tamamlayan bir süs eşyası olarak tercih etmeye başlamıştır. Erkek şemsiyelerinde aranan özellik su sızdırmaması, kumaşının ipekten yapılması ve inceliği olurken, kadın şemsiyelerinde dantel ve kurdele gibi süslemeler tercih sebebidir.[907] Ancak terekelerde tespit ettiğimiz şemsiyelerden yalnızca 1860'lardan sonra İstanbul'da bulunanlar ipekli bir kumaş olan canfes özelliğiyle yazılmıştır. Sözgelimi İstanbul'da vefat eden Hazine-i Celile Maliye Masarafat Muhasebecisi İsmail Hakkı Efendi, Bab-ı Ali Hariciye Mektubi Odası Hulefasından Mehmed Rıfat Efendi, Fatma Melek Hanım ve Kevser Hanımların birer canfes şemsiyesi terekelerinde kaydedilmiştir.[908] Herhangi bir özellik belirtilmeden belirtilen şemsiyeler ise daha 1830'lu yıllarda terekelerde yer almıştır. Ancak Osmanlı yönetici sınıfında şemsiye modası çok daha erken tarihlerde, Lale Devri'nde başlamıştır. Ama yine de yaygınlaşması için II. Abdülhamid Devri'ne kadar beklemek gerekmiştir.[909] Gerçekten bizim de tespit ettiğimiz kadarıyla incelediğimiz dönem içinde şemsiye kullanımı yaygınlık kazanmamıştır. Öyle ki şemsiyeye sahip kişi sayısı İstanbul'da 26, İzmir'de 21 ve Selanik'te ise yalnızca 8 kişi ile sınırlı kalmıştır.

[905] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s.24.
[906] Samipaşazade Sezai, *a.g.e.*, s.63.
[907] Koçu, *Türk Giyim, Kuşam*, s.218.
[908] *İSŞS.*, 1790, vr.40a; 1812, vr.69a; 1840, vr.58a/ vr.91b.
[909] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.267-268.

Terekelerde üçüncü olarak en fazla kaydedilen aksesuar gözlüklerdir. Gözlük merceği yapımı dünya genelinde 13. yüzyıla tarihlenmiş, ilk takılabilir gözlük de 1286 yılında İtalya'da üretilmiştir. Osmanlı toplumunun bu icattan elbette haberi olmuştur ve Fatih Sultan Mehmed'in 1477'de Venedik senyöründen talep ettiği ustalar arasında bir gözlükçü de yer almıştır.[910] Ancak bizim için önemli olan gözlüğün bilinirliğinden ziyade moda ve Avrupai bir eşya olarak tercih edilmeye başlanmasıdır ki bu da III. Selim dönemiyle beraberdir. Öyle ki Avrupa'ya gönderilen elçilerin buradan getirdiği popüler hediyeler arasında gözlükler de kendine yer bulmuştur.[911] İncelediğimiz 1830-1876 yılları arasında terekelerde en fazla gözlük 18 kişiyle İstanbul'da tespit edilmiştir ve yalnızca 3 tanesi kadınlara aittir. İzmir ve Selanik'te ise 3'er kişinin terekesinde tespit edilmiş, bunların da hepsinin erkeklere ait olduğu görülmüştür. Gözlüklere dair en erken tarihli reklam ise 1847 yılında yayımlanmıştır. İlanda Galata'da Dubo isimli Fransız bir tüccarın mağazasında Avrupa'dan getirdiği gözlüklerin reklamı yapılmıştır.[912] Buradan da III. Selim döneminde moda haline gelen gözlüklerin Tanzimat döneminde de popülerliğini koruduğunu ve ithal olanların revaçta olduğu belirtilebilir.

Dördüncü aksesuarımız mendillerdir. Osmanlı topraklarında geleneksel olarak mendilin işlevinde kullanılan eşya, terekelerde de çokça karşımıza çıkan yağlıklardır. Ancak 19. yüzyılda setri pantolonun hem resmi hem de moda giyim tarzını yansıtmasıyla ceket yakalarına takılan bir aksesuardır ve aynı zamanda mesire yerlerinde kadın ve erkeklerin işaretleşme aracıdır.[913] Terekelerde elde ettiğimiz verilere baktığımızda ise sadece İzmir'de kaydedilen mendillerin tamamının erkeklere ait olduğu görülmüştür.

Terekelerde tespit ettiğimiz beşinci aksesuar bastonlar olmuştur. Yürümeye yardımcı olarak bilhassa yaşlı erkekler tarafından kullanılan bastonlar, 19. yüzyılda modanın bir parçası olmuş, kıyafetlerle beraber kullanılan bir aksesuar vazifesi görmüştür. Bastonların modanın bir parçası haline gelmesinde 19. yüzyılla beraber artık elde değil

[910] Durmuş Akyel, *Gözlüğün İcadı ve Tarihsel Gelişimi,* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022, s.44; s.101.
[911] Orçan, *a.g.e.*, s.63.
[912] *Cerîde-i Havâdis*, 18 Muharrem 1264/ 26 Aralık 1847, Sayı 365.
[913] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.265.

fabrikada üretilmesi ve daha ucuza mal edilmesi de etkilidir.[914] Ancak yine de incelediğimiz terekelerde içerisinde bastonlara yalnızca İzmir şehrinde ve 1870'li yıllarda ulaşılabilmiştir. Orada da yalnızca 4 kişinin terekesinde kaydedilmiştir ki onlar da Derviş Ali Bey, Binbaşı Hasan Ağa, Ahmed Efendi ve İzmir Telgrafhane Müdürü Ahmed Edip Efendi'dir.[915] Bu da bizlere baston taşıma modasının incelediğimiz dönem içerisinde henüz yaygınlaşmadığını göstermektedir. 1851 yılında kaleme alınan *Akabi Hikâyesi'nde* de baston ile gezinenlere alafrangaya meyletmiş anlamında senyör yakıştırması yapılmış ve alışılmadık bir alışkanlık olduğu verilen tepkilerle ifade edilmiştir.[916]

Altıncı olarak inceleyeceğimiz aksesuarlar, daha önce kullanılan ancak sahip olduğu özelliklerle Avrupa'dan ithal ve yeni moda versiyonları olduğunu tespit ettiğimiz ziynet eşyalarıdır. Bütün şehirlerde bu ziynet eşyalarının tamamının kadın terekelerinde yer bulmuştur. Örneğin Selanik'te elmas Frenk yüzüğe sahip tek kişi şerife Latife Hanım'dır.[917] İzmir'de yine Frenk yüzüğe sahip tek kişi Hatice Hanım olurken, Frenkâri küpeye sahip olan tek kişi de Ümmü Gülsüm Hanım'dır.[918] Son olarak İstanbul'da alafranga elmas yüzüğe sahip tek kişi şerife Sabire Hanım olurken, alafranga elmas küpelere sahip tek kişi de Fatma Melek Hanım'dır.[919] Burada dikkatimizi çeken detay ise, her şehirde Avrupai mücevherlerin incelemede bulunduğumuz dönemin sonlarında, yani 1870'lerde görülmeye başlamasıdır.

D. ZENGİNLİĞİN GÖSTERGESİ: ŞAHSİ EŞYALARDAKİ ÇEŞİTLİLİK

1830-1876 yılları arasında terekelerde tespit ettiğimiz eşya gruplarından sonuncusu, şahsi olarak tanımladığımız eşyalardır. Bunların da incelemesini birbiriyle ilişkili olanları gruplandırarak yapmaya çalıştık. Açıklayacak olursak; tütün ve tütün ile ilgili olanları, kitap ve kırtasiye ürünlerini, silah ve silahlarla ilişkili olanları ve son olarak zenginliğin bir göstergesi olarak kabul edilen eşyaları dört farklı kategoride ve alt başlıkta incelemeye gayret gösterdik. Bizim için önem arz eden eşyalar, daha önceki

[914] Hürü Sağlam Tekir, ''Modernleşen Osmanlı Toplumunda Süs ve Moda Üzerine Bir İnceleme'' *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi/ Journal of Turkish Researches Institute. 69*, Eylül- September 2020, s.566.
[915] *İZŞS.*, 32, vr.40a; 32/ vr.64b.
[916] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.109.
[917] *IAM.*, 292, vr.80a.
[918] *İZŞS.*, 32, vr.57b.
[919] *İSŞS.*, 1840, vr.58a.

başlıklarda da olduğu üzere, son dönemde kullanılmaya başlanan ve yeni olan eşyalardır. Bu sebepten değerlendirmelerimiz her kategori için bu eşyalarla sınırlı tutulmuştur.

1. Tütün ve Tütün Ürünleri

Tütün, 15. yüzyıl sonuna kadar yalnızca Amerikan yerlilerinin bildiği ve tükettiği bir maddeyken, Christoph Colomb'un kıtaya ayak basmasıyla önce Avrupa'ya yayılmış, 16. yüzyıl sonlarına doğru ise ticareti yapılan ürünler arasında girmiştir.[920] Osmanlı topraklarına ise ne zaman geldiğiyle ilgili çeşitli fikirler olmakla beraber, tütüne dair malumat edinmelerinin en geç 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra olduğu tahmin edilmiştir.[921] Nitekim *Peçevi Tarihi*'nde ve Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telbîsü'l Beyân Fî Kavânîn-i Al-i Osman* adlı eserinde, tütünün 17. yüzyıl başında İngiliz tüccarlar tarafından Osmanlı topraklarına getirildiğinden bahsedilmiştir[922] Fakat çok geçmeden tütün, Sultan IV. Murad tarafından yasaklanmıştır. Bunun iki sebebi olduğu düşünülmüştür ki birincisi, tütün ve kahve içmek bahanesiyle kahvehane ya da berber dükkânlarında toplananların devlet adamları ve ulema hakkında ileri geri konuşmalarıdır. İkincisi ise tütünün Amerikan yerlilerinden çıkması ve İngilizler tarafından tanıtılması dolayısıyla, içenin onlara benzemesinden ve özenmesinden duyulan endişedir. Kısaca hem siyasi hem de dini sebeplerle tütün içmenin cezası bir Müslüman Osmanlı için idam olarak belirlenmiştir.[923] Ancak çok geçmeden, 1687 yılında tütüne izin çıkarılarak gümrük konmuş ve 1726 yılında tütüncüler bir esnaf loncası haline gelmiştir.[924]

Toplum tarafından hızla benimsenen tütünün, tüketimiyle ilgili çeşitli yollar benimsendiği görülmüştür. Enfiye, çubuk ve nargile en yaygın olanları, bizim de terekelerde en çok gördüğümüz çeşitleridir. Son dönemde yeni olarak tespit ettiğimiz tütün çeşidi ise sigaradır. Tabakası, küllüğü, ağızlığı ve yakmak için kibrit ve çakmağıyla sigara, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toplumunda tüketilen

---

[920] Fehmi Yılmaz, ''Tütünün Dünyaya Yayılışı ve Osmanlı İmparatorluğu'na Girişi'', Osmanlı *5 Toplumu,* Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.584.
[921] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.370; Fehmi Yılmaz, ''Tütünün Dünyaya Yayılışı'', s.587.
[922] Fehmi Yılmaz, *a.g.e.*, s.588.
[923] Necdet Sakaoğlu, ''XVII. Yüzyılda Tütün Haram, İçenler İdamlık ve Cehennemlikti'', *Ehlikeyfin Kitabı*, Hz. Fatih Tığlı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004, s.287-290.
[924] Fehmi Yılmaz, ''İstanbul'da Tütüncü Esnafı'', *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, ss.127-141, s.132.

tütün çeşidi olarak karşımıza çıkmıştır.[925] Aşağıdaki tabloda 1830-1876 yılları arasında Selanik, İzmir ve İstanbul terekelerinde tespit edilen, tütün ve tütün gereçlerini kullananların oranı verilmiştir.

Tablo 56: 1830-1876 yılları arasında tütün ve tütün gereçleri kullananların oranı[926]

	Tütün ve Tütün gereçlerine Sahip Olanların Oranı	Yeni ve ithal tütün ve tütün gereçlerine Sahip olanların oranı
Selanik	%24,73	%0,35
İzmir	%26,50	%0,90
İstanbul	%56,59	%2,55

Tabloda görüldüğü üzere tütün kullanımında başkent İstanbul diğer şehirlerin önünde yer almıştır. İzmir ve Selanik'te ise toplumun yalnızca dörtte birinin tütün kullandığı görülmüştür. Muhtemeledir ki bu tütün kullanımının ekseriyetle erkek terekeleriyle sınırlı kalmış olmasındandır. İstanbul ve Selanik'te tütün ve gereçlerini edinenlerin %19'u kadınken, İzmir'de ise bu oran yalnızca %11'dir. Her üç şehirde de çoğunlukla kaydedilen tütün ve tütün eşyaları çubuk takımları, lüle, imame, duhan tabakaları ve keseleri, nargile, tömbeki, takatuka ve enfiye kutularıdır. Bu eşyalar içerisinde enfiye 18. yüzyıldan itibaren moda olmuş, özellikle yönetici sınıfın kullandığı ve karşılaştıklarında birbirlerine ikram dahi ettikleri bir alışkanlık haline gelmiştir.[927] Enfiye kutularının işlevinden ziyade gösteriş için kullanıldığını terekelerde kaydedilen özeliklerinden anlaşılabilmektedir. Örneğin Selanik ve İzmir'de kaydedilen enfiye kutularının bazıları altından bazıları da sim yaldızdandır. İstanbul'da ise altının yanında daha gösterişli örnekler de mevcuttur. Şerife Emine Hanım'ın aynalı enfiye kutusu ve Ahkâm-ı adliye azası Mehmed Muhtar Bey'in sahip olduğu pırlantalı, ortası aynalı enfiye kutusu bu duruma örnek olarak gösterilebilir.[928] En fazla özellikle kaydedilen tütün gereçleri ise çubuk takımları ve nargilelerdir. Her üç şehirde de ortak olarak bulunan bu eşyalardan çubuklar kehribar, kiraz ve taşlı takımlardır. Selanik'te abanoz, İzmir'de kuka ve elmas, İstanbul'da ise elvan, yasemin, mısırkâri ve yemen çubuk

[925] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.372.
[926] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[927] Emiroğlu, *a.g.e.*, s.371.
[928] *İSŞS.*, 1785, vr.34b/ vr.45b.

takımları tespit edilmiştir. Nargileler en fazla billur ve sırlı özellikleriyle karşımıza çıkarken, İstanbul'da yine pirinç ve maden gibi farklı özelliklere sahip olanları da mevcuttur.

17. yüzyıl itibariyle yaygınlık kazanan tütünün yeni versiyonları ve gereçleri kullanımında yine İstanbul ön plana çıkmıştır. Bu minvalde Selanik'te ithal olarak kaydedilen tek eşya Sipahi Ahmed Efendi'nin İngiliz çakmağıdır.[929] İzmir'de ise ithal tütün eşyalarına sahip yalnızca iki kişi tespit edilmiştir. Biri cigara takımı olan bakkal Dimitri diğeri ise sahip olduğu pek çok tütün eşyasıyla cigara ağızlığı da olan hırdavatçı Hacı Hasan Ağa'dır.[930] İstanbul'da hem örnek sayısının daha fazla hem de kullanımının diğer şehirlere göre daha erken olduğu görülmüştür. En erken tarihli tespit edilen cigara kutusu, 1860 yılında terekesi kaydedilen sabık Selanik Defterdarı Mehmed Nazif Bey'e aittir.[931] Aynı yıl *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*'nin, sahibi belli olmadığından Galata gümrüğünde beklediğini haber verdiği eşyalar arasında cigara ve kâğıtları da vardır.[932] Bunun dışında sigaralıklar, sigara kutuları ve tablaları ile kibrit kutusu İstanbul'da tespit edilen yeni tütün gereçleridir. Cigara ya da sigaranın kelime kökeni sözlükte İspanyolca olarak verilmiş, kâğıda sarılmış tütün olduğu, bir ucu yakılarak içildiği açıklanmıştır.[933] Tütünün bu yeni tüketim şekli olan sigaranın yayılmasında en büyük etkiyi ise Kırım Savaşı'nın yaptığı düşünülmektedir. İspanya'dan yayılan sigaranın Fransa'da üretilmeye başlanması ve İngiltere, Fransa ve Osmanlı askerlerinin Kırım'da bir araya gelmesi, bu yeni tütün içme türünün tanınmasına ortam hazırlamıştır. İlk sigara fabrikası da 1856'da bir İngiliz tarafından kurulmuş ve diğer ülkeler de bunu takip etmiştir.[934] Nitekim *Takvîm-i Ticaret Gazetesi*'nin 1866 yılında Galata Gümrüğünde beklediğini söylediği ithal eşyalardan cigara kâğıtlarının Marsilya'dan geldiği kaydedilmiştir.[935] Aynı gazetenin başka sayılarında ithal olarak Osmanlı topraklarına gelen tütün ve keyif verici maddelerden esrar, enfiye ve anason da kaydedilmiştir.[936]

---

[929] *IAM.*, 234, vr.1b-2a.
[930] *İZŞS.*, 32, vr.19/ vr.34a.
[931] *İSŞS.*,1751, vr.3b-4a.
[932] *Cerîde-i Havâdis*, 9 Cemazeyilahir 1276/ 3 Ocak 1860, Sayı 980, s.4.
[933] Şemseddin Sami, ''cigara'', *Kâmûs-i Türkî*, s.527.
[934] Hamiyet özen ve Arzu Sert, ''Karadeniz'de Unutulan Endüstri Mirası'', *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergis*i, C.21, no:3, 2006, s.500; Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, s.372.
[935] *Le Moniteur Du Commerce*, 13 Şubat 1281/ 25 Şubat 1866, Sayı 4.
[936] *Le Moniteur Du Commerce*, 22 Mart 1867, Sayı 60; 29 Mart 1867, Sayı 61.

Tütün içmenin Osmanlı toplumunda ne kadar yaygın olduğunu, Osmanlı topraklarında çeşitli bölgeleri ziyaret eden seyyahların notlarında da görebiliyoruz. 1830'larda Moltke, 1840'larda White ve Boue ve 1850'lerde Slade yemekten önce veya sonra, çoğu zaman kadınların bile tütün içtiğini, hatta tütünün gıdadan farksız olduğunu dile getirmişlerdir.[937] Seyyahlar içerisinde araştırmamız açısından en ilginç bilgiyi ise Edmondo De Amicis vermiştir. 1874 yılında gerçekleştirdiği ziyaretinde, değişimin yaşandığı ve kendi deyimiyle eski Türkün öldüğü ve Tanzimatçının doğduğunu gösteren pek çok şeyle beraber çubukların yerini alan sigaraları da zikretmiştir.[938] Buradan da sigaranın, son dönemde batılılaşmanın göstergesi kabul edilen pek çok şeyden biri olarak algılandığı değerlendirmesi yapılabilir. Dönemi anlatan edebi eserlerde de tütün ve gereçlerine dair bahisler bulmak mümkün olmuştur. İlk roman olarak kabul edilen Vartan Paşa'nın eserinde, Ermeni genç kız Fulig Dudu'nun annesinin yanında içmek edepsizlik sayılacağından sigara içmek için dışarıya çıkması ve kendisine çubuk ikram edildiğinde sigaradan daha çok hoşlandığını beyan etmesinden bahsedilmiştir.[939] 1851 tarihli bir eserde sigaranın çubuğa hem de bir kadın tarafından tercih edildiğinden ve sigara içmenin ahlaki yönünden bahsedilmesi ilginç bir husustur. Bir diğer örnekte *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'tandır. Bu eserde de çubuk, nargile ve sigaranın aynı dönemde kullanıldığından bahsedilmiş, çubuğun ve nargilenin daha ziyade geleneği temsil eden karakterler tarafından içildiği görülmüştür.[940] Son örneğimiz ise Ahmet Mithat Efendi'dendir. Burada ilgimizi çeken nokta sigaraların yerli ve Frenk sigarası olarak ayrımının bulunmasıdır.[941] Tütün üretiminin Osmanlı topraklarına girdikten çok kısa bir zaman sonra yapılmaya başlandığını biliyoruz.[942] Sigaranın da aynı şekilde hem yerli üretiminin hem de ithalatının yapıldığını romanlarla teyit edebiliyoruz.

2. Silahlardaki Değişim

15. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ateşli silahların Osmanlı ordusu tarafından kullanıldığı ve bu silahları vakit kaybetmeden kendilerinin de üretmeye başladığı, hatta top üretiminde yeni teknikleri uyarladıkları bilinmektedir. Fatih devrinde kurulan

[937] Moltke, *a.g.e.*, s.109; White, *İstanbul'da Üç Yıl*, Cilt II, s.142; Boue, *a.g.e.*, Cilt II, s.326; Slade, *a.g.e.*, s.249.
[938] De Amicis, *a.g.e.*, s.115.
[939] Vartan Paşa, *a.g.e.*, s.47.
[940] Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.42; s.46; s.107.
[941] Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, s.152.
[942] Fehmi Yılmaz, ''İstanbul'da Tütüncü Esnafı'', s.127.

Tophâne-i Âmire'nin dünyadaki ilk top döküm fabrikası olduğu düşünülmektedir.[943] Önce fitilli sonra çakmaklı üretilen tüfeklerin de Osmanlı askerlerince kullanımı toplar gibi çok geçmeden yaygınlaşmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde artık işlevsiz ve kullanışsız sayılan piştov ve şeşhane tüfekler terekelerde en çok karşılaşılan silahlardır.[944] Piştov, daha çok Balkan coğrafyasında imal edilen bir tabanca türüdür. Her ne kadar Şemsettin Sami kelimenin kökenini İtalyanca olarak vermiş olsa da Avrupa dillerinde tabanca karşılığı olarak kullanılan ''Pistol'' kelimesinin halk dilindeki kullanımı sebebiyle bu şekilde adlandırıldığı düşünülmektedir.[945] Şeşhaneler ise namlusunun dar olmasından dolayı kolayca doldurulamadığından ve birden fazla atış yapılamadığından cepheden ziyade av için tercih edilmekteydi.[946] İncelediğimiz dönemde yeni diyebileceğimiz silahlar ise filintalardır. Filinta küçük boylu, elde taşınabilen tüfekleri simgelemekle birlikte çakmaklı tüfekler gibi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlanan tüfeklerdir.[947] Bizim de terekelerde piştov ve şeşhaneden sonra en fazla tespit ettiğimiz silah türü filintalar olmuştur. Bunun yanında İngiliz, Fransız, Prusya, Frenkâri, altıpatlar ve karabina gibi yeni ve ithal silahlara da rastlanılmıştır.

Tablo 57: 1830-1876 yılları arasında yeni ve eski silahlara sahip olanların oranı[948]

	Silahlara Sahip Olanların Oranı	**Yeni ve İthal Silahlara Sahip Olanların Oranı**
Selanik	%33,33	%7,52
İzmir	%23,19	%3,01
İstanbul	%32,76	%10,21

Tabloda görüldüğü üzere silahlar açısından Selanik, İstanbul ile arasındaki az farka rağmen şehirler içerisinde birinci sırada yer almıştır. Yeni silahları kullanma bakımından ise İstanbul ön plana çıkmıştır. Her üç şehirde de silahlara sahip olanların

[943] Salim Aydüz, ''Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi'', *Tarih Okulu*, Sayı 10, 2011, s.10-12; Halil İnalcık, ''Osmanlılar'da Ateşli Silahlar'', *Belleten*, Cilt XXI, Sayı 83, 1957, s.512.

[944] Osman Köse, ''19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Kullanılan Tüfekler Hakkında Bazı Mülahazalar'', *History Studies*, 14/4, 2022, s.958.

[945] Tabanca. Şemseddin Sami, ''Piştov'', *Kâmus-ı Türkî*, s.356. Ayrıca Şemseddin Sami kelimenin kökenini İtalyanca olarak vermiştir.

[946] Kahraman Şakul, ''Altı Kaval Üstü Şeşhane'', *Derin Tarih*, Ağustos 2012, s..3-4; Köse, *a.g.e.*, s.958.

[947] Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s.83; Köse, *a.g.e.*, s.957.

[948] *IAM.*, 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS.*, 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS.*, 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

çoğunlukla erkekler olduğu görülmüştür ki İzmir'de silah sahibi olan herhangi bir kadın terekesine hiç rastlanılmamıştır. Selanik ve İstanbul'da ise silahı olan yalnızca 5'er kadın tespit edilebilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere terekelerde en yaygın yeni silahlar filintalar olurken, ithal bazı silahların da kaydedildiği görülmüştür. Selanik'te İbrahim Bey, yeni olmamakla beraber ithal bir silah olan karabina tüfeğe sahipken hayatını kaybetmiştir.[949] Sözlükte kökeni Fransızca olarak verilen karabina ya da ''carabine'', geniş ağızlı süvari tüfeğidir.[950] Yine Selanik'te Eğribozlu Süleyman Ağa'nın Frenkâri bir tüfeği vardır.[951] İzmir'e baktığımızda burada ithal silahların yalnızca tüfekler olmadığı görülmüştür. Miralay Ahmed Bey'in Frenkâri palası, kutucu Abdülkadir Ağa'nın Fransızkâri piştovu ve Fransızkâri çakmaklı tüfeği, İzmir eyalet valisi Mehmed Kamil Paşa'nın İngilizkâri piştovu, Mehmed Ali Ağa'nın Fransızkâri tabancası ve Hüseyin Ağa'nın İngilizkâri tüfeği olduğu tespit edilmiştir.[952] Son olarak İstanbul terekelerinde yeni ve ithal silahlara sahip olanlardan İsmail Efendi ile Kapucu Celaleddin Ağa Frenk kılıcına, Ferik İbrahim Ethem Paşa ile Hatice Hanım altıpatlar tabancalara ve sabık Bosna valisi Şerif Osman Paşa iğneli Prusya tüfeğine sahipken hayatlarını kaybetmişlerdir.[953] Burada kaydedilen altıpatlar tabancalar, revolver tabancalardır.[954] Bu tabancalar 1835 yılında Samuel Colt tarafından nişan almayı kolaylaştırmak amacıyla üretilen silahlardır.[955] İcadından kısa bir zaman sonra Osmanlı toplumunda da kullanmaya başladığını 1865 yılında vefat eden Ferik Ethem Paşanın terekesinde yer almış olmasından anlıyoruz. Revolver silah, incelediğimiz dönemi anlatan bir romanda da karşımıza çıkmıştır. Silah taşımanın cesaretle ilişkilendirilmemesi gerektiği mesajı, revolver silahı taşıyan Mösyö Edmon'un korkaklığı üzerinden anlatılmıştır.[956] Burada dikkat çeken husus halktan kimselerin de yanlarında silah taşıdıklarının ve bu silahın da özellikle revolver silah olduğunun belirtilmesidir.

[949] *IAM.*, 256, vr.64a.
[950] Şemseddin Sami, ''Karabina'', *Kâmûs-i Türkî*, s.1059.
[951] *IAM.*, 264, vr.38b.
[952] *İZŞS.*, 10, vr.13a; 11, vr.19b/ vr.39b; 16, vr.53a; 19, vr.55a.
[953] *İSŞS.*, 1397, vr.61a; 1552, vr.25a; 1812, vr.57a; 1840, v.51b/ vr.71a.
[954] Şemseddin Sami, ''Altıpatlar'', *Kâmûs-i Türkî*, s.50.
[955] Onur Gündüzer, *Namlu Cidarı Boyutlandırılmasına İç Balistik Davranışın Etkisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s.31.
[956] Gürpınar, *a.g.e.*, s.51.

3. Kitaplar ve Okuma Alışkanlıklarının Değişimi

Osmanlı toplumunun okuma yazma oranı ve okuma kültürü meselesi, bugün hala canlılığını koruyan ve araştırılmaya ihtiyaç duyulan bir çalışma alanı olarak popülerliğini korumaktadır. 14. ve 15. yüzyıllar için çok sınırlı, 16. yüzyıl için ise yalnızca belli bölgeleri kapsayan verilere ulaşılabilmektedir. 17. yüzyıldan itibaren somut veriler elde edilebilse de aslında Tanzimat dönemi ve sonrası için daha kesin bilgilere sahip olunabilmektedir. Verilerin elde edilmesinde pek çok kaynakla beraber terekelerin önemi üzerinde de durulmaktadır.[957] Ancak kitaba sahip olmanın tüketimle ilişkisi 19. yüzyıl ve özellikle 1850'lerden sonra daha görünür olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim matbu kitaplar bu yüzyılda çoğalmaya ve de ucuzlamaya başlamış, önceden sahip olamayanların bile ulaşılabilirliğine erişmiş ve tüketici kültürünün alışkanlıklarına dâhil olmuştur.[958]

1830-1876 yılları arasında İstanbul, İzmir ve Selanik terekelerinde hem ortak hem de farklı pek çok kitap tespit edilmiştir. Bu kitaplar ise dini, edebi, tarihi ve bilimsel olarak dört kategoride sınıflandırılabilmiştir. İçerik ve türlerin açıklamasına geçmeden önce, şehir bazında kitaba sahip olma oranları tabloda verilmiştir.

Tablo 58: 1830-1876 yılları arasında kitaplara sahip olanların oranı[959]

	Kitaba Sahip Olanların Oranı
Selanik	%15
İzmir	%24
İstanbul	%42

Tabloda görüldüğü üzere incelediğimiz dönem içerisinde kitaplara sahip olmada İstanbul, diğer şehirleri geride bırakacak bir orana ulaşmıştır. Ayrıca her üç şehirde de erkek terekelerinde daha fazla kitap tespit edilmiştir. Öyle ki kitaplara sahip olanlar

[957] Esra Muhacır, ''Osmanlı Okuma Gelenekleri ve Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme'', *Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2023, s.202.
[958] Mert Öksüz, ''Erbab-ı Mütalaa mı Erbab-ı Merak mı: 19. Yüzyıl Okuru için Meta Olarak Kitabın Anlamı'', *Toplumsal Tarih Akademi*, S.4, 2024, s.10-11.
[959] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.

içerisinde kadınların oranı Selanik'te yalnızca %7, İzmir'de %25 ve İstanbul'da da %21'de kalmıştır. Kadınların sahip olduğu kitaplara baktığımızda ise her üç şehirde de ekseriyetle dini kitaplar olduğu görülmüştür. Bu durumun 16, 17 ve 18. yüzyıl için yapılan incelemelerde de aynı olduğu tespit edilmiştir.[960] Kelam-ı Kadim ya da Mushaf-ı Şerif olarak kaydedilen Kur'an-ı Kerim kadın terekelerinde ilk sırada yer almış, onu En'am-ı Şerif, Muhammediye ve ilmihal kitapları takip etmiştir. Bu durumun 1854 yılında Selanik'i ziyaret eden Adolphus Slade'in iddiasını desteklediği düşünülebilir. Ona göre Türk kadınları düş dünyasını ve arzularını tanımlayacak kitaplara sahip değildir.[961] Fakat bu belki Selanik'teki kadınlar için geçerli olabilir. Çünkü İstanbul'da dini kitapların dışında tarihi, edebi ve ilmi bazı kitaplara sahip olunduğu görülen kadın terekeleri de tespit edilmiştir. Hatice Nesibe Hatun'un sahip olduğu *Divan-ı Asım*; Şerife Emine Hayriye Hanım'ın sahip olduğu *İskendernâme, Mesnevi-i Şerif, Divan-ı Baki, Şefiknâme, Divan-ı Sezai, Tarih-i Osmani, Mir'atü'l Ulum, Tarih-i Sudan, Tarih-i Asım* ve *Divan-ı Pertev*[962]; İsmet hanımın sahip olduğu *Naima Tarihi, Raşid Tarihi* ve *Pertev Divanı*[963] ve son olarak Fatıma Cermes hanımın sahip olduğu *Tarih-i Raşid, Münşaat-ı Akif Paşa, Fenn-i Ziraat, Divan-ı Galib, Münşaat-ı Ragıp, Gülistan, Tarih-i Mısır, Ahlak-ı Adliyye, Usul-i İstihkam, Fenn-i İstihkam, Lugat-ı Osmaniyye, Kıyafetname, Tarih-i Umumi, Kava'id-iOsmaniyye* ve *Cerîde-i Havâdis* gazeteleri kadınların din dışında sahip olduğu kitaplar arasında tespit edilmiştir.[964] Ancak yine de Ahmet Mithat Efendi'nin de ifade ettiği üzere, belki de alafranga adetlerde kızların roman okuması yasak olmasından dolayı, kadınların sahip olduğu kitaplar arasında Tanzimat'ın yeni edebi türü romanlara hiç rastlanılmamıştır.[965] Bu kadınların eşleri ya da babalarına dair isimlerinin dışında herhangi bir bilgiye de ulaşılamadığından, yalnızca yüksek tereke değerlerine sahip olmalarından varlıklı ailelere mensup olduklarını söyleyebiliyoruz.

Erkek terekelerinin kitap çeşitliliği bakımından daha zengin bir görüntü verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Erkeklerde de dini kitaplar her üç şehirde de ön plana çıkmıştır.

[960] İsmail E. Erünsal, ''Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları'', *Terekeler Neyi Derler?*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, 2023, s.104-105.
[961] Slade, *a.g.e.*, s.438.
[962] *İSŞS*., 1453, vr.56a.
[963] *İSŞS*., 1812, vr.83b.
[964] İ*SŞS*., 1840, vr.3b-4a.
[965] Ahmet Mithat Efendi, *Karnava*l, s.85.

Kelam-ı Kadim, Mushaf-ı Şerif yine ilk sırayı alırken, *Delâ'il-i Şeriyye, Delâ'il-i Şerif, Delâ'il-i Hayrat, Amentü şerhi, En'am-ı Şerif, Hadis-i Erbain, Miraç Şerhi, Tecvid, Tefsir, Şifa-i Şerif, Siyer-i Kebir, Muahmmediye, İlmihal, Yasin-i Şerif* ve *Şemail-i Şerif* her şehirde karşımıza çıkan dini kitaplardır. İstanbul'da bunlara ek olarak *Hilye-i Hakani, Ali Efendi fetvası, Muidzade Fetvası, Muhammed Camii fetvası, Sadr-ı Şerif, Hilye-i Şerif, Abdürrahim Efendi fetvası, Ebussuud tefsiri, Bezzaziye fetvası, Mekkiyye fetvası, Üskübi fetvası, Mevahibü'l ledünniye, Abidin Efendi tefsiri, İbnü'l Kerim tefsiri, Tertib-i Zibai* ve *Ruhu'l Beyan* dini kitaplar olarak tespit edilmiştir. Selanik'te dini kitaplara sahip olan kişilerin meslekleri belirtilenler içerisinde debbağ, hallaç, mühürdar, kalaycı, derviş, imam ve zaptiye oldukları görülmüştür. İzmir'de ise imam, bıçakçı, terzi, urgancı, yüzbaşı, bezzaz, kâtip, müderris, hırdavatçı, alay kaymakamı, fesçi, balcı, şerbetçi, tüccar, debbağ ve liman reisidir. Selanik ve İzmir'de ağırlıklı olarak esnafın dini kitaplara sahip olduğu tespit edilmiştir. İstanbul'da ise meslekler daha fazla çeşitlilik göstermiş, bezzaz, destgahçı, kadı, kağıtçı, naibü'l şerh, hâce, kethüda, imam, tüccar, attar, lüleci, kasap, uncubaşı, bahriye muhasibi, kâtip, mümeyyiz, müderris, sahaf, sarraç, vali ve Rumeli kazaskeri tespit edilenlerden olmuştur.

Dini kitapların dışında tarihi, edebi ve ilmi kitapların da terekelerde yer aldığı görülmüştür. Tespit edebildiğimiz tarih kitapları Selanik'te *Çelebi Tarihi, Tarih-i Celal, Gazavat-ı Bosna, Tarih-i Nazmizade, Gülşen-i Hulefa, Tarih-i İzzet, Tarih-i Naima, Tarih-i Raşid* ve *Tarih-i Vasıf*; İzmir'de *Mir'atü'l Kainat, Tarih-i Cevdet, Bonapart Sergüzeşti, Napolyon ve İtalya'ya Dair, Katarina Tarihi, Tarih-i Osmaniyye* ve *Tarih-i Altıparmak*; İstanbul'da ise *Çelebi Tarihi, Tarih-i İzzet, Bonapart Tarihi, Şanizade Tarihi, Şakaikname, Vasıf Tarihi, Tevarih-i Müluk, Tarih-i Naima, Mir'atü'l kainat, Gülşen-i Maarif, Tarih-i Cevdet, Tarih-i Taberi, Tarih-i Endülüs, Enderun Tarihi, Nişancı Tarihi, Münaccimbaşı Tarihi* ve *Tarih-i Mısır*'dır. Bazı kitaplar ortak olarak her şehirde karşımıza çıkarken, çeşitlilik bakımından İstanbul yine birinci sırada yer almıştır. Selanik ve İstanbul'da tarihi kitaplara sahip olan kişilere her kesimden örnekler bulunurken, İzmir'de yalnızca ulemaya mensup ve devlet görevinde bulunun kişilerde rastlanılmıştır.

Edebi kitaplara baktığımızda Selanik'te *Lafza-i Farisi, Vankulu Lügatı, Divan-ı Halis, Ruzname, Adab, Mesnevi-i Şerif, Bostan, Baki Divanı, Nedim Divanı, Leyla ve Mecnun, Elf Leyl Hikâyesi, Divan-ı Fitnat* ve *İzzet Divanı*; İzmir'de *İzzet Divanı, Tuhfetü'l Harameyn, Hümayunname, Ahval-i Yunus, Hadikatü'l Ümera, Divan-ı Şeyh Galib, Akif Münşaatı, Hadikatü'l Vüzera, Divan-ı Esrar, Tutiname, Divan-ı Pertev, Divan-ı Ragıp, Hafız Divanı, Mecmua-i Latife, Baki Divanı, Galib Divanı, Kamus* ve *İbrahim hakkı Divanı*; Son olarak İstanbul'da *İsmail Hakkı Divanı, Neşet Divanı, Lügat-ı Farisi, Divan-ı Nabi, Kamus, Divan-ı Asım, Nasreddin Efendi Hikâyesi, Humayunname, Vankulu Lugatı, Bostan, Gülistan, Müttakimzade Divanı, İbrahim Hakkı Divanı, Mantıkuttayr, Mola Cami Divanı, Tutiname* ve Mecmualar tespit edilmiştir. Bu kitap grubu içerisinde her şehirde tespit edilenler olduğu gibi en fazla karşılaştıklarımız Vankulu Lügatı, kamuslar ve mecmualar olmuştur. Her üç şehirde de edebi eserlere sahip olanlara hem esnaftan hem ilmiyeden hem de devlet memuriyetinden kişiler bulunmuştur.

Son olarak ilmi kitaplardan tespit ettiklerimiz ise Selanik'te *Şemsiye Risalesi, Kadı Beyzade Risalesi, Kanun-i Atik, Tabirname, Ressam kitabı, Nahif kitabı, İzhar kitabı, Risale-i Tezkire, Risale-i Kemal Paşa, Debbağzade Kanun* ve *Risale-i Nasreddin Efendi*; İzmir'de *Birgivi Risalesi, Cihannüma, Hayatü'l Hayvan, Fenn-i İstihkam, İmtihanü'l Mühandisin, Kanunname-i Askeri, Kanun-ı Harbiye, Makalat-ı Tıbbiye, Kolera Risalesi, Şerh-i Akaid, Ahlak-ı Ahmediyye, Risale-i Tıb, Kitab-ı Şemsettin* ve *Risale-i Ulum*; İstanbul'da da *Birgivi Risalesi, Ahlak-ı Alai, Nefer-i Tabyan, Tusi Cild, Hayali Cild, Ma'rifetname, Feraiz Ceridesi, Tıbdanü'l Mevzc, Baytarname, Risale-i Tıbbiyye, Baharistan, Müfidü'l Ulum, Sarf kitabı, Hayvanname, Tuhfetü'l Beyan, İbn-i Haldun, Ruhu'l Beyan, Acaibü'l mahlukat, Coğrafya kitabı, Fenn-i Ziraat, Telemak* ve *Fenn-i Harb*'tir. Bu kitaplar içerisinde ise dikkatimizi çekenler İzmir'de *Kolera Risalesi*, İstanbul'da ise *Telemak* eserleridir. 19. yüzyılda vebanın yerini alan ve en az onun kadar ölümcül pandemilere sebep olan kolera, Osmanlı Devleti'nin de mücadele etmek zorunda kaldığı bir hastalıktır. Büyük kolera salgınlarından biri olan 1829 pandemisinden İstanbul da etkilenince, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi bu hastalıktan korunmak için belirtileri ve seyri hakkında bilgi verdiği *Kolera Risalesi*'ni

kaleme almıştır.[966] Salgınların sonraki yıllarda devletin pek çok idari biriminde ortaya çıktığı düşünüldüğünde, İzmir Eyalet Valisi Mehmed Kamil Paşa'nın bu kitaba sahip olması bizlere yöneticilerin hastalıkla yakından ilgilendiğini göstermektedir.[967] *Telemak* kitabının bizim için önemi ise yabancı ve didaktik bir eser olarak Osmanlı aydının son dönemde oldukça rağbet ettiği bir eser olmasındandır.[968] Osmanlı entelektüellerinin bu eserle ne zaman tanıştığı tam olarak bilinmese de batıya açılan bir kapı olarak görülen Fransız Sefareti ve sefirlerinin vasıtasıyla olduğu düşünülmüştür.[969] Ayrıca bu esere özellikle Osmanlı siyasetine yeni bir yön vermede etkili olan bürokratik kişilerin ilgi göstermesi de dikkat çekicidir.[970] Terekesinde Telemak eseri bulunan iki kişiden biri Bab-ı Ali Muhasebe Odası Müdürü Es-Seyyid Mehmed İzzet Bey'dir.[971]

Netice olarak incelediğimiz dönemde tespit edilen kitapların büyük çoğunluğunun, daha önce de okunan ve kütüphanelerde yer alan dini edebi ve tarihi eserler olduğu görülmüştür. Son dönemde yazılan ve ilgi duyulan kitapların ise yalnızca Kolera Risalesi ve Fénelon'un Telemak adlı eseri olduğu anlaşılmıştır. Bu kitapların da çeşitli devlet görevinde bulunan kişilerde olması kitap okuma yaygınlığı hakkında fikir vermektedir.

4. Zenginliğin Göstergesi Olan Eşyalar

1830-1876 yılları arasında terekelerde elde ettiğimiz birtakım eşyalar vardır ki sahip olan kişilerin zenginliğini göstermesi veya son dönemde kullanılmaya başlaması bakımından incelememize dâhil edilmişlerdir. Bu eşyalar ise dürbünler, atlar, araba ve faytonlar, cariyeler, köleler, yabancı ve yerli altınlar ile paralar, resimler ve resim tahtaları, oyunlar ve hava dereceleridir. Bu eşyalara sahip olanların oranı ise her şehir için aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

[966] Gülden Sarıyıldız, ''XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını'', Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, ss.309-319, s.310.
[967] *İZŞS.*, 11, vr.39b-40a.
[968] Eser Fransız yazar François Fénelon'a aittir. İlk olarak 1699 yılında *Les Aventures de Telemaque, fils d'Ulysse* adıyla yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fénelon, *Telemakhos'un Maceraları*, Çev. Ziya İshan, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
[969] Metin Kayahan Özgül, ''Yusuf Kâmil Paşa'nın Tercüme-i Telemak'ı'', Erdem, Cilt 14, Sayı 40, 2002, ss.193-241, s.196.
[970] Mustafa Enes Aktürkoğlu, ''Siyaset Düşüncesi Bağlamında Telemakhos'un Maceraları'nın Tercüme-i Telemak'a Tesiri'', *İçtimaiyat*, 7(2), 2023, s.541.
[971] *İSŞS.*, 1812, vr.46a.

Tablo 59: 1830-1876 yılları arasında lüks eşyalara sahip olanların oranı[972]

	Zenginliğin Göstergesi Eşyalara Sahip Olanların Oranı
Selanik	%10
İzmir	%13
İstanbul	%40

Tabloda görüldüğü üzere zenginliğin bir işareti kabul ettiğimiz eşyalara en fazla sahip olanlar İstanbul'da yaşayan kişilerdir. Her üç şehirde de erkek terekelerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Nitekim bu grup eşyaya sahip olan kadın sayısı Selanik ve İzmir'de 4, İstanbul'da ise 24'tür. Bu eşyalar içerisinden en yaygın sahip olunanlar ise cariyeler, köleler ve dürbünlerdir. Eşyaların şehirler bazında kullanım yaygınlığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 60: 1830-1876 yılları arasında lüks eşyalara sahip olanların sayısı[973]

	Dürbün	**Atlar**	**Araba ve Faytonlar**	**Cariye ve Köleler**	**Altın ve Paralar**	**Resim ve Resim Tahtaları**	**Oyunlar**	**Hava Dereceleri**
Selanik	7	9	1	7	3	0	0	0
İzmir	9	1	1	19	7	2	4	0
İstanbul	19	2	4	51	6	3	9	1

Tabloda görüldüğü üzere her üç şehirde de en yaygın sahip olunan mal cariyeler ve kölelerdir. Hem kadın hem erkek terekelerinde karşılaştığımız cariye ve köleler ekseriyetle 'zenci', 'zenciye' veya 'Arap' özelliğiyle kaydedilen siyahi cariye ve gulamlardır ki Selanik ve İzmir terekelerinde yalnızca bu özellikle kaydedilen siyahi köleler tespit edilmiştir. İstanbul'da ise bu özelliğin yanında Çerkez cariye ve gulamlar da kaydedilmiştir. Her ne kadar 1846 yılında İstanbul Esir Pazarı kapatılmış, 1909'da ise beyaz köle ticareti yasaklansa da hukuki statü olarak kölelik İmparatorluğun sonuna kadar uygulamada kalmıştır.[974] Hatta gazetelerde satılık cariye ilanları mevcuttur. 1841

[972] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[973] *IAM*., 234; 245; 248; 251; 252; 256; 264; 274; 280; 283; 292; *İZŞS*., 2; 3; 10; 11; 16; 19; 24; 28; 32; *İSŞS*., 1397; 1453; 1552; 1564; 1751; 1785; 1790; 1812; 1840.
[974] Yusuf Oğuzoğlu, ''Osmanlı İmparatorluğu'nda Köleler ve Cariyeler'', *Journal of Turkish Studies*, 2016, s.333-334.

yılında verildiği tespit edilen bir ilan buna örnek gösterilebilir. Dadılık için cariye arayanlara henüz yeni doğum yapmış ve yemek yapmayı bilen bir Arap cariyenin 3000 kuruşa satıldığı haber verilmiştir.[975] Bizim de terekelerde tespit ettiğimiz cariye ve gulamların değeri 1000 kuruşun altına hiç düşmemiştir.

Cariye ve gulamlardan sonra en çok tespit ettiğimiz eşya dürbünlerdir. Mucidi tam olarak bilinmemekle beraber 1609 yılında Paris'te Felemenk gözlüğü adıyla ortaya çıkmış, 1800'lerin ortalarında da üretilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde dürbünün fark edilmesi ve kullanılması ise askeri alanda gerçekleşen ıslahat faaliyetleriyledir. Böylece askeri bir teçhizat olarak dürbün, Avrupa'dan getirtilerek kullanılmaya başlanmıştır.[976] Bizim de incelediğimiz terekelerde Selanik'te Sipahi Ahmet Efendi, İzmir'de Binbaşı Hasan Ağa ve İstanbul'da Ferik İbrahim Ethem Paşa gibi askeri sınıfa mensup kişilerin dürbünlere sahip olduğu görülmüştür.[977] Ancak İstanbul'da terekesinde dürbün kaydedilenler ekseriyetle devlet görevlileridir. Teftiş Mahkemesi Mümeyyizi Mehmet Arif Efendi, Darphane-i Amire Kefçe Odası Mümeyyizi Ahmet Hasip Efendi, Galata Gümrüğü Nazırı İbrahim Ethem Ağa, Meclis-i Vala-i Ahkam-ı Adliye Azası Mehmet Muhtar Bey, Hazine-i Celile Maliye Masarafat Muhasibi İsmail Hakkı Efendi, Bab-ı Ali Muhasebe Odası Müdürü Mehmet İzzet Bey, sabık Bosna valisi Şerif Osman Paşa ve İzmir Eyalet Valisi Mehmet Kamil Paşa terekesinde dürbün bulunan devlet görevlilerindendir.[978] Bununla beraber her üç şehirde de esnaf ve kadın terekelerinde dürbünlerin yer aldığı görülmüştür. Nitekim halkın da dürbünlere merak saldığı gazetelerde verilen ilanlardan da anlaşılmıştır. 1841 yılında verilen ilanda hem gece hem de gündüz gösterebilen fabrika imalatı dürbünlerin İngiltere'den geldiği haber verilmiştir.[979] Yine 1849 yılında verilen bir ilanda da gözlükçü Hanımyanın dükkânında Avrupa'dan gelme dürbünlerin satıldığı okuyucuya belirtilmiştir.[980]

[975] *Cerîde-i Havaâdis*, 11 Zilhicce 1256/ 3 Şubat 1841, Sayı 20, s.4.
[976] Derya Geçili, ''Dürbünün Tarihi Gelişimi ve Osmanlı Devleti Tarafından Askeri Amaçla Kullanılması'', *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 7, Haziran 2023, ss.141-178.
[977] *IAM.*, 234, vr.1b-2a; *İZŞS.*, 30b, vr.43a; *İSŞS.*, 1812, vr.57a.
[978] *İSŞS.,* 1552, vr.65a; 1751, vr.54a/ vr.79b; 1785, vr.46a; 1790, vr.40a; 1812, vr.45b; 1840, vr.71a; *İZŞS.*, 11, vr.39b.
[979] *Cerîde-i Havâdis*, 25 Muharrem 1257/ 19 Mart 1841, Sayı 26, s.4.
[980] *Cerîde-i Havâdis*, 19 Muharrem 1266/ 5 Aralık 1849, Sayı 461, s.4.

Terekelerde üçüncü olarak en çok tespit ettiğimiz mal atlar ve arabalardır. Bunları beraberce değerlendirmemizdeki sebep, ulaşım aracı olarak kullanılmalarından dolayıdır. Atlar hem müstakil hem de arabaları çekmek için kullanılırdı. Esasında atlı arabalar Osmanlı toplumunun çok eskiden beri bildiği ve kullandığı ulaşım araçlarıdır. Savaşlar, taşımacılık ve haberleşme bu araçların en çok kullanıldığı alanlar olarak karşımıza çıkar. Ancak şehir içinde ve gezmek için arabanın kullanılmasından 16. yüzyıla kadar söz edilemez. Hatta 17. yüzyılda bile özellikle kadınların araba kullanması yaygın değildir, sokakların darlığı sebebiyle İstanbul'da halkın araba kullanması dahi yasaklanmıştır. Doğrusu 18. yüzyılın ortalarına kadar şehir içinde padişahın dışında araba kullanmasına izin verilenler yalnızca sadrazam ve şeyhülislamdır.[981] Lale Devri bu bakımdan, arabaların yaygın kullanılmasında bir dönüm noktasıdır. Fransız asilzadelerini taklit ederek zarif ve süslü binek arabaları kullanmak bir moda haline gelmiştir. Buna rağmen 18. yüzyılın sonlarında bile kadınlı erkekli arabaya binmenin yaygın olduğu tek eyaletin yine arabaya binmenin yaygın olduğu Avusturya ve Polonya'ya yakınlığı sebebiyle Eflak-Boğdan olduğu ifade edilmiştir.[982] Arabaların asıl yaygın kullanımı Tanzimat'tan sonra gerçekleşmiş, kendisi de arabaya binmeyi adet edinen II. Mahmud, kısmi bir serbestlik tanımıştır. 1825'ten sonra fayton arabaları da saray dışında kullanılmaya başlanmış, gayrimüslimler de dâhil halk, mesire yerlerine arabalarla gider hale gelmiştir. Hatta Ahmet Cevdet Paşa da bu konuyla ilgili, Kırım Savaşı'ndan sonra Harem-i Hümâyun kadınlarının arabalarla mesire yerlerine gerçekleştirdiği sık gezilerden duyduğu rahatsızlığı dile getirenlerden olmuştur.[983] Bu yaygın kullanım özel ve kiralık arabaların da piyasaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.[984]

Tanzimat'la beraber yaygınlaşan arabalara, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren terekelerde rastlıyoruz. En erken tarihlisi 1851 yılında Selanik'te vefat eden Es-Seyyid Mehmed Said Efendinin atlarıyla beraber terekesinde kaydedilen arabasıdır.[985] Arabalara dair tespit ettiğimiz ilk ilan da bu tarihten on yıl önce *Cerîde-i Havâdis Gazetesi'*nde yer almıştır. İlanda yeni bir icat olarak sunulan arabanın iki bargiriyle

[981] Vahdettin Engin, ''İstanbul'da Şehiriçi Kara Ulaşımı: At Arabalarından otomobile'', *Osmanlı'da Ulaşım: Kara- Deniz- Demiryolu,* 2012, s.88.
[982] Mehmet İpşirli, ''Araba'', İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 3, 1991, s.243-244.
[983] Ahmet Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi- Tezakir,* I. Cilt, s.213.
[984] Emiroğlu, *a.g.e.,* s.483.
[985] *IAM.,* 256, vr.64b-65a.

satılık olduğu haber verilmiştir.[986] Üç yıl sonra yayınlanan bir başka ilanda da İngiltere'den geldiği belirtilen iki tekerlekli bir arabanın reklamı yapılmıştır.[987] İzmir'de arabaya sahip tek kişi İzmir Valisi Mehmet Kâmil Paşa'dır ki atlarıyla beraber araba takımı 1860 yılında kaydedilen terekesinde yer almıştır.[988] İstanbul'da ise Emtia gümrüğü muhasebecisi Ali Rıza Efendi, Bahriye Feriki Es-Seyyid Ahmed Paşa, Mustafa Efendi ve sabık Bosna valisi Şerif Osman Paşa'nın koşumlu arabaları terekelerinde kaydedilmiştir.[989] Yalnızca 1865 yılında vefat eden Rumeli Kazaskeri Es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin terekesinde çift bargirli ve körüklü faytonu olduğu görülmüştür.[990] Faytonlara dair en erken tarihli reklam da 1863 yılında tespit edilmiştir. Paris'ten geldiği belirtilen Fransız malı bir fayton ve körüklü arabalarla koşum ve eğer takımlarının, Hamidiye meydanındaki parmaksız Cher'in mağazasında satıldığı haber verilmiştir.[991] Her ne kadar çoğunluk devlet görevinde bulunan kişiler olsa da Selanik ve İstanbul'da halktan kişilerin terekelerinde tespit edilen arabaların kullanımının halka da yayılmaya başladığını göstermesi bakımından bu reklam önemlidir. Son olarak incelediğimiz romanlardan İntibah'ta araba kullanımının yaygınlığına dair bilgiler öğrenebiliyoruz. Öyle ki romanın kahramanı Ali Bey'in evinde iki arabanın bulunduğu yazılmıştır.[992] Ayrıca mesire yerlerine araba içinde kadınlı erkekli gidildiğinden de bahsedilmiştir. Bunlar da arabanın kullanımının yüzyıl sonunda yaygınlaştığını göstermesi bakımından çalışmamız için kıymetli ayrıntılardır.

Terekelerde tespit ettiğimiz bir diğer mal varlığı, tereke değerinin dışında ayrıca yazılan yerli ve yabancı altın paralardır. Bazılarının ne meslek yaptıkları bilinmemekle beraber özellikle yabancı altın ve paralara sahip olanların ticaretle uğraşması muhtemeldir. Örneğin Selanik'te Moralı Selahattin ibni Ali'nin terekesinde Napolyon, Mısır, tüccar ve İstanbul altınları, Yusuf Refik Bey'in terekesinde ise Tunus akçesiyle Franklar kaydedilmiştir.[993] İzmir'de semerci Hacı Ahmed'in Moskova, Mısır ve Mahmudiye altınıyla İngiliz parası, Yüzbaşı Mustafa Ağa'nın Macar ve Mahmudiye altını, El-hac Abdülhalim Ağa'nın Osmanlı ve İngiliz parası ile yemiş tüccarı Mehmed Nuri'nin

[986] *Cerîde-i Havâdis*, 5 Muharrem 1257/ 27 Şubat 1841, Sayı 23, s.4.
[987] *Cerîde-i Havâdis*, 21 Şevval 1260/3 Kasım 1844, Sayı 201, s.4.
[988] *İZŞS.*, 11, vr.40a.
[989] *İSŞS.*, 1751, vr.71b-72a; 1790, vr.9a/ vr.44b; 1840, vr.71b.
[990] *İSŞS.*, 1790, vr.20ab.
[991] *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*, 30 Cemazeyilahir 1280/ 12 Kasım 1863, Sayı 144.
[992] Namık Kemal, *a.g.e.*, s.44; s.54.
[993] *IAM.*, 283, vr.10a; 292, vr.95b-96a.

Fransız lirası terekelerinde kaydedilmiştir.[994] Son olarak İstanbul'da da Bahriye feriki Es-Seyyid Ahmed Paşa'nın Fransız ve İngiliz altınları, El-hac Hasan Ağa'nın atika ve İstanbul altınları, Fatıma Cermes Hanım'ın İstanbul, Amerika ve Macar altınları ile yakalıkçı esnafından El-hac İsmail Efendi'nin Fransız altınıyla Mısır lirası terekelerinde kaydedilmiştir.[995]

Yalnızca İzmir ve İstanbul terekelerinde tespit ettiğimiz bazı eşyalar vardır ki bunlar resim ve resim malzemeleriyle bazı oyunlardır. Şunu belirmek gerekir ki Osmanlı toplumunun hassasiyetleri sebebiyle manzara resimlerine rastlanılsa da insan tasvirine mesafeli durulmuştur. Nitekim insan tasviri bulunan tek tereke İzmir'de Latin taifesinden olduğu belirtilen bir gayrimüslimin terekesidir.[996] Onun dışında manzara resimlerine sahip olan tek kişi de İzmir Eyalet Valisi Mehmed Kâmil Paşa'dır. Bir şimendifer ile Mekke ve Medine mescit resimleri terekesinde kaydedilmiştir.[997] İstanbul'da ise Fatıma Cermes Hanım, sabık Bosna valisi Şerif Osman Paşa ve Kudret Beyin terekelerinde resim tahtalarına rastlanılmıştır.[998] Diğer eşya grubumuz ise oyunlardır ki bunlar da dama, tavla ve satranç gibi tahta oyunlarıyla iskambil gibi kâğıt oyunlarıdır. Ancak iskambil kâğıtları yalnızca İzmir'de gayrimüslim Çakır İstefan'ın terekesinde tespit edilmiştir.[999] Bunun dışında İzmir'de Mehmed Ali Ağa, hırdavatçı hacı Hasan Ağa ve telgrafhane müdürü Ahmed Edip Efendinin terekelerinde tavla ve dama takımları kaydedilmiştir.[1000] İstanbul'da ise astarcı esnafından İsmail Ağa, Hatice Hanım ve Kudret Beyin terekelerinde satranç takımları tespit edilmiştir.[1001] Meclis-i Vala-i Ahkam-ı Adliye Azası Mehmed Muhtar Bey, Bahriye feriki Es-Seyyid Ahmed Paşa, Bab-ı Ali muhasebe odası müdürü Mehmed İzzet Bey, Fatıma Cermes Hanım, yakalıkçı esnafından El-Hac İsmail Efendi ve yine Kudret Bey'in terekelerinde dama ve tavla tahtalarının kaydedildiği de görülmüştür.[1002]

Son olarak İstanbul'da yalnızca bir kişinin terekesinde tespit edilen ısı derecesi incelemeye tabi tutulmuştur. Şerife Emine Hayriye Hanım'ın terekesinde yer alan ısı

[994] *İZŞS.*, 10, vr.1b-2a; 24, vr.12b; 32, vr.34b.
[995] *İSŞS.*, 1790, vr.9a/ vr.24; 1840, vr.6a/ vr.15b
[996] *İZŞS.*, 16, vr.20a.
[997] *İZŞS.*, 11, vr.40a.
[998] *İSŞS.*, 1840, vr.2b-3a/ vr.71a/ vr.82b.
[999] *İZŞS.*, 16, vr.24a.
[1000] *İZŞS.*, 16, vr.53a; 32, vr.34a/ vr.65a.
[1001] *İSŞS.*, 1397, vr.17ab; 1552, vr.73b; 1840, vr.83a.
[1002] *İSŞS.*, 1785, vr.46b-47a; 1790, vr.10a; 1812, vr.46b; 1840, vr.5ab/ vr.16a/ vr.83b.

dereceleri sıcak ve soğuk diye ayrı ayrı belirtilerek kaydedilmiştir.[1003] Bu eşya son dönemde Osmanlı toplumunda kullanılmaya başlandığından, tüketim değişimini görebildiğimiz eşyalar arasında yer almıştır. Nitekim ısı derecelerinin 1847 yılında yayınlanan bir gazete ilanında, Paris'ten geldiği söylenerek harareti ve rutubeti ölçebilen tuhaf bir alet olarak tanıtıldığı görülmüştür.[1004]

[1003] *İSŞS*., 1785, vr.35b.
[1004] *Cerîde-i Havâdis Gazetesi*, 25 ramazan 1263/ 6 Eylül 1847, Sayı 349, s.4.

SONUÇ

Çalışmamız tüketim eğilimlerinin değişimini, Osmanlı Devleti'nde görünür olduğu 19. yüzyılda, devletin ticaret ve kültür hareketliliğinin yoğunlaştığı şehirlerden Selanik, İzmir ve İstanbul özelinde etkileyen faktörlerin ne derece iktisadi ne derece kültürel olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı toplumunun modernleşme karşısında direnen ya da eriyen alışkanlıklarının tüketime yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Peşine düşülen bu yansımaların en iyi görülebileceği yer, bizzat toplumun sahip olduğu mal ve eşyalar olduğu için miras kayıtlarının yer aldığı tereke defterleri en temel başvuru kaynağımız olmuştur. Bu kaynak, sahip olunan mal ve eşyaların reklamının yapıldığı gazete ilanlarıyla desteklenmiş, malların kullanımının bizzat müşahede edildiği seyahatname ve edebi eserlerle de kıyaslanarak bir tüketim örüntüsü ortaya konmaya gayret edilmiştir. Ancak ne terekelerdeki veriler ne de gazete ve diğer kaynaklardan elde ettiğimiz sonuçlar bütün Osmanlı toplumu için geçerli ve yeterli değildir. Ancak daha önce tüketimi maddi kültür özelinde ve devletin muhtelif birkaç bölgesiyle kıyaslayan herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, araştırmanın ortaya koyduğu sonuçları kıymetli bir hale getirdiği ümit edilmektedir.

Bütün kaynak incelemelerinden elde edilen bulgular bize göstermiştir ki Osmanlı toplumu için tüketim, yalnızca ekonomik nedenlere bağlı değildir. Eşyalara yüklenen anlamlar mütevazı tüketimi sürdürmede etkili olduğu gibi, modernleşmeyle beraber hissedilen yenileşme çabaları da yeni ve lüks olana ilgiyi arttırmıştır. Bu sebepten Osmanlı toplumu üzerinde yapılacak bir tüketim araştırmasının bizlere iktisadi ve ekonomik bir analizden çok kültürel ve toplumsal bir tablo çizme imkânı sunacağı düşünülmüştür.

Çalışmamızda incelemesini gerçekleştirdiğimiz eşyalar oda, mutfak, giyim-kuşam ve zenginliğin göstergesi olan şahsi eşyalar olarak dört kategoriye ayrılmıştır. Öncelikle belirtilmelidir ki bütün eşya gruplarında birkaç istisna dışında İstanbul, tüketimde yaşadığı dönüşümle İzmir ve Selanik'i geride bırakmıştır. İstanbul'u diğer şehirlerden, ticaretin hareketli olduğu merkezlerden bile, ayıran temel özellik ise, üretim ve yeniden dağıtımdan çok, harcanan servetlerin de sayesinde tamamen bir tüketim merkezi haline gelmiş olmasıdır. Ayrıca başkent olması sebebiyle de, diğer şehirlerden farklı olarak

çok daha fazla askeri kassama ait tereke defterini inceleme imkânı bulunmuştur. Bu durum aynı zamanda tespit edilen eşyaların da diğer şehirlerden daha özellikli ve daha çeşitli olmasının bir nedeni olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü maaşlı çalışan bu kesimin üretmeden tüketme faaliyetinde bulunması, tüketimin ihtiyaçtan bağımsız bireysel isteklerle de şekillenmesine yol açan bir etken olarak değerlendirilmiştir.

İncelediğimiz dönemde oda eşyaları Selanik ve İzmir'de 1860'lara kadar geleneksel çizgide kalmayı sürdürmüştür. Yeni ve ithal eşyalara ise ekseriyetle tereke değeri hayli yüksek Müslümanların ve gayrimüslimlerin sahip olduğu görülmüştür. Oysa 1860'larla beraber bu şehirlerde de yaygınlık kazanmaya başlayan sandalye, masa ve koltuk gibi batı menşeli eşyalar, İstanbul'da çok daha erken dönemlerde ve neredeyse her gelirden kişinin terekesinde yer almıştır. Ancak incelediğimiz her şehirde öncelikle dikkat çeken ilk bulgu, ev eşyalarına batılı ve ithal mallar eklenmiş olsa da geleneksel tüketimin yaygın olarak devam ettiği yönündedir. Çünkü hem eşyalar içerisinde çoğunluğu geleneksel eşyalar teşkil etmiş hem de ithal ve batılı muadiline rağmen geleneksel versiyonları da terekelerde yer almayı sürdürmüştür. Bu da Osmanlı toplumunda, istisnalar hariç, ev düzenlemesinde eski alışkanlıkların devam ettiğini gösterir. Ancak şu da belirtilmelidir ki genel tabloda bazı istisnalar da vardır. Misal ev eşyaları özelinde dikkatimizi çeken bir nokta gelenekselden tamamen vazgeçerek modern oturma eşyasına sahip olanların en yüksek orana İzmir'de ulaşmış olmasıdır. İzmir'de yalnızca modern oturma eşyalarından kanepe ve koltuğa sahip olanların toplam sayı içerisindeki oranı %66,66 olurken bu oran İstanbul'da sadece %11,53'te kalmıştır. Selanik'te ise bu kategoride geleneği tamamen terk eden hiç kimse tespit edilememiştir. Buradan da modern ev eşyalarında yaygın kullanımın İstanbul'da olmasına rağmen, gelenekseli terk ederek yalnızca yeni ve ithal olanı kullanmada İzmir'in ön plana çıktığı söylenebilir.

Ev eşyalarındaki tüketimi ortaya koyabilmek adına bazı eşyalardan örnekler vermek yerinde bulunmuştur. Buna göre genele bakıldığında yer döşemelerinde ithal eşya kullanımının sınırlı kaldığı ve görece hali vakti yerinde kişilerin sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine gaz kandilleri ve lambaları bilinip kullanılmaya başlansa da, yerli üretimde ve tüketimde geleneksel sayılan aydınlatma maddesi mumun hala yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Sözgelimi yüzyıl başında gösterişin bir simgesi olarak sarayda yerini almakla birlikte evlerde avizelere ve lambalara pek rastlanılmamıştır. Bir

diğer örnek de karyolanın da kullanımı yaygınlaşması ama aynı evin içinde bile geleneksel ile modernin hala beraberce yaşamasıdır. İncelediğimiz terekelerde karyola ve kerevete sahip kişilerin yarısının döşek ve şilteleri de kullanmaya devam ettiği görülmüştür.

Ev eşyaları içerisinde mutfakta kullanılanlara baktığımızda, yeni ve ithal olan malların çoğunluğu hem yaygın kullanım göstermemiş hem de bu eşyalara gelir düzeyi yüksek kişilerin sahip olduğu görülmüştür. Sözgelimi çatallar ve çay takımları İzmir'de Müslüman terekelerinde ancak 1870'lerde kaydedilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde Selanik'te de çay takımları ve ibrikleri 1870'lerde yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu eşyaların gelir grupları içerisinde yalnızca 40.000 kuruş ve üzerinde bir tereke değerine sahip üst gelir grubunun eşyaları arasında yer aldığını da ifade etmemiz gerekir. Buna karşılık İzmir ve Selanik ile kıyaslandığında yeni mutfak eşyalarının çok daha erken tarihlerde İstanbul'da kullanılıyor olduğunun tespiti çalışmamız açısından önemlidir. Üstelik su takımları hariç tüm ithal ve batı menşeli ürünlerin Müslüman terekelerinde yer alması, İstanbul'da kültürel dönüşümün de diğer şehirlerden çok daha erken başladığının yansımasıdır. Burada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer nokta tüketimin motivasyonudur. İncelediğimiz gazete ilanlarında kaşık-çatal-bıçak takımlarının reklamı yapılırken büyük ziyafetlere yakışacak ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Bu da bizlere çatal ve bıçakların sofra kültürüne yalnızca ihtiyaçtan dâhil olmadığını, gösteriş ve sunum aracı olarak da kabul edildiğini düşündürmüştür. Ele aldığımız dönemde bile halkın genelinin yemeğini bakır sahanlarda yediği, maddi durumu iyi olanların gümüş ve porselen tabaklar ile çatal-bıçak kullandığı tespit edildiğinden, çatal ve ithal sofra takımlarının tüketiminin gösterişle ilişkilendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak geleneksel yemek yeme aracı olan tahta ve mercan kaşıkların terekelerde ağırlığını koruduğunu da ifade etmemiz gerekir. Gümüş, maden, elmas ve armalı gibi özellikleriyle kaydedilen kaşıklar da yeni tüketim malları arasında yer almıştır. Kıymetli kaşıkların da gösteriş amaçlı tüketimin bir parçası olarak 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı kültürüne dâhil olduğunu söylenebilir.

Mutfak grubu içerisinde dikkatimizi çeken bir diğer eşya, kendisi geleneksel olsa dahi yeni alışkanlıklar sebebiyle formu değişen eşyalardır. Sözgelimi modernleşmenin getirdiği bireysellik, pek çok geleneksel eşyanın dönüşmesine tesir etmiştir. Kahve içme

alışkanlığı buna örnek olarak verilebilir ki önce 18. yüzyılın sonlarından itibaren pişirme kapları küçülmüş, ibrik ve güğümler yerini cezvelere bırakmıştır. Aynı şekilde büyük tas ve fincanlar da önce zarflarla kullanacak kadar küçülmüş, daha sonra bugün de kullanıldığı şekilde kulplu hale gelmiştir. Terekelerde her üç şehirde de fincanlar ekseriyetle zarflarla beraber yazılmıştır. Yine cezveler her üç şehirde de tespit edilmiş ancak zarflar kadar yaygınlık kazanmadığı görülmüştür. Öyle ki cezveye en çok sahip olunan şehir İzmir'dir ancak orada da yalnızca 9 kişiyle sınırlı kalmıştır. Oranlar farklı olsa dahi, incelediğimiz üç şehirde de kahve içme alışkanlığında meydana gelen bireyselleşmenin ve değişimin hemen hemen aynı zamanlarda meydana geldiğini göstermesi bakımında elde ettiğimiz bu veriler önem arz etmektedir.

İncelediğimiz her şehirde ev eşyalarında da görüldüğü üzere, giyim eşyalarına batılı ve ithal mallar eklenmiş olsa da geleneksel tüketim varlığını sürdürmüştür. Çünkü hem eşyalar içerisinde çoğunluğu geleneksel eşyalar oluşturmaktadır hem de ithal ve batılı muadiline rağmen geleneksel versiyonları da terekelerde yer almayı sürdürmüştür. Birkaç örnekle giyim eşyaları özelinde ulaşılan sonuçları da aktarmaya çalışacağız. Misal yeni modanın bir ürünü ve memurların zorunlu kıyafeti setrelere kadınların ve esnaftan kişilerin de sahip olduğu tespit edilmiştir. Hiçbir zorunluluğu olmadığı halde konforsuz resmi bir kıyafetin giyim için tercih edilmesi en iyi ihtimalle bireysel beğeniler ve toplumsal kaygılarla açıklanabilecek bir durumdur. Ayrıca setrelere sahip kadınların eşleri ya da babalarının meslekleriyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamadığından halktan kimseler olduğu varsayımında bulunulduğu da belirtilmelidir. Bir diğer örneğimiz pantolonlar ise zorunlu ya da bireysel tercihlerle, her ne kadar 1830'lardan itibaren dolaplara girse de başkent İstanbul'da dahi sadece kullanımı zorunlu olan memurlar özelinde yaygınlaşmış, esnaftan ve halktan bir iki istisna dışında benimsenmemiştir. Bu da kıyafete yüklenen kültürel anlamların, incelediğimiz dönem boyunca toplum genelinde canlılığını koruduğuna işaret etmektedir.

Giyim eşyalarında bir diğer yenilik çarşaftır. Çarşafların her ne kadar benimsenip yaygınlaşması II. Abdülhamid devrinde olsa da, kullanılmaya başlanmasının çok daha erken tarihlerde başladığı terekelerde tespit edilmiştir. Nitekim feracelere 1870'te getirilen yasaktan sonra da hızla yaygınlaştığı iddiası, öncesinde kullanılıyor olduğunun

da bir göstergesidir. Giyim eşyası grubunun son örneği olarak ayakkabılar seçilmiştir. Bunlarda da gelenekselin korunduğu, yeni ve modern olanın istisna gösterdiği tespit edilmiştir. Netice olarak en yüksek kullanım oranına sahip olduğu İzmir'de bile %6'larda kalan modern ve yeni ayakkabıların, Osmanlı toplumunda incelediğimiz dönemde nadir olarak tercih edildikleri görülmüştür. Nitekim en erken rastlanılan kundura ve potinler 1850'lerden sonra kaydedilmiştir. Bu ayakkabılara sahip olanların ekseriyetle haffaf, pabuççu ve kunduracı olması da, ithalatının ve satışının yapıldığını ancak halk genelinde henüz karşılık bulmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Son olarak incelemesini gerçekleştirdiğimiz şahsi eşyalar tütün ve gereçleri, kitap, silah ve zenginliğin göstergesi lüks eşyalardır. 17. yüzyıl itibariyle yaygınlık kazanan tütünün yeni versiyonları ve gereçlerinin kullanımında İstanbul'un yine öne çıktığı ve diğer şehirlere göre daha erken olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer eşya grubu silahlara sahip olmada ise Selanik, İstanbul ile arasındaki az farka rağmen şehirler içerisinde birinci sırada yer almıştır. Ayrıca silahlar, Selanik şehrinin kullanımında ilk sırada yer aldığı tek eşyadır. Ancak yeni ve modern silahları kullanma bakımından İstanbul yine ilk sırada yer almıştır. Kitap sahipliğinde de İstanbul'un, diğer şehirleri geride bırakacak bir orana ulaştığı söylenmelidir. Netice olarak incelediğimiz dönemde tespit edilen kitapların büyük çoğunluğunun, daha önce de okunan ve kütüphanelerde yer alan dini edebi ve tarihi eserler olduğu da görülmüştür. Son dönemde yazılan ve ilgi duyulan kitapların ise yalnızca çeşitli devlet görevinde bulunan kişilerin terekelerinde yer alması, kitap okuma yaygınlığı hakkında bizlere fikir vermesi bakımından önemlidir. Son olarak zenginliğin bir işareti kabul ettiğimiz eşyalara sahip olanların çoğunlukla yine İstanbul'da yaşayan kişiler olduğu tespit edilmiştir. Bu eşya grubu içerisinde en sık karşılaştıklarımızın da cariye ve köleler olduğu belirtilmelidir.

Bütün eşya grupları beraberce değerlendirildiğinde, modernleşmenin tüketim alışkanlıklarında sebep olduğu değişimin en fazla hissedildiği şehrin, şüpheye yer bırakmayacak şekilde başkent İstanbul olduğunu söyleyebiliriz. Onu, terekeleri diğer şehirlerden çok daha geç tarihlerde başlamasına rağmen, ikinci sırada takip eden şehir İzmir olurken, üçüncü sırada yer alan, her ne kadar bazı yeni ve lüks eşyalar bulunsa da, geleneksel tüketimi ağırlıkla sürdüren şehir de Selanik olmuştur. İncelediğimiz

dönemde, Osmanlı başkenti dışındaki toprakları içerisinde tüketim alışkanlıklarının çok hızlı değiştiği ve modern tüketim kültürüne hızla adapte olan şehir İzmir'dir.

Çalışma boyunca karşılaştığımız bazı zorlukları da burada dile getirmemiz gerekir. Sözgelimi terekelerin değerlendirilmesinde yaşanan sorunlar çalışmamız açısından en kritik olandır. Bu bakımdan terekelerdeki mal değerlerinin piyasa koşullarının dikkate alınarak belirlendiği bir çalışma, tüketim araştırmalarının iktisadi boyutunun çok daha sağlıklı bir şekilde ortaya koyulmasına katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan başkent İstanbul diğer şehirlere göre bir adım daha öndedir. Ancak bizim de çalışmamızda amaçladığımız gibi şehirlerin karşılaştırmasının yapılacağı bir çalışmada bu veriler maalesef nispeten eksik kalmıştır. Bu da sahip olunan mallara etki eden sebebin ekonomik refah mı yoksa bireysel tercihler mi olduğu sorularını yanıtlamamızı güçleştirmiştir.

Son olarak yaptığımız çalışmanın başka kaynaklarla desteklenerek sonraki araştırmalara yol göstereceği kanaatindeyiz. Misal gümrük kayıtları ve bunlardan elde edilecek ithalat malları, terekelerde kaydedilmemiş ya da yaygınlık kazanmamış eşyaların gerçekte ne derece bilinip yaygınlaştığını bizlere gösterebilmesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca terekelerde kendisi geleneksel ancak özellikleri itibariyle yeni ve ithal olduğunu tespit ettiğimiz eşyalar bulunmasına rağmen, bir özellik belirtilmeden yazılanları çoğunlukta kalmaktadır. Bunların ayrımının daha net yapılabilmesi açısından da bu kaynakların faydalı olabileceği kanaatindeyiz. Nihayetinde çalışmamız bir doktora tezi olması sebebiyle belli sınırlılıklar içermektedir. Bu sebepten tespit edilen her eşya grubuna dair yapılacak müstakil incelemelerin çok daha ayrıntılı sonuçlar vereceğinden Osmanlı tüketim araştırmalarına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Böylece yaptığımız doktora çalışmasının, bu müstakil incelemelere rehberlik etmesini temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

(BOA). Osmanlı Arşivi. İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicil Defterleri Kısmet-i Askeriye Mahkemesi [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1397

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1453

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1552

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1564

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1751

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1785

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1790

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1812

(BOA). [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1840

(BOA). Meşihat Şeriyye Sicilleri Defterleri [MŞH. ŞSC.d.]. No. 2, Gömlek No: 5446.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 3, Gömlek No: 5447.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 10, Gömlek No: 5454.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 11, Gömlek No: 5455.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 16, Gömlek No: 5460.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 19, Gömlek No: 5463.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 24, Gömlek No: 5468.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 28, Gömlek No: 5472.

(BOA). [MŞH. ŞSC.d.]. No. 32, Gömlek No: 5476.

Istoriko Archeio Makedonias (Makedonya Tarih Arşivi) (IAM)

(IAM): Church of Thessaloniki, Sicil 234.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 245.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 248.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 251.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 252.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 256.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 264.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 274.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 280.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 283.

(IAM). Church of Thessaloniki, Sicil 292.

Gazeteler

Cerîde-i Havâdis, 11 Zilhicce 1256/ 3 Şubat 1841, Sayı 20.

Cerîde-i Havâdis, 5 Muharrem 1257/ 27 Şubat 1841, Sayı 23.

Cerîde-i Havâdis, 25 Muharrem 1257/ 19 Mart 1841, Sayı 26.

Cerîde-i Havâdis, 15 Cemazeyilevvel 1260/ 2 Haziran 1844, Sayı 183.

Cerîde-i Havâdis, 21 Şevval 1260/ 3 Kasım 1844, Sayı 201.

Cerîde-i Havâdis, 26 Muharrem 1262/ 24 Ocak 1846, Sayı 265.

Cerîde-i Havâdis, 16 Cemazeyilevvel 1263/ 2 Mayıs 1847, Sayı 331.

Cerîde-i Havâdis, 15 Cemzeyilahir 1263/ 31 Mayıs 1847, Sayı 335.

Cerîde-i Havâdis, 25 Ramazan 1263/ 6 Eylül 1847, Sayı 349.

Cerîde-i Havâdis, 18 Muharrem 1264/ 26 Aralık 1847, Sayı 365.

Cerîde-i Havâdis, 22 Rebiülevvel 1264/ 6 Mayıs 1848, Sayı 374.

Cerîde-i Havâdis, 19 Muharrem 1266/ 5 Aralık 1849, Sayı 461.

Cerîde-i Havâdis, 1 Safer1266/ 17 Aralık 1849, Sayı 464.

Cerîde-i Havâdis, 5 Cemazeyilahir 1267/ 7 Nisan 1851, Sayı 537.

Cerîde-i Havâdis, 16 Şevval 1270/ 12 Temmuz 1854, Sayı 696.

Cerîde-i Havâdis, 30 Rebiülevvel 1271/ 21 Aralık 1854, Sayı 721.

Cerîde-i Havâdis, 16 Zilkade 1274/ 28 Haziran 1858, Sayı 891.

Cerîde-i Havâdis, 9 Cemazeyilahir 1276/ 3 Ocak 1860, Sayı 980.

Journal de Constantinople, 12 Cemazeyilahir 1282/ 2 Kasım 1865, Sayı 343.

Tasvîr-i Efkâr, 30 Cemazeyilahir 1280/ 12 Kasım 1863, Sayı 144.

Tasvîr-i Efkâr, 5 Cemazeyilahir 1281/ 5 Kasım 1864, Sayı 236.

Tasvîr-i Efkâr, 21 Recep 1282/ 13 Eylül 1865, Sayı 329.

Tasvîr-i Efkâr, 21 Zilkade 1283/ 27 Mart 1867, Sayı 470.

Tasvîr-i Efkâr, 4 Receb 1284/ 5 Ağustos 1867, Sayı 506.

Takvim-i Ticaret Gazetesi/ Le Moniteur Du Commerce, 9 Şevval 1282/ 25 Şubat 1866, Sayı 4.

*Takvim-i Ticaret Gazetesi/ Le Moniteur Du Commerce,*16 Zilkade 1283/ 22 Mart 1867, Sayı 60.

Takvim-i Ticaret Gazetesi/Le Moniteur Du Commerce, 23 Zilkade 1283/ 29 Mart 1867, Sayı 61.

Takvim-i Vekayi, 9 Rebiülahir 1252/ 24 Temmuz 1836, Sayı 132.

Tercüman-ı Ahval, 9 Rebiülahir 1278/ 13 Aralık 1861, Sayı 91.

Tercüman-ı Ahval, 7 Şaban 1278/ 7 Şubat 1862, Sayı 141.

Tercüman-ı Ahval, 27 Rebiülevvel 1279/ 22 Ekim 1862, Sayı 248.

Tercüman-ı Ahval, 11 Şaban 1280/ 19 Şubat 1864, Sayı 453.

Tercüman-ı Ahval, 16 Şaban 1280/ 24 Şubat 1864, Sayı 455.

Tercüman-ı Ahval, 12 Şevval 1280/ 21 Mart 1864, Sayı 465.

Tercüman-ı Ahval, 26 Ramazan 1280/ 4 Nisan 1864, Sayı 471.

Tercüman-ı Ahval, 3 Ramazan 1281/ 30 Ocak 1865, Sayı 599.

Tercüman-ı Ahval, 29 Muharrem 1282/ 24 Haziran 1865, Sayı 657.

Birincil Kaynaklar

ABBOTT SCHNEIDER Eliza Cheney, *Bursa Mektupları; Bir Osmanlı Kentinde Müminler ve Kâfirler*, Çev. Neşe Akın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Haz. Prof. Dr. Kazım Arısan-Duygu Arısan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Ahmed er-Rûmî el- Akhisârî, Tütün İçmek Haram mıdır? Bir Osmanlı Risalesi, Çev. Mehmet Yavuz, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Ahmet Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi – Tezakir,* Cilt 1 (1-14), Ed. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.

Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, Haz. Ahmet Aydemir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020.

Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*, Haz. Necati Tonga, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.

BOUE Ami, *LaTurquie d'Europe*, C.2, Arthus Bertrand Press, Paris 1840.

DALLAWAY James, *Constantinople ancient and modern*, Printed by T. Bensley, for T. Cadell Jun & W. Davies, in the Strand, London, 1797.

DE AMICIS Edmondo, *İstanbul (1874),* Çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

DE BUSBECQ Ogier Ghiselin, *Türk Mektupları,* Çev. Derin Rürkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

DE FONTMAGNE La Baronne Duran, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, çev. Gülçiçek Soytürk, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.

DE LAMARTINE, Alphonse, *Voyage en Orient*, Hachette et Cie, Paris, 1876.

DE NERVAL Gerard, *Doğu'da Seyahat,* Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

FLAUBERT Gustave, *Doğu Seyahati (1849-1851),* Çev. Z. Canan Özatalay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

GROSSER RILKE Anna, *İstanbul'da Bir Hoş Sada,* Çev. Deniz Banoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Hayrullah Efendi, *Avrupa Seyahatnamesi*, Yay. Haz. Belkıs Altuniş Gürsoy, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şık*, Haz. Erkan Irmak, Can Yayınları, İstanbul, 2021.

MOLTKE Helmuth, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

MONTAGU Lady, *Türkiye Mektupları 1717-1718,* Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1973.

MONTAGU Lady, *Letters de Milady Montague*, Tr. P. H. Anson, Vol 1, Paris, 1795.

MORDTMANN A. D., *Anatolien-Skizzen und Reisbriefe aus Kleinasien: 1850-1859*, Ed. Franz Babinger, Orientbuchhandlung Heinz Lafaire, Hannover, 1925.

Namık Kemal, *İntibah*, Haz. Bengü Vahapoğlu, Can Yayınları, İstanbul, 2021.

RACZYNSKI Edward, *Türkiye Seyahati Günlüğü,* Çev. Sabire Arık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019.

ROLLESTONE George, *İzmir 1856*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2010.

Samipaşazade Sezai, Sergüzeşt, Haz. Fatih Altuğ, Can Yayınları, İstanbul, 2019.

SLADE Adolphus, *Records of Travels*, Saunders and Otley Press, London, 1854.

Şemsettin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, Haz. Fatih Altuğ, Can Yayınları, İstanbul, 2020.

UBICINI J. H. A., *1855'de Türkiye II*, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

Vartan Paşa, *Akabi Hikâyesi*, Haz. A. Tietze, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991.

WHITE Charles, *İstanbul'da Üç Yıl,* Cilt 2, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2024.

2- Telif Eserler

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Şer'iyye sicilleri mahiyeti toplu kataloğu ve seçme hükümler,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

AKTEPE Münir, ''XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar'', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* C.9, S.13, 1958, ss.1-30.

AKTEPE Münir, ''İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi'', *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 25, 1971, ss.105-154.

AKTÜRKOĞLU Merve Buşra, ''XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Temizlik Yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'in Leke Risalesi Örnekleri'', *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 10(2), 2022, ss.741-751.

AKTÜRKOĞLU Mustafa Enes, ''Siyaset Düşüncesi Bağlamında Telemakhos'un Maceraları'nın Tercüme-i Telemak'a Tesiri'', *İçtimaiyat,* 7(2), 2023, ss.533-551.

AKURGAL Ekrem, *İstanbul: Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, 2000.

AKYEL Durmuş, *Gözlüğün İcadı ve Tarihsel Gelişimi,* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.

AKYILDIZ Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

ANASTASSIADOU Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik,* Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

ANASTASSIADOU Meropi, ‘‘Yörenin Batılıları’’, Selanik 1850-1918 ‘‘Yahudilerin Kenti’’ ve Balkanlar’ın Uyanışı, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.183-198.

AND Metin, ‘‘XVI. Yüzyılda İstanbul’’, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.8, 1969, ss.18-23.

ANGIN Zeynep, *Mit, Tarih, Kültür ve Edebiyat Ekseninde Ayna*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Eskişehir, 2019.

ARIKAN Zeki, ‘‘İzmir ve Kemeraltı’’, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 1997, ss.29-48.

ARSLAN Fatih, ‘‘Tüketimin Kışkırtıcı Dili/Osmanlı-Tanzimat Basınında Reklam-Roman İzdüşümleri’’, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018, ss.503-531.

ARTAN Tülay, ‘’18. yüzyıl başlarında yönetici elitin saltanatın meşruiyet arayışına katılımı’’, *Toplum ve Bilim 83,* 1999, ss.292-322.

ARTAN Tülay, ‘‘Osmanlı Elitinin Yemen Tüketiminin Bazı Yönleri: Değişken Bir Yüzyılda Temel Gıdalar, Lüks Tatlar ve Tadımlıkların İzinde’’, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, ss137-249.

ARTAN Tülay, ‘‘Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası’’, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam,* Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss.49-64.

ATİK Hasan, ‘‘Takvim-i Ticaret Gazetesine göre Osmanlı Ticaret Anlayışı ve Osmanlı Dış Ticareti, 1866-1867’’, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, 2020, ss.67-107.

ATİLLA A. Nedim, *İzmir Demiryolları,* İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.

AYDIN Ali Emre, MARANGOZ Mehmet, FIRAT Aytekin, ‘‘Tüketim Kültürü Çalışmaları Üzerine Bir Literatür Taraması’’, Tüketici *ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7 Sayı 1, Haziran 2015, ss.23-40.

AYDIN H. Veli, *Osmanlı Maliyesinde Modern Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması*, Ankara: Abis Yayınları, 2022.

AYDOĞAN Filiz, ‘‘Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler’’, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi 2*, c.27, 2009, ss.203-215.

AYDÜZ Salim, ‘‘Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi’’, *Tarih Okulu*, Sayı 10, 2011, ss.1-37.

AYHAN Fatma, ‘‘Türklerin Giyim Kuşamında Kürk’’, *38. ICANAS*, Ankara, 10-15 Eylül 2007, ss.189-202.

BAĞIŞ Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.

BARBAROSOĞLU Fatma, *Moda ve Zihniyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019.

BARKAN Ömer Lütfi, *15. Ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, C.I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1943.

BARKAN Ömer Lütfi, ‘‘Edirne Askeri Kassamına ait Tereke Defterleri (1545-1659)’’, *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, III, 5-6, 1966, ss.1-479.

BAŞARAN Betül, ‘‘III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti, 1789-1792’’, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar*, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, ss.116-134.

BAŞARAN Betül, ‘‘İstanbul Kefalet ve Teftiş Defterleri’’ *Antik Çağ'dan Günümüze Büyük İstanbul Tarihi*, C. 4, 2015, ss.584-587.

BAŞTUĞ Zeynep, *Alışveriş Merkezleri ve Değişim*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005.

BAUDRILLARD Jean, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2001.

BAUDRILLARD Jean, *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazal Deliçaylı-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008.

BAUMAN Zygmund, *Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

BAUMAN Zygmund, *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

BAXEVANIS John, *The Port of Thessaloniki*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

BAYKARA Tuncer, ‘‘Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yönetici Aile Yapısı’’, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Cilt I, İstanbul, 1993, ss.199-213.

BAYKARA Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974.

BEAUD Michael, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, Çev. Fikret Başkaya, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

BEKMAN Büşranur, *XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2020.

BERKOL Ceyhun, ‘‘Tarihsel Süreçte Kemer ve Kuşak Kullanımı’’, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 2019, ss.42-62.

BİLGİN Arif, ‘‘Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı’’, *Türk Mutfağı*, Ed. Arif Bilgin-Özge Samancı, Ankara, 2008, ss.283-305.

BİLGİN Arif, ‘‘Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü’’, *Akademik Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 47-48, 2010-2011, ss.229-245.

BİLGİN Arif, ‘‘Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü’’, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Toplum*, C.4, İstanbul, 2015 ss.174-199.

BİLGİN Arif, ‘‘Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'un İktisadi Yönetimi’’, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme,* Cilt 6, 2015, ss.90-101.

BOCOCK Robert, *Tüketim,* Dost Kitapevi, Ankara, 1997.

BOZKURT Fatih, ‘‘Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları’’, *Türkiye Araştırmaları literatür Dergisi,* C. 11, S. 22, 2017, ss.193-229.

BOZKURT Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, (Doktora tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

BOZKURT Gülçin, ‘‘19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi’’, *Journal of the Faculty of Forestry*, Sayı 62(2), Istanbul University 2013, ss.37-70.

BULUT Rukiye, ‘‘18. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Önlemler’’, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.3, 1967, ss.30-33.

CANATAR Mehmet, ‘‘İstanbul Mahallelerinin Listesi’’, *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim- 2*, 2015, C.3, , ss.234-235.

CANBAKAL Hülya, ‘‘Barkan’dan günümüze Tereke çalışmaları’’, *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan: Türk Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu,* 2009, ss.1-7.

CEYLAN Pınar, ‘‘Was there a ‘consumer revolution’ in the Ottoman Empire?’’, *The Economic History Review,* 2023, pp. 1-26.

CEZAR Yavuz, ‘‘Bir Ayanın Muhallefatı’’, *Belleten*, Cilt 41, Sayı 161, 1977, ss.41-78.

CORNELISSEN Marloes, *The World of Ambassador Jacobus Colyer; Material culture of the Dutch ‘nation’ in İstanbul During the First Half of the 18th Century*, (Doktora Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

COŞAR Nevin, ‘‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tüketim Alışkanlıkları’’, *Osmanlı’da Esnaf ve Ticaret*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

ÇADIRCI Musa, ‘‘Tanzimat Döneminde İzmir’’, Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 3, 1993, ss.73-87.

ÇAKILCI Diren, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri*, (Doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi, 2021.

ÇAKILCI Diren, ‘‘Beratlı Tüccar’dan Avrupa Tüccarı’na Selanik’te ‘‘Nizam-ı Raiyyet’’ Arayışı’’, *Tarih Dergisi- Turkish Journal of History*, Sayı 77, 2022, ss.165-212.

ÇAKIR Coşkun, AKKUŞ Yakup, ‘‘Osmanlı İstanbul’unda Ticaret’’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme,* C.6, 2015, ss.154-199.

ÇAKMAK Diren, *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Evrimi*, Libra Kitap, İstanbul, 2011.

ÇORUHLU Tülin, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

DELİLBAŞI Melek, ‘’16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik’’, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

DELİLBAŞI Melek, ‘‘Selanik(Thessaloniki)’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih’’, *Sultan Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

DEMİRARSLAN Deniz, ‘‘Osmanlı’da Modernleşme/ Batılılaşma Sürecinin İç Mekan Donanımına Etkileri’’, *Erdem*, Sayı 15, ss.35-66.

DEMİREZEN İsmail, ‘‘Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi’’, *Din Bilimleri Akademik Dergisi*, C. 10, S. 3, 2010, ss.97-109.

DEMİRYÜREK Meral, ‘‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Değişen Moda Anlayışının Edebiyata Yansımaları (1860-1923), *Turkish Studies*, Volume 5/3, Summer 2010, ss.1009-1043.

DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.

DE VRIES Jan, *Çalışkanlık Devrimi 1650’den Günümüze Tüketici Davranışı ve Hane Halkı Ekonomisi*, Çev. Ramiz Üzümçeker, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2024.

DIVAKALA Malini, VASANTHA M., ‘‘Tradition and Transition- A Study on Kalamkari of Srikalahasti’’, *Contemporary Issues and Trends in Fashion, Retail and Management,* Ed. N. J. Rajaram, G.H.S. Prasad, Shiv Kumar, BS Publications, India, 2014, ss.413-419.

DİRİMTEKİN Ferudun, ‘‘Türklerden Önce İstanbul’’, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.313, 1972, ss.3-9.

DOĞAN Faruk, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Zeytinyağı Üretimi ve Tüketimi’’, *Türk Mutfağı*, Ed. Arif Bilgin- Özge Samancı, Ankara, 2008, ss.231-241.

EKİNCİ Ayhan, *Kırım Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan Terekeler Işığında Kırım Maddi Kültürü (m. 1650-1675/ h. 1060-1085)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Topkapı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.

EKSETZOGLOU Haris, *Nostaljinin Ötesinde ‘‘Kaybedilmiş Memleketler’’*, Çev. Yusuf Ziya Karabıçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

ELDEM Edhem, ‘‘İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente’’, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, Çev. Sermet Yalçın, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss.165-247.

EMECEN Feridun, ‘‘İstanbul’’ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.23, İstanbul, 2001, ss.212-220.

EMİROĞLU Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

ENGİN Vahdettin, ‘‘İstanbul’da Şehiriçi Kara Ulaşımı: At Arabalarından otomobile’’, *Osmanlı’da Ulaşım: Kara- Deniz- Demiryolu*, 2012, ss.87-103.

ERASLAN Cezmi, ‘‘I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-I*, C.2, 2015, ss.234-241.

ERDEM Tolga, *Mobilya Tarihine Genel Bakış ve Art Deco,* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007.

ERDİNÇLİ İhsan, CAN Burhan, ‘‘Osmanlı İstanbul’unda Ev İçi Dekorasyonda Alafrangalaşma ve Mekânın Yeniden Üretimi (1860-1914), *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.13, 2024, ss.74-109.

ERDİNÇLİ İhsan, ‘‘Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti’nin İçki Tüketimine ve Meyhânelere Yaklaşımı’’, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 16, S. 31, 2020, ss.1-32.

ERÜNSAL İsmail E., ‘‘Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları’’, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, ss.29-151.

ESİNER ÖZEN Mine, ‘‘Türkçe’de Kumaş Adları’’, *Tarih Dergisi*, Sayı 33, 1982, ss.291-340.

ESTABLET Colette; PASCUAL Jean-Paul, *Familles et fortunes a Damas, 450 fayers damascains en 1700*, Damascus, 1994.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff, IX. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

EYİCE Semavi, ‘‘XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinin ve İstanbul’un Görünümü’’, *II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Kongresi,* 1987, ss.49-66.

EYİCE Semavi, ‘‘İstanbul’un Şehircilik Tarihine Bilimsel Bir Bakış’’, *İstanbul, kent ve Medeniyet,* Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, 2010, ss.21-61.

EYİCE Semavi, ‘‘Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi’’, *Atatürk Konferansları VII,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, ss.89-182.

FAROQHI Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

FAROQHI Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

FAROQHI Suraiya, ‘‘Osmanlı’da Tüketimin Tarihi: Kaynak ve Modellerin Bir Ön Keşfi’’, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.

FAROQHI Suraiya, ‘‘Wealth and Power in the Land of Olives: Economic and Political Activities of Müridzade Hacı Mehmed Agha, Notable of Edremit’’, ed. Çağlar Kayder ve Faruk Tabak, *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, Albany, 1991, ss.77-96.

FEATHERSTONE Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

Fénelon, *Telemakhos'un Maceraları*, Çev. Ziya İshan, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.

FERGUSON Niall, *İmparatorluk-Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

FERGUSON Niall, *Uygarlık-Batı ve Ötekiler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

FİDAN Süleyman, ''Türk Kültüründe Asker Giyim- Kuşam ve Asker Modası'', *Milli Folklar 23,* S. 92, 2011, ss.95-105.

FRANGAKIS- SYRETT Elena, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, Çev. Çiğdem Diken, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2006.

FRANGAKIS- SYRETT Elena, ''Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)'', *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir kent Mi?,* Der. Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, 2020, ss.27-57.

FRIERSON Elizabeth, ''Ucuz ve Bol: Geç Osmanlı İmparatorluğunda Tüketici Kültürünün Oluşumu'', ed. Donald Quataert, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Çev. Tanju Günseren, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, ss.306-320.

FUSTIER Michel, *Tüketim Psikolojisi,* Çev. Sühely Gürbaşkan, İstanbul Reklam Yayınları, İstanbul, 1974.

GEÇİLİ Derya, ''Dürbünün Tarihi Gelişimi ve Osmanlı Devleti Tarafından Askeri Amaçla Kullanılması'', *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 7, Haziran 2023, ss.141-178.

GENÇ Mehmet, ''Esham'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, ss.376-380.

GENÇ Mehmet, ''İltizam'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, ss.154-158.

GENÇ Mehmet, ''Mâlikane'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 27, Ankara, 2003, ss.516-518.

GENÇ Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* 11. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

GENÇ Mehmet, ''Yed-i Vâhid'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 43, İstanbul, 2013, ss. 378-383.

GEORGEON François, ''Müslüman ve Dönme Selanik'', *Selanik 1850-1918 ''Yahudilerin Kenti'' ve Balkanların Uyanışı*, Der. Gilles Veinstein, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.133-150.

GOFFMAN Daniel, ''İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine'', *Doğu Batı Arasında Osmanlı Kenti*, Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

GOFFMAN Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

GOUNARIS Basil C., ‘‘Selanik’’, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914),* Ed. Çağlar Kayder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, ss.103-120.

GÖÇEK Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme,* Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.

GÖKAÇTI Mehmet Ali, ‘‘1845 Yılında Selanik’te Müstemin Tüccarlar’’, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 38/224, 2002, ss.4-10.

GÖKBİLGİN Tayyip, ‘‘Selanik’’, *İslam Ansiklopedisi,* 1996, ss.337-349.

GÖRGÜNAY Gamze, *Porselen Yüzeylerde Sırüstü Dekor Çalışmaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstisüsü, (Sanatta Yeterlik Çalışması), İzmir, 2014.

GÜLER Ali, *Osmanlı Devleti’nde Azınlıklar*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

GÜNDOĞDU Yasemin, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Servet Unsurları ve Giyim Kuşam Kültürü (Manisa Örneği),* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

GÜNDÜZER Onur, *Namlu Cidarı Boyutlandırılmasına İç Balistik Davranışın Etkisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

GÜNER Agah Oktay, *İsraf Ekonomisi*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1978.

GÜRAN Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

GÜRAN Tevfik, ‘‘İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)’’, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 44, Sayı 1-4, 1986, ss.245-275.

GÜRSAKAL Gürsu Galip, ‘‘Osmanlı Bursa’sında İthalat ve Tüketim Kalıplarının Değişimi (XIX. YY. İkinci Yarısı)’’, U.*Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 13, 2007/2, ss375-388.

HATİPOĞLU A.; BATMAN O., ‘‘Osmanlı Saray Mutfağına ait Gastronomik Unsurların Günümüz Türk Mutfağı ile Kıyaslanması’’, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 2014, ss.62-74.

HILL Christopher, *İngiliz Devrimler Çağı- Demokratik Devrimden Sanayi Devrimi’ne 1530-1780,* Çev. Lale Akalın, Kaynak Yayınevi, İstanbul, 2016.

HOBSBAWM Eric, *Devrim Çağı 1789-1848*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 2013.

HOŞGÖR BÜKE Sümeyye, *Change in the Consıption of Ottoman in the Eighteenth Century*, (Doktoran Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

HUBERMAN Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, 19. Baskı, Çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

ILLICH Ivan, *Tüketim Köleliği*, Çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

İLERİ Nurçin, ‘‘Allure of the Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectacle, and Order in Fin-de-Siècle Istanbul’’, *Corparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East,* Volume 37, Number 2, 2017, ss.280-298.

İNALCIK Halil, ‘‘Fatih Sultan Mehmed, İstanbul Fethi ve İmparatorluk’’, *Türk Kültürü,* S.20, 1964, ss.8-13.

İNALCIK Halil, ‘‘İmtiyâzât’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, ss.245-252.

İNALCIK Halil, ‘‘İstanbul’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 23, İstanbul, 2001, ss.220-239.

İNALCIK Halil, ‘‘Osmanlılar’da Ateşli Silahlar’’, *Belleten*, Cilt XXI, Sayı 83, 1957, ss.508-512.

İNALCIK Halil, ‘‘The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans’’, Symposium on the Black Sea, Mart 18-20, 1978, *Archeion Pontou,* 35, 1979, ss.74-110.

İNALCIK Halil ve QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, Çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İPŞİRLİ Mehmet, ‘‘Araba’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1991, ss.242-245.

İYİGÖNÜL ATASAĞUN Şerife Şule, *17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul Kadınlarının Serveti (1656-1676 yılları)*, (Doktora Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.

İYİGÖNÜL ATASAĞUN Şerife Şule, ‘‘Askerî Olmayan İstanbullu Kadınların Servet Birikimleri Üzerine Bir Değerlendirme’’, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, ss.315-349.

JIROUSEK Charlotte, ‘‘Geç Osmanlı İmparatorluğu’nda Kitle Moda Sistemi Giyimine Geçiş’’, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922,* Çev. Tanju Günseren, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.

KAFADAR Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken (Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun),* Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

KARABABA Eminegül, *Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa,* (Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi, 2006.

KARAGÖZ Zehra Özlem, ‘‘Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Kıyafetleri’’, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1/1, 2017, ss.130-137.

KARAHASANOĞLU Selim, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730),* (Doktora Tezi), New York State University, 2009.

KARAL Enver Ziya, ‘‘İstanbul’un Fethi’’, *Ülkü: Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, C.3, S.30, 1949, ss.4-6.

KARAOĞLU Ömer, *Osmanlı İktisat Tasavvuru ve Modernleşme,* İz Yayıncılık, İstanbul, 2018.

KARPAT Kemal H., ‘‘İstanbul Nüfusu: XVIII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına’’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim- II,* C. 3, 2015, ss.488-519.

KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KASABA Reşat, ‘‘İzmir’’, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914), Ed.* Çağlar Kayder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, ss.1-22.

KAYA Bektaş, *Antalya Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan Tereke Kayıtlarına Göre Antalya’da Giyim-Kuşam*, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

KAYIKÇI Gülşen, ‘‘Gaziantep’in Tarihi ve Kültürel Yapısı İçinde Giysi Özellikleri’’, 38. ICANAS, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008, ss.771-791.

KAYMAK Muammer, ‘‘Sanayi Devrimi Neden İngiltere’de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi’’, *İktisada Dokunmak,* Der. Hakan Mıhcı, Phoenix Yayınevi, Ankara, ss.163-185.

KAZGAN Haydar, *Galata Bankerleri*, Ankara: Efil Yayınevi, 2022.

KEROY Zubritski Mitropolski, *Kapitalist Toplum*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

KEYDER Çağlar, ÖZVEREN Y. Eyüp, QUATAERT Donald, ‘‘Port-Cities in the Ottoman Empire: Some Theoretical and Historical Perspectives’’, Review (Fernand Braudel Center), s.16, S.4, 1993, ss.519-558.

KIEL Machiel, ‘‘Selanik’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009, ss.352-357.

KIEL Machiel, ‘‘Yanbolu’’, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 2013, ss.312-315.

KILINÇ Ahmet, ‘‘Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde İçki İçme Suçu’’, *6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı,* Cilt 1, Ed. Recai Coşkun, Komrat Moldova, 8-12 Haziran 2014, ss.205-215.

KOCA Emine, ‘‘18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası’’, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 7, 2009, ss.63-81.

KOÇ Yunus, ‘‘Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu’’, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-II,* C.3, 2015, ss.458-466.

KOÇU Reşat Ekrem, ‘‘Tarih Boyunca Fes’’, *Hayat Tarih Mecmuası*, I. Cilt, 1. Sayı, İstanbul, 1972, ss.14-19.

KOÇU Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1969.

KOLÇAK Özgür, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2005.

KOLOĞLU Orhan, ‘‘Ev Eşyalarının Batılılaşmasının Kanıtı Olarak Gazete İlanları’’, *Tarih Boyunca Ev ve Aile Semineri,* Global Dünya Basımevi, 2000, ss.237-249.

KOYUNCU Derviş Tuğrul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

KÖSE Osman, ‘‘19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Kullanılan Tüfekler Hakkında Bazı Mülahazalar’’, *History Studies*, 14/4, 2022, ss.955-963.

KÖSE Yavuz, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

KUNERALP Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricali (1839-1912)*, Isis Yayınları, İstanbul, 1999.

KURAN Ercüment, ‘‘İstanbul'un Fethi'nin Dünya Tarihindeki Yeri’’, *Türk Kültürü,* C. 16, S.165, 1976, ss.16-18.

KURAN Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,* Ankara, 1994.

KUŞ Cevdet, *Terekelerin ışığında Uşak ve Çanakkale'nin Sosyo-ekonomik Yapısı ve Sosyo-ekonomik Hareketliliğinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi (1246-1286/ 1830-1870)*, Uşak üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), 2011.

KUZUCU Kemalletin, ‘‘Osmanlı İçecek Kültüründe Yeni Bir Tat Olarak Çay’’, *Türk Mutfağı*, Ed. Arif Bilgin- Özge Samancı, Ankara, 2008, ss.243-259.

KÜÇÜKKALAY Mesud, *Osmanlı İzmir'inde İthalat- İzmir Efrenç Gümrüğü (1818-1838),* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, ‘‘Yaşmak’’, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi,* Cilt 43, İstanbul, 2013, ss.347-349.

KÜÇÜKERMAN Önder, *Dünya Saraylarının Prestij Teknolojisi ve Yıldız Çini Fabrikası,* Sümerbank Yayınları, İstanbul, 1987.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, ‘‘Avrupa Tüccarı’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1993, ss.159-160.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, ‘‘Balta Limanı Ticaret Anlaşması’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, ss.38-40.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, ‘‘Balta Limanı Ticaret Muahedeleri ve Tatbikatı’’, *I. Milletlerarası Türkoloji kongresi*, İstanbul, 1979, ss.200-206.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, ‘‘İzmir’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 23, 2001, ss.515-524.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1850,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, ‘‘Narh’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, ss.390-391.

LOWRY Heath W., ‘‘When Did the Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613’’, *The Jews of The Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, The Darwin Press, New Jersey, 1994, pp.203-213.

MARDİN Şerif, ‘‘Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma’’, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

MARTAL Abdullah, ‘‘XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Sosyal-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler’’, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 3, 1993, ss.117-131.

MATTHEWS Joyce Hedda, ‘‘Bir Osmanlı Tereke Defterleri ‘‘Isolario’’suna Doğru ve Manisa Örneği (1600-1700 civarı)’’, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Çev. Tanju Günseren, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, ss.62-106.

MAZAK Mehmet, ‘‘Türkiye’de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)’’, *IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu (13-15 Aralık 2007)*, İzmir, Düzenleyen: EMO- Aydınlatma Türk Milli Komitesi.

MAZOWER Mark, *Selanik, Hayaletler Şehri: Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

MCKENDRIK Neil, *The Birth of a Consumer Society: The Commercalization of Eighteenth-Century*, Indiana University Press, Bloomington, 1982.

MERİÇ YAZAN Ümit, ‘‘Bir Asır Boyunca (1840-1940) İstanbul Şehri’nin Nüfusunda Meydana Gelen Değişimlerin Tahlili’’, Tarih Boyunca İstanbul Semineri, İstanbul 1989, ss.59-74.

METİN Rafet, ‘‘Şeriyye sicillerine göre XVIII. Yüzyılda Bursa Evleri ve Kullanılan Eşyalar’’, *Turkish Studies*, Volume 9/1, Ankara, 2014, pp.357-366.

MOLHO Reno, ‘‘Yenilenme’’, *Selanik 1850-1918 ‘‘Yahudilerin Kenti’’ ve Balkanlar’ın Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.79-98.

MOOERS Colin, *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu; Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa, Almanya'da Kapitalizmin Yükselişi*, Çev. Sina Şener, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 1997.

MOUTSOPOULOS N. C., ''İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent'', Selanik 1850-1918 ''Yahudilerin Kenti'' ve Balkanların Uyanışı, Der. Gilles Veinstein, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.27-47.

MUHACIR Esra, ''Osmanlı Okuma Gelenekleri ve Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme'', *Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2023, ss.201-216.

NEUMANN Christoph K., ''Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar'', *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,* S. 8, 2009, ss.7-47.

NEUMANN Christoph, TAMDOĞAN Işık, ''Bilinmeyen Bir Cemaatin Portresi: Müslümanlar'', *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, 4. Baskı, Der. Marie-Carmen Smyrnelis, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss.61-71.

ODABAŞI Necmi, ''Milhaliç Çiftlikât-ı Kümâyûnu'nda Merinos Koyunu Yetiştiriciliği'', *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25/2, 2013, ss.289-306.

ODABAŞI Yavuz, *Tüketim Kültürü*, Aurora Kitapları, İstanbul, 2019.

OĞUZOĞLU Yusuf, ''Osmanlı İmparatorluğu'nda Köleler ve Cariyeler'', *Journal of Turkish Studies*, 2016, ss.313-337.

OKTAY Cemil, ''Edgar Morin'in Kalemiyle Selanik'', *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, 1992.

OLBAKİ MAZAK Ferda, ''Fatih Dönemi İstanbul'unda Yeni Yerleşim Mahalleleri, Nüfus Yapısı ve İskân Siyaseti (1453-1481)'', *Fatih Sempozyumları I-II*, 2007, ss.216-227.

ORAL Özlem, *Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İç Mekân Aydınlatma Eşyaları: (19. Yüzyılın ortalarından 20. Yüzyılın başlarına Geç Osmanlı İç Mekân Aydınlatmasının Sosyal ve Kültürel Tarihine Yönelik Mukayeseli Bir Etüt),* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ORÇAN Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü,* Kadim Yayınları, Ankara, 2004.

ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

ORTAYLI İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

OSKAY Ünsal, *Popüler Kültürün Toplumsal Ortamı ve İdeolojik İşlevleri Üzerine*, Savaş Yayınları, Ankara, 1983.

Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Haz. Mübahat Kütükoğlu, Enderun kitabevi, İstanbul, 1983.

ÖKSÜZ Mert, ‘‘Erbab-ı Mütalaa mı Erbab-ı Merak mı: 19. Yüzyıl Okuru için Meta Olarak Kitabın Anlamı’’, *Toplumsal Tarih Akademi*, Sayı 4, 2024, ss.6-21.

ÖKTEM Nisa, ‘‘Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış’’, *Arşiv Dünyası,* C.7, S. 2, 2020, ss.113-138.

ÖZ Mehmet, ‘‘İstanbul Nüfusu: Fetihten XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar’’, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-II,* C. 3, İstanbul, 2015, ss.468-486.

ÖZDEMİR Hüseyin, ‘‘Tanzimat Dönemi Taşra Yönetiminde Selanik Örneği’’, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, İstanbul, 2009, ss.79-94.

ÖZDEMİR Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, TYT Bank, İstanbul, 1993.

ÖZDEMİR Nebi, ‘‘Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi’’, Milli Folklar, S.73, 2007, ss.12-22.

ÖZEN Hamiyet; SERT Arzu, ‘‘Karadeniz'de Unutulan Endüstri Mirası’’, *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.21, no:3, 2006, ss.499-508.

ÖZER İlbeyi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda,* Truva Yayınları, İstanbul, 2014.

ÖZGEN Ferhat Başkan, ‘‘Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri’’, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 32, 2000, ss. 101-111.

ÖZGÜL Metin Kayahan, ‘‘Yusuf Kâmil Paşa'nın Tercüme-i Telemak'ı’’, *Erdem*, Cilt 14, Sayı 40, 2002, ss.193-241.

ÖZKAN İbrahim Enes, ‘‘Osmanlı'dan Günümüze İstanbul Ekonomisi’’, *Şehir ve Toplum*, Sayı 1, 2014, ss33-50.

ÖZKUL FINDIK Nurşen, ‘‘Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi’’, *Dini Araştırmalar*, 2007, C.10, S.28, ss.163-189.

ÖZTUNA Yılmaz, ‘‘Aydınoğlu Gazi Umur Bey ve İzmir’’, *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, S. 8, 1973, ss.4-7.

ÖZTUNA Yılmaz, ‘‘Fatih Sultan Mehmed ve İstanbul'un Fethi’’, *Hayat Tarih mecmuası,* C.1, S.4, 1973, ss.38-51.

ÖZTÜRK Taner, *İstanbul'da İkamet Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750),* (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

PAKALIN Zeki, *Osmanlı Tarih ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C.1/2, İstanbul, 1971.

PAMUK Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913),* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

PAMUK Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

PAMUK Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisat tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

PARKER David, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991,* Çev. Kemal İnal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

PEIRCE Leslie, ‘‘Maddi Dünya: İdeolojiler ve Sıradan Şeyler’’, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı,* Ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Timaş YAyınları, İstanbul, 2011, ss. 285-312.

RAYMOND Andre, *Artisans et commerçants au Cairo au XVIIIe Siecle*, 2 cilt, Şam, 1973-74.

REINDL KIEL Hedda, ‘‘Osmanlı Yöneticileri, Lüks Tüketimi ve Hediyeleşme’’, *İsam Konuşmaları*, Haz. Seyfi Kenan, İstanbul, 2013, ss.137-151.

RUNCIMAN Stevan, ‘‘İstanbul'un İlk Üç Kurucusu’’, *İstanbul Halkevleri Dergisi*, C.1, S.1, 1943, ss.16-17.

SAĞLAM TEKİR Hürü, ‘‘Modernleşen Osmanlı Toplumunda Süs ve Moda Üzerine Bir İnceleme’’, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute. 69,* Eylül- September 2020, ss.555-575.

SAHİLLİOĞLU Halil, ‘‘1763'de İzmir Limanı İhracaat Gümrüğü ve tarifesi’’, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.8, 1968, ss.53-57.

SAHİLLİOĞLU Halil, ‘‘Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries’’, *Turcica*, Cilt 17, 1985, ss.43-112.

SAKAOĞLU Necdet, ‘‘XVII. Yüzyılda Tütün Haram, İçenler İdamlık ve Cehennemlikti’’, *Ehlikeyfin Kitabı*, Hz. Fatih Tığlı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, ss.285-300.

SALMAN Fikri, ‘‘Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz/ Tradational Names in The Art of Tradational Turkish Fabric’’, *Sanat Dergisi*, Sayı 6, 2010, ss.13-42.

SAMANCI Özge, ‘‘Alaturka'dan Alafranga'ya: 19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfaklarında Kullanılan Araç ve Gereçler’’, *Türk Mutfağı*, Ed. A. Bilgin, Ö. Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2008, ss.307-329.

SAMANCI Özge, ‘‘İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü’’ *Türk Mutfağı*, Ed. Arif Bilgin- Özge Samancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, ss.199-217.

SARIYILDIZ Gülden, ‘‘XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını’’, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, 22-23 Mayıs 2000, ss.309-319.

SAWAI Kazuaki, ‘‘16. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’da Nüfus Artışı ve Tedbirleri’’, *Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of pre-Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb*, C. 1, 2008, ss.789-794.

SCHNEIDER Alfons Maria, ‘‘XV. Yüzyılda İstanbul’un Nüfusu’’, *Belleten*, C.16, S.61, 1952, ss.35-48.

SEVİN Nurettin, *XIII Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

SHAW Standford, *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

SHAW Standford, ‘‘The Population of Istanbul in the Ninteenth Century’’, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.10, Issue 2, May 1979, pp.265-277.

SİNEMOĞLU Nermin, ‘‘Ayna’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul, 1991, ss.259-260.

Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia(1380-1699), Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

ŞAKUL Kahraman, ‘‘Altı Kaval Üstü Şeşhane’’, *Derin Tarih*, Ağustos 2012, ss.3-4.

ŞAKUL Kahraman, ‘‘Payitaht Halkı ve Siyaset’’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-I,* C.2, 2015, ss.94-121.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Fransevî*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1322.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1317.

ŞENYURT Oya, *Osmanlı’da Mimari Mekân ve Yaşam: Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2018.

ŞİMŞİR Nahide, *İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730-1792)*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999.

TEKİN Zeki, KARAKAYA Emre, ‘‘Beykoz Miri Debbağhaneleri’’, *Anasay*, Sayı 18, 2021, ss.1-22.

TENGİRŞENK Yusuf Kemal, ‘‘Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Ticaret Siyaseti’’, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, ss.289-320.

TEZCAN Hülya, ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma’’, *Sanat Dünyamız Dergisi*, Sayı 37, 1998, ss.45-51.

TİRYAKİOĞLU İ. Ethem, ‘‘İstanbul’un Fethi ve Fatih’’, *Milli Kültür,* S.45, 1984, ss.50-53.

TOPAY Gülnihal, ERDEM Ramazan, ‘‘Türkiye’de Tüketim Kültürünün Gelişimine Dair Kavramsal Bir İnceleme’’, *Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 35, 2019, ss.162-183.

TOPRAK Muhammet Bedrettin, ‘‘İktisat ve Demografı Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Terekelerin İmkân ve Sınırları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’una Ait Veriler Üzerinden Gözlemler’’, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, ss.377-405.

TOPRAK Zafer, ‘‘İktisat Tarihi’’, *Türkiye Tarihi, C.* III, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

TOPRAK Zafer, ‘‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İstanbul’un Geceleri Aydınlatılması (1840-1940) / Aydınlatma (Osmanlı Dönemi)’’, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, 1993, ss.476-481.

TOPRAK Zafer, ‘‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Reklamcılık’’, *Boğaziçi*, Sayı 2, 1988, ss.22-29.

TOPRAK Zafer, ‘‘Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları’’, *Cogito,* S. 5, 1995, ss.25-28.

TUNÇAY Mete, ‘‘Mütareke İstanbul’u (1918-1923)’’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim-I,* C.2, 2015, ss.242-251.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, ‘‘Asâkir-i Mansûre’ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Âzamın Takriri ve II. Mahmud’un Hattı Hümayunu’’, *Belleten*, XVIII. Cilt, 70. Sayı, Ankara, 1954, ss.223-230.

ÜLGEN Pınar, ‘‘Geç Ortaçağlarda İstanbul’un Ekonomik Yapısına Dair Değerlendirme’’, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2015, ss.177-203.

ÜLGENER Sabri F., *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981.

ÜLKER Necmi, ‘‘Batılı Gözlemcilere Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları’’, *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1981-1982, ss.314-354.

ÜLKER Necmi, *The Rise of İzmir 1688-1740,* The University of Michigan, 1974.

ÜNAL Neslihan, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

QUATAERT Donald, ‘’19. Yüzyıla Genel bakış: Islahatlar Devri 1812-1914’’, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ce Sosyal Tarihi 1600-1914,* Cilt 2, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004. ss. 885-1052.

QUATAERT Donald, *Osmanlı İmalat Sektörü- Sanayi Devrimi Çağında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

QUATAERT Donald, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Çev. Tanju Günseren, Alfa Yayınları, 2020.

VACALOPOULOS Apostolos E., *A History of Thessaloniki*, Çev. T.F. Carney, Thessaloniki: Institute For Balkan Studies-63, 1972.

VACALOPOULOS Apostolos E., *History of Macedonia 1354-1833*, Çev. Peter Megan, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1973.

VARLI Arzu, ÖZBAY Rahmi Deniz, ‘‘İstanbul’da Perakende Ticareti: Tüketim Mal ve Hizmetleri Piyasası (1840-1909)’’, *Uluslar Arası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*, Saraybosna- Bosna Hersek, 2011, ss.2411-2426.

VEBLEN Thorstein, *Aylak Sınıf*, Çev. İnci Eser, MÜ TEF Döner Sermaye Matbaası, İstanbul, 1995.

VEBLEN Thorstein, *Aylak Sınıfın Teorisi*, Çev. Zeynep Gültekin, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.

VEINSTEIN Gilles, ‘‘Seküler Bir Paradoks’’, *Selanik 1850-1918 ‘‘Yahudilerin Kenti’’ ve Balkanlar’ın Uyanışı*, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

VLAMI Despina, ‘‘Entrepreneurship and relational capital in a Levantine Context: Bartolomew Edward Abbott, the ‘‘Father of the Levant’’ in Thessaloniki (Eighteenth-Nineteenth Century)’’, *The Historical Review/ La Revue Historique*, 6/ 129, pp.129-164.

WALLERSTEIN Immanuel, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

WEBER Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Gülistan Solmaz, Alter Yayıncılık, Ankara, 2011.

WOOD Alfred C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çev. Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

YAMAK Rahmi, YAMAK Nebiye, KOÇAK Sinem, ‘‘The Long-run Relationship Between Exports and Imports in The Ottoman State: 1840-1913’’, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2016, ss.231-237.

YARAMIŞ Ahmet, ‘‘Feshane’nin İlk Kuruluş Yılları’’, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler*, 7-9 Mayıs 2004, ss.94-99.

YARDIMCI M. Emin ve diğerleri, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları’’, *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, S. 1, 2017, ss.86-104.

YAVUZ Nuri, ‘‘Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı’’, *Akademik Bakış,* Cilt 1, Sayı 2, 2008, ss.139-154.

YERASİMOS Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, C. 3, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975.

YILDIRIM Kadir, ‘‘Osmanlı İstanbul’unda Sanayi’’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: İktisat, Ulaşım ve Haberleşme,* Cilt 6, 2015, ss.210-245.

YILDIZ Kenan, ‘‘Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının Taşıdığı Miras Üzerine Bir Değerlendirme’’, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, Ed. Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, ss.155- 198.

YILDIZ Netice, ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu’’, *Belleten 70*, Sayı 259, Aralık 2006, ss.919-962.

YILDIZ Yasin, CANIYILMAZ Gökşen, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Cam İmalatı ve Beykoz Cam ve Billur Müzesi’’, *Milli Saraylar,* 2021, S.21, ss.26-47.

YILMAZ Fehmi, ‘‘İstanbul’da Tütüncü Esnafı’’, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, ss.127-141.

YILMAZ Fehmi, ‘‘Tütünün Dünyaya Yayılışı ve Osmanlı İmparatorluğu’na Girişi’’, *Osmanlı Toplumu 5*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss.584-591.

YILMAZ Fikret, ‘‘İstanbul’da Siyasal Olaylar Kronolojisi (1453-1826)’’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim- I,* C.2, 2015, ss.66-93.

YILMAZ Fikret, *İzmir’de 400 Yıl: İzmirli Hollandalılar ve İzmir-Hollanda Ticari İlişkileri*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2012.

YILMAZ Fikret, YETKİN Sabri, *İzmir Kent Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.

YILMAZ Özgür, ‘‘Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri’’, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, 2013, ss.587-614.

YILMAZ Serap, ‘‘XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir’de Fransızlar’’, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,* C. 1, S. 3, 1993, ss.89-115.

YİĞİT Ahmet, ‘‘Edirne’de Asâkir-i Mansûre için Fes Üretimi’’, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 14, 2014, ss.129-150.

YOLAL Mesut, *Osmanlı Devleti’nde Şans Oyunları ve Kumar (1800-1923),* (Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

ZABUN Sezgin, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Tütün Ticareti: Aslıoğlu Serahim’e Ait Adana Tütün Fabrikası Örneği’’, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Dergisi,* C.24, S.2, 2021, ss.622-634.

ZARİFİ Yorgo L., *Hatıralarım Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920*, Çev. Karin Skotiniyadis, literatür Yayınları, İstanbul, 2021.

ZORLU Abdülkadir, ‘‘Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye’de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi Gelişimi’’, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e- dergisi*, 2003.

EKLER

EK 1:

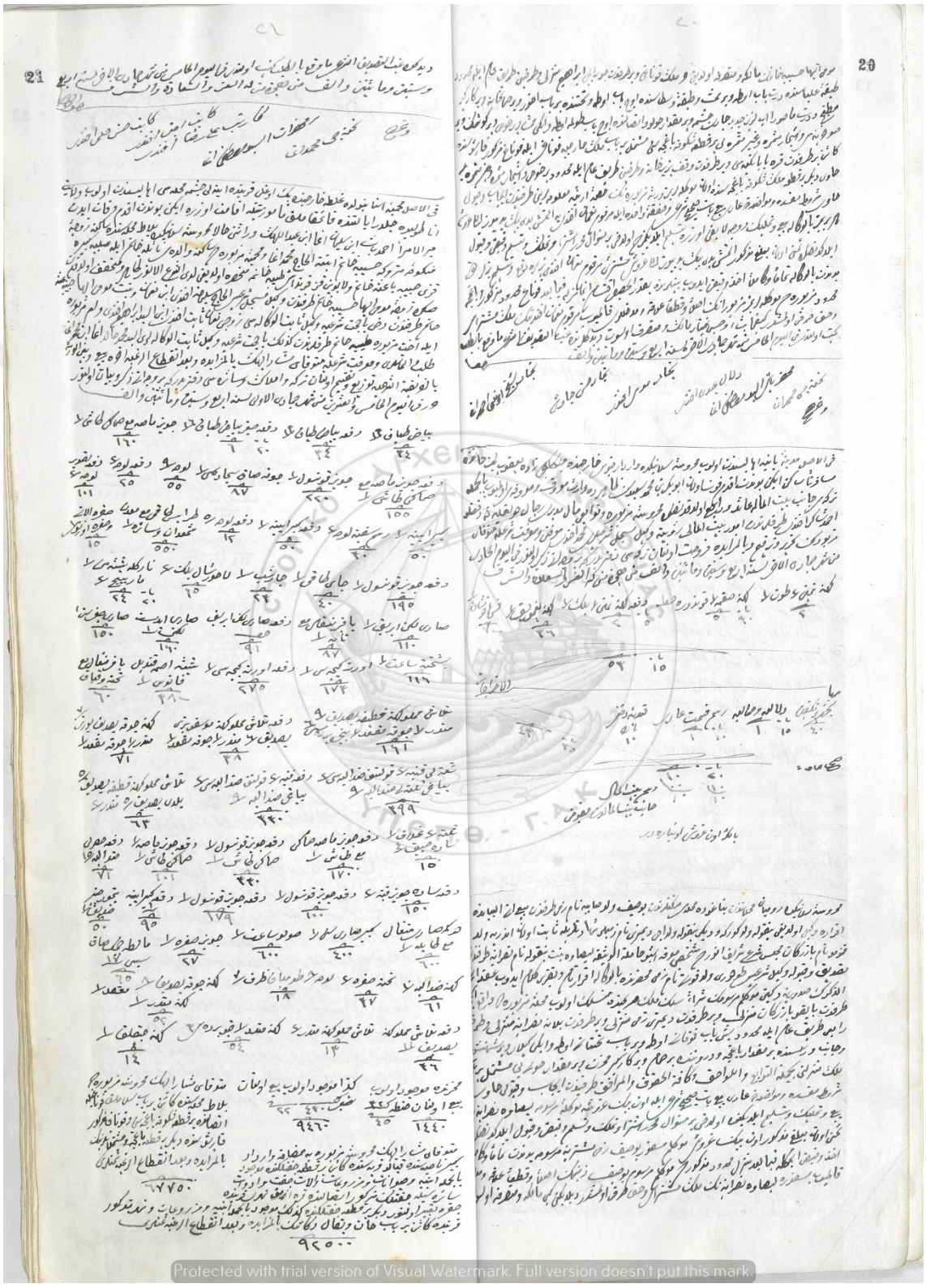

Protected with trial version of Visual Watermark. Full version doesn't put this mark.

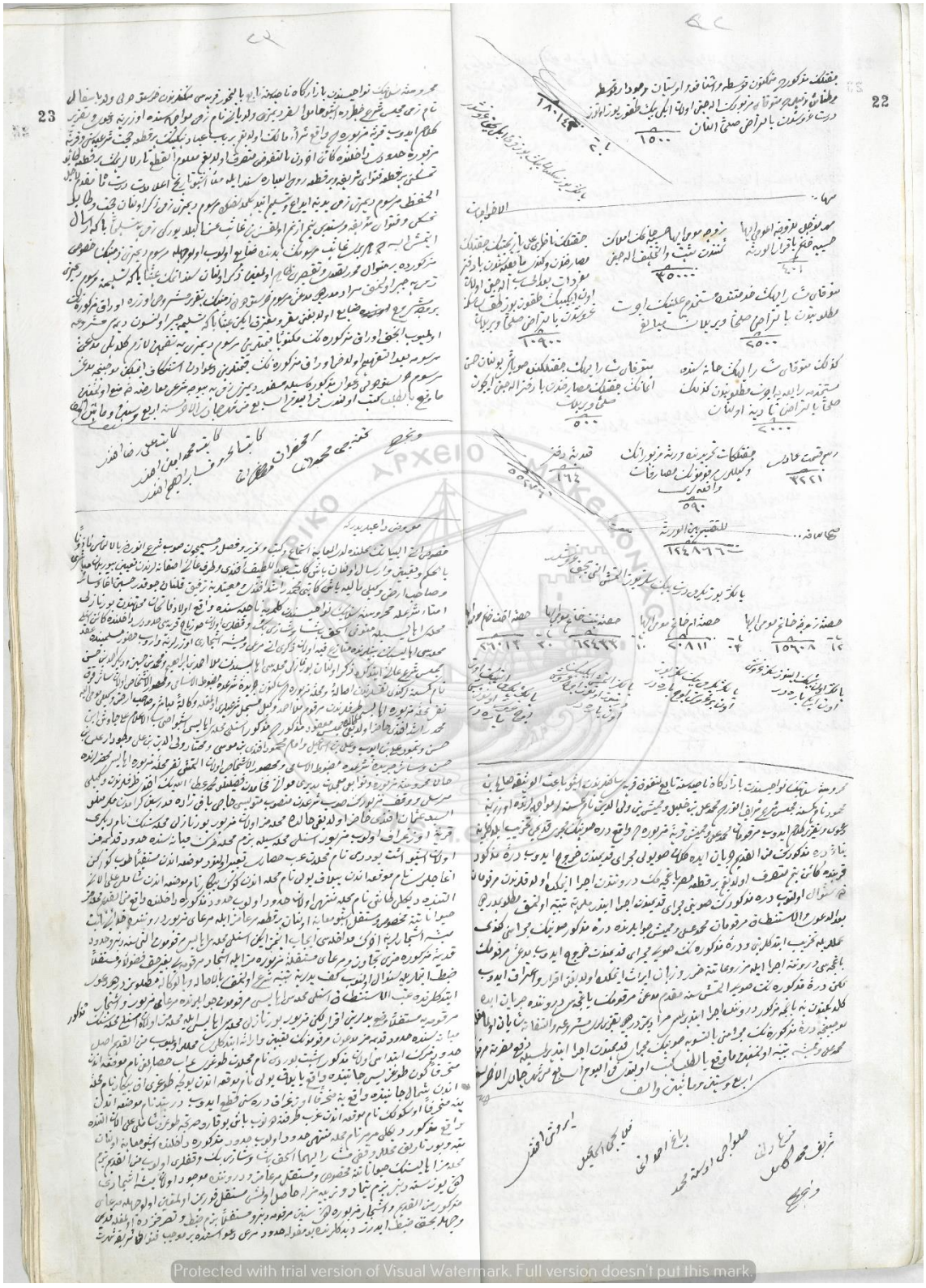

Selanik’ten Ahmed Paşa’nın terekesi.

***(IAM).* Church of Thessaloniki, Sicil 251, 1264/1265 (1848/1849), vr.10ab.**

EK 2:

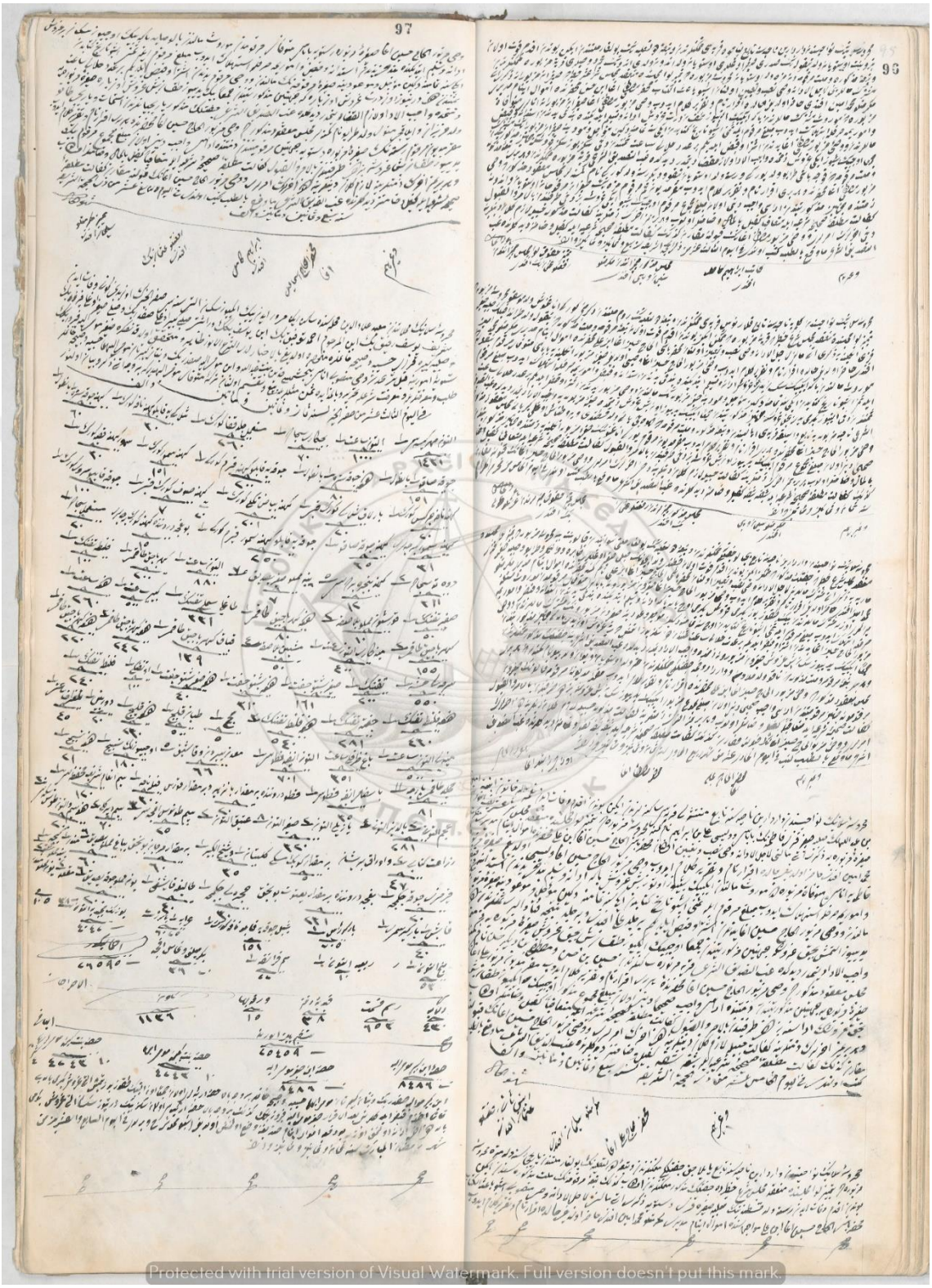
Protected with trial version of Visual Watermark. Full version doesn't put this mark.

Selanik'ten Yusuf Refik Bey'in terekesi.

***(IAM).* Church of Thessaloniki, Sicil 292, 1288 (1872), vr.49a.**

EK 3:

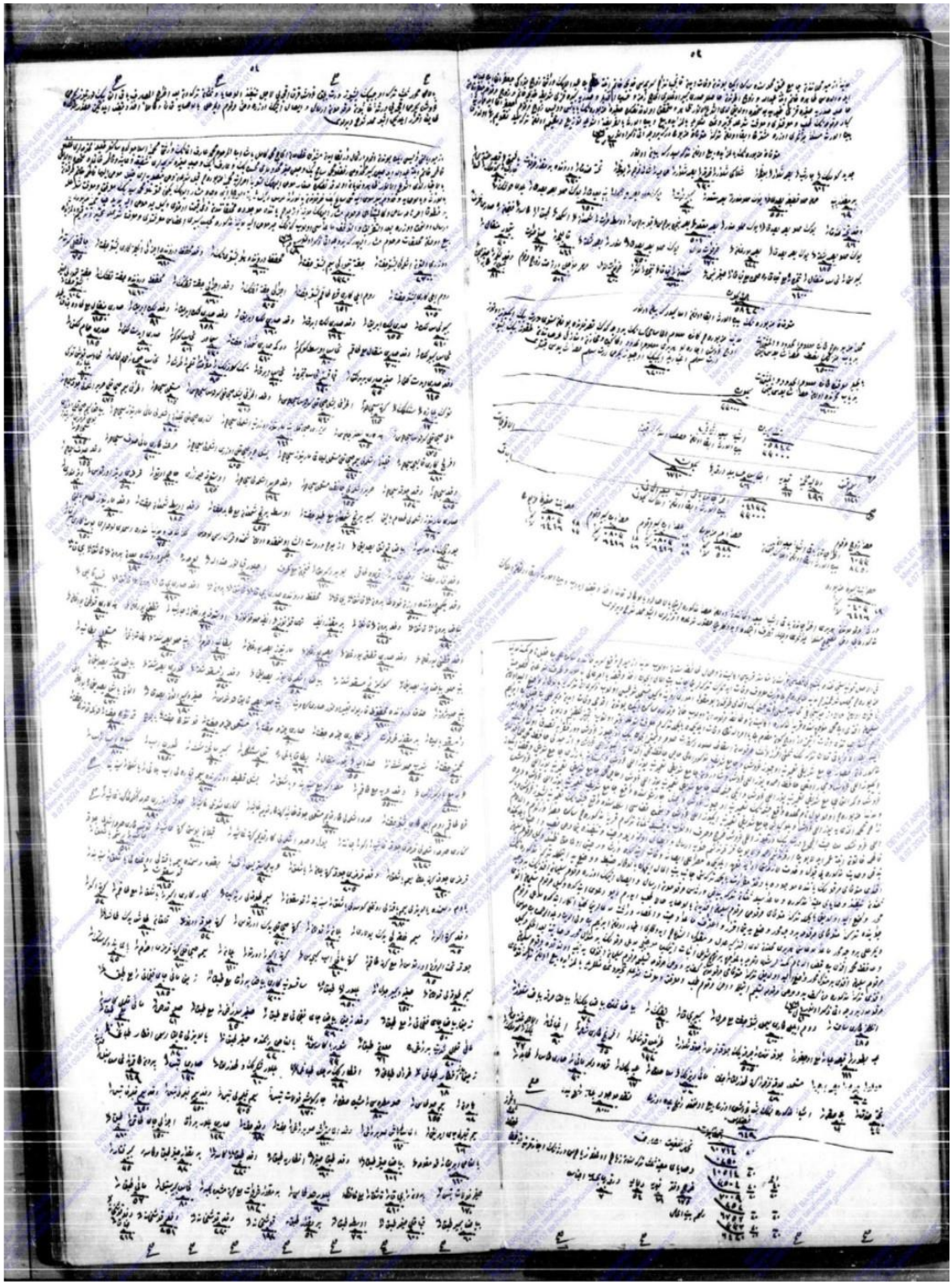

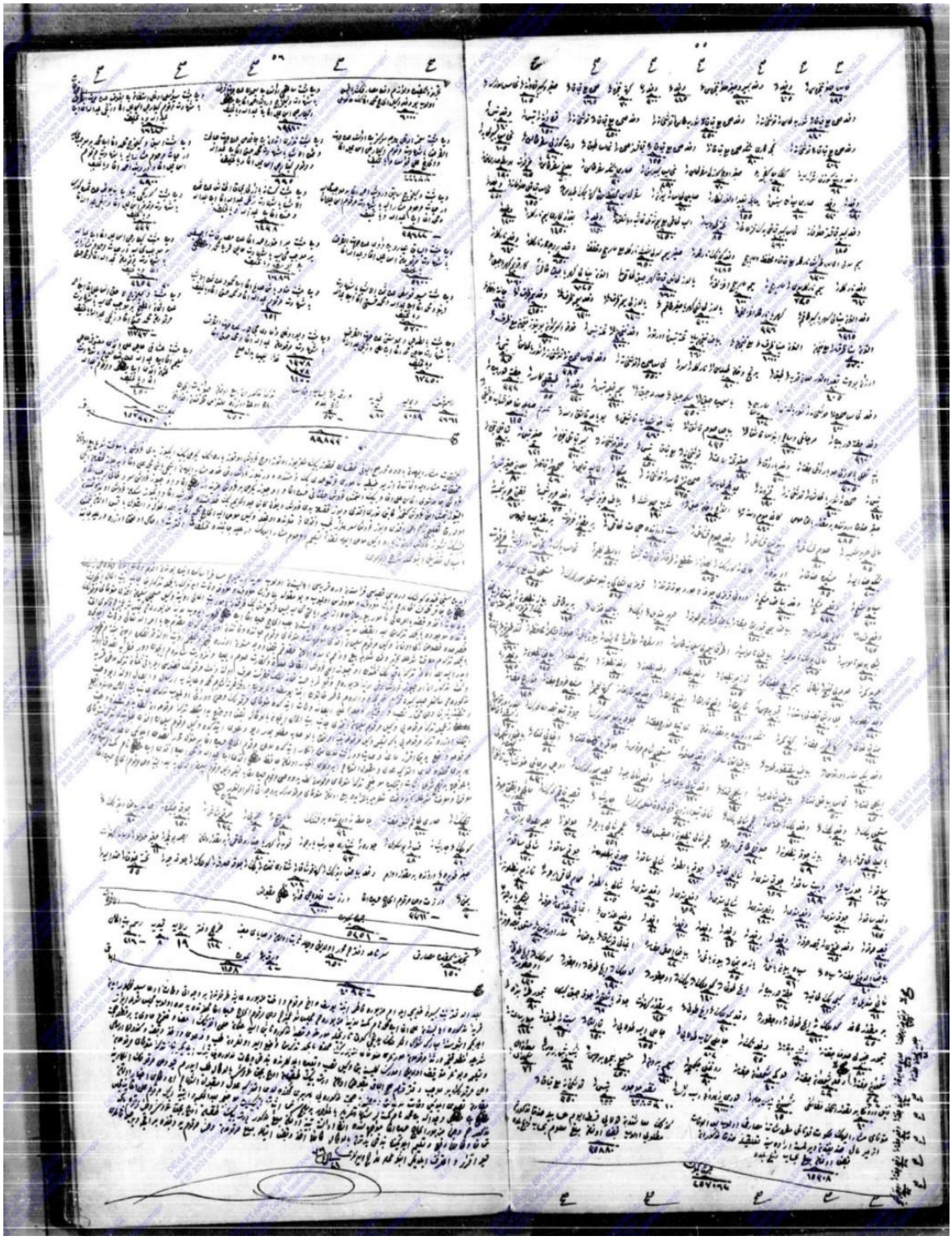

İzmir Eyalet Valisi Mehmed Kâmil Paşa'nın terekesi.

***(BOA).* [MŞH. ŞSC.d.]. No. 11, Gömlek No: 5455, 1278 (1862), vr.40ab-41a.**

EK 4:

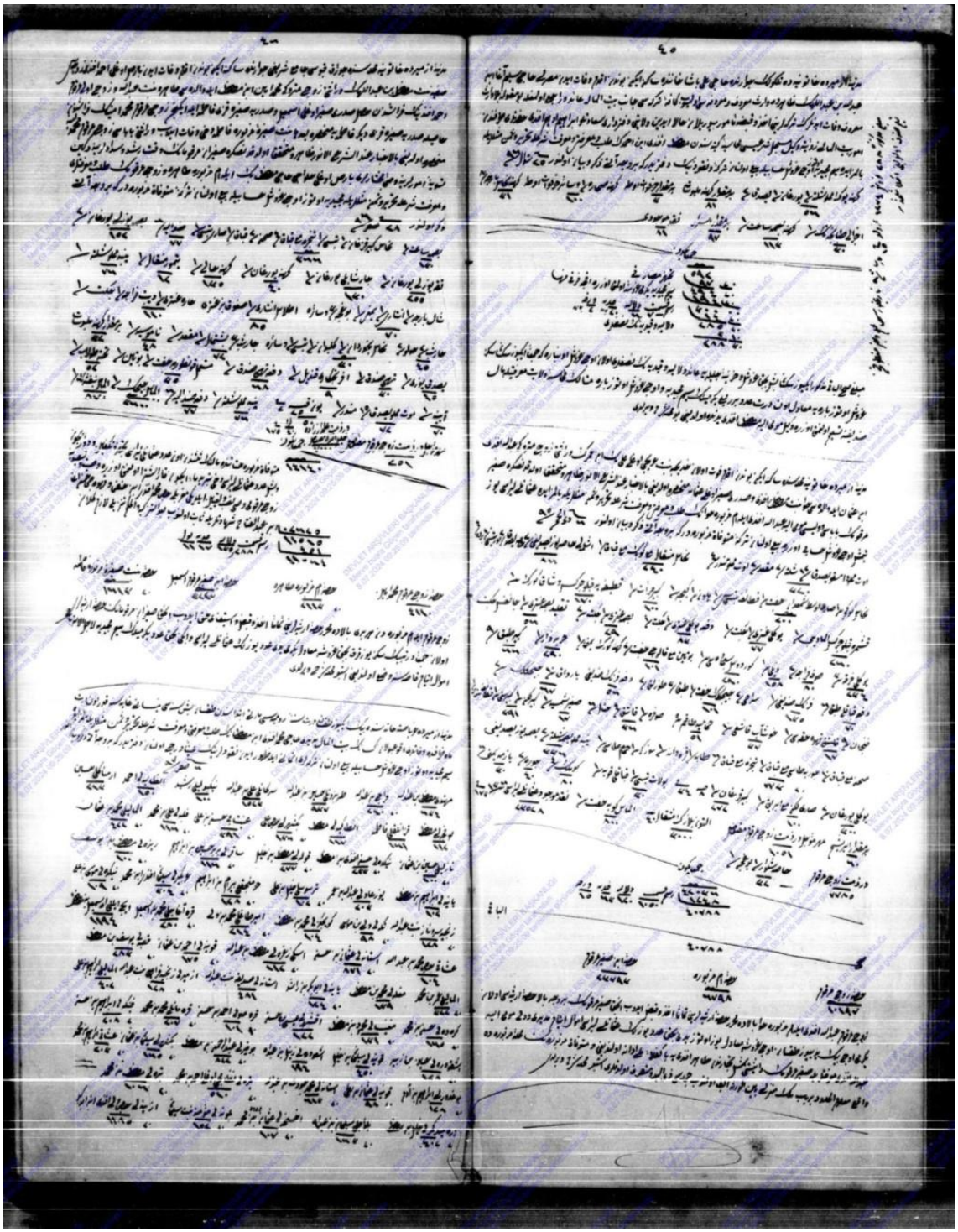

Arabacıoğlu Ali Bey'in kızı Hatice Hanım'ın terekesi.

***(BOA)*. [MŞH. ŞSC.d.]. No. 32, Gömlek No: 5476, 1293 (1876), vr.70b.**

EK 5:

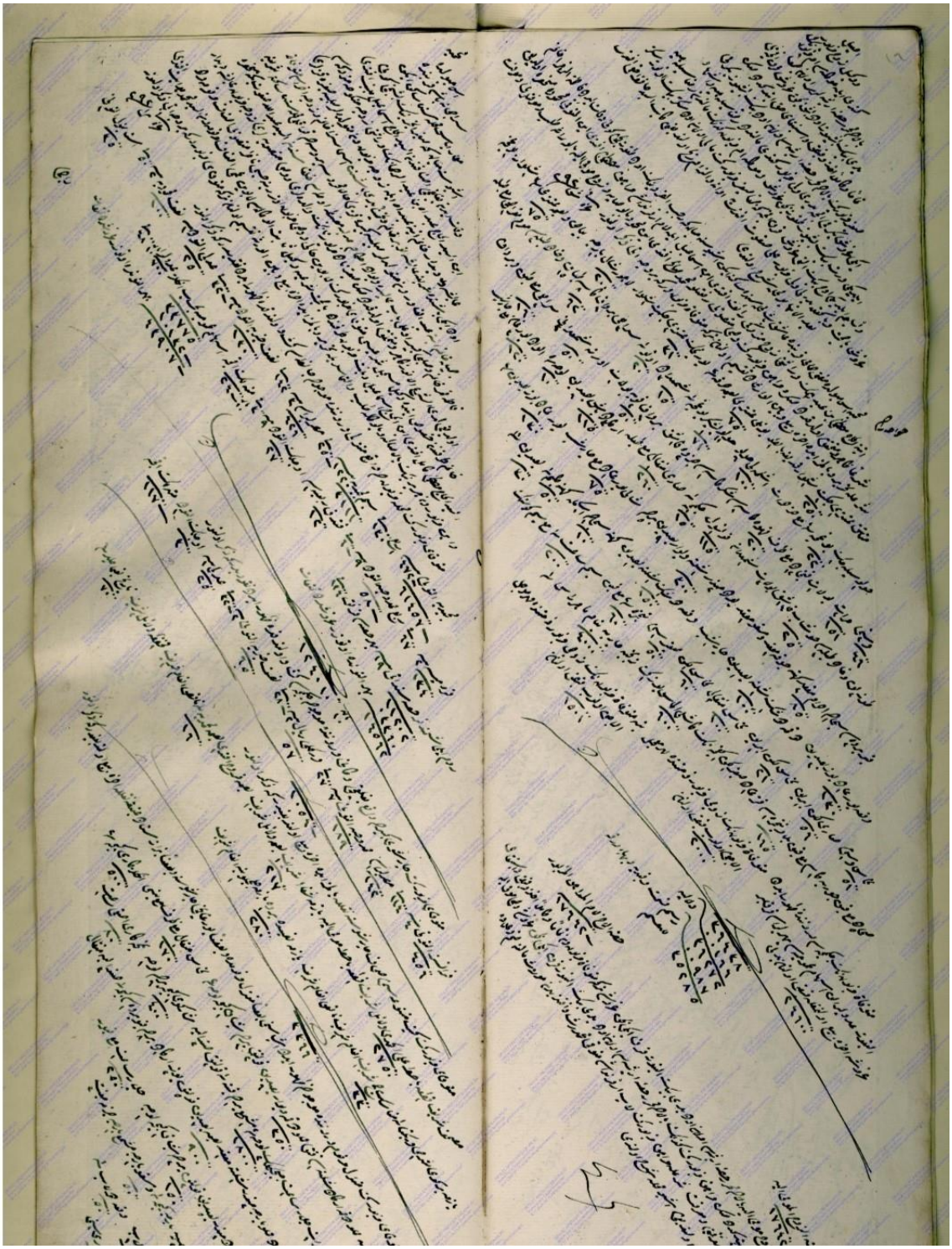

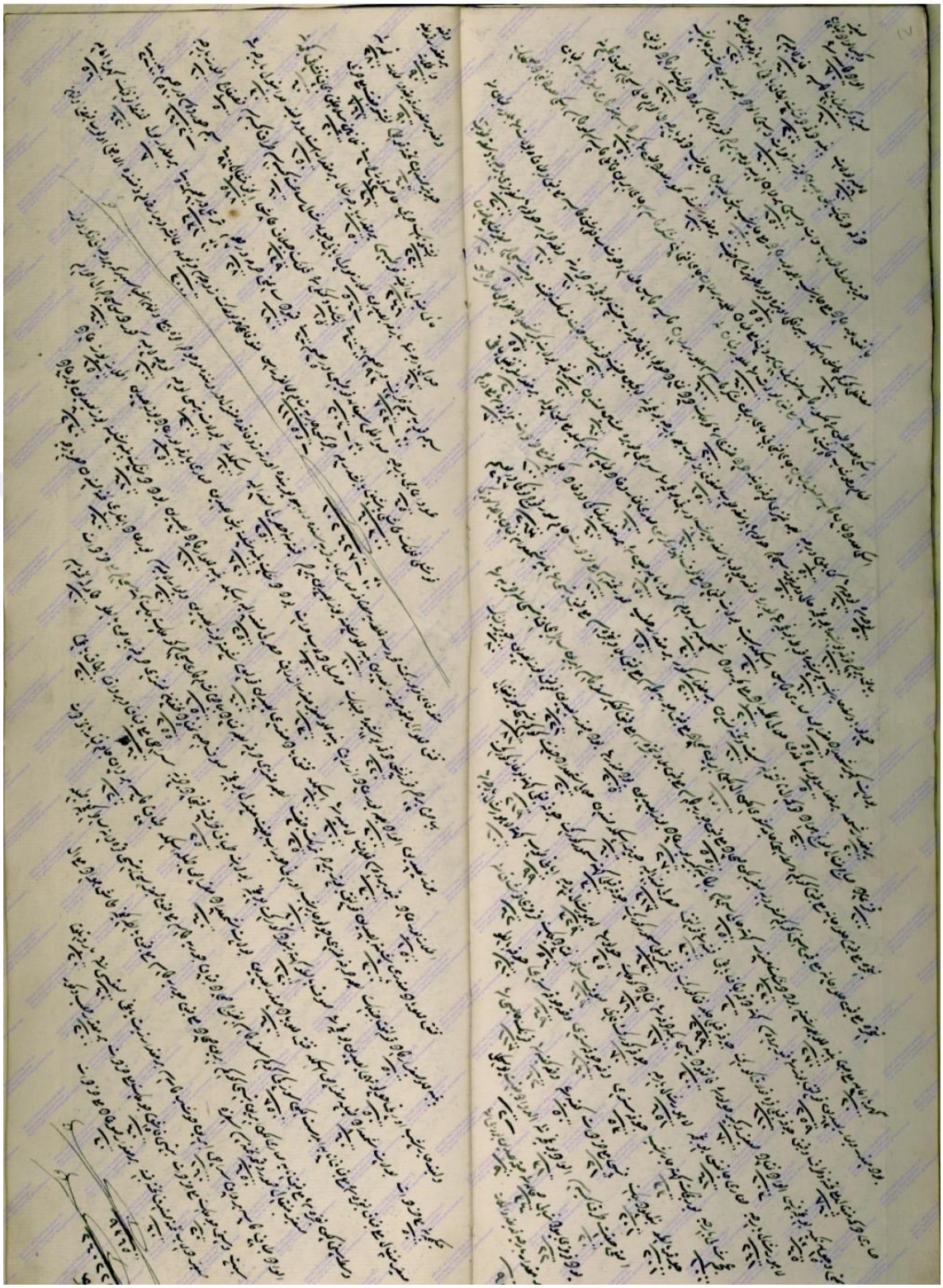

Yakalıkçı esnafından EL-Hac İsmail Efendi'nin terekesi.

***(BOA)*. [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1840, 1292 (1876), vr.15ab-16a.**

EK 6:

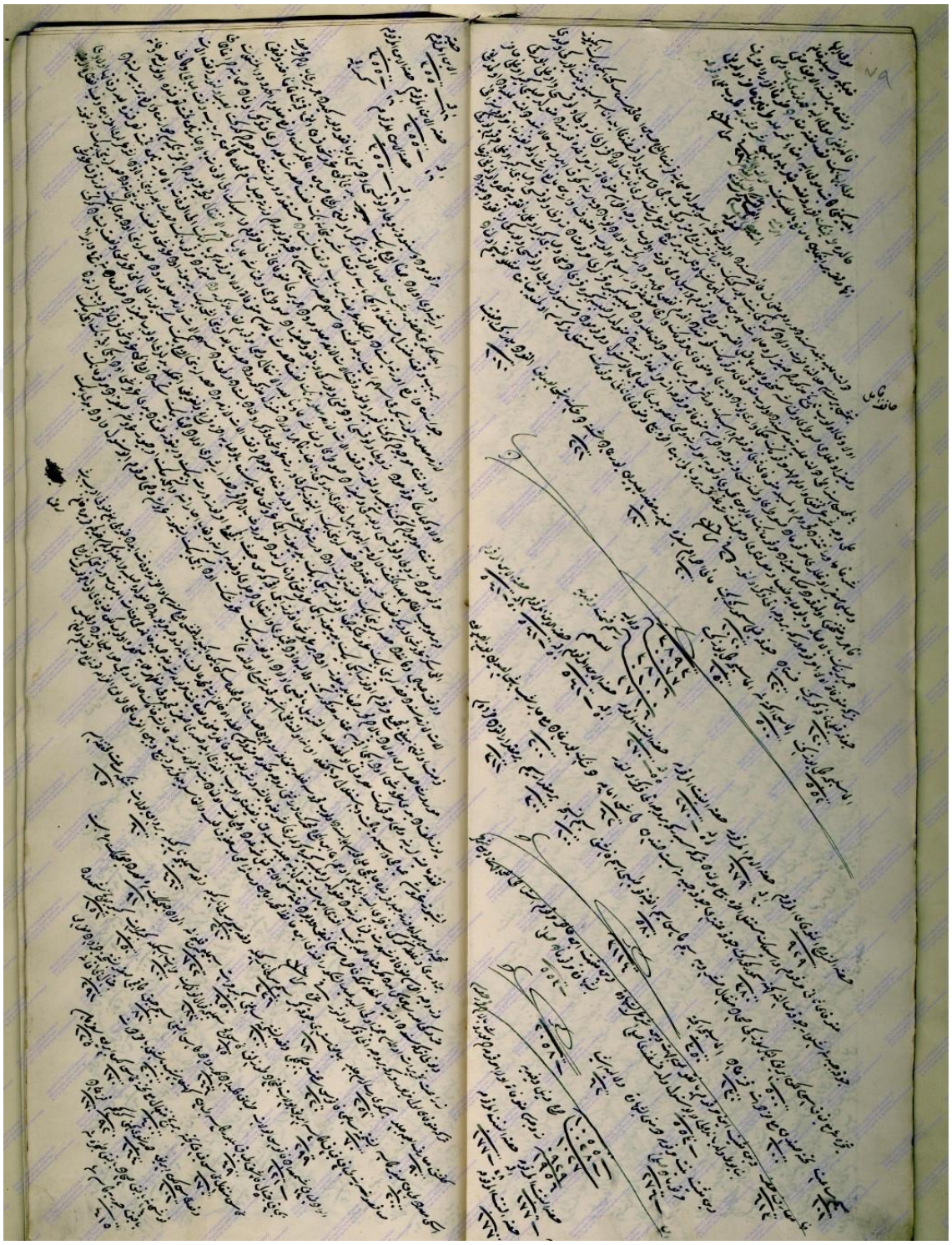

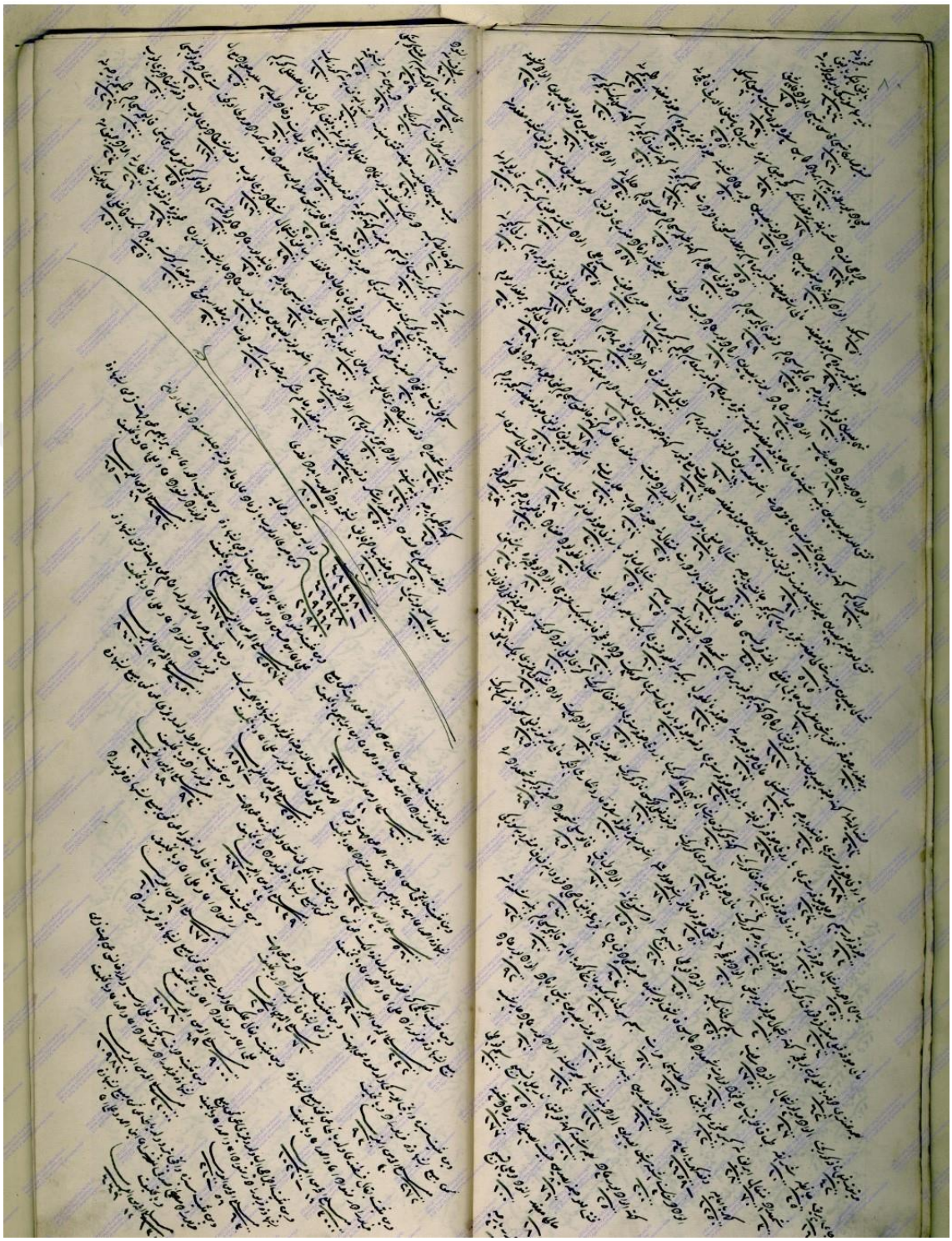

Galata Gümrüğü Nazırı Es-Seyyid İbrahim Edhem Ağa'nın terekesi.

***(BOA).* [İSTM. SŞC.05.d.]. Defter No: 1751, 1274 (1858), vr.80ab-81a.**

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Merve Buşra Aktürkoğlu		
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce / Almanca (Başlangıç)		
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme**		**Kurum Adı**
Lise	2008	2012	Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2012	2016	İstanbul Üniversitesi
Yüksek Lisans	2016	2018	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Doktora	2018	2024	Bursa Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum	**Başlama - Ayrılma**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	*Makale:* Aktürkoğlu, M.B. (2022). XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Temizlik Yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi. b. Halid'in Leke Risalesi Örnekleri. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 741-751. https://doi.org/10.18.506/anemon.1053397 *Bildiri:* Göçen, M.B. (2020). II. Abdülhamid Devri Eğitim Politikaları ve Ders Kitaplarının Çocuk Eğitimine Etkileri. Ulusal VII. Genç Tarihçiler Öğrenci Sempozyumu, Aksaray, Türkiye.		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
	Tarih	02/07/2024	
	İmza:		
	Adı-Soyadı:	Merve Buşra Aktürkoğlu	